MODERN KONYVTAR

ACADEMIA PUBLICA RIADA S.A.

11953

MODERN KÖNYVTÁR

SZOCIOLÓGIA, POLITIKA

NEMÉNYI BERTALAN: A MAGYAR NÉP ÁLLAPOTA ÉS AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS

GOLDZIHER IGNÁC: AZ ISZLÁM UJABB ALAKULÁSAI

KORMÁNYZÓSÁGOM TÖRTÉNETE: UTÓPIA HENRI GEORGE GAZDASÁGI RENDSZERE ALAPJÁN
BRAUN RÓBERT FORDITÁSA

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

BUDAPEST, VII-IK KER. RÁKÓCZI-ÚT 54. SZÁM

20.

NEMÉNYI BERTALAN

A MAGYAR NÉP ÁLLAPOTA ÉS AZ AMERIKAI KIVÁNDORLÁS

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL DICSÉRETTEL KITÜNTETETT PÁLYAMŰ —

MODERN KÖNYVTÁR
SZERKESZTI GÖMÖRI JENŐ
85—86—87—88. SZÁM
BUDAPEST, 1911
ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYT. KIADÁSA

Költeni annyi, mint itélőszéket
tartani önmagunk felett.
(IBSEN)

A szerző minden jogot fentart magának, a fordítás jogát is

A Modern Könyvtár 1910. június havában indult meg

A MODERN KONYVTÁR SZERKESZTŐSÉGE:
VII. KER., RÁKÓCZI-ÚT 54. (ATHENAEUM)
TELEFON: 64—02

I. A KIVÁNDORLÁS OKAI

«Ein geheimes Weh, das hundertfach gedeutet und kein einziges mal erklärt wurde» ebbe a pár szóba foglalja össze Max Nordau[1] az egyre nagyobb mérveket öltő kivándorlás szülőokát. Szubjektiv szempontból, a kivándorlók egyéni látószögéből valóban nem is lehetne találóbban és tömörebben rámutatni a kivándorlás lélektani okára, mint ezzel a látszólag oly bizonytalan s oly semmitmondó odavetett megjegyzéssel. Az emigránsok többségénél legalább, melynek kulturnivója alacsony, igazán egy „geheimes Weh" látszólag minden egyéb, alaposabb indok híján is elégséges ahhoz, hogy átránduljanak az óvilágból az ujba. A műveletlen kivándorló nem tudna kielégítően számot adni se magának, se másnak arról, hogy voltaképen miért is határozta el magát amaz életbevágó nagy lépésre. Hiszen hogy is volna képes józan, érett itéletet alkotni magának a saját helyzetéről s az amerikai viszonyokról, mikor negyedrészben analfabéta s azonfölül is röghöz tapadt, szük látkörű? Idegen példa vonzza, jó vagy rosszhiszemű csábitás elkábitja, és ha kérdésünkre elő is adja fölényes, öntudatos ábrázattal, hogy odakünn könnyebb pénzt szerezni s azzal ő

[1] Conventionelle Lügen der Kulturmenschheit, 2. old.

majd hazajön és itthon földet vesz magának, egy kis pszichológiai érzékkel mindjárt tisztában vagyunk vele, hogy ezt nem maga kombinálta igy ki, de hallotta másoktól. Hanem annak a „rejtelmes fájdalomnak“ ime, ebben van a nagy, mindent megmagyarázó szerepe: hogy, ha a szegény ember nem érezné magát olyan nagyon, de nagyon silányan itthon, akkor nagyot nevetne minden kalandos propozició hallatára. Nem csak tengődés, a szegényház gondolatát felidéző értelemben vett nyomor, de valami sejtelmes érzése annak, hogy emberi lényéhez más állapot volna méltó, eléggé determinálja a népesség alsóbb rétegeit, hogy a legkisebb impulzusra is nagy elhatározással reagáljanak.

Ez tehát a szubjektiv oka a kivándorlásnak. De a lelki jelenségek mögött mindig ott van az anyagi movens, habár az alany nem is tudna számot adni róla magának. És a nemzetgazdásznak feladata, ezt az objektiv okát a kivándorlásnak ugyancsak felderíteni. — A szubjektiv inditóokokkal s a külső körülményekkel, melyek ezekhez járulván a végső lökést a kivándorlásra megadják, foglalkozom elsősorban.

Bismarck 1885. január 8-án tartott. a kivándorlást finom elmeéllel boncolgató beszédében kifejti, miszerint az emigráció egyik fő oka az, hogy a jómódban levő egyének az országban uralkodó kedvezőtlen gazdasági viszonyoktól féltik már meglevő vagyonukat, melyet Amerikában jobban és biztosabban elhelyezhetni s gyümölcsöztethetni vélnek. Más szóval ez azt jelenti, hogy nemcsak, hogy a kivándorláshoz egy bizonyos mennyiségű pénz nélkülözhetetlen, de a kisebb mérvű vagyonosság egyenesen inditóoka is a kivándorlásnak. A teljesen szegény ember nem t u d kivándorolni, a némi kis vagyonnal biró már nemcsak hogy tud, de egyéb fontos ok nélkül is, vagyoni állapotának direkt következményekép, ki is a k a r vándorolni. Aki pedig t u d és a k a r, az cselekszik is és igy van aztán, hogy igen sokan az otthon szerzett vagyont, mely itt nem tud érvényesülni, mert számtalan teher nyomja, Amerikában akarják élvezni; amint viszont kétségbevonhatatlanul nem kisebb azok száma sem, akik alig, hogy a kivándorláshoz

okvetlenül szükséges kis összeget összekuporgatják, kimennek, hogy aztán ujra hazatérve, az odakünn szerzett pénzen itthon éljék le hátralévő éveiket.

Maradjunk meg az előbbi csoportnál. A már meglevő tőke jobb és biztosabb gyümölcsöztetésének szándéka oly kizárólag lelki momentum, hogy statisztikai adatokban természetszerűleg nem is juthat kifejezésre s ezért meg kell elégednünk némely külső jelekkel, mint például az egyesek által kivitt összegek feltűnő nagyságával, valamint egyes kivándorlók vallomásaival. Mindazonáltal Bismarck állitása nem tulságosan tág körben talál alkalmazást; sokkal érdekesebb és tanulságosabb eredményekhez jutunk, ha a vagyon helyett a munkaerőnek jobb kihasználására való törekvést vizsgáljuk. Pld. ha el is akarunk tekinteni a közvetlen materiális viszonyokban rejlő különbségektől, akkor is, tisztán lélektani úton, megmagyarázhatjuk magunknak, miért vándorol ki a földmives népesség inkább, mint az iparos, A földmivesnek nincs semmi kilátása állapotának javulására, tudja, hogy szük körében kellene egész életén át megmaradnia, egyhangu nyomorúságban, melyet legföljebb jövedelmének pár fillérnyi oszcillációja szakit meg olykor-olykor. Az iparban is van nyomorúság; de ott legalább tere van az ambiciónak, s nem csupán az egyes vállalat keretén belül van kilátás az állapot javulására, de nyitva áll a szabad helyváltoztatás útja is, ami a mezőgazdaságnál aránylag igen nagy akadályokba ütközik. Ez a körülmény hajtja a vidék népességét az egyéb körülmények szerint vagy a városba, vagy Amerikába.

A kivándorlásnak egy pár lélektani okáról a fentieken kivül még a következő apró megfigyelések számoljanak be. A Commissioner General of Immigration 1909. évi jelentésében hazafiui öntudattal mondja, hogy a bevándorlók „keresték a szabadságot"[1]; az Unió munkaügyi minisztere pedig egyik havi jelentésében azt irja, hogy az immigránsok egy része ama kér-

[1] Annual Report of the Commissioner General of Immigration, 1909. 112. old.: „the wish for liberty of thought and conscience."

désre, miért vándoroltak ki, ezt válaszolta: hogy önállók lehessenek. Hogy Amerika úgy él a nép szemében, mint a szabadság arany-országa, abban nem csupán az ügynökök ámításainak, hanem elsősorban a hozzátartozók és ismerősök jóhiszemű hirescteléseinek van részük, s különösen az a tény bir nagy csábbal, hogy Amerikában az ügyes ember képesítésének igazolása nélkül is, bármily munkanemben talál alkalmazást. Az amerikai viszonyokben rejlő számtalan nagy hátrányt a kivándorlott nem látja meg azon egyszerű pszichológiai okból, mert az ember nem szivesen veszi észre, hogy vagyonának és idejének egy jelentékeny részét haszontalan célra fecsérelte el; ellenben Amerika nagy előnyeit, melyeket tagadni a legvégső elfogultság volna, igenis észre veszi és bona fide jár el, mikor akár hazatérve, akár még onnan Amerikából, másokat is kivándorlásra csábit. Hiszen hogy mennyire bizonytalan, mennyire meghatározhatlan panaszok és vágyak játszanak közre a kivándorlásnál, mi sem mutatja jobban, mint a kivándorlók szájából gyakran hallható szó, hogy „csak változást akarnak."

Ahol ennyire bizonytalan és bizonytalanságában ennyire primitiv momentumok szerepelhetnek kivándorlási okok gyanánt, ott nem csodálkozhatunk, ha egyetlen emberről, mint a ragály, képes átterjedni az emigráció láza a község egész népségére, úgy hogy vannak falvaink, melyekben nincs egyetlen felnőtt férfiember, ki legalább egyszer ne lett volna künn Amerikában. A tömegszuggesztió érdekes példájával állunk itt szemben és kivált a termékeny vidékeken, ahol a nyomor inditéka számba sem jöhet, el kell ösmernünk nagy, szinte kizárólagos szerepét ezen jelenségnek a kivándorlás előmozditásában. Aki a kivándorlásnak hólabdaszerü jellegét figyelmen kivül hagyja, aki nem gondolja meg, hogy a kivándorlás egyik legfőbb oka maga a kivándorlás, az nem lehet jó diagnoszta ebben a kérdésben. Sőt tovább mehetünk s megállapithatjuk, hogy nemcsak a kivándorlási láz általában terjed át egyik községbeliről a másikra, de némely falunak meg van Amerikában a maga hagyományosjó telepe, mint pld. Hegedüs

Lóránt szerint[1] a gencsieknek Cleveland, s ott a falu kivándorlói viszontlátják egymást. A kivándorlás divattá válik, mint a hogy a belső vándorlásoknál előfordul, hogy pld. a háromszéki cselédek minden különösebb ok nélkül Brassóba, az udvarhelyszékiek pedig Segesvárra mennek, ill. mentek szolgálni.[2] Ha három makói parasztnak véletlenül Madagaszkár szigetén jól menne a dolga, ez is divatba jönne a környéken mint kivándorlási hely, habár Amerika százszorta több előnyt volna is képes nyujtani. Egyáltalán hangsulyoznom kell, hogy általános érvényü igazságnak találtam a kivándorlás egész vonalán, hogy az emigráció csak igen kis mértékben függ a célszerüség követelményeitől, s számtalan mellék-körülmény jobban befolyásolja a kivándorlást, mint az, amit a józan belátás hozna magával. Erre még több izben lesz alkalmam visszatérni.

Az amerikai pozitiv gazdasági viszonyokon kivül, melyekről párhuzamosan a mi viszonyainkkal más helyen fogok megemlékezni, a jobbfajta, intelligensebb elemeknél nem csekély szerepe van az amerikai demokratizmusnak is. Az amerikai demokrácia Tocqueville-t egy vaskos mü megirására inspirálta; ami ebben s hasonló tárgyú munkákban meg van irva, arról persze még a legmüveltebb kivándorlónak is vajmi csekély fogalma van. Ellenben jellemző és érdekes. hogy ezen sok kisebb-nagyobb jelentőségü momentumból miket kap ki magának a nép mintegy szimbolumául az egésznek, mi ragadja meg a nép figyelmét oly erősen, hogy kitörölhetetlen nyomokat hágy emlékezetében. Fiumében hallottam két kivándorlót beszélgetni. Az egyik már járt künn, a másik még „ujonc“ volt. Magyarázta neki a társa: „Barátom, te csak bámulni fogsz odakünn. Egész másképen nézik ott a munkás embert, mint idehaza“. Megkérdeztem, hogy miben áll az a nagy különbség. „Hát tudja az úr, itthon csak 3.-ik osztályon utazik a munkás, az urak pedig 1. osztályon. Ottan csak egy osztály van a vasu-

1 A Dunántuli Kivándorlás és a Szlavóniai Magyarság, 23. oldal.
2 Galgóczy Károly „A Székelykérdés“, 10. old.

ton, s a „harmadosztályu munkás“ (ugylátszik, hallott valamit harangozni a tiers-état-ról, abból kovácsolta ezt a frázist) a „milliomáros mellett ül“. Aztán hozzátette: „Itthon a milliomáros henceg a milliójával, és lenézi a munkást, Amerikában pedig megbecsüli a munkást és nem henceg a pénzével, csak „örül neki“. Ime, ilyen apró momentumokkal hódit Amerika, és feledtetni birja általuk azt a végnélküli nyomort, mely a gazdasági élet minden parányi zökkenését nyomon követi s melyben normális viszonyok közt is százezrek sinylődnek. És ezekben az apró vonásokban, melyeket némi rosszakarattal raffinált cselfogásoknak is lehetne nevezni, rejlik Amerika jövője.

Egyáltalán a jobbsorsú, nem végső nyomor által hajtott kivándorlókat két osztályba lehet sorozni. Az egyiket legjobban jellemzi az, amit ugyancsak Fiumében egy kivándorló válaszolt, azon kérdésemre, olyan nagy nyomoruság van-e otthon, hogy ki kell mennie? „Nem, — mondá, — itthon is meg lehet élni; de hát világot is próbál az ember!“ Ezek félig öntudatlanul cselekesznek. A másik csoport ellenben többé-kevésbbé tervszerüen, céltudatosan vándorol ki. Az a, habár rendszerint szintén nem egészen tisztán átgondolt cél lebeg előtte, hogy meggazdagodjék s aztán pénzzel hazajöjjön. Sajnos, sokan ott künn meggondolják magukat, s nem egyszer a családjuk megy ki utánuk, ahelyett, hogy ők térnének vissza. De hát ez más lapra tartozik.

Igen fontos jelenség, hogy kivándorlásunk főoka mindinkább a meggazdagodás utáni vágy lesz s a végső nyomoruságtól Amerikába üzöttek arányszáma egyre csökken. Ma már — és ez örvendetes tünet, — 5 kivándorló közül 4 nehézség nélkül meg tudna élni itthon is, de meg akar gazdagodni. Kivándorlóink 60 %-a ingatlannal bir és akárhány kivándorló parasztgazdáról tudok, akinek birtoka 3-4000 K-t ér. Ez a körülmény azt mutatja, hogy az abszolút nyomor Magyarországon egyre csökken, de annál inkább növekszik a relativ nyomoruság; tudniillik a nép igényei a nagyob müveltséggel rohamosan emelkednek s a gazdasági viszonyok javulása ezek-

kel nem képes lépést tartani. Érdekes, hogy Németország egyes tartományaiban a mult század második felének elején épen ellenkező volt a helyzet: Roscher szerint pld. Bajorországban stb. a kivándorlók tömege, mindig mélyebb és mélyebb néposztályból került ki.[1] A mi viszonyaink mindenesetre az alsóbb néposztályok kevésbbé éles vagyoni differenciáltságáról tanuskodnak, mint az illető német tartományok akkori állapota.

Caeteris paribus különböző mérveket fog ölteni a kivándorlás egyes népek faji jellege szerint is. Az erősebb vagy gyöngébb ragaszkodás a röghöz gyakran szinte döntő befolyással van az emigrációra. A francia nép — talán az itt annyira kifejlett volt jobbágyi intézményben foglalt földhözkötöttség utóhatásaképp, talán más okokból — valóságos mintaképe a szülőföldhöz való ragaszkodásnak. Rümelin Gusztáv szerint a latin népek közül a francia tapad legjobban a hazájához, az olasz leginkább hajlik a kóborlásra. Franciaországból, eltekintve egy-két speciális alkalomtól. csak mintegy 4-5000 ember vándorol ki évenként, s ezek is többnyire csak egynéhány départementből kerülnek ki. Az ország többi részeiből ellenben a városok felé tódulnak ott az emberek, még pedig óriási arányokban, ami azt bizonyitja, hogy szükebb hazájukat könnyen odahagyják, csupán az országból távoznak nehezen. A magyar embert sok tekintetben ennek épen az ellenkezője jellemzi. Belső vándorlásokra természettől fogva nem hajlik, bár utóbbi időben ezek is sürübben fordulnak elő; ellenben ha már rá szánja magát, hogy odahagyja faluját, akkor nem sajnálja a hosszú útat az igéret földjéig. A magyar ember egészen teszi, amit tesz; ennek a szép tulajdonságának ebben az egy esetben nem szabad örülnünk. Hozzá járul az is, hogy Amerika valósággal jelszóvá vált a legtöbb vidéken, s a tudatlan embernek eszébe sem jut, hogy talán közelebb is tudna boldogulni. Hanem azért a magyar kivándorló mégis mindig egy nagy kirándulást vél csak tenni: eltökélt szándéka, hogy nem

1 Roscher und Jannasch, „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung", 338. oldal.

is tulságosan hosszú idő multán hazatér. Egy 8—10 tagból álló kivándorló rajjal beszéltem. Azt kérdeztem tőlük, vissza szándékoznak-e térni idővel. Versenyezve siettek a válaszszal valamennyien: „Hát hogyne!“ s az egyik indokolás gyanánt hozzátette: „Hiszen itthon van a családom“, egy másik pedig: „Azért magyarok vagyunk mi holtunkig, ha ki is megyünk“. Csak az a baj, hogy a szép szándékhoz nem mindig maradnak hivek.

Még egy igen érdekes kérdést kell e helyen eldöntenünk. Azt, vajjon a müveltség foka egy bizonyos vidéken mennyiben befolyásolja a kivándorlás nagyságát. Hasonlitsuk e célból össze az irni-olvasni tudók percentualitását a kivándorlási arányszámmal vidékenként;[1]

	Irni-olvasni tudott 1900-ban o/o:	Kivándorolt 1000 lakos közül:
Duna-balpart	56.6	8.7
Duna-jobbpart	64.3	7.5
Duna-Tisza-köze	61.6	4.7
Tisza-jobbpart	48.1	18.1
Tisza-balpart	42.1	6.5
Tisza-Maros-szög	44.5	16.8
Királyhágóntúl	35.0	9.3
Horvát-Szlavonország	37.0	9.8

Ebből a kis összeállitásból és még inkább az ennek mintájára könnyen megszerkeszthető megyénkinti kimutatásból világosan kitünik, hogy a közmüveltségből, melynek legfőbb és talán egyetlen pozitiv kritériuma épen az irás-olvasás elterjedtsége, semmiféle következtetést nem lehet a magyarországi kivándorlást illetőleg vonni; a két számoszlop között semminemü logikai összefüggést nem sikerült fölfedeznem. Ez az

[1] Magyar Statisztikai Évkönyv 1907. 66—67. és 306. old., ahol a kivándorlás 1900-as megfelelő adatok hiján 1907-ről van kimutatva, a polgári népesség müveltségi percentualitása pedig csak 1900-ról az utolsó feldolgozott népszámlálás alapján. Ez az időbeli különbség azonban nem befolyásolhatja a konklúzió értékét.

eredmény első pillanatra bizonyára meglepő, és pedig a következő okból: a nagyobb műveltségnek mindig nyomában jár az igények emelkedése, az alacsonyabb viszonyokból magasabbak felé való igyekvés. A fölfelé törekvést, ezt az egyszerű, mindennapi, sőt természetes jelenséget Dumont cifra névvel illette, elkeresztelvén társadalmi kapillaritásnak. Ezzel a társadalmi kapillaritással pedig szerinte fordított viszonyban áll a születési arány, amiből analógia utján okvetlenül azt kellene következtetnünk, hogy viszont a kivándorlás egyenes arányban van vele. A tények, a pozitiv számadatok pedig, mint láttuk, ezt az apriorisztikus okoskodást megerőtlenitik. De ha nem is gondolunk Dumont tételére, hanem csupán az észszerüséget tartjuk szem előtt, akkor is csodálkoznunk kell, hogy a nagyobb műveltséggel mindig lépést tartó ambiciozitás a kivándorlás méreteiben nem jut kifejezésre. Azonban ezzel szemben megfontolandó az, hogy viszont nagyobb műveltség mellett a nép jobban van felfegyverkezve a rosszhiszemü csábitgatások ellen s a növekedő ambicióval egyidőben növekszik józan meglátása is az itthon kinálkozó vagyonszerzési alkalmaknak. Ilyképen a társadalmi kapillaritás ellensulyozva van. Mert a népmüveltség, mit akaratbeli impulzusával az egyik oldalon ád, azt elveszi a másikon intellektuális eszközökkel. Ami azonban egyrészt Magyarország határain belül, másrészt a kivándorlás speciális problémájánál nem észlelhető, az ugy nemzetközi vonatkozásokban, mint más hasonló kérdéseknél hazánk határain belül is, igenis konstatálható. Claude Jannet pld. «Les États-Unis contemporains» cimű művében kimutatta, hogy a protestáns államokból legerősebb a kivándorlás s ezt én nem tudom egyébbel megmagyarázni, mint azzal, hogy a protestáns nép közt köztudomásulag általánosabban van a müveltség elterjedve, mint más felekezeteknél. Claude Jannet egyebek közt Északnémetország példáját hozza fel Délnémetországgal szemben, amelyhez hasonló megkülönböztetést nálunk, mint kimutattam, nem lehet tenni. Ellenben hazánkban is van példa arra hogy a protestantizmus nagyobb kulturájával s ebből folyó nagyobbigényüségével mily óriási társadalmi hatáso-

kat szül, és ez az „egyke“ mely prononcirozottan tapad nemcsak a protestáns vidékekhez, de sőt direkt a protestáns családokhoz is.[1]

Ami eddig le volt írva, az leereszkedés volt buvárkötélen a néplélek legmélyebb rétegeibe. De mennél alacsonyabb valamely egyén, ill. társadalmi osztály kulturája, annál bizonytalanabbúl, annál elmosódottabban élnek lelkében a képzetek, az érzelmek és a vágyak. Ott ahol a lélektani momentumok világos öntudatbeli állapotokká nem birnak kikristályosodni, ott a kivülről jövő lökés csaknem elengedhetetlen kellék ahhoz, hogy cselekvés jöjjön létre. Ezt a külső impulzust a mi esetünkben, a kivándorlásnál, bőségesen nyújtja két forrás: a jó- és a rosszhiszemü rábeszélés.

Ezt az utóbbit: a rosszhiszemű rábeszélést tudvalevőleg a kivándorlási ügynökök és ügynökségek képviselik. Mennyit hallottunk már ezekről; mennyit olvasunk róluk naponként az ujságokban! És milyen véleményt alkothat magának a laikus a kivándorlásról, mikor mindig és kizárólag csak ezekkel az agenturákkal kapcsolatban hall róla valamit! Helyi lapok vezércikkekben árasztják el szidalmaikkal az ügynökségeket, melyeket felelőssé tesznek mindazért, ami szomorú és keseregni való a mi gazdasági viszonyainkban van. Pedig dehogy ők felelősek mindazért, amit rájuk raknak. Mindenekelőtt azért nem, mert még soha ügynöknek nem sikerült kivándorlásra birni egyetlen embert, aki lelke mélyében teljesen meg volt elégedve addigi sorsával, melynél jobbat nem is kivánt magának. Az ügynök nem termeli a kivándorló-nyersanyagot, csak feldolgozza azt „készárúvá;“ következéskép őt semmiesetre se lehet első, csak másodsorban felelősségre vonni. Ez a kérdésnek e l v i oldala. Nem kisebb fontosságú ennél m é r t é k b e l i jelentőségét megállapitani az ügynökségeknek. És e tekintetben is rendkivül túloz a közfelfogás.

[1] Sajnos, itt nincs helye annak, hogy ezt a rendkivül érdekes témát tovább fejtegessem, s ezért röviden utalok dr. Buday Dezső kolozsvári egyet. m. tanárnak, az „egyke“ alapos ismerőjének értékes dolgozataira a „Huszadik Században“ (1909. okt.-nov.), „Az Ujságban“ (1909. Decemb. 12.) stb.

A kivándorlás minden mozzanatát, s igy az ügynökségek működését illetőleg is körkérdést intéztem a járások főszolgabiráihoz, melynek igazán impozáns eredményére még több izben alkalmam lesz visszatérni. A kivándorlást illető nagysulyú problémák tisztázása érdekében megbecsülhetetlen szolgálatot tettek ezen ügybuzgó köztisztviselőink, kik szivesek voltak nem csupán a száraz adatokat rendelkezésemre bocsátani, de a helyszinén szerzett gazdag tapasztalataikból leszűrt érdekes konklusióikról is beszámoltak a kivándorlás okait, hatásait, az új kivándorlási törvény funkcionálását, a visszavándorlás jelenségeit, stb. illetőleg. Miután egyenként lehetetlen tennem, együttesen fejezem ki nekik ezúton hálás köszönetemet.

Szemben azon közkeletű tévhittel, hogy a kivándorlási ügynökök elárasztják az egész országot, tanúságot tesznek ezek a jelentések arról, hogy a legtöbb vidéken egyáltalán nincs terük az ágenseknek. 48%-a a beérkezett válaszoknak kategorikus „nem"-mel felel arra a kérdésre, hogy garázdálkodnak-e kivándorlási ügynökök vagy ügynökségek az illető járásban. 12% a kérdést félreértve, a hozzátartozók stb. jóhiszemű rábeszélését emliti, ami most nem tartozik ide. 11%-a az informáló főszolgabíráknak nem mer határozottan tagadó választ adni s csak annyit mond, hogy biztos tudomása nincs róla s eljárás ellenük még nem volt folyamatban. 7% irásbeli csábitgatásokról tud, de ezek a postai lefoglalás által ártalmatlanokká tétetnek, 8% azt mondja, hogy nem közvetlenül hanem közvetve, a korcsmáros, a szatócs stb. útján működnek, kik az ügynököknek bűnrészesei, de jellemző, hogy ezek közül is az egyik hozzáteszi: „de ezek nélkül is megy a kivándorlás." 14% végre határozottan állítja, hogy ügynökök működnek a járásban s nagymérvű kivándorlást idéznek elő.

Ime ez az, amivé a tények világitásában az ügynököknek tevékenysége összezsugorodik. Nem mondom, hogy garázdálkodásuk fölött egyszerűen napirendre lehetne térni, mert végre is ott, ahol tényleg folytatják lelkiismeretlen üzelmeiket, a végső, közvetlen okot a kivándorlásra mégis az ő csábitgatásaik képezik. Mi sem természetesebb, mint az, hogy az államnak a

kivándorlás körüli teendői között az ügynökségek kiirtásáról sem fogok megfeledkezni. Itt azonban arról van szó, hogy egy egészen általánossá vált tévhitnek mutassam ki tarthatatlanul igaztalan voltát, egy oly tévhitnek, melynek hátránya nem csupán az igazság elferditésében áll, de mely praktikus károkat is okoz, amennyiben még a törvényhozást is annyira hatalmába bírta ejteni, hogy alig 6 évnyi időközben két új törvényt hozott, melynek éle csaknem kizárólag az ügynökségek ellen van irányitva, holott pld. a földéhség kielégitését célzó *hatályos* intézkedések sokkal, de sokkal sürgősebbek volnának. Hanem minderre természetesen még kimerítően visszatérek.

Az ügynökségeknél határozottan nagyobb szerep jut a *jóhiszemű* rábeszélésnek a kivándorlás közvetlen okai között. Kivándorló családfők maguk után hivják családjaikat, ismerőseiknek küldözgetnek haza leveleket, fényképeket, melyek jólétükről tanuskodnak; visszavándorlók terjesztik a faluban Amerika hirét s másodszor már többedmagukkal mennek ki; a szamosujvári járásról — hogy csak ezt az egy különösen jellemző példát emlitsem, — bátran elmondhatjuk, hogy minden visszavándorolt, ha másodszor is kimegy, 2—3 embert visz magával; igy aztán erősebben megnövekszik a kivándorlás áradata, semmint azt az ügynökök erejük legvégső megfeszitésével is elérni képesek volnának.

Némán buzdit kivándorlásra az a sok pénz, ami Amerikából haza özönlik. Ehhez nem is kellene kommentár, de azért a kivándorlottak, illetve visszavándorlók élő és irott szóval is még megtoldják és igy a hatás óriási. Amerika szelleme kisért azokban a helységekben, ahol akár csak néhány szerencsés kimenetelü emigráció fordult is elő, s az ilyen vidékeken, hogy Hegedüs Lóránt kifejezésével éljek, „Amerika igen közel van.“ „A kivándorlók küldik és hozzák a pénzt, temérdek pénzt, épitenek modern házakat, megvesznek minden megvehető ingatlant, felszerelik állatokkal és egyéb gazdasági eszközökkel gazdaságaikat, jobban táplálkoznak és luxusmódra ruházkodnak,“ igy szól a főszolgabirói értesités a homonnai járásból. Ez,

ha úgy akarjuk, hatását jellemzi a kivándorlásnak; de egyúttal oka is, buzdítás a többieknek, állandóan a község népének szeme előtt lebegő élénk tanuságtétel az amerikai kedvezőbb viszonyok mellett. Igen gyakran a nép testileg-lelkileg megtörten, teljesen elcsigázva tér haza Amerikából ugyanannyira, hogy itthon már többnyire munkaképtelen; de ha még van benne egy parányi életerő, azért újra kimegy, sőt Amerikáról oly lelkesedéssel beszél, hogy példája a legnagyobb mértékben serkentőleg hat a község lakosságára. Ezt a megfigyelést talán nem szabad az egész országra általánosítanunk, de mégis a magyar nép nagy részére jellemző, hogy a fáradsággal, az emberfölötti megfeszített munkával nem sokat törődik akkor, ha csak erőlködését a magasabb munkabérben jutalmazva látja. Az Unió munkaügyi miniszterének jelentése szerint is, a magyarok és a tótok oly munkát keresnek, mely bár rendkivüli megerőltetéssel jár, legalább magas jövedelmet is hoz. Ezt a lélektani mozzanatot az Egyesült Államok ügyesen kihasználják a maguk javára és ujra kitünik, mily nagy szerepük van az ilyen tisztán pszichológiai momentumoknak Amerika hegemóniájában, népvonzó képességének fenntartásában.

Egészben véve mi sem igazolja jobban azt az előbbi álliásomat, hogy semmiféle külső behatás nem érvényesülhet, ha sorsukkal teljesen megelégedett egyénekkel szemben kell működnie, mint az emlitett vidékenkénti informátiók. Tasnádon pld., miként az onnan nyert információ mondja, a legcsekélyebb körülmény, mely Amerikában előnyösebben alakul mint nálunk, elégséges, hogy kivándorlókat toborozzon. A visszavándorló bárminő kis előnyről referáljon is, a hátrányokra senki sem kiváncsi és a kivándorlás elhatározása sokakban máris megérett. A miklósvári járásban ellenben a visszavándorló beszéde hidegen hagyja a népet, az közömbösen fogadja a legfantasztikusabb hireszteléseket is. A galántai járásban végül a testileg elnyütt, tulcsigázott, bár anyagilag meg is tollasodott visszavándorló direkt elriasztja a népet. Honnan ez a feltünő nagy különbség? Ime, a magyarázat ez: a miklósvári járás «gazdasági viszonyai rendezettek» ugyanazon értesités szerint; a ga-

lántai járásban pedig «igen fejlettek.» Ellenben Tasnádon a nép elégedetlen, viszonyai kedvezőtlenek.

Ha tehát, mint ezen fejtegetésekből kitünik, az ösmerős világlátott atyafiaknak a hiresztelései is hatástalanok maradnak ott, ahol a gazdasági viszonyok a népet nem predesztinálják az Amerika iránti fogékonyságra, akkor mennyivel természetesebb még, hogy a gyakran vadidegen ügynökök teljesen tehetetlenek a néppel szemben.

Amit eddig kifejtettem, az mind a kivándorlás pszichológiai okait világitotta csak meg. A Nordau lapidáris szava: «ein geheimes Weh» — mely annyira mélyen a lelkek ősrégióiba nyúl bele, hogy már Seneca a maga idejében is látta ezt a bizonytalan, megmagyarázhatlan titkos fájdalmat, mely rejtélyessége mellett is elementáris erővel hajtotta ki az embereket messze idegen régiókba, mindazt összefoglalja, amit az eddigiekben előadtam. A gazdasági viszonyok mostohasága a nép lelkében csak ritkán hat közvetlenül, majdnem mindig közvetve, olyképpen, hogy a kedvezőtlen körülmények lelkében közvetlenül csak mint az elégedetlenség egy igen vague érzése tükröződnek vissza és ez a nyugtalan érzés determinálja őket szinte öntudatlanul a kivándorlásra. Egy kivándorló sem fogja mondani — ha csak nem rendkivüli intelligenciájú,— hogy kivándorol, mert itthon sok a holtkézbirtok, Amerikában pedig alig van nyoma, hanem ez az objektiv körülmény benne egy szubjektiv vágyat fog kiváltani, mely legjobb esetben is mint ki nem elégitett földéhség jut öntudatába, de gyakran csak mint általános rosszulérzés. Olyanféle ez, mint amit kezdődő betegségeknél tapasztalunk: nem tudjuk mi fáj, csakhogy általában igen kényelmetlenül érezzük magunkat.

De amint ebben az esetben is az indiszpoziciónak — bár előttünk ismeretlen— oka valamely lappangó betegség, melyet csak orvos tud felismerni, úgy a kivándorlók lelkét eltöltő „titkos fájdalom“ is pozitiv, nagyonis kézzelfogható bajokban leli csiráját. Ezekre a bajokra fogok most rámutatni; előttem már sokan tették, de az anyag, melyet e célra részint a hely-

szinén, részint intelligens kivándorlókkal való beszélgetés utján stb. gyüjtöttem, sok ujat tartalmaz s ezért hiszem, hogy feldolgozásával hasznos munkát végzek.

Mindenek előtt a legegyszerűbb jelenséget kell szemügyre vennünk, azt, melyet a laikus is legkönnyebben vesz észre s mely a kivándorlónak öntudatában is primitiv jellege következtében helyet foglalhat, sőt mérlegelése tárgyát képezheti: a munkabért. Vizsgáljuk meg, vajjon a munkabér magassága mennyiben függ össze a kivándorlással.

Legalacsonyabb volt az évi átlagos élelmezés nélküli férfinapszámbér (1906-ban) a köv. 5 megyében:[1]

	fillér	Kivánd. 1000 lélekre.[2]
Szolnok—Doboka	114	3.2
Kolozs	125	2.7
Szilágy	132	3.0
Alsófehér	135	14.5
Zala	137	2.3

A legalacsonyabb munkabéreknek tehát, mint látszik, az egy Alsófehér kivételével, meglehetősen, bár nem feltünően alacsony kivándorlási hányad felel meg. Apriorisztikus okoskodással is körülbelül erre az eredményre juthatott volna az ember. Ahol nagyon alacsony a munkabér s igy a minimális, a kivándorlás költségeire szükséges vagyon összehozása rendkivül nehéz, ott csak igen csekély lesz a kivándorlás; de a kinek még is sikerül a szükséges összeget félre tenni, az mindenképen indittatva is érzi magát —éppen a rossz munkaviszonyok következtében,— hogy kivándoroljon. Igy tehát a fenti, egyik irányban sem extrem kivándorlási arányszámok meglehetősen logikus alakulást mutatnak. Nézzük már most azokat a vármegyéket, amelyek viszont a legmagasabb átlagos munkabért mutatják fel:

[1] „Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon" (Kiadja a m. kir. Földmivelésügyi Miniszter) 1906. 3—28. old.

[2] „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1906., 66—67. old.

Modern Könyvtár 85—88.

	fillér	Kiv. 1000 lélekre:
Csongrád	282	0.7
Liptó	257	15.3
Békés	237	4.4
Árva	235	20.4
Bács—Bodrog	232	8.9

Ez az összeállitás nem egyéb mint negációja annak, hogy a magas munkabér és a kivándorlás közt valamelyes összefüggés volna felfedezhető. Az alacsony munkabéreknél is laza volt az összefüggés, de mivel a kivándorlásra ható erők itt csupán két, egymással ellentétes és megközelitőleg egyformán hatékony, tehát egymást kiegyenlitő tényezőből állanak, bizonyos szabályosság mégis észlelhető. Nem igy itt. A magasabb munkabérek egyrészt vagy kifolyása, vagy előidézője a nép magasabb igényeinek, erősebb fogyasztásának, másrészt pedig ha a földvásárlás nehézségekbe nem ütközik, akkor a kivándorlás fölöslegessé válik, mivel annak célja legtöbbször ép csupán az, hogy itthon házat vagy földet szerezzenek maguknak az illetők. Igy van aztán, hogy számok, melyek csupán a munkabér magasságát tüntetik fel, semminemü logikai következtetést nem engednek magára a kivándorlásra. Végül megjegyzendő, hogy ahol még az extrémeken is ennyire elmosódnak a viszonylatok, ott a középszerű munkabérekből akarni következtetni, merőben hiú kisérlet volna. Ezt fontos megállapitani különösen azért, mert eddig a kivándorlás igazi okainak felismerését gyakran meghiúsitotta az a fölületes szemlélet, mely egyszerűen oda konkludált, hogy a kivándorlás legfőbb oka, hogy nem elég magasak a mezőgazdasági munkabérek.

Felmerülhetne az a gondolat is, hogy talán a napszámbérek helyett inkább az évi jövedelmet kellene tekintetbe venni, mivel a magasabb munkabért sok helyen a munkanélküli napok nagyobb száma ellensulyozza. Azonban az adatok meggyőznek arról, hogy az évi összege a jövedelemnek, legalább nagyjából, arányos a napibérrel. A hosszadalmasság kikerülése végett itt csak annyit emlitek, hogy az első 5-ös csoportban

az évi jövedelem kivétel nélkül 400 korona alatt marad, a második csoportban ellenben mindenütt 400 korona fölött áll.[1] Tehát ily módon sem remélhetjük, hogy közvetlen összefüggést találunk a kivándorlás és a munkabérek között.

Ellenben ezen eddigi jórészt negativ eredménnyel szemben pozitiv eredményhez jutunk, ha nem csupán a mezőgazdasági főjövedelmet, hanem azonfelül a mellékjövedelmet is figyelembe vesszük. Mert közel fekvő a gondolat, hogy sokkal inkább mérvadó az, vajjon a munkás a legtöbb helyen igen nyomorúságos mezei napszámbérrel kénytelen-e beérni, vagy azonfelül is szert tehet-e keresetre, mondom, ez fontosabb és mérvadóbb, mint az, hogy ez a mezei éhségbér néhány fillérrel kisebb-e vagy nagyobb. Sőt az sem sokat határoz itt, hogy, a kereslet és kinálat törvénye szerint, a mellékkereset a főkeresetet tényleg valamivel alább fogja nyomni.

És csakugyan, ezen a nyomon már biztosabban lehet eligazodni. Nem is szólva arról, hogy a városokból, — tehát az ipari munka központjaiból. — általában kisebb a kivándorlás, mint a vidékről, az őstermelés helyeiről is az átlagosnál kevesebben vándorolnak ki, ha a közelben gyár vagy akár bánya van, avagy valamely háziipar van elterjedve. Igy, hogy a sok száz közül csak egy példát említsek, a Mecsek környékének „kétlaki paraszt" lakóssága nem érzi szükségét a kivándorlásnak; nyáron a mezőn, télen a bányában talál munkát. Azonban itt úgy látszik, nem csak egyszerű jövedelemkiegészítésről van szó, hanem egyúttal egy érdekes gazdasági, vagy talán helyesebben lélektani mozzanattal állunk szemben, melyet tudtommal eddig még nem konstatáltak. *Az ipari munka elnémitja a földéhséget.* Az egyszerű népben ugyanis az ingatlan után való szerfölötti sóvárgás majdnem kizárólagos oka annak, hogy elviselhetetlennek érzi ama nyomasztó függőségi viszonyt, melynek a jobbágyság megszűntetésével jórészben csak jogi hátterét vették el. Lényegében a

[1] „**Mezőgazdasági munkabérek** Magyarországon" 1906., 531—555. oldal. „A különféle munkával foglalkozók" csoportját vettem figyelembe.

függőség, különösen egyes vidékeken, még ma is szerfelett nyomja a magyar embert, ki már faji jellegénél fogva is mint teljesen, gazdaságilag nem kevésbbé mint politikailag, szabad ember érzi csak jól magát. Az ipar — mint már említém — kétségbevonhatatlanul jobban elégiti ki a népnek ezt az ösztönét, és pedig nem csak a házilag űzött kisipar, de még a gyárilag és sok tekintetben a házilag űzött nagyipar is. Az ipari mellékfoglalkozás tehát, midőn egyrészt növeli a munkás keresetforrását s igényeinek bővebb kielégítését engedi, másrészt életének egyhangúságát, jövőjének reménytelenségét és kilátástalanságát enyhíti s legalább részben felszabadítja a munkást a rög és a természet korlátlan uralma alól, úgy hogy ez még sem érzi annyira a földtulajdon hiányát s nem kényszerül a vándorbothoz nyúlni egy emberségesebb életmód biztosítása végett.

Továbbá nem annyira az évi kereset nagysága az irányadó, mint inkább annak megoszlása, mert a takarékosság és a jövedelem előrelátó beosztása a népnél rendszerint hiányozván, a mezőgazdasági munkák szünetelésének hónapjaiban hamar elfogy a pénz és akkor a kivándorlásra kerül a sor. Így történik aztán, hogy nem a munkanélküli téli hónapokban, hanem az azokat követő tavasziakban, midőn a pénz rendszerint már elfogyott, legtetemesebb a kivándorlás. Az ipar ellenben független az évszakoktól s már ezáltal is bizonyos fokig visszatartó a a kivándorlástól.

Hogy tényleg a reális viszonyok is igazolják ezt a tételt néhány példán mutatom meg. A rajkai járásból nincs számbavehető kivándorlás, ellenben a gyárak közelsége oly óriási mérvben vonzza a munkásokat, hogy az összes mezei munkákhoz más vidékről kellett embereket hozatni; ami többet bizonyít mint amit állítottam, t. i. nem csak a munkanélküli időszakban megy a nép ipari munkába, de olyankor is, mikor szükség volna rá a mezőn. Ellenben kivándorlásra nem érzi magát indíttatva. Hasonló viszonyok vannak az élesdi, biai, rózsahegyi, ózdi (ez utóbbiban nem csak a környékbeli vasgyár, de a bányák is szerepet játszanak, melyek sok tekintetben azonos

hatásuak a szűkebb értelemben vett iparral), a törcsvári, orbai, kismartoni, stb. járásokban. De nem ritkább ennél az az eset sem, midőn az ipar közelsége épen csak, hogy a kivándorlásnak elejét veszi, de azért nem vonja el a munkaerőt a mezőgazdaságtól s csupán kiegészitő szerepet játszik a munkás keresetében. Legjobb példát erre a fővárost körülvevő járások nyújtják, melyekből csak kivételesen van számbavehető külföldi kivándorlás s a nép a közlekedés fejlettsége következtében még nem is kényszerül állandó városi megtelepedésre, ami igen nagy előny. Ámbár a mezőgazdasági munkáshiány, ez a közös nagy betegsége az országnak, a nagy munkahónapokban itt sem hiányzik egészen.

Ellenben ahol ipar nincs, ott a kivándorlás daemona szabadon szedi áldozatait. Mindenütt végig az országon kisért a keserves meggyőződés: kevés az ingatlan, gyár vagy más mellékkeresetet nyújtó forrás nincsen, pedig csak ez tudna a bajon segíteni. Ezzel szemben meg kell emlékeznem, bár inkább kuriózumképpen, egy érdekes kivételről is. A nagykátai járásból épen azok vándorolnak ki, akik egy ideig a fővárosban éltek; tehát az ipari munka ebben az esetben nem hogy feltartóztatta volna az emigrációt, de sőt kivándorlókat nevelt. Ezt némikép a főváros szocialisztikus eszmeáramlatai által magyarázhatjuk meg, bár kétségkivül helyi körülmények is közrejátszanak a dologban.

Azt a kérdést, vajjon a kis- vagy a nagyipart illeti-e a kivándorlás enyhítése tekintetében az elsőség, ama rendkivüli bonyolultságnál fogva, mely e problémát jellemzi, e helyen nem feszegethetem. Nem mintha e kérdés nem birna kellő fontossággal, de részben kivül esik ez értekezés keretein. Ellenben szorosan tárgyunkhoz tartozik megvizsgálni a probléma pendantját, a kis és nagy b i r t o k o k n a k kérdését. A népet ugyan közvetlenül pszichológiai okok hajtják a kivándorlásra, ezen lelki mozzanatok is elsősorban kézzelfogható, a munkás sorsát legközelebbről érintő gazdasági jelenségekből folynak, de ez utóbbiak már az ország mélyebb gazdasági szerkezetében gyökereznek s attól függetlenül nem is itélhetők meg. Ha ezt

a logikai kapcsolatot, melyet kezdettől fogva nem tévesztettünk szem elől, továbbra is figyelemben részesítjük, csodálatos szabatossággal látjuk összefolyni gazdasági állapotunk minden tüneményét a kivándorlással.

Az a baj, mely egész ökonómiai életünket szinte észrevétlenül és amellett mégis legveszedelmesebben zsibbasztja, a nagybirtokok s első sorban a kötött birtokok túltengése. Esetleg némi túlzás lehet abban, hogy ez volna az ország gazdasági organismusának legsúlyosabb betegsége. Hiszen az ipar terén, a külkereskedelmi politikában, stb. is léteznek hasonló mérvű visszásságok, de mindazonáltal konstatálnunk kell, hogy ezeknek is jó része a gazdasági szervezet összefüggése folytán közvetve épen a rossz birtokviszonyokból származik, és igen érdekes théma volna annak kimutatása, miként vezethető vissza gazdasági életünk legtöbb aggályos jelensége végső sorban a rossz birtokviszonyokra.

E helyen arra kell szoritkoznom, hogy a kóros tüneteknek csak egyikét, még pedig egyik legsulyosabbikát, a kivándorlást vezessem vissza a fenti bajra. Ámbár légió azoknak száma, akik a helytelen birtokrendszernek e tekintetben tulajdonítani szokott nagy jelentőséget túlzottnak tartják s többek közt a kivándorlási kongresszusokon is elhangzottak ily vélemények. Vinczehidy Ernő szerint „maga az a körülmény, hogy a paraszt földhöz jut, a kivándorlást megakasztani nem fogja.“ Azt hozza fel ezen szavai támogatására, hogy hiszen akárhányszor 60 holdas gazdák is kivándorolnak. De ő és mindazok, akik ezekkel a „kivándorló gazdák“-kal érvelnek, megfeledkeznek arról, hogy ezek jórészt nem első, hanem másod- vagy harmadizben kivándorlók, akik birtokukhoz már Amerikában szerzett pénzen tutottak. Mert aki egyszer Amerikában, a korlátlan érvényesülés hazájában megfordult, annak birtokvágya is korlátlanná lesz s az amerikai utat tervszerű következetességgel mindaddig megismétli, mig igen tekintélyes vagyonra nem tett szert. Minderről persze a statisztika mit sem tud s azok, akik belőle következtetnek, megelégszenek annak konstatálásával, hogy 50—60 holdas gazdák is akadnak a kivándorlók között. Ez vezet az-

tán olyan hamis következtetésekhez, mint a Vinczehidy Ernőé. Vannak azután megint olyanok, akik — nyilvánvalóan szintén hamis okoskodással — a földmivelő munkások helyzetének javulásából hátrányt várnak az iparra, mely akkor átvenné a vezérszerepet a kivándorlásban. Tehát szerintük, ha jobb volna is a birtokrendszer, a kivándorlás legfölebb eltolódást szenvedne a földmívelésről az iparra, de meg nem csappanna. Azonban ezt a felfogást semmi sem indokolja, ha csak nem egy kártékony és veszedelmes fatalismus. És hasonló véleményeket még oldalszámra idézhetnék, de mind ezek együttvéve sem ingathatják meg egy pillanatra sem azt a kétségbevonhatatlan létezését nap-nap után oly hangosan jelentő tényt, hogy a nép kielégitetlen földéhsége a legfőbb tényező a kivándorlás előidézésében.

Sőt úgy érzem, hogy a kivándorlás okainak felderitésénél csakis ezen a talajon járok egész biztonsággal. Pozitiv megösmerés volt ugyan az is, amit a munkabérekről, az ipari jövedelemről, sőt a tisztán lélektani okokról szólva kifejtettem, azonban némileg ingadozóvá tette az idevágó eredményeket az, hogy a kivándorláshoz szükséges minimális és a még kivándorlást előidéző maximális jövedelem határai elmosódottak, a jómód által lehetővé, de egyúttal kevésbbé kivánatossá tett kivándorlást a bizonytalanság köde veszi körül, ami a még oly becses konkluziót kivételeknek és megszoritásoknak veti alá. Még aránylag legtökéletesebb volt az iparra vonatkozó megállapitás — bár itt is rámutattam egy kivételre — s most azt hiszem, végre egészen biztos alapra épithetek, midőn a szó szoros értelmében képtelen birtokviszonyainkat jelölöm meg végső ok gyanánt s veszem mint ilyet vizsgálat alá.

Kivándorlásunk végső és legfőbb oka a földéhség. Az ipar, mint láttuk, csillapithatja a népnek ezt az elementáris erővel előtörő ösztönét, de csak igen korlátolt mértékben. Az ipar nem gazdasági függetlenséget nyújt, szabadságot, csak amolyan szabadosságfélét. A gyengébb elemek készek a megalkuvásra, és ezek, ha mezőgazdasági munkások is, beérik az ipari

mellékkeresettel; de egy nagy része a népességnek ragaszkodik ahhoz, hogy saját ingatlana legyen és ha akár túlmagas árak, akár bármily más ok miatt ez a vágya teljesedésbe nem mehet, a vándorbothoz nyúl. Sőt ha szert is tud tenni nagy nehezen egy darabka földre, ez gyakran még mindig nem elégitheti ki, mert oly kicsiny, hogy jövedelmét kénytelen napszámmunka által kiegészíteni.

A birtokok kedvezőtlen megoszlása ólomsulylyal nehezedik az ország gazdasági testére. Egyes vidékek egészen be vannak keritve nagy- és kötött birtokokkal, úgy, hogy a lakosság egy bizonyos pontnál tovább nem terjeszkedhetik. Nem, mivel túl magasak volnának a földárak, de egyszerűen, mert nincs eladó föld. Hiszen csak egy futó pillantást kell vetnünk birtokstatisztikánkra. hogy a kis- és nagybirtokok aránytalanságáról meggyőződjünk. Az 1895-iki mezőgazdasági összeírásnak szinte közhellyé vált adatai szerint a Magyar birodalom 3977 nagybirtoka *számra* az összes gazdaságok (2795.885) 700-ad része, de *terület szerint* az összes gazdaságoknak majdnem egy harmadát foglalja el! Ha még a középbirtokokat is hozzá számitjuk, az egész területnek majdnem fele a nép számára nem létezik.

Mindazonáltal a közönséges szabad nagybirtoknál, amellett, hogy észszerűbben műveltetik és gyakrabban bérbe adatik, a parcellázás sincs kizárva, és ezért káros hatása mindenesetre mérsékeltebb, elsősorban tehát a kötött birtokkal kell foglalkoznom. Nem mondhatnék talán erre vonatkozólag jellemzőbb tényt, mint azt, hogy egész Horvátszlavonországban az egyedüli vármegye, melynek területéből több mint 60 % kötött birtok, Lika-Krbava,[1] s ennek a megyének van a társországokból egyúttal legnagyobb kivándorlása is (1907.: 13.9 o/oo).[2] Ellenben az

[1] A Magyar Kor. Országainak Mezőgazdasági Statisztikája, V. kötet, III. grafikai tábla. (L. Magy. Stat. Közlemények.)

[2] Magyar Statisztikai Évkönyv, 1907. 67. old. (Szándékosan nem terjeszkedtem ki az egész mű folyamán a frissebb 1908-iki adatokra, mivel ez évben tudvalevőleg az 1907.-végi krach következtében a kivándorlás szerfölött, — de mint kitűnt, csak múlólag, — megapadt.)

egyedüli megye az egész területen, melynek kötött birtokai még a 15%-ot sem ütik meg, Varasd, s ennek legkisebb is a kivándorlási hányada az összes társországi megyék között (7.0 o/oo). S ehhez hasonló viszonyt még sokat meg lehetne állapítani, habár nem is volna valamennyi ily markáns.

Elsősorban a hitbizományokat véve szemügyre, ezeknek káros voltát hazánk minden nagy gondolkozója elismerte. A haza bölcse „a természet rendével és igazsággal ellenkező, hazánkra káros" jelenséget lát bennük. A történelem is leszűrte a tényekből azt a közmondásos igazságot, hogy „majoratus et vincula perdidere Hispaniam." Ahol csak egy szabad gondolkozású szónok szavát felemelte, hogy bírálatot mondjon a hitbizományok felett, föltétlen elitélésben részesitette azokat. Deák Ferencen kívül nálunk még Kölcseyre és Kossuth Lajosra emlékeztetek. És azóta, hogy ezek és más előharcosai a magyar nemzet fejlődésének kulturánk és közgazdaságunk számtalan más üdvös reformját készitették elő és teremtették meg, a hitbizományok nem csak, hogy nem apadtak, de, mint Földes Béla e tárgynak szentelt akadémiai székfoglalójában (1894.) kifejtette, a külföldel ellentétben nálunk ez az intézmény „a közelmultban erősebb gyökeret vert, mint valaha."

Igen jellemző a hitbizományok s a kivándorlás összefüggése körül az, amit ugyancsak Földes Béla emlit,[1] hogy Németországban nem a nyugati részekből ölt a kivándorlás nagyobb mérveket, melyek sűrü népességgel birnak, hanem a keletiekből, melyeknek bár ritka a népességük, a sok hitbizomány miatt még ez sem tud megélni. És hasonlóképen Magyarországon is azon megyékből, melyekben a hitbizományoknak legnagyobb kiterjedésük van, feltünően erős a kivándorlási arány is. Természetesen nem lehet elvárni, hogy ez a viszony mindenütt mathematikai pontossággal tünjék ki, mert hisz ez a körülmények rendkivüli összetettsége mellett nem is volna lehetséges. Bereg,

[1] „Társadalmi Gazdaságtan" II. 42. old.

Sopron, Árva, Zemplén, Gömör azon vármegyék, melyekben legerősebben vannak a hitbizományok elterjedve; ennek megfelelően a kivándorlási arányszám sorrendben 10·6, 7·1, 19·2, 24·1, 14·3‰. Kivételt tesz Moson, melyből bár területének $^1/_5$ része hitbizomány, csak 2·5‰ a kivándorlási hányad, és Zala, melynek majdnem $^1/_6$-a hitbizomány s a kivándorlás mégis csak 3·5‰; ez utóbbinál azonban a szabálytalanságot megmagyarázhatja az a körülmény, hogy Zalában az egygyermekrendszer rendkivül el van terjedve s ilyképen a kivándorlás pótléka gyanánt szerepel. Még általánosabban országrészek szerint véve a viszonyokat, — bár az ilyen nagy átlagosítások rendszerint nem alkalmazhatók sikerrel — mégis bizonyos törvényszerüséget fedezhetünk fel itt is. A hitbizományok ugyan Dunántúl foglalják el legnagyobb %-át (13·4) a területnek, mégis itt a kivándorlás nem a legmagasabb, mert részben, mint Zalamegyénél is láttuk, pótolja az egyke, melynek éppen a Dunántúl a főfészke. Ellenben a hitbizományok tekintetében másodsorban következő, a Dunántúl mögött csak kevéssel elmaradó (10·3%) Tiszajobbpart tényleg felmutatja a legmagasabb kivándorlási arányt (18·1‰). Többé-kevésbbé hódolnak e szabálynak a többi vidékek is, a Tisza-Maros-szöget kivéve; innen ugyanis magas a kivándorlás, noha a hitbizományoknak csak csekély a kiterjedésük. De végre is a hitbizomány nem a kivándorlás egyedüli oka és a viszonyok nagy bonyolultsága mellett inkább azt kell csodálnunk, hogy egyáltalán felfedezhető bizonyos törvényszerüség, mint azt, hogy alóla kivételek is vannak.

Az egyházi holtkéz és a kivándorlás közt minden bizonnyal felfedezhető hasonló számszerű összefüggés; de miután az egyházi birtokok vidékenkénti megoszlásáról nincs egységes hivatalos statisztikánk, erre a pontra nem terjeszkedhetem ki. Annyi azonban minden kétségen felül áll, hogy azon holt birtokok, melyeket egy célszerű törvényhozás a kivándorlást lecsapoló csatornákká varázsolhatna át, jelenlegi tulajdonosaik kezében inkább a kivándorlókat magával ragadó árvizhez hasonlók.

Ami már most az egyszerű, szabadkézben levő nagybirtokot illeti, ennek káros hatása csodálatosképen nem talált egyhangu elösmerésre. Angliában pl. nagyon komoly államférfiak és irók büszkén hazájuk gazdasági viszonyainak egyik legfőbb előnye gyanánt emlegették a nagybirtokok tulsúlyát, holott Leonce Lavergne «Az angol mezőgazdaság» című híres munkájában[1] a brit birodalomra nézve is kimutatta az általában hamis tétel tarthatatlanságát. De itt már komplikálódik a kérdés. Nem egyedül az jön számba, hogy a földéhség kielégítését gátolja a nagybirtokok túltengése — mert hisz végre ezen népterjeszkedést gátló tulajdonsága a nagybirtokoknak a szabadkézben levőknél nem is érvényesül túlságos mereven, — hanem egyúttal a munkaalkalmak csökkenése, a termelés extenzivebb és kezdetlegesebb volta s az ebből folyó rosszabb munkaviszonyok mint nem kevésbbé fontos körülmények veendők tekintetbe. És így — csupán előrebocsátva, hogy a kötött birtokok viszonyai az unalomig eleget hangoztatott okoknál fogva ebből a szempontból is még rosszabbak, mint a kötetlen latifundiumoké — a továbbiakban különbségtétel nélkül tárgyalom a különböző jellegű nagybirtokokat.

A különböző nagyságu birtokok viszonyairól a hivatalos adataink[2] segítségével végzett számítások[3] alapján a következő kis táblázatot állithatjuk össze:

[1] Magyarra fordította Beksics Gusztáv (M. Tud. Akadémia kiadványa) 116—130. old.

[2] „A magy. kor. országainak mezőgazdasági statisztikája“ kiadja a m. kir központi Statisztikai Hivatal, 1897. és 1900. (L. „Magy. Stat. Közlemények“).

[3] A statisztikából közvetlenül az alábbi adatok nem világlanak ki, ami rendkivüli fogyatkozás s különben tipikusan jellemzi egész statisztikai rendszerünket A kutató munkáját lépten-nyomon megnehezíti az a körülmény, hogy a számadatok erdejétől nem látja meg a fát, mint ahogy ebben az esetben is hosszadalmas és fáradságos munkával lehetett csak az alábbi oly egyszerű és oly fontos összeállitásig eljutni. Ebből a szempontból statisztikai rendszerünk sürgős és alapos reformra szorulna, amire nézve más alkalommal bővebben szándékozom. útmutatást adni.

	törpe-gazd.	kis-gazd.	közép-gazd.	nagy-gazd.
Hány kat. hold területre esik egy hold szántóföld:[1],[2]	1·61	1·49	1·75	3·12
Hány hold területre esik egy szarvasmarha:[3]	2·28	5·10	10·15	17·65
Hány hold területre esik egy ló[3]	8·04	12·73	41·02	106·14
„ „ „ „ „ sertés[3]	1·75	5·74	11·19	14·25
„ „ „ „ „ baromfi[3]	0·29	1·20	3·64	13·34
„ „ „ „ „ méhköpü[3]	14·74	45·—	137·37	539·55
„ „ „ „ „ drb. szarvasmarhára redukált háziállat:[4]	1·42	3·06	6·24	9·74
Hány hold területre esik egy drb. eke vagy cultivator[5],[6]	7·—	12·—	27·—	28·—
Hány hold területre esik egy drb. borona[6] stb. stb.	8·—	13·—	45·—	61·—

Látnivaló mindezekből, hogy a nagybirtokok a gazdasági szempontok túlnyomó többségében nagy hátrányban vannak a kisebbek mögött. És mégis, birtokstatisztikánk szomorú adataiból kitűnik, hogy a száz holdon felüli birtokok, melyeknek

[1] Id. statisztika III. rész 102.* old. alapján (Magy-ném. kiadás.)

[2] Mivel a vidékenkénti számok, melyek végeredményben ezt az átlagos számot adják, meglehetős eltérést mutatnak s a théma — amellett, hogy a kivándorlás egyik közvetlen okát mutatja be, — magában véve is igen érdekes, „Magyarország Mezőgazdasági Statisztikájának“ (1900) III. rész 91—97., 112., oldalai alapján nyert vidékenkénti eredményeket is közlöm az alábbiakban:

	törpegazd.	kisgazd.	középgazd.	nagygazd.
Duna balpartja	1·49	1·44	1·71	3·89
Duna jobbpartja	1·61	1·38	1·54	2·47
Duna-Tisza köze	1·49	1·23	1·48	2·19
Tisza balpartja	1·52	1·57	1·72	2·94
Tisza jobbpartja	1·52	1·50	2·19	4·88
Tisza-Maros-szöge	1·53	1·25	1·33	2·23
Erdély	1·75	1·96	2·82	6·78
Horvát-Szlavonország	1·78	1·64	2·06	5·28

Megjegyzem mindehhez, hogy bár a törpegazdaság, — mely számtalan előnyei mellett némely tekintetben mégis hátrányban is van a kisgazdaság mögött, — a szántóföld aránya szempontjából is valamivel kedvezőtlenebb helyzetben van, mint emez, mindazonáltal az egész táblázat harmoniáját, mely a számoknak a törpegazdaságtól a nagygazdaság felé vivő progresszivitásában áll, ez a kis eltérés nem rontja meg. — A szántóföldéhez hasonlatos arányok uralkodnak a szintén nagyon intenzív kert- és szőlőmívelés terén; ellenben fordított a viszony az extenzív legelő-gazdálkodás és a nem termő területeket illetőleg.

[3] Id. stat. III. rész 102.* és 105.* old. alapján. — Az összes gazdasági állatok között egyetlen kivétel a juh, mely meglehetős arányosan oszlik meg a különböző nagyságú gazdaságok közt.

[4] III. rész 67.* és 102.* old. alapján.

[5] A gőzekék kivételével.

[6] III. rész 93.* old.

száma 25000-et sem tesz, az ország területének majdnem felét foglalják el.

A nép egyrésze tehát nem tud földhöz jutni. De nemcsak ez a baj, hanem emellett az idegen föld is, melyet megmunkálni kénytelen, a legkedvezőtlenebb gazdasági viszonyok közt van, s így nem is biztosíthat emberséges megélhetést munkásainak. Ott, ahol a föld kevésbbé termékeny, az ország keleti részében és Horvátországban, mintegy ellensulyozásául a természet mostoha viszonyainak még meglehetősen el van terjedve a kisbirtok, de az ország többi részén, ahol a természet dúsan jutalmazza a munkát és a befektetett tőkét, a nagy birtokkal járó extenziv gazdálkodás nem engedi a föld energiájának kellő kiaknázását. Hogyha fordítva volna, ez persze logikailag ferdének látszó helyzet lenne s egyes vidékek az eddiginél is nagyobb nyomorban sínylődnének, de a nemzet és a társadalom általában nyerne általa s a kivándorlás mindenesetre csökkenne. Természetesen nem ily módon óhajtanánk javulást, hanem a kisbirtok általános elterjedése által, bár ma ez még csak jámbor kívánság lehet, a gyors teljesülés vajmi csekély kilátásával. Hiszen ellenkezőleg: nap-nap után kell tapasztalnunk, hogy a birtokmegoszlás tendenciája még mindig integrativ, a nagybirtokok és hitbizományok száma inkább nő, semmint csökkenne s nyomukban egyre rémesebben nő a kivándorlás áradata is. Egészen mások a viszonyok pld. Németországban, ahol 5—600 Morgen (= 125—150 ha = kb. 250 kat. hold!) már rendkívül nagy birtok, s ami azonfelül van, ritkaság-számba megy.

Németországban egyre terjed a kisbirtok, és ennek nyomán egyre fogy a kivándorlás.

Franz Oppenheimer, a kiváló német szociológus, nem elégedett meg ezen tény egyszerű konstatálásával, hanem formulába szorította az igazságot, mely pedig nem tűri el az ilyen kényszergúnyát. Budapesten tartott előadásában is hangsulyozta,[1] hogy „a kivándorlás a nagybirtok négyzetének ará-

[1] 1909. október 10-én.

nyában növekszik," holott ez a tétel csak akkor válhatna be némileg, ha a birtok formája volna a kivándorlás egyetlen és kizárólagos oka. És még akkor is különbséget kellene tenni kötött és kötetlen birtok között.

Azt lehetne gondolni, hogy egy célszerű bérleti rendszer (bérleti parcellázás) legalább ideiglenesen és részben pótolhatja a tényleges földosztást, mivel a nagybirtok hátrányai részben igy is kiküszöbölhetők s ezáltal a kivándorlás is csökkenthető volna. De ezt a remédiumot sem szabad túl optimisztikusan felfogni. Egy kivándorlóval beszéltem, aki panaszkodott, hogy nem tud földet vásárolni; pedig szeretne, mert a munkabérek oly silányak, hogy azokból bizony nem tud megélni. Kérdeztem, miért nem b é r e l legalább földet. „Nem a szegény embernek való az" — mondta olyan hangon, mintha azt kérdeztem volna, miért nem jár automobilon a falujából a mezőre — „azt mindenki szeretne arrafelé, csakhogy elkapkodják a pénzes emberek." Tehát már ez is luxus. A konkurrencia azzá tette. Mindazonáltal ott, ahol alkalmaztatik, igen jótékony hatású. Tolnamegyében pld., hol a hitbizományi nagybirtokok a terület igen nagy részét foglalják el, az általánosan divó haszonbérrendszer intenzivebb termelést biztosit. Csakhogy sajnos, legtöbb helyen a kisbérlet rovására sokkal inkább a nagybérlet tud magának tért hódítani, s ennek szociális haszna majdnem egyenlő a semmivel. És nagy- s kisbérlet együttvéve is, különösen a korlátolt forgalmú birtokoknál, oly csekély, hogy ezek összterületének csak 15.41 %-át foglalja el.

Mindarra, amit eddig a rossz birtokviszonyokról, mint kivándorlási okról kifejtettem, nem találhatnék kitűnőbb és összefoglalóbb praktikus példát, mint azt, melyet a vasvári járás főszolgabirája közöl velem: „A járás gazdasági viszonyai a mult évben (1909.) feldarabolt gróf Festetits Tassiló-féle birtok felosztása óta kedvezőkké váltak a népre s igy ezen körülmény a kivándorlást apasztotta; ehhez járul még az is, hogy egy másik nagyobb birtokos birtokát k i s e b b g a z d á k n a k a d t a k i b é r b e, ami a kivándorlást azon a környéken, melyen a birtok fekszik, l e h e t m o n d a n i t e l j e s e n

megszüntette.[a] — Hasonló dokumentumot akárhányat bemutathatnék még, de ez csak fölösleges ismétlésekhez vezetne.

Ami már most egyáltalán a gazdasági technikát stb. függetlenül a birtokviszonyoktól illeti, ez természetesen mind fontos szerepet játszik a kivándorlás előidézésében, de tárgyalása rendkívül messze vezetne. Itt végre is nem lehet célom gazdasági viszonyainkat a maguk egészében feltárni, hanem csak azon momentumokra mutathatok rá, melyeknek összefüggése a kivándorlással szembeötlő, feltűnő, lehetőleg közvetlenül számszerűleg is kimutatható formában nyilvánul. Mennyit lehetne például a talajkimerülésről, a rablógazdaság eme szomorú következményéről irni, melyet Dapsy László[1] olyan fontosnak tart, hogy az egész népesedési mozgalom alakulását a különféle államokban erre az egy körülményre vezeti vissza, ami kétségtelenül szertelen túlzása egy alapjában tagadhatatlan ténynek. Avagy mily sokat beszélhetnénk a tőkehiányból folyó kezdetleges termelési technikáról, melyre ráillenek Delisle Lipótnak nem épen a magyar viszonyokról irt szavai, hogy „egy XIII. századbeli paraszt minden különösebb csodálkozás nélkül szemlélné a jelenlegi parasztbirtokok javarészének üzemét.“[2] (De a nagybirtokok tudvalevőleg aránylag még rosszabbúl állanak.) Avagy milyen érdekes volna megfigyelni, hogy a sztrájk, mely a munkást munkátlanságra kárhoztatja, a kevésbbé harcias természetűt elkedvetleníti, az öntudatost a pártkasszából kiutalt fillérekkel sérti, hogyan veszi rá a munkások százait egy elkeseredett pillanatban az ország elhagyására. De ezt számadatokkal igazolni megint roppant nehéz, talán lehetetlen volna a körülmények százféle összetalálkozása miatt. Vagy mennyire vonzó théma volna megvizsgálni azt, hogy a gépek terjedése, mely másrészről olyan üdvös a mezőgazdaságra, mely éltető eleme az iparnak s közvetve a kivándorlást is csökkenti, viszont annak közvetlen okává is válhatik, ha mond-

[1] „A talajkimerülés befolyása az államok életére, különös tekintettel Magyarország jövőjére.“ Pest, 1869.

[2] „A középkor földmivelő osztályának története.“

juk a gépek alkalmazása által a kézműipar elveszíti jelentőségét amint pld. csaknem mind kivándoroltak a meczenzéfi szögkovácsok, midőn a gépek konkurrenciáját el nem birták. Ilyen példát még százával lehetne idézni, mindazonáltal beérem azzal, hogy erre a tényre is a többi között csak egyszerűen rámutatok.

Ellenben még egy igen érdekes összefüggésre bővebben ki kell térnem, mivel különösen érdekesnek és fontosnak tartom, s ez az, mely a különböző művelési ágak és a kivándorlás között áll fenn. A szántóföld a terület legnagyobb részét a Duna-Tisza-közön foglalja el (1907.: 62·40%[1]) és innen legkisebb a kivándorlás (4·7‰). Ellenben a sokkal extenzivebb és kevésbbé jövedelmező erdő- illetve legelőgazdaság, melyeknek elseje a Tisza jobbpartján és a Királyhágóntúl foglalja el a terület legnagyobb részét (36·83% ill. 38·53%), második pedig Horvát-Szlavonországban (13·90%) Királyhágón túl (13·81%) és a Tisza-Maros-szögön (13·41%) terjed ki a terület legmagasabb százalékára,[1] megfelelő magas kivándorlási arányt is von maga után. Az itt idézett országrészekből ugyanis 1000 lakosra jut kivándorló:[2]

Tisza-jobbpart	18·1
Tisza-Maros-szöge	16·8
Horvátszlavonország	9·8
Királyhágóntúl	9·3

Ezzel szemben a többi országrészen a kivándorlási arány is sokkal kisebb:

Duna-balpart	8·7
Duna-jobbpart	7·5
Tisza-balpart	6.5, s a legalacsonyabb, mint már emlitettem, a Duna-Tisza-közén: 4.7‰.

A gazdasági élet számos visszásságához járulnak még a politikai terhek is, melyek a szegény népet nemcsak terhelik,

[1] „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1907: 98. oldal.
[2] „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1907: 66—67. oldal.

de el is keseritik. Talán még erősebben érzik az adókat vállaikra nehezedni, mint ahogy azok tényleg nyomnak, mert nemcsak hátrányát, de egyúttal igazságtalanságát is érzik a mértéktelen megterheltetésnek. És itt megint méltán elő lehetne venni az egész adórendszert, bonckés alá venni annak minden részét, feltárni minden fogyatékosságát. De mivel ezt már igen sokan megtették, én a helyzetet adott tény gyanánt kezelem s csak azt vizsgálom, mennyiben szolgálnak a súlyos adók indítékúl a kivándorlásra.

Bismarck 1882-ben egyik parlamenti beszédében mondta: »Ich schreibe einen grossen Teil unserer Auswanderung der Tatsache zu, dass die Auswanderer das Bedürfnis haben, sich der direkten Steuerschraube und Execution zu entziehen.« Ami akkor Németországra állott, azt ma elmondhatjuk Magyarországról, ámbár nálunk nemcsak a direkt, de az indirekt adó is, mely épen a legszükségesebb megélhetési cikkekre nehezedik, súlyos terhet képez. De ezt a nép nem érzi oly közvetlenül s ezért nem is hat oly erősen elhatározására, mint a direkt adó.

Igen sok embert csak az adó, az a szegényes garas, melyet az állam vesz el tőle, tesz végkép nyomorulttá s ezer meg ezer ember nem határozná el magát a kivándorlásra, ha legalább az ő proletári standardjét nem csonkitaná meg még az állam is. A jómódu embertől a fölösleg egy részét vonja csak el az adózás, a szegény embernek szükös életfeltételeit támadja meg. Hol vagyunk mi ebben a tekintetben is Amerikától, mely nem nyúl polgárainak jövedelméhez addig, mig az az évi 4000 dollárt (20.000 korona!) meg nem üti. De ez nemcsak szociális jótétemény, hanem egyuttal üzlet is az Unió részéről, még pedig kitünő üzlet, mert ezzel (mint még sok más hasonló diplomáciai fogással) magához édesgeti idegen államok munkaerejét, iparának ezzel kedvezőbb létfeltételeket teremt s rajta búsásan behajtja a nép elmaradó filléreit. Hanem ebből egyúttal az is

következik, hogy Magyarország a maga adórendszerével — igen rossz üzletet csinál. . . .

Köztudomású, hogy a kisbirtokos minden egyes hold földje után sokkal több adót fizet, mint a nagybirtokos. Az adó felemészti a jövedelme nagy részét és azért sok igazság van a Borsszemjankó-beli paraszt keserü gúnyjában, mellyel azt mondja: »Na az idén elég jó volt a termés; futotta belőle az egész adó.« És azután jön a rossz év, mikor nem futja; minden erőlködés ellenére lehetetlen összehozni azt a néhány garast, s akkor a végrehajtás elől kimenekül a szegény ember Amerikába. Szomorúan hasonlítanak e tekintetben a mi viszonyaink a sziciliaiakhoz, hol Colaianni leirása szerint[1] Chiaramonta Gulfi községben, melynek 10,000-nyi lakossága van, egy napra 129 egyén ellen rendeltek el adóvégrehajtást; ezek közül soknak 5 Liránál alul volt az adóösszegük, legtöbbnek pedig 10-en alul. És ezeket a minimális összegeket nem birták megfizetni.

Hiszen minálunk sem nagy a nép adója abszolút értelemben, de annál súlyosabb az adózó viszonyaihoz képest. Pld. a Dunántúli kivándorlási kongresszusról szóló jelentésben olvasunk egy esetetet, mely szerint X sopronmegyei gazda kataszteri tiszta jövedelme K 2.68 s csupán útadója 3 koronát tesz ki, vagyis 32 fillérrel többet egész jövedelménél. Mert kerek 3 koronában van megállapitva a minimum (133. old.). Aztán még valami: az állami adó nem az egyedüli közteher, sőt nem is a legnagyobb. Az ungmegye-szerednyei járásból nyert értesülés szerint, pld. ott egy nyolcad-telek tulajdonosa átlag 150—180 korona évi közterhet visel, aminek azonban az állami adó csak kisebb része, a nagyobbik úrbéres, iskolafentartási és lelkészi járandóságokból áll. Más terhek is járulnak még ehhez, olyanok, melyek alkalomszerűleg merülnek fel; igy egy szabolcsmegyei kivándorló pld. arra a kérdésemre, drága-e arrafelé a föld, azt válaszolta, hogy igen, de főleg a telekkönyvi átirás teszi azzá. Ilyképen hiusitja meg az állam

[1] Id. Pasquale Villari: „La Sicilia e il Socialismo“ cimü müvében.

számtalan esetben közvetlenül a földvásárlást s ezáltal a szó szoros értelmében kivándorlókat toboroz. Messzemenő nagy reformokra volna még szükség ezen a téren is.

De ha eddig láttuk azt, mi nem alkalmas a mi viszonyainkban arra, hogy a népet itthon marassza, most, bár csak körvonalainkban, azon előnyöket is meg kell vizsgálnunk, melyek Amerikát óriási népvonzó erejével felruházzák. Mert, ha nem akarnók magunkat szigoruan a pozitiv tényekhez tartani, hanem megelégednénk egy általános érvényü elv hangoztatásával, akkor a kivándorlás okául elég volna a természettanból a legkisebb ellenállás törvényét hasonlat gyanánt idézni. Hiszen úgyszólván mindent visszavezethetünk arra az egyetlen tényre, hogy Amerika az ő kiaknázatlan rengeteg kincsével mint egy légüres tér vonz mindent, ami telitettebb szférákban létezik. Már pedig Magyarország telítve van munkaerővel, ha nem is abszolút, de relativ értelemben. Telítve van, mert hiszen a munkás nem tud itt boldogulni, de viszont az is igaz, hogy szük látókör, vállalkozási szellem hiánya és hamis jog- s társadalmi rendszer, nem pedig a természet kérlelhetetlen törvénye teszik hazánkat túlnépessé. Túlnépesség — milyen sajátszerüen hangzik ez a szó Magyarországra alkalmazva, ha meggondoljuk, hogy elsiratja sajtó és társadalom az országból távozók minden ezrét külön-külön! Mert érezzük, hogy ez a túlnépesség csak felszines, csak látszólagos, csak pillanatnyi, hogy mihelyt az ország — mint erre a világtörténelem számtalan példát nyujt — egyszerre felvillanyoztatva és energiával tele érezné tagjait, hogy forradalomszerü sebességgel regenerálódjék, akkor vajmi hamar lehütené a lelkesedést az a bénitó tudat, hogy az ország legjobb erői nincsenek itthon, idegen nemzet gazdagságát gyarapitják.

De hát mi az, ami az Uniót a népek Eldorádójává teszi? Talán a munkabérek? Lássuk csak. Werner Sombart «Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus?« cimü munkájában bőven foglalkozik az amerikai munkaviszonyokkal, bátran lehetne mondani, a munkaviszonyok problémájával. Mert annyiféle hiresztelés kerül ezt illetőleg forgalomba,

hogy valóban hasznos munkát végzett, aki valahára tisztázta ezt a dolgot. Általában a laikusok közt az a vélemény van elterjedve, hogy a magasabb munkabéreknek megfelelően annyira drága ott az élet is, hogy csak az általános árnivó magasabb, a munkás helyzete azonban nem jobb, mint akár nálunk. Persze a kivándorlók, kik ezt hallják, nem hagyják magukat ilyesmi által elriasztani, hanem parasztos, józan logikával meggondolják, hogy ha ott több pénzt lehet keresni, itthon pedig ugyanannyi pénzen jobban lehet élni, keresni kimennek, ott nagyon összehuzzák magukat, sokat megtakaritanak, aztán visszatérnek, az itthon értékesebb amerikai pénzt itthon költik el s belőle urasan élnek. Igy gondolkozik a kivándorló itthon. De mihelyt Amerikát egy kissé megösmeri, látja, hogy a hiresztelések nem feleltek meg a valóságnak, mert mint Sombart is számtalan adattal bizonyitja, az amerikai munkás csak azért nem takarit meg béréhez mért magas össszegeket, mert ugy él, mint nálunk a jobbfajta polgárember. Az, amit itthon fogyaszt a munkás, Amerikában is csak kevéssel, vagy éppen semmivel sem jönne többe, mint idehaza, a nagy különbség tehát nem az árak, hanem az életmód amerikai és eúrópai standardja között tátong. Olyan kivándorló szájából hallottam, aki, miután a honvágy egyszer hazahozta, másodszor készült kimenni, hogy Amerikában 1.50 dollárt keresett naponként (ami ott még nem is magas bér) s ötven centből ugy élt, hogy háromszor evett húst naponta, a felhalmozódó 1 dollárokhoz legfeljebb csak kivételesen kellett nyulnia s mindenesetre egy év alatt 1500 koronát tudott összegyüjteni. Most megint 1—2 évre megy ki, hazahozza majd, amit megtakaritott, itthon kissé megpihen, s aztán talán ujra kimegy. Hiszen tudvalevőleg 5—6-szoros kivándorlás sem tartozik még a ritkaságok közé.

A dollárnak ama metamorfózisa, melyet az imént emlitettem, csodálatos varázserőt képes gyakorolni a népre. Talán nemcsak valódi értékével hat ez a jelenség a naiv emberre, hanem bizonyos misztikum erejével is. Hiszen olyan különös az, hogy egy pénzdarab, amelylyel odakünn annyit lehet venni —

a közhit szerint — mint itthon 1 forinttal, mihelyt hazahozzuk vagy hazaküldjük, $2^1/_2$ forintot ér. Ugyanis ebben a formában ismeri a nép azt a bizonyos átváltozást s még akárhány kivándorlóval beszéltem, mind ilyennek tudta a dollár és forint közti viszonyt. Sőt egyik vidékbeli, a népet alaposan ismerő levelezőm azt az érdekes, bár mindenesetre nagyon túlzott megjegyzést teszi, hogy »nálunk a forint mindig csak annyi, az ennek Amerikában megfelelő dollár azonban onnan küldve átváltáskor már 5 K, sez a kivándorlás főoka. Míg Amerika és Európa közt a pénzegység be nem következik, addig a kivándorlást semmiféle ipari létesítményekkel megakasztani nem lehet!« Se non è vero, è ben trovato.

Ami pedig már most a munkabér mellett a kivándorlókra nézve legfontosabb körülményt: a munkaidő tartamát s vele kapcsolatban a munka nehézségét illeti, erre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy az általánosan elterjedt nézetek nagyon is generalizálnak. Tényleg az amerikai munka többnyire kimeritőbb és izommegőrlőbb, mint az európai, de azért nem kivételes az ellenkező eset sem és nem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy a gyári munka egyáltalán sokkal ártalmasabb az egészségre, mint a mezei, a kivándorlás pedig — mint erre még később visszatérünk — rendszerint egyúttal magában foglalja az eke mellől a gőzkazánhoz térést is. Ebben a tekintetben tehát Amerika kivételképen rosszabb szinben szokott feltüntettetni, mint aminőt megérdemel. Abban, hogy megőrli a munkások erejét, nem áll egymagában a nemzetek között, bárha a szomorú elsőbbség talán csakugyan az Uniót illeti. Azonban nem egy olyan Amerikát járt emberrel beszéltem, aki az ottani munkát hasonlithatatlanul könnyebbnek mondta az itthoninál, s keservesen panaszkodott, hogy itthon $^1/_2$3-kor reggel indul falujából a mezőre munkába s este $^1/_2$10-kor jön haza. Hát ilyen munkanap tényleg aligha van Amerikában. Viszont odaát a munkás testi épségével, élete biztonságával, édeskeveset törődnek, s különösen a „cheap labour"-nak, — ami a bevándorlók munkájának megjelölése — az élete is nagyon olcsó. De hát ilyen „apró körülmények"

már bizonyára nem fordulnak meg annak az agyában, aki ki készül vándorolni. Az csak a „full dinner-pail"-t látja lelki szemeivel s a varázsdollárokat. És amit Tocqueville évtizedekkel ezelőtt még joggal mondott, hogy „Amerikában nincsenek proletárok", azt a tudatlan nép, úgy látszik, még ma is hiszi, pedig hol vagyunk már ettől a régi jó időtől!

De az, amit most röviden az amerikai viszonyokról említettem és az ezt támogató nagy adathalmaz, melynek feldolgozásáról már a helyszüke miatt le kell mondanom, voltaképen nem is arra a kérdésre felel, miért vándorolnak ki a nép százezrei, hanem arra, miért mennek épen Amerikába. Én ugyanis akép látom a dolgot, hogy Amerika csak relativ előnyeinél fogva élvezi az elsőbbséget a kivándorlási országok között és gazdasági előnyei magukban véve, ha nem állanának szemben magyarországi hátrányokkal, legfölebb egy pár száz kalandort tudnának évenkint odavonzani. Ellenben forditva, ha Amerika nem léteznék, az nem jelentené azt, hogy kivándorlás sem volna. Mindaddig, mig léteznék egy ország, melyben a megélhetési feltételek előnyösebbek, mint itthon, az exodus jelensége nem tünne el. Ilyen nagyszabásu erők nem a véletlen esetlegességével, hanem a természettörvény szilárdságával hatnak. És azért a leghatározottabban helytelenitenem kell azt a meglehetősen elterjedt fatalisztikus hitet, hogy hiába javitunk mi a nép sorsán, a kivándorlás nem fog csökkenni mindaddig, mig Amerika varázsereje csábos hatását érvényesiteni fogja.

Megint oda jutottunk vissza tehát, hogy *Magyarországban* rejlik az ok, hogy Magyarország szük a *mai viszonyok közt* 20 millió ember számára, vagyis hogy Magyarország „túlnépes." Mert mihelyt nagyobb a népesség, mint amennyi az országban meg tud élni, kénytelenek vagyunk ezt a jelzőt alkalmazni. „Nagyon leverő dolog az, — mondja Gaal Jenő[1] — hogy nálunk, ahol *más nyugateurópai államokhoz képest* túlnépesedésről alig beszélhetni, és

[1] „Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén." II. kötet 75. old.

ahol a természet változatos bő ajándékai eltagadhatatlanok, a nyomorról, sőt a tömegnyomorról (és mi tegyük hozzá: a kivándorlásról) kell megemlékezni csak azért, mert a természet által nyújtott előnyök célszerűtlenül használtatnak fel, s mert kellő berendezés hiányában a legdúsabb talaj sem adja meg a hasznos munka lehetőségét." És ezzel a lapidárisan tömör mondattal ki is van meritve a kivándorlás oka, mert dióhéjban tartalmazza mindazt, amit eddig bőven kifejtettem.

A teoretizálás ilyen kérdésekben nem sok haszonnal jár, de egy-két talpraesett ügyes formula azért nagyban hozzájárulhat a kép világosabbá, az eredmények áttekinthetőbbé tételéhez. Ilyen ügyes képlet pld. a Cauderlier-é,[1] amelyet bátran tekinthetünk a népesedés legfőbb alaptörvényének, s mely azt fejezi ki, hogy P (population) $= \frac{R \text{ (ressources)}}{B \text{ (besoins)}}$ [2]

Ha már most meggondoljuk, hogy R, a számláló, a mi viszonyaink közt egyre csökken,[3] ellenben B, a nevező, természetszerűleg folyvást emelkedik, akkor könnyen belátjuk, hogy a P, a hányados, mily kedvezőtlenül fog alakulni. Vagy vegyünk egy másik modern népesedési elméletet, Franz Oppenheimerét, Malthus híres kritikusáét, ki szerint a népesség egyetlen országban sem oly sűrű, hogy kedvezőbb birtokeloszlás mellett ne tudna a legnagyobb jólétben megélni; de túlnépességet idéz elő az a körülmény, hogy a mai birtokrendszer nem gazdasági, hanem hatalmi, kapitalisztikus foglaláson alapszik. Vagyis egyesek kezén olyan birtokok vannak, melyeket maga megmunkálni nem tud, míg ellenben másoknak semmi sem jut. Kiegészíthetjük ezt még Thirring Gusztáv érdekes elvével,[4] mely szerint egyes megyékben tényleg túlnépesség van, noha ezt az egy □ kilométerre kalkulált lakosság száma nem is látszik igazolni;

[1] „Les lois de la population en France", 5. old.

[2] Meglehetősen hasolít ehhez Roscher definiciója, l. „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung" 348. old.

[3] Utalok e tekintetben Dániel Arnold értekezésére a „Huszadik Században", (1909. 1. 2. 3. szám.) „Magyarország gazdasági forradalma felé."

[4] L. „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság." Budapest, 1904., 206. old.

ugyanis egyes vidékek kultiválatlanok lévén, egyúttal néptelenek is és a népességi arányt ezen területek levonása után kellene számítani. Vagyis csak a minden átlagszámítás természetében rejlő fogyatékosság hozza létre a gyér népesség látszatát. Míg tehát a Cauderlier-féle törvényből az a tanulság, hogy a nép szükségleti cikkeinek — értve ezt a kifejezést legtágabb értelmében — elégtelensége oka a kivándorlásnak, addig Oppenheimer és Thirring tanaiból az világlik ki, hogy az emigráció a rossz birtokeloszlás és a részben ebből folyó hiányos kultiváció következménye. Ez a két különböző felfogás végül, mely bizonyos tekintetben okozati összefüggésben is van egymással, összefoglalható ebben a néhány szóban, melyet Mommsen ugyan speciell csak az itáliai kivándorlás okául említ, de mely egyáltalán minden gazdasági kivándorlás végső oka: „Reichtum und Elend im innigen Bunde...“ Ez az egy sor quintesszentiája mindannak, amit ebben a fejezetben elmondtam.

Második tanulságképen pedig azt vonom le munkám ezen első részéből, hogy a kivándorlás annyira egész gazdasági és társadalmi rendünk mélyén gyökerezik, hogy ennek nem annyira egyes jelenségei, mint inkább összesége képezi az exodus okát. Ez a meggyőződés vezette Thirring Gusztávot is, midőn idézett nevezetes munkájában nem is tárgyalja külön fejezetben a kivándorlás okait. Hogy jelen munkámban mégis helyt juttattam ennek is, az csak azért van, mert az itt ismertetett vizsgálódásaimhoz fűzöm majd a kivándorlás orvoslásának tárgyalását.

II. A KIVÁNDORLÁS HATÁSAI

Ha valamely jelensé gmint kedvezőtlen viszonyok szimptómája jelentkezik, akkor vagy maga is beleilleszkedik ezen viszonylatok tömegébe növelve a káros hatások számát, vagy pedig ellenkezőleg reakció jellegével bir ezekkel szemben: mintegy a társadalmi szervezetnek magaalkotta antitoxinja, a benne pusztító méreg leküzdésére. A kivándorlást egyik csoportba sem lehet egyszerűen beskatulyázni; róla százfélék a vélemények: némelyek szerint a kedvezőtlen gazdasági és szociális tüneteket, melyeknek következménye, megtoldja eggyel, és amint a rossz viszonyok nyomában megered a kivándorlást árja, ez újabb gazdasági értékeket sodor magával és pusztí el, s előáll egy végzetes circulus vitiosus. A kivándorlás eszerint nemcsak k ö v e t k e z m é n y e, de o k o z ó j a is volna a kedvezőtlen gazdasági állapotoknak. Más teóriák épen az ellenkezőjét állítják: a kivándorlás levezető csatornája a bajoknak. A kivándorlás biztosító szelep, mely a túlnépesség által előidézhető társadalmi exploziótól óv meg, regulátor, mely a szaporodás gépezetének egyenletes működését garantálja. Megint mások mellőzve mindkét emlitett felfogást, azt tartják, hogy a természet munkáján emberi elhatározás nem változtathat s ezen megmásíthatatlan törvény értelmében a szaporodás emelkedése, mely nyomában jár a kivándorlásnak, emezt

kompenzálja s így jelentőségétől is megfosztja. Egy negyedik iskola még tovább megy: e szerint nemcsak kompenzálja, de túlkompenzálja a kivándorlást az annak nyomán fellendülő szaporodás, úgy hogy végső eredményben a kivándorlás csak a népesség számának fokozásához vezethet. De ezek csak a legfőbb teóriák. Vannak aztán ezeknek mindenféle variációi és kombinációi, s vannak olyanok is, melyek egészen más szempontokból tekintik a dolgot. Én a magam részéről nem állitok fel apriorisztikus tételt: vizsgálódásaim döntsék el majd az igazságot. De azt már itt is kijelenthetem, hogy végső eredményként nyert álláspontomat korántsem akarom majd sablon gyanánt reá erőszakolni más államokra is s meg fogok elégedni azzal, hogy Magyarország speciális viszonyaira értékkel bir, de viszont cserébe többet vindikálok megállapításaimnak egyéni véleménynél, mert a pozitiv alapokon felépitendő tételnek pozitiv értéket is tulajdonitok.

Kiindulok abból, hogy Malthus, bár a kivándorlásban a túlnépesség palliativumát látja, még sem hagyhatja figyelmen kivül azt a tényt sem, hogy a kivándorló mint »felhalmozódott kapitális«, tőke-veszteséget jelent az országra. Ez a szempont fontos, már csak azért is, mert a közvetlen tőkeveszteség az egyetlen hatása a kivándorlásnak, mely pozitiv, számszerű módon kifejezhető és minden kétséget és nézeteltérést kizáróan megállapitható. Itt egyszerű matematikai műveletről van szó, semmi egyébről. És ebből az egy szempontból már bizonyos, hogy a kivándorlást károsnak kell itélnünk, bár mindenesetre túlzott Quesnay álláspontja, ki a kivándorlást egyedül ezen egy oknál fogva kategorice károsnak nyilvánitja.

A különböző számitások, melyek a kivándorlók értékének pénzbeli megállapitására tétettek, vagy a nevelési költségeket, vagy pedig a kivándorlás folytán elmaradt produkciót vették tekintetbe; az elsők a damnum emergens pozitiv, a mások a lucrum cessans negativ értékeivel számoltak. A számitások eredménye is igen különböző, amihez még az is járúl, hogy sokan a dolgot visszájáról fogták fel, t. i. az európai kivándorló helyett az amerikai bevándorlónak,

mint ilyennek, értékét nézték, megint pozitiv és negativ szempontból.

A következő kis összeállítás bel- és külföldi, régebbi és ujabb szerzők értékeléseit vegyest tartalmazza; hiszen ezek úgyis meglehetősen önkényesek s csak azért közlöm őket, hogy némi támaszpontot nyújtsanak a jelenlegi hazai viszonyokra vonatkozólag.

E. Young (bevándorlók átlagos értéktermelő ereje)	doll. 1000.—	(K 5000.—)
Hegedüs Lóránt (kivándorlók átlagos értéktermelő ereje) ...		K 700.—
Dr. E. Engel (kivándorlók átlagos nevelési költsége az anyaországban)	Thlr. 500.—	(K 1750.—)
Rümelin Károly (nevelési költségek megtakaritása Amerika javára)	doll. 2500.—	(K 12500.—)
Friedrich Kapp (nevelési költségek megtakaritása Amerika javára)	doll. 1125.—	(K 5625.—)
Charles L. Brace (bevándorlók produktivitása)	doll. 1050.—	(K 5250.—)

Látnivaló, hogy az összes idézett becslések között legalacsonyabb a Hegedüs Lóránté; de az bizonyos, hogy ez nagyon is alacsony, mert hiszen a munkás termelvényének csak az a része, mely a munkabérben jut kifejezésre, 1—2 év alatt kitesz a mezőgazdasági munkában 700 K-át, az ipariban még többet. Pedig kivándorlóink javarészt életük legproduktivebb korában állnak, és ha hosszas és céltalan számitgatások elkerülése végett a halandósági táblázatok, a visszavándorlás és a munkaképtelenség esélyeinek tekintetbevételével megközelitőleg fölvesszük, hogy minden felnőtt kivándorló életéből átlag csak 10 évet vont el a mi gazdaságunkból Amerika javára, s az évi produkciót átlagos 500 koronára becsüljük, akkor is minden felnőtt kivándorlóban 5000 koronát, vagyis a Hegedüs által adott összeg 7-szeresét veszíti az ország. Ha

tehát az egyes **felnőtt** emigránsra megközelítőleg 5000 K-át, minden egyes kivándorlóra pedig e szerint átlag 4000 K-át számítunk[1], úgy az évenkénti 200.000 főnyi kivándorlás[2] pénzértékben kereken 800,000.000 K-t, vagyis közel egy milliárdot tesz ki. Ismétlem, a szám itt egész mellékes, mert végre is az embert, mint a rabszolgát, pénzben taksálni, legalább is bizarr ötlet volt attól, aki először alkalmazta (ez, amennyire én tudom, Engel volt, a hires német statisztikus, ki az ilyen számításoknál volt igazán elemében). A fődolog a demonstrativ erő, mely az ilyen rengeteg szám kiejtésében rejlik. És mindenestre, mielőtt itéletet alkotunk magunknak az ország tőkebeli veszteségéről vagy nyereségéről, azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a két ország közötti **pénzforgalom** szintén igen jelentékeny pénzösszegeket mutat fel, melyeket nem szabad a számításból kihagyni.

Ennek a pénzforgalomnak először is a passzivái vizsgálom meg, mivel már épen a passziváknál vagyunk. Arra nézve, hogy egy kivándorló mennyit visz ki magával, hivatalos adataink nincsenek. Igy hát az egyetlen pozitiv támpontot jóformán az nyujthatja, hogy Williams, az Ellis-Islandi belépőállomás új főnökének 1909-ben kelt rendelete értelmében 25 dollár készpénz felmutatása minden bevándorlótól megkivántatik, azonfelül a vasuti jegy a rendeltetési helyig való továbbutazáshoz. Ez a törvényes minimum tehát körülbelül 150 koronát tesz ki. Hozzá a hajóviteldij közel 200 K. Tehát 350 K-án alul útnak sem indulhatnak a kivándorlók. A helyszinéről nyert információk viszont arról tanuskodnak, hogy a kivándorlók többnyire **csak** ezt a minimumot viszik ki és aránylag kevés járásból kaptam olyan értesitést, mely szerint az okvetlenül szüksé-

[1] A 20 éven aluliak száma ugyanis valamivel több, mint 1/5 része az összes kivándorlóknak.

[2] 1907-ben hivatalosan megállapitható kivándorlás történt Amerikába 172,200-s ez a szám, ha hozzávesszük a titokban kivándorlókat, bőven megüti a 200000-t. Talán még akkor is, ha a gyermekeket levonásba helyezzük.

gesnél több, pld. 450—500 korona, képezi az átlagot.[1] Mindezek után a kivándorlóink által összesen kivitt pénzek nem tesznek többet évi 70—80 milliónál, ami láthatólag igen kevés a kivándorló munkaerejében bennrejlő kolosszális tőkéhez képest. A véradó, melyet Amerikának fizetünk, sokkal súlyosabb, mint a pénzadó.

Már most ezekkel szemben vegyük fontolóra, mit nyujt cserébe Amerika az onnan hazaküldött, illetve visszavándorlóink által hazahozott pénzek alakjában. Úgy kell felfogni a dolgot, hogy Amerika sohasem adhatja nekünk vissza az egész munkaerőt, melyet mi neki átengedtünk, mert hiszen a munkás bére, mint már előbb érintettem, csak egy részét képezheti produktivitásának, (épen ebben áll a kapitalizmus főjellemvonása) és a tudomány már rég meghaladta azt az álláspontot, melyből pld. Brace úgy számítja ki egy bevándorló értékét, hogy termelési képességéből levonja a munkabérét. Mi tudjuk, hogy az egész nemzetgazdaság szempontjából a munkás bére épen úgy hozzátartozik értékéhez, mint amit azonfelül termel (a Marx-féle Mehrwert), és hogy a nemzetre épenséggel nem közömbös, vajjon munkabérét a belvagy a külföldön költi-e el. Tehát a munkabérben, még ha az egész haza is küldetnék, nem adna vissza Amerika mindent, amit nyert — megtartaná a többletértéket. — De ezenfelül a munkabérnek egy töredéke természetszerüleg Amerikában lesz elfogyasztva — tehát amerikai ipart és kereskedelmet táplál, szóval Amerikáé marad. Ebből kiviláglik, hogy kivándorlóink munkaereje soha egészen meg nem térülhet, habár a kivitt pénzösszegek sokszorosan térülnek is meg: vagyis, hogy Magyarországra nézve a kivándorlás ebből a szempontból ugyancsak passziv üzlet. És mégis, mit látunk ezen meg-

[1] Az Unió erre vonatkozó kimutatásai, melyek nem speciell a magyar, hanem az összes bevándorlók által behozott összegek átlagát tüntetik fel, arról tanuskodnak, hogy a magyar kivándorlók aránylag kevés pénzt visznek ki; ezen kimutatások szerint ugyanis az átlagosan bevitt összeg (tehát az Amerikáig való viteldíj ide nem számításával) tesz ki 350 koronát (70 dollárt) mely összegben a mi kivándorlóinknál már a 200 korona utiköltség is benne van.

cáfolhatatlan tétel ellenére? Azt, hogy az amerikai tőke itthon csodákat művel. Hogy olyan gazdasági előnyöket produkál, aminőkre a magyar tőke sohasem volt képes. Hogy felvirágoztat falvakat, cseréppel takarja be a régi, zsupfedeles házikókat és gazdasági gépeket visz bele a mezőgazdasági termelésbe, mely azelőtt a legkezdetlegesebb eszközökkel tengődött. Hogy földhöz és saját házhoz juttatja a szegény népet. Honnan e csoda? Igen, Amerika nyer a mieinken, elveszi egy részét munkaerejüknek, de rég bebizonyosodott igazság az, hogy egyik fél nyeresége nem jelenti még okvetlenül a másiknak veszteségét. Itt is mind a két fél nyer. Mert Amerika, midőn egy részét a magyar karok energiájának elhasználja, másik részét értékben megsokszorozza. Amerika csak egy részét téríti meg annak, amit hazánktól kap, de azt a maga pénzében fizeti. Ha pld. egy magyar kivándorló egy évig dolgozik odakünn, gazdagitotta is Amerikát, de még mindig marad annyi hazahozni valója, amennyit itthon mindössze sem lett volna képes megszerezni. Megint a varázsdollárral állunk szemben, melyről már előbb a népmeggyőződés szerint is láttuk, hogy odakünn forint helyett fizetnek vele, itthon meg beváltják $2^1/_2$ forintra. Ezért nyerünk mi mégis Amerikán.

Persze ez még mindig csak egy szempont, a szorosan vett üzleti szempontnak nevezném, amely mellett mint nem kevésbbé fontos tényezőket tekintetbe kell még vennünk a kivándorlás hatását a népesség, a munkaviszonyok alakulására, stb. Ezért csak a végén, az összes szempontok összevetéséből szabad majd megitélni a kivándorlást: hasznos-e inkább vagy káros? Sőt ez az itélet is némileg arbitrárius lesz.

De az amerikai tőke előnyei mindamellett elég nagy horderejüek arra, hogy velük kissé behatóbban foglalkozzunk, mielőtt másra térnénk.

Beszéltem egy tőketerebesi emberrel, aki másodszor készült kivándorolni. Ő maga egy év alatt majdnem 2000 koronát takarított meg és hozott haza. A falubeli többi kivándorlók hasonló összegekkel szoktak megtérni. Mielőtt a kivándorlás

árja megeredt, a falu szegény volt, régi rozoga viskókból állott és ma százával sorakoznak a modern házak, cserépfedővel kivül, praktikus, modern berendezésekkel belül. — Ilyen falvak, minő Tőketerebes, a legutóbbi években tömegesen keletkeznek és igazán „amerikai módon" fejlődnek; a házak oly rohamos egymásutánban épülnek, mintha a földből nőnének ki, s nemcsak az amerikai pénz, de az amerikai vállalkozási szellem nyomait is mutatják. Vonaton utazva, az ország minden részében fel-felbukkan szemünk előtt egy-egy ilyen falu, melyen meglátszik, hogy tegnapi keletü. És 99 esetben 100 közül nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy amerikai pénzen keletkezett.

Az amerikai pénz nemcsak Magyarországon müvel csodákat. Minden nemzet ebből az egy szempontból legalább áldja a maga kivándorlását. Arturo Labriola, a hires olasz szociológus, egy beszélgetésünkben biztositott engem, hogy Délitália bámulatos felvirágzása, a primitiv kézi szerszámok helyett mindegyre terjedő gőzgépüzem stb., kizárólag az amerikai kivándorlás révén beözönlő rengeteg pénzeknek köszönhető. Az emlitett körkérdésemre nyert járásonkénti információkból pedig találomra kikapom a következőket:

A vasmegyei németújvári járásba évenkint 35—40.000 korona jön Amerikából; a kivándorlás mintegy tiz év óta ölt erősebb mérveket, s ettől fogva általános a vagyonosodás; a jólét most már oly nagy, hogy 1908. óta a kivándorlás apadóban van. A szerednyei járásba, melyről már más helyen említést tettem, a kivándorlók 4—5 esztendei távollét után 1—3 ezer koronát hoznak haza, s ezenfelül átlag 200 koronát haza is küldenek évenkint. És hogy milyen nagy fontossággal birnak ezen amerikai pénzek, az kitűnik abból, hogy »azok, kiknek családjából senki sincs Amerikában, az évi adót sem képesek fizetni, s táplálékuk egész éven át paszúly és krumpli«. A homonnai járásban, melyben 30 év óta esztendőről-esztendőre nő a kivándorlás mérve, úgyannyira, hogy ma már »csak a tehetetlen öregek maradnak otthon«, eddig milliókat küldtek haza Amerikából, s a nép 3—4 millió korona értékű

ingatlant vett össze amerikai pénzen. »Gazdaságaikat jól felszerelték, új házakat derüre-borura építenek, jól élnek, ruházkodnak; százezrek vannak befektetve állatokba és házakba. Közterheiket pontosan fizetik. Iskolák állíttatnak s a nép neveltetni gyermekeit. Szóval Amerika emelte az általános jólétet: a kivándorlás nélkül elpusztult volna a nép«. Így ír az ottani viszonyok legkompetensebb birálója, a főszolgabíró.

Ebből a néhány idézetből, melyeket szinte a végletekig folytathatnék, eléggé kitűnik, mit jelent Amerika pénze Magyarországnak. A lakosságnak módjában van esetleges adósságait törleszteni[1] s azután minden tehertől menten jólétre szert tenni. Azt mondhatjuk általában, hogy megközelítőleg ugyanoly nagy százaléka a kivándorlóknak jön vissza vagyonnal, amilyen százalék vagyontalanúl vándorol ki (70%). — Ámbár kétségkivül vannak hátrányai is a hirtelen hazaözönlő ezreknek és millióknak, de ezek elenyésznek az óriási haszon mellett. A gyors meggazdagodás nyomában néha könnyelműség jár. Aztán a föld ára is a rohamosan növekvő kereslet folytán szerfölött emelkedik, — de itt megint az a baj, hogy kevés a parcella, mert ha az ország egész területe szabad volna és rendelkezésre állna, ez úgyan még jóformán meg sem érezte volna az emelkedő keresletet. Ennek az áremelkedésnek, mely gyakran 50%-ot sőt még sokkal többet is tesz, többnyire nyomában jár ugyan a termények árának felszökése és a magasabb munkabér, mindazonáltal előfordulnak veszedelmes tünetek is. Ott, hol a lakosság hajlik a könnyelműségre — az alsófehérmegyei tövisi járásból pld. ilyen információt kapok, — az adósságok törlesztésével nem törődve, az egész hazaözönlő pénz földbe lesz fektetve; de ez természetszerűleg nem nyújthat a rendkivüli körülmények közt létrejött magas

[1] Sok helyütt a megtakarított pénzt a hitelező banknak szokták beküldeni s ez csak a saját igényének kielégítése után fennmaradó összeget szolgáltatja át a hozzátartozóknak; így legelőször az adósságtól szabadul a kivándorló s amit azonfelül megtakaríthat, tiszta vagyona marad.

árnak megfelelő hozadékot, ami ujabb adósságcsinálást von maga után. Így válik a hirtelen pénzeső a lakosság végzetévé. De hát ez kivétel, nem szabály.

A kivándorlók által évenkint hazaküldött összeg nagyságát illetőleg, megközelítő számitással legalább 200.000,000 koronát vehetünk fel. Az Unió kongresszusa által a bevándorlással kapcsolatos kérdések tanúlmányozására delegált bizottság 75 millió dollárra becsüli Ausztria és Magyarország kivándorlottai által összesen hazaküldött összeget; Magyarország a kimutatásban külön nem szerepel s így csak nagyon hozzávetőleges következtetés lehetséges. Legföllebb még a postai szállítás adatai nyújthatnak némi támpontot. De 200—250 milliót fölvéve valószinűleg közel járunk a valósághoz. Amerikában Thirring szerint 1900-ban élt 4—500.000 magyar,[1] ma megközelítőleg ennek kétszeresét, egy milliót vehetünk fel; ezek mindegyikére tehát esik átlag évi 200—250 korona hazaküldött összeg.[2] Hozzájárúl a visszavándorláskor hazahozott összeg; de ez még úgy sem állapítható meg, mint a hazaküldött. Én a hozzám érkezett értesítések átlagát veszem fel, mely 500 korona személyenként. 1906-ban[3] az Amerikából visszavándorlók száma 27612, (tehát mintegy ötödrésze az oda kivándorlóknak. (Ebből az önállóan (családtagokon kivül) visszavándorlókra legalább 20.000 esik: 20.000-szer 500 = tizmillió. Egy nemzet gazdagságának emelésére nem is olyan szédületesen nagy ez az összeg, fejlett ipar könnyen elnyeli, de nálunk, ahol nem talál tőkemohó gyárakat, vagy legalább is vállalkozási szellemet, ez az amerikai pénz — megemészthetetlenül soknak bizonyúl.

[1] „A magyarorsz. kivánd. és a külföldi magyarság", 336. old.

[2] Löherer Andor „Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás" cimű munkájában (176. old.) 133.34 koronát állapít meg, a mi érthetetlenül kevés.

[3] Itt is, mint a kivándorlásnál a válság utáni 1908. évet, szándékosan nem regisztrálom 1907-et, mivel ez évben a krach következtében a visszavándorlók száma abnormisan magas volt; csak az önállóan visszavándorlók száma meghaladta az 1906-iki szám kétszeresét, a 40000-et; az igaz, hogy ez évben a hazahozott pénzek átlaga is sokkal csekélyebb volt, mivel olyanok is hazajöttek, akik még semmit sem takarítottak meg, stb., úgy, hogy az 1907-iki végösszege a hazajutott pénzeknek végeredményben nem sokkal haladta túl az előző esztendeit.

Így aztán beáll az a különös eset, hogy jobb alkalmazás híjján az amerikai pénz egyrésze visszavándorol Amerikába, — és magával viszi tulajdonosait. Így van ez pld. Vasmegyében, ahová óriási összegek özönlenek s a kivándorlás — jórészben ezek segítségével — évről-évre növekszik. 1900-ban 0.9o/oo volt, 1907-ben épen a tizszerese. És ez korántsem egyedül álló példa.

Az e tárgykörbe tartozó fejtegetéseimet azzal zárom, hogy a Pester Lloyd jóslata szerint[1] az Amerikában egyre tartó áremelkedés folytán, mely fokozatosan az elsőrendű szükségleti cikkekre is már kezd kiterjedni, a hazaküldendő összegek csökkeni fognak s ezáltal Amerika is veszit a nimbusából, úgy hogy a kivándorlás majd lassanként elapad. De én ezzel szemben azt hiszem, hogy egy oly mélyen gyökerező mozgalom megszüntetésére, minő a kivándorlás, egy gyenge áremelkedés, mely különben csak átmeneti jelenség is lehet, nem elegendő. Hogy amerikai kivándorlásunk egyhamar megszünjék, ahhoz vagy Amerikában, vagy még sokkal inkább Magyarországon kell igen fontos, igen mélyreható, szinte forradalomszerű átalakulásnak végbe mennie.

Egyelőre azonban meg kell barátkoznunk a kivándorlás tényével, összes következményeivel együtt, melyek nem mindig oly örvendetesek, mint az imént tárgyalt hatása. Mert a kivándorlás romboló erővel markol bele népesedési és munkaviszonyainkba egyaránt.

Ami ez utóbbiakat illeti, tulajdonképpen helyesebb volna különválasztani a munka- és munkásviszonyokat: mert egészen speciális hatást gyakorol a kivándorlás külön a munkaadók, és külön a munkások viszonyaira.

A munkaadók, vagyis elsősorban a kapitalisztikusan művelt földek tulajdonosai — az iparos munkaadók cs ekélyebb mértékben vannak itt érintve, mert a városok kivándorlóit pótolják a vidékről oda bevándorlók — a saját szempontjukból igazán nem hiába vannak a kivándorlás fölött elkeseredve. A munkáshiány, mely az emigráció nyomában fakad, megmérhetetlen

[1] 1910. I. 29., „Wirtschaftliche Briefe aus Amerika" von M. Bfd.

károkat okoz nekik. A régi közgazdászok, kik, a gépek korszaka előtt élve, az emberi munkaerőt helyettesíthetetlennek tartották, a legborzasztóbb éhinséggel egyenlő katasztrófának tekintették a kivándorlást. Így gondolkozik pld. Genovesi („Lezioni di economia"[1]) aki abból a — láthatólag erősen kameralisztikus — tételből indul ki, hogy „annál gazdagabbnak mondjuk a pásztort, mennél több juha van." És egészen hasonló véleményen van a régi olasz iskola legtöbb tagja, Filangieri, Beccaria, Verri, stb. s más nemzetbeli kortársaiknak is legnagyobb része. Ma is bizonyos tekintetben elösmerjük ennek a felfogásnak jogosultságát, csakhogy teljesen egyoldalúnak tartjuk, mert a munkásban egészen mást: t ö b b e t látunk, mint juhot a nyájban: őt a társadalom nélkülözhetetlen tagjának, a társadalmi szervezetbe organikusan beilleszkedő, fontos termelő és fogyasztó faktornak tartjuk. És ezért még több okunk van a kivándorlás fölött keseregni, mint a szűkebb látkörű régieknek.

Míg azelőtt, hogy a kivándorlás terjedni kezdett, a Felföld népe tömegesen járt le az Alföldre nyári munkára, most még a Felföld is igen gyakran külföldről kénytelen munkásokat hozatni. Valóban megdöbbentő az a kép, melyet a Földmívelésügyi Miniszterium „Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon" című kiadványa nyújt. Itt a „Munkásviszonyok" című fejezetben fel van tüntetve járásonként, volt-e munkáshiány s ha igen, mi okozta. Előfordulnak ilyen okok is: „gyárak közelsége," „munkatorlódás", „gyér lakosság," de bizony leggyakoribb, legfőbb ok: a kivándorlás. Sőt előfordul itt-ott (mint pld. az enyingi járásban) az is, hogy a gyér lakosság már magában véve munkáshiányt okoz, de azért a kivándorlás sem marad el. Tehát a járás gyéren lakott és mégis kivándorolnak belőle: különben ennek a jelenségnek magyarázatát már az előbbi fejezetben adtam, később még bővebben is fogok vele foglalkozni.

[1] Ragionamento sul Commercio. III.

A munkáshiány pótlására vagy külföldről kell munkásokat hozatni (gondoljunk pld. a kinai kulikra, s a sok visszásságra, mely miattuk felmerült), vagy más belföldi vidékekről, de ez többnyire nem jár kellő eredménnyel, mert nálunk, aki szülőföldjén nincs megelégedve, sajnos nem a szomszédságba, hanem Amerikába megy; vagy végül katonaság végzi a munkát. Ez utóbbit Német-, Olasz- és Francia-országban nagyban alkalmazzák is. De ez az eljárás olyan gyűlöletes a nép előtt, mely bérleszorító konkurrenseit látja a katonákban, hogy maga az O. M. G. E. is állást foglalt ellene. A Franciaországban oly nagy mérveket öltő antimilitarista propaganda jórészt ily praxisra vezetendő vissza, bár itt nem épen a kivándorlás, hanem más hasonló körülmények (városba vonulás stb.) tették szükségessé a katonaság munkába állását. De az O. M. G. E. nemcsak tiltakozik a katonaság munkába állása ellen, hanem egyúttal fölöslegessé is akarja azt tenni s a maga módja szerint a legerélyesebben küzd a kivándorlás ellen: az 1909. II. törvénycikk előadója, Bernát István, is konstatálta, hogy az 1903. IV. tv.-c. ezen egyesület akciója eredményének tekintendő. Ha az egész ország sok tekintetben szenved is a kivándorlás alatt, az az osztály, melynek az emigráció legvitálisabb érdekeit sérti, az, mely ennélfogva természetesen leghevesebben küzd is ellene, a földbirtokosok osztálya. És a kivándorlás *általános* hatásai mellett nagy fontosságú az *egyes osztályokra gyakorolt befolyásának* vizsgálata is. Hiszen a magyar osztályalakulás, mely épen napjainkban forr a história katlanában, maga felé koncentrálván mindenek érdeklődését, nem jelentéktelen mértékben függ a kivándorlástól is. Aminek illusztrálására felemlítem, hogy Arch, a hires angol agitátor, az emigrációt fegyverül akarván felhasználni az osztályharcban, a földmívelő munkásokat tömeges kivándorlásra csábitotta, csak azért, hogy a földbirtokosokat ezáltal tönkre tegyék. Csak reális formába öntése ez ama légnemű Tolstoi-féle jelszónak, hogy a földmívelő nép szűntesse be a munkát — akár az éhenhalás árán is — mert akkor a földbirtokosok kénytelenek lesznek birtokaik-

ról, melyeket maguk megművelni nem tudnak, lemondani. — Az Arch által propagált eszme az éhenhalást, a szolidaritás martiromságát, praktikusabb eljárással helyettesíti. Annyi bizonyos, hogy a kivándorlásnak igen sok ártalmát megbocsáthatjuk, ha hozzájárul a magyar földbirtok szociális jellegének megalapozásához azáltal, hogy a belőle származó bajok siettetni fogják az előbb-utóbb amúgy is elkerülhetetlen bukását a latifundium-rendszernek, s földhözjutását a népnek.

A munkáshiány súlyos következményeinek emeléséhez hozzájárul az, hogy a kivándorlás épen a legmunkaképesebb, legértékesebb, jórészt férfi elemeket ragadja el, s így az emigránsok számának puszta regisztrálása még nem fejezi ki az egész veszteséget. — Ha egy községből válamely évben minden 100-adik ember vándorol ki, akkor ez a község munkaerejének talán $^1/_{10}$ részét veszíti el.

Az amerikai kivándorlók nemek szerinti megoszlására vonatkozólag központi hivatalos statisztikánk nem nyújt felvilágosítást, ellenben mégis abban a helyzetben vagyok, hogy legalább a Fiumén át kivándorlókra vonatkozó, idevágó kiadatlan[1] kimutatást (1909-ről) közöljem :

Kivándorolt 1909-ben Fiumén át:

Férfi	25895	68.61%
Nő	11850	31.39%
Összesen:	37745	100·00%

Vagyis több mint $^2/_3$ része a kivándorlóknak férfi, az értékesebbik munkáselem. Sőt helyenkint az átlagosnál még sokkalta rosszabbul alakul ez a viszony. Eleget írtak már róla s

[1] Az adatok rendelkezésemre bocsátásáért az „Adria" kivándorlási irodája igazgatójának, Zoltán Armand úrnak tartozom köszönettel. Az, hogy ezen számok csak a Fiumén át lebonyolódó kivándorlásra vonatkoznak, természetesen az a r á n y t — legalább számbavehetőleg — nem hamisítja meg.

azért én nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni arra vonatkozólag, mint maradnak egyes községek egészen férfi nélkül, úgy, mint a Mikszáth Kálmán Glogovája. És az ilyen községekben aztán az asszonyok aratnak és végeznek mindennemű férfimunkát, aminek hátrányáról megint fölösleges volna külön szólani.

De még beszédesebbek a korviszonyt illető számok (ugyancsak a fiumei adatgyüjtés szerint):

12 éven felül	32066[1]
8—12 éves	1653[2]
5—8 «	1056[3]
1—5 «	2183[4]
1 éven alúl	787[5]
Összesen	37745

vagyis túlnyomó nagy része (84.95%-a) a kivándorlóknak már munkaképes és igy tényleges azonnali munkaerőveszteséget jelent az országra. A Központi Statisztikai Hivatal Évkönyvei a 20 éven aluliakat nem részletezik, ami az általam nyujtott kimutatással szemben nagy hátrány, mivel nyilvánvalóan hamis fikció a munkaképességet és még inkább a tényleges munkábaállást csak a 20-ik évtől számitani. Viszont a statisztikai hivatal kimutatásának előnye a fiumei adatgyüjtés fölött, hogy a korokat f ö l f e l é részletezi; és e tekintetben is azt látjuk, hogy a már munkaképtelen öregek ép ugy, mint a gyermekek, csak igen csekély mértékben szerepelnek a kivándorlók között. Ime az 1907-re vonatkozó összeállitás:[6]

[1] Ez a szám következőkép oszlik meg: nős férfi 17431, nőtlen férfi 5615, férjezett nő 6101, hajadon nő 2019.

[2] Ebből 862 fiú, 791 leány,

[3] 554 fiú, 502 leány,

[4] 1062 fiú, 1121 leány,

[5] 371 fiú, 416 leány.

[6] Statistikai Évkönyv, 69. oldal.

20 éven aluli —	23.0 %
20—29 éves	36.9 %
30—39 «	24.8 %
40—49 «	12.7 %
50 éven felüli	2.6 %

Ha az ember ezt a táblázatot valahol elkülönitve fölirás nélkül látná, szinte azt gondolná, hogy az egyes életkorok termelő erejét hasonlitja össze. Valóban ez a két dolog időben összeesik: a termelékenység és a kivándorlás. Ebben az öt számban nagyon sok van elmondva a kivándorlás okozta károkról.

A korok és nemek arányán kivül még igen sok tekintetben alakul hátrányosan a kivándorlás, egészségi stb. szempontokból, de ezek már imponderabilia. Hanem kétségtelen, hogy léteznek, mert hiszen Amerika törvényei olyan sok megszoritást tartalmaznak a bevándorlási engedélyre nézve, hogy csak erős, egészséges, munkabiró, testileg, szellemileg és erkölcsileg kiválasztott egyének juthatnak át az ellis-islandi kapun. És a gyengék, a tehetetlenek, a betegek itthon maradnak. Ezért nincs hamisabb állitás annál, amit Whelpley-nél olvasunk, hogy a kivándorlás az országok salakját vezeti le.[2] Sőt ellenkezőleg. A legértékesebb elemeket kivánja áldozatul. És érdekes, hogy a Whelpley álláspontjára még más igen előkelő nemzetgazdászok is helyezkedtek. Igy Bentham, Upton Sinclair, stb. a kivándorlásban a kivándorló országra nézve nemzeti előnyt látnak, mert szerintük a lusták, gyengék, szegények hagyják csak el hazájukat. Hasonlóképen Ferrara is azt állitja, hogy az emigráns bizonyára nem képvisel produktiv munkaerőt, mert különben nem kényszerülne kivándorolni. Az ilyen szofisztikus okoskodásokra rácáfolnak az általam is emlitett tények, és nagyon logikusnak kell itélnünk Roscher kijelentését is: „Es glaube Niemand, dass Menschen, welche bei uns

[1] „The Problem of the Immigrant", (1905.), 3. oldal.

[2] „... Austria-Hungary ... are being drained of their human dregs through channels made easy by those seeking cargo for their ships."

wirklich unbrauchbar sind, in den Kolonien (substit. e.: im Auslande) gebraucht werden können.«[1]

A mezőgazdaság nagy kárát a munkáshiányból az ország minden vidéke sinyli. A baj nemcsak abban rejlik, hogy a legértéktelenebb elem marad itthon vissza, de ez a kinálat csökkenése folytán magasabb munkabéreket is követel, mint azelőtt az értékesebb munkások. A munkáshiány legsulyosabban a középbirtokosokat érinti, mert a kisbirtokosoknak vagy kevés vagy egyáltalán semmi idegen munkaerőre nincs szükségük, a nagybirtokos pedig az extenziv gazdálkodás következtében a r á n y l a g szintén kevesebb munkásra szorul és a magasabb munkabéreket is könnyebben tudja megfizetni. Tehát egy egészséges osztályképződésnek egyik — legalább ma még — vitális eleme, a középbirtok (leginkább a kisebbik fajtája bir igen sok társadalmi és gazdasági előnnyel), rendkivül sulyos körülmények közé sodortatik a kivándorlás által. Vargha Gyula — egyike azoknak, kik a középbirtok nagy szociális jelentőségét legjobban átlátták — mezőgazdaságunk egyik legsulyosabb baját épen a középbirtokos osztály pusztulásában látja.[1]

És végül minden egyébtől eltekintve: Magyarországon, melynek egyik legnagyobb szerencsétlensége az extenziv gazdálkodás, a jelen viszonyok között, a birtokrendszer gyökeres és teljes megváltozásáig, az egyetlen út az intenzivebb gazdálkodás felé a munkaerő bősége volna. Igaz, hogy a fentebbi mérhetetlen hátrányokkal szemben, melyek sok helyütt direkt egyértelmüek a magyar mezőgazdaság megbénulásával, egy-két körülmény élénk vigasztalást is nyujthat, igy főkép az, hogy a munkáskéz hiánya gépek beszerzésére indit, ami emeli a termelés nivóját. De ‚sajnos, ilyen jótékony hatásról csak igen kevés helyről kapok hirt, mert hiszen ennek előfeltétele a

[1] ‚Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung“ 352. oldal.

[2] „Néhány szó a magyar mezőgazdaságról.“ („Közgazdasági Szemle“, 1896 673. oldal).

tőke, pedig ez az a második gazdasági tényező, aminek bőségével Magyarország egyáltalán és pláne a magyar mezőgazdaság legkevésbbé dicsekedhetik. Ellenben, mihelyt nincs tőke s azonfelül vállalkozási szellem, a jó hatás a maga ellenkezőjébe csap át s a nivó emelkedése helyett elhanyagolt termelés, pangás következik be. Pedig a mezőgazdaság pangása nálunk egyértelmü száz- és ezerféle más gazdasági bajjal. Nyomában jár mindenekelőtt a drágaság, melyet én in ultima analysi nem birok másnak tulajdonitani, mint annak, hogy nem termeltetik elég gabona az országban 20 millió ember számára. S emellett még kiviszik a termelt mennyiség egy részét. Itt önkényt is eszembe jutnak Dániel Arnold szavai: »Vajha a magyar nép itthon enné meg a kenyeret, melyet ma kiviszünk s itthon készitené a gépeket, melyekct ma behozunk.«

A kivándorlás munkáskéz-elvonó hatása az iparban is érezteti magát, bár, mint már emiltém, a mezőről a városokba özönlő néptömeg a városok emigrációját némileg ellensulyozza. Sajnos, a viszonyok e tekintetben is egyre romlanak, mert a városok kivándorlása utóbbi időben, kivált a nagy drágaság folytán, szintén oly rémitő arányokban emelkedik, hogy a vidék, mely maga is a külföldi emigráció által óriási vérveszteséget szenved, mind kevésbbé képes a várost bevándorlás által kárpótolni. Hogy ez a veszedelmes processzus menynyire máról-holnapra fejlődik, mutatja az itt következő táblázat.[1]

Törvényhatósági joggal felruházott városok:	1000 lakosra esett kivándorló: 1906.	1907.
Selmecz- és Bélabánya	4.2	6.0
Pozsony	1.6	2.7
Pécs	9.0	14.8
Székesfehérvár	1.2	1.9
Győr	0.7	2.6
Komárom	0.9	1.4

[1] L. „Magyar Statisztikai Évkönyv" 1906., 1907., 66—67. oldal.

Törvényhatósági joggal felruházott városok :	1000 lakosra esett kivándorló : 1906.	1907,
Sopron	0.7	2.4
Baja	1.2	3.5
Szabadka	0.4	0.4
Ujvidék	7.3	7.4
Zombor	5.9	6.1
Hódmezővásárhely	0.1	0.2
Szeged	0.9	1.4
Budapest sz.-főváros	4.3	4.9
Kecskemét	0.1	0.2
Kassa	12.3	12.6
Nagyvárad	4.1	4.4
Debreczen	2.1	2.2
Szatmár-Németi	7.3	9.6
Arad	3.9	6.4
Temesvár	14.8	18.3
Versecz	4.2	4.8
Pancsova	10.9	12.2
Kolozsvár	2.5	3.2
Marosvásárhely	1.1	1.7
Fiume város és kerülete	2.5	2.0
Zimony	5.0	8.5
Varasd	13.1	15.3
Eszék	9.7	12.9
Zágráb	6.6	2.6

Kitünik ezen táblázatból, hogy az egyedüli Zágrábban csökken a kivándorlási percentualitás, Szabadkán változatlan maradt, másutt mindenütt emelkedett, némelykor a három- sőt négyszeresére egyetlen esztendő leforgása alatt. Bár csak nagyon enyhe tünetek vannak még rá, de mintha a kivándorlás tendenciája az volna, hogy lassan a mezőgazdasági emigráció rovására az ipari kezd emelkedni. Annyi bizonyos, hogy az őstermelésre eső kivándorlás az összes kivándorlás 65.4%-áról

(1907.) 62.8%-ra csökkent (1908.), mig ellenben az ipar, forgalom és bányászat kontingense ugyanekkor 16.1%-ról 17.2%-ra emelkedett.[1] Ezzel az óriási mérvű városi kivándorlással szemben a bevándorlás, melyről, sajnos, hivatalos adataink nincsenek, az előbb említett okokból kifolyólag nem elegendő. Pedig a munkáskéz utáni kereslet rohamosan nő. És igy áll aztán elő az a helyzet, hogy a magyar iparos külföldről kénytelen magának munkásokat hozatni, egy országban, melyből évenkint 200.000 ember kivándorol. Vagy igy áll elő gyakran az a még különösebb szituáció, hogy a cég külföldre teszi át üzemét azon kifejezett kizárólagos oknál fogva, mert ott jobb és olcsóbb munkaerők állanak rendelkezésére. Igy tette át pld. a fiumei Neuberger cég üzeme nagy részét Triestbe és Spalatóba és igy költözik számos nagy budapesti vállalat is a magyar fővárosból az osztrák fővárosba. Különben nincs is értelme példákat emlegetni ott, ahol mindennapi jelenséggel állunk szemben. És az sem ritkaság, hogy a rossz munkásviszonyok egészen tönkrejuttatnak valamely vállalatot, avagy egy újnak üzembehelyezését késleltetik, mint pld. a nagy »Nyugatmagyarországi Kőszénbánya Részvénytársaság«-nál tapasztalhattuk.

A kivándorlásnak a munkásviszonyokra gyakorolt hatásánál még egy érdekes jelenségre kell rámutatnom. Közismert dolog, hogy Amerikában a mezőgazdasági kivándorlók nagy része iparossá vedlik át, de erre vonatkozó számbeli adataink tudtommal eddig nincsenek. A már említett fiumei kivándorlási irodai főnökség szivességéből azonban birtokában vagyok egy ilyen érdekes statisztikai fölvételnek, melynek története a következő: Midőn 1907. végén az amerikai krach következtében megindult a nagymérvű visszavándorlás, a kivándorlási iroda néhány tisztviselője elébe ment Nápolyig a visszavándorlókat hozó hajóknak és kikérdezte utasait néhány érdekes,

[1] „A m. kir. kormány 1908. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés, stb." 265.* oldal.

másként nehezen kitudható adat dolgában. Ilyenek: künntartózkodásuk tartama,[1] átlagos napi keresetük (doll. 1.74), baleseteik száma (9.5%), vissza szándékoznak-e menni Amerikába,[2] stb. stb. Végül azt is megtudjuk, ami jelenleg bennünket leginkább érdekel, mily arányokban megy végbe a mezőgazdasági munkások metamorfózisa Amerikában:

I. »Pannonia«

	Magyarországon	Egyesült-Államokban
Földmives	59	1
Ipari munkás	10	70
Egyéb	4	2

[1] Közlöm ez adatokat, bár azon megjegyzéssel, hogy a válság következtében abnormis viszonyokról van szó s igy ezen számok értéke a normális viszonyok idejére vonatkozólag csak megközelítő; mindazonáltal érdekesek, mert tudtommal sem magyar, sem amerikai adatgyüjtés ez irányban ezen kivül nem volt. (A visszavándorlók egy része megtagadta a választ; itt tehát természetesen csak azok szerepelhetnek, akik megfeleltek a kérdésekre).

Künn tartózkodott:

I. „Pannonia" utasai közül (1907. dec. 3.)

1 éven alul	39	53%
1—2 év között	15	21 „
2—3 év között	14	19 „
3 éven felül	5	7 „
	73	100%

II. „Caronia" (1907. dec. 10.)

1 éven alul	118	35%
1—2 év között	137	41 „
2—4 év között	59	18 „
4 éven felül	21	6 „
	335	100%

(Folyt. köv. oldalon.)

II. »Caronia«

	Magyarországon	Egyesült Államokban
Földmives	309	4
Ipari munkás stb.	26	331

III. »Carpathia«

Földmives	171	4
Ipari munkás	19	190
Egyéb	7	3

Tehát a Caronia 309 földmiveséből Amerikában csak 4 tartotta meg foglalkozását; a többi átment az iparba. Ennek az okát kutatva, az ipar felé való általános vonzódáson kivül

(Folytatás.) III. „Carpathia" (1907. dec. 15.)

1 éven alul	98	49%
1—2 év között	58	29 „
2—3 év között	23	12 „
3 éven felül	18	10 „
	197	100%

Vagyis a legtöbben csak egész rövid ideig, 1, esetleg 2 éven alul maradtak künn; a normális idők átlagát sem szabad tehát semmiesetre 2 évnél többre becsülnünk.

[2] Ez utóbbi kérdésre adott válaszoknak nincs valami nagy reális értékük, mert szándék és kivitel korántsem egyértelmüek. De pszichológiai szempontból, mint megállapítása annak, milyen benyomással távozik a visszavándorló Amerikából, igen érdekesek e feleletek. Ime:

Visszamegy-e Amerikába?

	„Pannonia"	„Caronia"	„Carpathia"	Összesen
Igen	6	26	25	57
Nem	44	108	92	244
Talán	23	201	80	304

Vagyis a legkevesebben jönnek haza azon eltökélt szándékkal, hogy majd ismét kivándoroljanak. De ezek nem gondolják meg, hogy az Amerikát járt ember még kehezebben barátkozik meg a mi viszonyainkkal, mint az, aki soha más államotokat, mint az itthoniakat nem látott. Az ismételten kivándorlók nagy száma mutatja ezt legjobban.

azt találjuk, hogy Amerikában egyrészt aránylag kevés a szántóföld, másrészt ez is leginkább a déli államokban fekszik s a hajók az ország északi részén kötnek ki. (Hogy a megérkezési helytől való távolságnak ebben csakugyan jelentékeny szerepe lehet, mutatja az a körülmény is, hogy a New-York közelében levő államokban majdnem 3/4 része tartózkodik a kivándorlóinknak.) Már most, ha még olyanokban is erős a vonzódás a városok felé, akik soha az iparban nem dolgoztak, mennyivel kevésbbé lesznek hajlandók mezei munkát vállalni itthon azok a visszavándorlóink, akik már hozzászoktak Amerikában az iparhoz. Ebből kétségtelen, hogy a visszavándorlásból nagyobb haszna van az iparnak, mint a földmivelésnek, ámbár, sajnos, egyéb pozitiv adatok e tekintetben is hiányoznak.

Csak a már több helyütt említett főszolgabírói értesítések nyújthatnak némi támpontot aziránt is, vajjon egyébként hasznavehetők-e a visszavándorlók. Különösen, hogy azok, kik mégis visszatérnek a mezőre, beválnak-e itt. Azon információk, melyek erre a pontra kiterjeszkednek, meglehetős egyenlően oszolnak meg olyanokra, melyek hasznavehetőknek és olyanokra, melyek ilyeneknek nem tartják az illető járásokba visszavándorlók többségét. Különösen azok, melyek ez utóbbi csoporthoz tartoznak, rendkivül érdekes jellemzést adnak: „A visszavándorlók legtöbbje korhelykedésre és semmittevésre adja magát: munkában alig lehet őket alkalmazni." „Teljesen elcsigázott testtel térnek haza, itthon tökéletesen elzüllenek s hosszas betegeskedés után elpusztulnak." „A visszavándorlók kiélteknek s elfásultaknak látszanak: nagyon leromlottak." „Betegen, testileg-lelkileg megtörve érkeznek vissza." „Az itthoni napszám mellett dolgozni nem akarnak s mikor pénzük elfogy, ismét kivándorolnak s többnyire vissza sem térnek többé." „Az amerikai szabad életben magukba szitt tanok eredménye, hogy hazájukat és annak intézményeit lekicsinylik (aminek azonban természetesen meg van a maga jó oldala is!), azonfelül egy részük fizikailag is tönkre ment." Ime, ez a haszna Magyarországnak visszavándorlása nagy részéből, körülbelül a feléből. Az egyéb hatásoktól el is tekintve, Amerika 2—3 év alatt képes

kiszívni belőlük az életerőt. Egy new-yorki olasz orvos: Dr Antonio Stellának, az Unióban élő olaszokra vonatkozó vizsgálódásai (melyeknek eredményei kétségtelenül teljes mértékben alkalmazhatók a magyarokra is) azon eredményhez vezettek, hogy a tüdővész veszedelmesen nagyfokú pusztításokat végez az amerikai bevándorlók között s a baj az anyaországot kivált visszavándorlás esetén közvetlenül és súlyosan érinti. Stella részletesen fel is sorolja ennek okait,[1] melyek közt a mezőről a városba való hirtelen átmeneten kívül különösen a munkában való túlerőltetés, gyermekek és nők mértéktelen alkalmaztatása, egészségtelen foglalkozások túlhajtott űzése, stb. szerepelnek. — Vagy pedig ellenkezőleg olyan jó módjuk van, hogy itthon sehogysem tetszik már nekik. Hiszen azért az extrémek hazája az Unió!

E tekintetben az Egyesült-Államok tehát nem szerencsés hely a magyar érdekek szempontjából. Az angol parlament kutatásai pld. annak megállapításához vezettek, hogy az ir kivándorlók Canadában és Ausztráliában annyira megjavultak, oly használhatókká lettek, hogy alig lehetett őket az angolszász fajbeli munkásoktól megkülönböztetni. Az Unió, mint láttuk, inkább lerontja a fajt, semmint javítaná, bár meg kell viszont emlékeznünk az Amerikában szerzett dús tapasztalatokról is, ezen jelentős előnyről, mellyel a visszavándorlóknak legalább egyrésze bir. De egyrészt ezen előny is csak a műveltebb elemeknél jöhet számba, másrészt kérdés, vajjon itthon, egészen más viszonyok között, teljes mértékben érvényesülhet-e.

A munkaadók érdekeivel, melyek, mint láttuk, a kivándorlás nyomán fakadó munkáshiány által súlyosan érintetnek, ellentéteseknek látszanak a munkások érdekei, kik csakugyan előszeretettel is pillantják meg a kivándorlásban a legalkalmasabb eszközt állapotuk javítására, nevezetesen bérük emelésére s igy a kivándorlás is már-már pártkérdéssé lett, mely fölött az agráriusok és szociálisták hajba kaptak. A tár-

[1] L. „A Társadalmi Múzeum Értesítője" 1909. 3. sz. 265.—266. old.

sadalmi gazdaságtan szemüvegén át nézve azonban természetesen a gazdasági élet összes tényezőinek előnyei vagy hátrányai egymásba kapcsolódnak s tartósan egyik osztály sem élvezhet vagy szenvedhet a nélkül, hogy végre a másik osztályra is ne származzék abból valami előny, ill. hátrány. Elfogulatlanul és jól mondja Majláth József gróf,[1] hogy „a szempont lehet kétféle: más a gazdáé, más a munkásé; de a lényeg egy.“ Ám még ha nem is akarunk ily általános szociális szempontok magaslatáig felemelkedni, hanem pusztán a munkásokra származó közvetlen előnyöket tartjuk szem előtt, akkor sem oly egyszerű a dolog, mint első pillantásra látszik. Korántsem oly kétségbevonhatatlan ez az előny, mint azt elsősorban maguk a munkások gondolják. A kérdésnek igen sok oldala van s ezek egyikét sem szabad elhanyagolnunk.

A munkabérek emelkedése, melyről már előbb mint a termelést gyakran bénító jelenségről megemlékeztem, viszont szociális szempontból természetesen pillanatnyilag előnyös. De a munkások által a kivándorláshoz fűzött reményeket illetőleg meg kell jegyeznem, hogy bár a magasabb munkabér tényleg gyakran nyomában jár a kivándorlásnak, még sem tekinthető szükségszerű következményének. Igy pld. a Dunabalparti megyék közül legerősebb a kivándorlás Turóc-megyéből (1906. 23·3‰), melynek kivándorlása emellett igen régi keletű is, és még sem birta az emigráció annyira emelni a munkabéreket, hogy ezek csak a dunabalparti átlagot is megütötték volna. Ellenben ugyanezen vidék legkisebb kivándorlási contingenst (2.6‰) szolgáltató megyéje, Bars, a vidéki átlagnál magasabb average-munkabért mutat föl s a Turóc megyéénél is magasabbat. Érdekes, hogy szemben az általános nézettel már Mac Culloch is hangoztatja, hogy még a legnagyobb mérvű kivándorlások sem szokták jelentősen felemelni a munkabéreket.

E tekintetben Roscher minden esetre nagyon optimisztikusan fogja fel a kivándorlást s legalább a mi viszonyaink nem lát-

[1] „Közgazdasági Szemle“ 1907. I. 224. old.

szanak neki igazat adni. „Es wird durch die Auswanderung nicht allein Platz (ellbow-room) im Mutterlande geschaffen, sondern es entsteht zugleich eine vermehrte Nachfrage nach Gewerbeproducten, ein vermehrtes Angebot von Rohstoffen, wodurch selbst ein absolutes Wachstum ermöglicht ist."[1]

Kivándorlásunk tanulmányozása sokkal inkább arra az eredményre vezet, hogy a gazdasági tevékenységet bénítja az, emigráció, nemhogy fellendítené s bár a népjólétet az ország legtöbb helyén emeli is, ez hasonlíthatatlanul nagyobb részben, majdnem kizárólag a hazaözönlő összegeknek tulajdonítandó, nem pedig a javult munkaviszonyoknak. Természetesen közvetve a népjólét, bármily módon jött létre, áldásosan, fejlesztőleg hat a társadalmi gazdálkodás minden ágára; de ezt ellensúlyozza a munkáshiányból származó közvetlen kár.

Azonban Roscher idézett soraiban előfordúl egy kifejezés: »ellbow-room«, mely, amennyire reprodukálhatatlan más nyelvekben, annyira jellegzetes értelme van az angolban. Körülbelül azt fejezi ki, hogy szabad teret létesít a kivándorlás megkönnyíti az exisztenciát az itthon maradóknak, csökkenti az eszkimók számát, ha már nem szaporíthatja a fókákat. Ideje végre, hogy mélyére nézzünk ennek a tudósok által prédikált s a nép által elfogadott állításnak. Vegyünk fel egy példát. Valamelyik járás területén van nehány apró parasztbirtok, azontúl pedig messze földön csak latifundium található. A kevés szerencsés birtokos paraszt természetesen világért sem adná el a földjét, a latifundium tulajdonosa sem hajlandó parcellázni a birtokát s így a lakosság legnagyobb része bérmunkából kénytelen ott élni. De az extenziv termelés miatt kevés a munka, a munkások száma ellenben nagy s a konkurrencia éhségbérekhez vezet. A lakosság egy része kivándorol s állítólag meg van az »ellbow-room«. De a legnagyobb rész nem vándorol ki családostúl, mert ahhoz nincs pénze. Odakünn nem mindenki boldogúl; aki boldogúl is, nem mindjárt küldhet pénzt, s most az itthon hátramaradt asszonyok és gyermekek

[1] „System der Volkswirtschaft" I. § 260. S. 534.

kénytelenek munkába állani. Ezek aztán rendkivül alacsony dijazásukkal még erősebben nyomják a munkabéreket, mint a családfők, s a mellett a munkaadók helyzete is rosszabbodik, mivel ez a szubszidiárius erő nem képes őket a felnőtt férfinapszámért kárpótolni. Így aztán előfordúl, mint pld. a nagykállói és még sok más járásban, hogy a nagybirtokosok és nagybérlők saját serdülő fiaikat cselédekként alkalmazzák a gazdaságokban. A vasvári járás főszolgabirája szerint pedig a családfő nem engedi kivándorolni azon családtagokat, akikre a gazdaságban szüksége lehet. S ha mindennek dacára, mint kétségtelenül el kell ismernünk, a munkásság bére sok helyütt mégis emelkedő tendenciát mutat, ezt egyrészt nem szabad a kivándorlásnak betudni, (— amint az első fejezetben azt is láttuk, hogy viszont a munkabérek nagysága a kivándorlás méreteire is alig bir számbavehető befolyással, —) s másrészt tekintetbe kell venni, hogy a nagy drágaság, mely a munkabéremelkedést rendszerint merőben illuzóriussá teszi, cirkulus vitiosusban emelkedik a munkabérekkel. S végül még egyet meg kell jegyezni : azt, hogy a munkabérek emelkedésének korlátot szab a nagyon is gyenge lábon álló mezőgazdaságunk fizetési képessége. Az áralakulás törvényének ezen fontos mozzanatát sem szabad a bérképződés megitélésénél figyelmen kivül hagynunk, és ezért utaltam már előbb arra, hogy ha a kivándorlás a munkaadó földbirtokosokra káros hatású, akkor a munkásságnak sincs oka hozzá a magasabb munkabéreket illetőleg túlságosan vérmes reményeket fűzni.

Egyáltalán a nemzetgazdaságtan nem követhet el nagyobb hibát a generálizálásnál, a sablonszerű megitélésnél. Roscher joggal mondhatta, hogy a kivándorlás mentette meg Irországot a végpusztulástól, mert ott tényleg túlnépesség uralkodott; ott volt parasztbirtok elég, de olyan parányi, hogy egy embernek még a »starvation-minimum«-ot sem nyújtotta, hát még egy családnak. A kivándorlás révén aztán ezek a parcellák összesittettek s igy a hátramaradó népességnek biztositották a megélhetést. Nálunk ellenben tudvalevőleg igen gyakran csak a latifundiumok területét növelik az ilyen eladott törpe birtokok,

melyeknek száma különben úgyis aránylag jelentéktelen. És ehhez hasonló számtalan más körülmény is hozzájárul még ahhoz, hogy nem lehet a két ország kivándorlását egy kaptafára húzni. Én nem állítom kereken, hogy föltétlenül hasznos, vagy föltétlenül káros volna a kivándorlás; hiszen igen kevés jelenség van, melyet ily egyszerűen lehetne elintézni. De már az eddigiekre való vonatkozással is azt hiszem túlzottaknak kell itélnünk Dániel Arnold szavait: »Ha a kivándorlás megakad, az ország elmerül a nyomoruság húllámaiban.«[1] Én legalább nem tudok hinni a mi kivándorlásunk nemzetmentő szerepében. Mert azok az előnyök, melyek belőle az országra háramlanak, sokkal olcsóbban és praktikusabban is meg volnának szerezhetők, amint erről a következő fejezetben természetesen még bőven fogok szólani.

Most áttérek a kivándorlás hatásának egy másik nagy megnyilvánulására: a népesedési viszonyokra gyakorolt befolyására. Ha valahol, úgy itt bizonyára, a nemzet legvitálisabb érdekeinek területén járunk. — Tudvalevőleg a születések és halálozások mellett a vándorlások a harmadik tényező a népességi alakulások terén. Nálunk pedig ez a szó: »vándorlások«, majdnem egyoldaluan »kivándorlást« jelent; 1907-ben pld. 192982 kivándorlóval csak 15657 bevándorló állt szemben.

A kivándorlók nagyrésze férfi és pedig javakorbeli, s ennek a körülménynek a már említett közvetlenül és azonnal nyilvánuló munkáshiányon kivül még számos közvetett, de azért rendkivüli jelentőségü következménye van. Miként már előbb kimutattam, túlnyomóan a produktivitásuk delén álló férfiak vándorolnak ki; mivel azonban a gazdasági produktivitással jó részt összeesik a nemi is, ezen jelenség következtében a népességi egyensúly megbomlik. Ehhez járul a nemek normális számarányának felfordulása is. Ez utóbbit illetőleg ujabb adatok hijján kénytelenek vagyunk az 1900-iki népszámlálás kimutatásával beérni, mely szerint bár az országos átlag 1000 férfire 1009 nő, helyenkint az erős kivándorlás következtében olyan

[1] „Huszadik Század", 1909., I., 158. old.

vidékekre is akadunk, melyekben 1400-1500 sőt több nő is esik 1000 férfire, s a felnőttek számaránya természetszerűleg még sokkalta rosszabb. Így azon megyékben, melyek a legrégibb kivándorlást mutatják fel, mint Sáros, Trencsén, Abauj-Torna stb., úgy a vármegyei átlagban, mint az egyes járásokéban is feltűnik a nemek roppant aránytalansága. Sáros megyében az 1900-iki népszámlálás szerint[1] 81701 férfire esett 92769 nő, vagyis 1000 férfire 1136 nő, de az egyes járások ennél még sokkal különb eredményeket mutatnak, és pedig:

Járás neve	abszolut számokban		1000 férfire esett nő
	férfi	nő	
Alsotárczai	9194	10520	1144
Felsőtárczai	15723	17897	1138
Makoviczai	10517	12718	1209
Sirokai	13362	14864	1112
Szekcsői	11176	13100	1172
Tapolyi	10013	11580	1157

De az egyes járások keretén belül, községenként,[2] még sokkal feltünőbb arányokra is akadunk. Csak példaképen közlöm a következőket:

Szorocsin, 1000 férfire esett nő 1419
Nyirjes, „ „ „ „ 1444
Sassova, „ „ „ „ 1465
Jedlinka „ „ „ „ 1567
stb. stb.

Sároson kivül is, a többi megyék, melyek 1900-ban már nagy és régi kivándorlással birtak, szintén ily megbomlását mutatják a normális aránynak. Trencsén megyében 1162 nő

[1] „Magyar Statisztikai Közlemények". Népszámlálás I. kötet, 246. old.

[2] A nagyobb városokban természetesen, melyek felé a férfiak bevándorlása a túlnyomó, a nők száma gyakran alatta is marad a férfiakénak.

esik 1000 férfire, de ezen megyei átlag keretén belül ép oly extrém adatokra találunk, mint Sárosnál.[1] Zemplénmegyében — tudvalevőleg szintén régi nagy emigrációnak fészke — 1124 az ezer férfire eső nők száma, szemben az országos átlagot tevő 1009-el. Azután következnek sorban Abauj-Torna 1120, Liptó 1102, Szepes 1092, Ung 1081, Turóc 1079 nővel ezer férfire. S hozzátehetjük, hogy az 1900-iki kivándorlás még jelentéktelennek mondható a maival szemben; az 1910. népszámlásnak nemsokára napfényre kerülendő tanuságai még sokkal súlyosabbak lesznek.

Már most ennek a kettős népesedési zavarnak az a következménye, hogy nem csak a gazdasági fejlődés, de még a normális népszaporodási processzus is meg van akasztva. Hiányzik a legértékesebb populacionisztikus elem. Ennek hatásaira nézve nem tehetek jobbat, mint Cauderlier-nek, a hires francia statisztikusnak szavait[2] idézni, ki ez irányban végzett kutatásaival rendkivüli szolgálatokat tett a tudománynak: «L' action des causes économiques sur la fécondabilité est encore renforcée, parce qu'elles provoquent l'émigration de la partie la plus active, la plus entreprenant et la plus virile du peuple, c'est à dire des jeunes hommes de 20 à 30 ans. Si cette émigration dure quelques années, elle ne laisse pour la reproduction de la race que les mâles les plus faibles, les moins entreprenants, les moins virils, et naturellement la fécondabilité des femmes s'en trouve diminuée. Cette fécondabilité diminuée devient alors la fécondabilité normale; mais si cette action dépressive vient á se renouveler, soit par la même cause, soit par d'autres causes, la fécondabilité, á chaque influence nouvelle, subit une chute nouvelle sans jamais pouvoir se relever, et elle peut alors, au bout d'un siècle par exemple, arriver à un niveau extrêmement bas, trop bas même pour

[1] L. id. statiszt. 62—74. old.
[2] „Les lois de la population en France", 15. old.

compenser les pertes dues à la moralité, et pour empêcher une rapide dépopulation.«

A hosszú idézetet igazolja az, hogy szinte fölöslegessé tesz minden kommentárt. Cauderlier az ő tételét Franciaországon kivül Belgium és még egynéhány más állam viszonyaira is alkalmazta s az mindenütt találónak bizonyult. Hazájának közbeszéd tárgyát képező depopulációját a XVIII. század végéről datálja, amikor a sok háboru megtizedelte a férfinépességet. Vannak département-ok, melyekben a születési arány a normális 38—40‰-ről 15‰-re szállt le. Különben érdekes, hogy Sir Francis d'Ivernois ezt a depopulatiót előre megjövendölte a háboruk okozta folytonos népveszteség láttára; s vajjon mi különbség van e tekintetben háboru és kivándorlás között? És igy mi jogon reméljük, hogy a legszörnyübb szerencsétlenségek egyike, mely egy nemzetet érhet, hogy népességének sorai évről-évre ritkulnak, hazánkat el fogja kerülni, ha idején nem vesszük elejét a bajnak? Különben félő, hogy már most is majdnem későn van, amint az a későbbiekből ki fog tünni. Most azonban le kell számolnunk egy tévedéssel, mely oly általánosan elterjedt, hogy a legnagyobb tudósok és államférfiak, mint többek közt maga Roscher és Bismarck is, az ujabbak közül Philippovich stb., áldozatául estek; elhagyják magukat vakitani a tétel valószerü látszatától, megejtő tetszetősségétől, mely minden optimisztikus felfogásnak sajátja. Ez a tétel pedig azt mondja, hogy a kivándorlás népesedési szempontból közömbösen vehető, mert a társadalom automatikusan regenerálódik, önnönmagától pótolja a kivándorlás által elvesztett népességet, fokozottabb természetes szaporodás utján. Roscher ezt irja:[1] «Sogar von Auswanderungen (előbb háborukról beszélt) lässt sich keineswegs sagen, dass die Volksvermehrung durch sie gehindert werde. Sobald ein Volk darauf zu rechnen anfängt, entweder selbst im schlimmen Falle auszuwandern oder wohl gar durch Emigration Anderer in der Heimat freiern Spielraum zu gewinnen: so wird eine Menge von Ehen geschlossen und von Kindern gezeugt, die sonst unterblieben

[1] System I., §. 241., S. 473.

wären.“ Olyannak tartja ez a felfogás a társadalmat, mint a kompenzált ingát, melyet meleg ki nem terjeszthet, hideg össze nem húzhat, mivel szerkezete ezen behatásokat önmüködőleg kiegyenliti. A tévedés az ok és okozat felcserélésében rejlik. Egy régi iró, Don Jeronimo de Ustariz, emliti,[1] hogy Spanyolországnak épen azon tartományai a legnépesebbek, melyekből legtöbb ember vándorol Indiába s hozzáteszi, hogy ennek oka e tartományok nagyobb gazdagsága. Hasonló eset gyakran fordul elő azóta is, — Leroy-Beaulieu pld. azt a megfigyelést teszi, hogy Németországnak épen azon tartományaiban gyarapodott a mult században legerősebben a népesség, melyeknek legerősebb volt a kivándorlásuk. — De itt is az ok ugyanaz, amit Ustariz emlit, t. i. ezen tartományok nagyobb gazdagsága, amit azonban — elég hibásan — rendszerint figyelmen kivül szokták hagyni. Már az előző fejezetben emlitettem, hogy a kivándorlás conditio sine qua non-ja egy bizonyos foku vagyoni erő; ennek pedig kettős hatása van: egyrészt lehetővé teszi a kivándorlást, mely esetleg semmi egyébnek, mint kalandos hajlamnak is lehet tulajdonitandó, másrészt pedig lehetővé teszi a népszaporodás egyre fokozódó emelkedését, a kivándorlás folytán meggyérült és megrosszabodott szaporodási anyag dacára is. De nem ennek következtében! Az emlitett példákban a kivándorlás és az erős népszaporodás egymással koordinált, nem pedig szubordinált viszonyban állanak, s mindkettő egy harmadik jelenségnek szubordinátája, a vagyonosságnak. Egyszerüen Mirabeau szavai érvényesülnek itt: «Les hommes multiplient comme des rats s'ils ont les moyens de subsister.« Minálunk azonban sajnos, a vajmi csekély foku jólét ereje kimerül a kivándorlásban. Aki birja, kivándorol, s aki itthon marad, az vagy szegény, vagy már jómodu, s tudvalevőleg épen e kettő között foglal helyet az a népréteg, mely a szegénység és a tulságos jómód egyaránt fajrontó hatásaitól menten, a legjobb szaporodási anyagot képezi. Ez a mindenképen legértékesebb és legszaporodásképesebb elem, sajnos, a mi rovásunkra Amerika

[1] L. Hume „Közgazdasági Tanulmányok“ 157. old.

jólétét emeli és igy mi ne áltassuk magunkat azzal a fatalisztikus hittel, hogy a természet magától kikorrigálja azt, amit az emberek cselekedete elront.

Különben hiszen minden teoretikus fejtegetésnél nyomósabban bizonyitanak a számok. Mutatják, hogy Magyarország biztos és nem is épen lassu léptekkel halad az elnéptelenedés felé. Ime, eddig a következő jelek mutatkoznak:

Mindenekelőtt az ország erős kivándorlással biró vidékein a házasságkötések száma évről-évre csökken és pedig nemcsak relative, de többnyire abszolute is. Egyenes következménye ez annak, hogy a kivándorlás épen a férfinépességnek már kor szerint is leginkább házasságképes részét tizedeli meg legerősebben s megbontja a nemek közötti normális arányt, mint azt előbb kimutattam. A házasságkötések számának csökkenését az emigrációban elől járó vidékeken a következő táblázatban mutatom be:[1]

Év	1000 lélekre esett kivándorlás									Házasság-		
	Árva	Veszprém	Abauj-Torna	Sáros	Szepes	Ung	Zemplén	Torontál	Nagy-Kükülló	Árva	Veszprém	Abauj-Torna
	vármegyéből									vár-		
1900[2]	8·2	3·0	15·3	23·2	18·0	20·6	15·1	0·9	5·3	646	1954	1354
1901[2]	12·0	3·8	23·6	26·4	7·4	5·4	5·6	0·9	9·4	698	1809	1372
1902[2]	13·2	7·5	19·3	19·0	20·2	19·1	16·9	1·8	10·8	640	1714	1302
1903[2]	7·9	5·1	15·7	19·7	18·8	15·4	13·5	4·6	11·0	594	1699	1138
1904[2]	9·7	10·8	16·5	18·8	19·8	15·8	14·6	6·6	13·5	640	1712	1392
1905	23·3	20·1	32·7	33·8	34·6	30·7	26·4	12·5	31·3	566	1727	1238
1906	20·4	18·9	26·0	24·3	22·3	23·3	22·4	19·0	32·5	529	1650	1286
1907	19·2	18·2	21·0	24·1	19·6	23·6	24·1	29·8	30·3	593	1945	1382

[1] (A Magyar Statisztikai Évkönyv illető évfolyamai alapján összeállitva.)

[2] Ezekről az évekről a statisztika még csak az abszolut kivándorlási számot mitás alapján állapittattak meg.

Bármekkora is ezen számok tömege, a tanulság belőlük minden nehézség nélkül kihámozható. Roscher, a nagy német közgazdász, ugyan tagadásba veszi, hogy a házasságkötések számának csökkenését a kivándorlással összefüggésbe szabadna hozni. Azt mondja, hogy ha a 24 éves emberek vándorolnak ki, akkor a 22 évesek fognak házasságot kötni. De hát végre minden álláspont autoritativ megbízhatóságának ott van a határa, ahol a számok, a pozitiv statisztikai adatok az ellenkezőjét bizonyítják. És ebben az esetben a számok határozottan rácáfolnak Roscherre. Világosan látszik a fenti táblázatból, hogy amint az illető vidékek kivándorlása évről-évre nő, abban a mértékben csökken ugyanott a házasságkötések száma. Természetesen itt-ott anomáliák is fordulnak elő; az egyik évben valamely megye házasságkötéseinek száma emelkedik, hogy aztán esetleg jövőre újból essék. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy hiszen végre is nem csupán a kivándorlástól

kötések abszolut száma						1000 lélekre esett házasságkötés								
Sáros	Szepes	Ung	Zemplén	Torontál	Nagy-Kükülló	Árva	Veszprém	Abauj-Torna	Sáros	Szepes	Ung	Zemplén	Torontál	Nagy-Kükülló
megyében						vármegyében								
1334	1508	1242	2871	5498	1189	7·6	8·9	8·7	7·7	8·9	8·2	8·8	9·4	8·3
1391	1356	1202	2636	5945	1240	8·2	8·1	8·8	8·0	8·4	7·8	8·0	10·0	8·5
1277	1328	1188	2507	6059	1091	7·5	7·7	8·3	7·3	7·7	7·7	7·6	10·1	7·5
1114	1137	1026	2309	6115	927	7·0	7·6	7·2	6·3	6·5	6·6	6·9	10·2	6·3
1507	1380	1376	2913	6932	1206	7·6	7·6	8·8	8·6	7·9	8·7	8·7	11·5	8·2
1063	1098	1216	2399	6159	1156	6·7	7·6	7·8	6·0	6·3	7·6	7·1	10·2	7·8
1227	1198	1134	2542	6301	1207	6·3	7·3	8·1	7·0	6·8	7·1	7·5	10·4	8·1
1290	1367	1367	2850	6699	1459	7·0	8·5	8·7	7·3	7·8	8·5	8·3	11·0	9·7

mutatja ki, a hányadot nem. Az arányszámok emiélfogva közvetett úton, kiszá-

függ a házasságkötések száma, hanem sok más nagyfontosságú jelenség, az évi termés eredménye stb. is szerepet játszik annak alakulásában. Azonban, hogy mégis legnagyobb jelentőséggel e tekintetben a kivándorlás bír, mutatja az, hogy bár az egész Magyar-birodalom átlagában a házasságkötések száma 8.9‰-ről (1900) 9.8‰-re (1907), emelkedett, a kivándorlásban legerősebben résztvevő megyék közül, melyekből 9-et regisztráltam, mégis mindössze 3 mutat némi emelkedést, egy változatlan maradt és ötben ma kevesebb házasságot kötnek, mint 7 évvel ezelőtt. Már most gondoljuk el, hogy a kivándorlás nemcsak évről-évre tovább tart s mindig új meg új vidékeket kezd ki, de számban is egyre gyarapszik s hogy ennek logikai következményekép tartanunk kell attól, hogy nemsokára nemcsak egyes vidékek átlaga, de a birodalmi átlag is rohamos esést fog mutatni,

A házasságkötések száma csökkenésének nyomában jár a születések számának apadása is az illető vidékeken. Minthogy az előbbi táblázatból már látnivaló, hogy a fő emigrációs megyék népesedési szempontból is közös tekintet alá eshetnek, rövidség kedvéért ezentúl csak a 3 legtypikusabb kivándorlási megyét: Árva (kivándorlás 1907.: 19.2‰), Sáros (24.1‰) és Szepes (19.6‰) megyéket teszem vizsgálódásom tárgyává. Ezekben a születések abszolut és relativ számának alakulását a következő táblázat tünteti fel:

Év	Árva megye		Sáros megye		Szepes megye	
	Élve-születések abszolut száma	1000 lélekre esett élve-született	Élve-születések abszolut száma	1000 lélekre esett élve-született	Élve-születések abszolut száma	1000 lélekre esett élve-született
1900	3164	37·3	7085	41·1	7171	42·2
1901	3001	35·3	6879	39·3	6819	39·5
1902	2913	34·3	6750	38·5	6589	38·0
1903	2814	33·2	6563	37·4	6396	36·7
1904	2852	33·7	7005	39·8	6831	39·1
1905	2844	33·6	6456	36·7	6201	35·4
1906	2580	30·5	6059	34·3	6801	33·0
1907	2523	29·8	6279	35·5	6103	34·6

Mindhárom megyében abszolut és relativ értelemben tetemesen megcsappant a születések száma 7 év alatt s az apadás majdnem szakadatlan volt, kivéve az 1904. évet 3 és az 1907-ikit 2 megyét illetőleg. A születések számánál azonban a kivándorló megyék kihatása a birodalmi átlagra is már oly erős, hogy azt is negativ irányúvá változtatta át, úgy hogy konstatálnunk kell azt a leverő tényt, hogy a születések tekintetében az ország visszaesést mutat, nem csupán a népesség számához viszonyítva — amennyiben a születések aránya az 1900-iki 39 6‰-ről 1907-ig 36‰-re csökkent, — de abszolute is, ugyanakkor 752718-ról 740867-re apadván le a születések száma. — Két dolgot kell itt tisztázni. Először azt a látszólag sajátságos tényt, hogy a házasságkötések országos arányának növekedése mellett a születések aránya esik. De ezt megmagyarázza azon egyszerű tény, hogy a házassági, illetve szaporodási anyag nem csupán mennyiségileg, de minőségileg, fekonditásbelileg is csökken, mert hiszen az e tekintetben is legértékesebb, legéletrevalóbb elem vándorol ki. Másodszor pedig talán némi igazolásra szorul, hogy az érintett populációs jelenségeket, bár korántsem kizárólag, de mindenesetre nagy mértékben, a kivándorlás rovására irom. Ezt a felfogásomat azonban sok körülmény támogatja, többek közt az is, hogy nem csupán hely tekintetében mutatnak épen a kivándorlásban előljáró megyék esést, de időben is a két mozzanat csaknem kivétel nélkül összeesik. 1880-ban, a kivándorlás nagyobb mérvű elterjedésének kora előtt, a születések száma országszerte emelkedett, vagy ha 1—2 évig csökkent is, a következő esztendő ezt az apadást ismét behozta. Az 1880. előtti évtizedben ugyanis a születések száma ilykép alakult:[1]

1870:	570692				
1871:	591148	1874:	572444	1877:	595984
1872:	563362	1875:	608440	1878:	592854
1873:	566792	1876:	623849	1879:	635746

[1] L. a „Statisztikai Évkönyv" illető köteteit.

Itt tehát a gyakori visszaszökések ellenére is meglátszik a határozottan progresziv tendencia. Hogy azóta hova jutottunk, azt az utolsó évtized adatai során már láttuk.

A halálozások percentualitásának csökkenésében se nagyon bizzunk a hygienikus ismeretek fejlődése és alkalmazásuk terjedése folytán; ne higyjük, hogy ez csak ideiglenesen is ellensúlyozni tudná a születések számának csökkenését. Sőt inkább utalni lehet arra a többnyire figyelmen kivül hagyott tényre, hogy még a mortalitás emelését is maga után vonhatja a kivándorlás, mivel az öregek és betegek arányszáma a fiatalok és egészségesek egy részének távozása folytán az országban megnövekszik.[1] A statisztikai adatok is megerősítik ezt a különben is oly világos tételt, amennyiben az egészségügyi viszonyok kétségbevonhatatlan fejlődése és terjedése dacára a halálozási percentualitás az utolsó években itt-ott felszökik, noha végeredményben némi apadást mutat is. Ime:

1900:	26.9	1904:	24.8
1901:	25.4	1905:	27·8
1902:	27.0	1906:	24.8
1903:	26.1	1907:	25.2

Mindezen részletvizsgálódások fonalai összefutnak az egész népesedési probléma kulmináló pontjába: a természetes népszaporodás alakulásába, mely bizony éppenséggel nem valami örvendetes és a jövőre nézve biztató. 1900-ban a szaporodás még 12.4‰ volt, 1907-ben pedig 10.8‰ s közben 1905-ben 7.9‰-en is állott. A táblázat, melyen határozottan meglátszik a regreszivitás, 1897-től kezdve a következő:

1897:	11.8	1900:	12.4	1903:	10.6	1906:	11.2
1898:	9.7	1901:	12.4	1904:	12.2	1907:	10.8
1899:	12.1	1902:	11.8	1905:	7.9		

[1] Csak kuriózumképen említem — mert hiszen praktikus értéke ennek a feltevésnek bizonyára igen kevés van — hogy Cauderlier a kivándorlás automatikus apadását és megszünését épen ettől a körülménytől várja; szerinte a nagyobbarányú halálozás folytán sokan jutnak örökséghez, a jólét emelkedik s a kivándorlás többé céltalan volna. („Les lois de la population en France", 114. old)

Ily körülmények közt s ha tekintetbe vesszük, hogy a vándorlások is mintegy 150—200.000 embert vonnak ki évente az országból, tisztán áll előttünk, hogy Magyarország depopuláció küszöbén áll. Árvamegyében pld., ahol a természetes szaporodás alapján kiszámított összes népesség 1906-ról 1907-re még emelkedett, már a tényleges, a vándorlások figyelembevételével kalkulált népesség száma megcsappant. — Egy francia író szerint minden depopuláció kivándorlással kezdődik és minden kivándorlás depopulációt von maga után.

Tehát így áll a dolog; pedig ma sem panaszkodhatunk arról, hogy túlsokan laknák ezt az istenáldotta földet, mely 4-szer, 5-ször és még többször annyi embernek tudna nem száraz, de vajas kenyeret adni, — nem a mai viszonyok között persze, hanem ha jönne megint egy Széchenyi, és sok mindent felforgatna, megváltoztatna ebben az országban.

Ha már most a kivándorlás népesedési hatásainak szemlélésébe vagyunk elmélyedve, talán ez a legjobb alkalom, hogy egy futó pillantást vessünk arra is, vajjon mily mértékben vannak a nemzetiségek érintve a kivándorlás által, minő behatással van az emigráció nemzetiségi viszonyainkra. Közvetlen adatokat itt sem nyújt a statisztika, de azért kiszámítható a hivatalos adatokból a túloldali tanulságos táblázat.

Kitünik ebből a táblázatból, hogy egyrészt a magyarság sokkal csekélyebb arányban vándorol ki, mint aminő az összlakosságnak a magyarsághoz való aránya, másrészt pedig ezen utóbbi arány egyre emelkedik, míg az előbbi (a kivándorlásé) tendenciájában ingatag, hol emelkedik, hol esik. Ezzel szemben a németeknek és oláhoknak kivándorlása évről-évre emelkedik, számarányuk ellenben az egész népességhez viszonyítva egyre csökken. Sőt talán abban sincs túlzás, ha azt állítjuk, hogy a magyarságnak a hazai nemzetiségekhez képest oly rendkívül magas termékenysége, részben legalább, a kivándorlás alakulására vezetendő vissza. Hiszen a magyarságra, mely 1900-ban a népességnek csak 45.4%-át tette, ugyanekkor a természetes népszaporodásnak 55.54%-a

esett,[1] míg a kivándorlásban aránylag sokkal számosabban szereplő horvátok népszaporodása az összes szaporulatnak csak 0.81%-a volt, noha maga a nemzetiség az összes lakosságnak több, mint tízszer ekkora hányadát, 8.7%-át tette ki. Ujra hangsúlyozom: az ily rendkívüli eltéréseket hiba volna kizárólag a kivándorlással magyarázni, de nem csekélyebb tévedés, ha ezt a szempontot egészen elhanyagoljuk.

Azonban nemzetiségi szempontból sem mindenképen mondható a kivándorlás kedvezőnek. Sőt a magyarságnak igazi nagy veszedelme rejlik abban, hogy a kivándorlás egyik leghatalmasabb terjesztője, legfőbb emeltyűje a pánszlávizmusnak. Az oroszok támogatásával félelmetes arányokban propagálják tót papok odakünn Amerikában a pánszláv eszméket. Thirring Gusztáv ismételten idézett művében megemlíti, hogy tömegesen alapíttatnak az Unióban pánszláv egyletek, melyekbe

Nemzetiség, anyanyelv	Hány %-a az összes kivándorlóknak			1880.	1890.	1900.
	1905	1906.	1907	népszámláláskor az illető nemzetiség az ország összes polg. népességének[2] hány %-át tette?		
Magyar	26·4	30·9	30·4	41·2	42·8	45·4
Német	17·1	19·0	19·5	12·5	12·2	11·0
Tót	23·4	19·4	17·0	11·9	11·0	10·5
Oláh	10·7	12·3	13·7	15·4	14·9	14·6
Ruthén	4·4.	2·9	2·6	2·3	2·2	2·2
Horvát	10·6	9·5	8·6	15·0	9·0	8·7
Szerb	6·2	5·9	7·0		6·1	5·5
Egyéb	1·2	1·1	1·2	1·7	1·8	2·1
	100	100	100			

[1] L. „Magyar Statistikai Évkönyv" 1900. 53. old.

[2] A katonai népességre és így az összes népességre vonatkozó adatok is 1880-ból hiányzanak, ezért regisztráltam az egységesség kedvéért mindenütt csak a polgári népességet, ami az arányok helyességet természetesen nem bonthatja meg számbavehető módon.

való belépés mindenféle előnyökkel van összekötve[1] és ilyen s más hasonló fogásokkal valóságos garázdálkodást visznek véghez a magyarság közt az Óceánon túlra átkelt szláv papok. Oroszország az Unióban két ortodox püspökséget tart fönn (egyet Kaliforniában [San-Francisko székhellyel], a másikat Pensylvániában), melyeknek nagyszerű szervezete szinte kizárólag oda irányul, hogy az Amerikában élő idegenek között a pánszlávizmust propagálja. Az egyházi jelleg, mellyel ezen intézkedés bír, némileg megnehezíti ugyan a magyarországi szlávok azon túlnyomó részének meghódítását, mely nem oroszvallású, mindazonáltal, sajnos, látjuk, hogy a szervezet még sem működik ezek között sem eredménytelenül. Munkájában támogatja egy pánszláv hazafias egyesület, melynek ügynökei szét vannak szórva az Unió egész területén.[2] Amerikában, a szabadság hazájában, oly eljárást folytathatnak, melynek itthon minden mozzanata nemzetiségi izgatásszámba menne s mint ilyen megtoroltatnék s mely korántsem arra a jogos célra irányul, hogy a nemzetiségek egyenjogusítását vívja ki az idegennyelvű államok keretében is, hanem egyenesen a régi hazától való teljes elszakadást s külön nagyszláv államban való egyesülést hirdet. Bármennyire méltánylandó is ez általános emberi szempontból, Magyarországnak mégis szinte mérhetetlen kárát jelenti a pánszláv mozgalom, mert nemcsak Amerikában élő

[1] Egyáltalán jellemző, hogy az egyesülési ügy az amerikai szlávok közt meglepő mértékben van kifejlődve, ami egyik leghatalmasabb eszközük a pánszláv célok megvalósítására. E. Green Balch pld. „Our Slavic Fellow Citizens" című cikkében (Charities and the Commons", 1907. nov. 2., 969. old.) említi, hogy a szlávoknak csak New-Yorkban 95 egyletük van összesen 35.000 taggal. Ugyancz a cikk (970. old.) említi az Unió egyik legnagyobb szláv egyesületének (National Slavonic Society) célját, mely nem merül ki betegsegélyezésben s hasonló emberbaráti tevékenységekben, de azonfelül többek közt alapítványok tételére is irányul politikai büntettek miatt Magyarországon fogva tartott szlávok javára — („for Slovak political prisoners in Hungary, where the Slovaks are bitterly oppressed"), — „ahol a szlávok keservesen el vannak nyomva", írja ez a, neve után ítélve nem is szláv szerző.

[2] L. „La Science Social", 1902., XXXIV. kötet 457. s. köv. old., Raoul Chélard „Emigration Hongroise et Panslavisme Americain".

polgáraink egy jelentékeny részét veszítjük el általa egy és mindenkorra, de azáltal is erősen ártanak nekünk a pánszláv agitátorok, hogy meghamisítják az amerikai közvéleményt a magyar államiság természetéről, létalapjairól. Az amerikaiak nemcsak tudomást vesznek a pánszlávizmusról, de társadalmi íróik vizsgálódásaik egyik kedvenc tárgyává tették és egy egész kis bibliografiát lehetne összeállítani az e témáról írt könyvekről. Ezekből látszik, mennyire sikerült a pánszlávizmusnak már eddig is félrevezetni Amerikát. Első sorban természetesen maguk a szlávok művelik ezt az irodalmat. Minden egyes könyvük vérlázító izgatás a magyar államiság ellen. Aki elolvassa pld. Thomas Čapek »The Slovaks of Hungary«[1] című munkáját, látni fogja, mily módon igyekszenek ezek a könyvek a magyar államot diszkreditbe hozni az amerikai közvélemény előtt. Tehetik, hiszen nincs, aki ellensúlyozná az ő propagandájukat. Anyagilag is könnyű a dolguk, mert hisz hatalmas birodalom látja el őket pénzzel. Sürgősen kell hangoztatnunk, hogy Magyarországnak sem szabadna az áldozatot sajnálnia, mellyel ama magyarellenes törekvések kontrabilancirozása járna.

Chélardnak idézett cikke nem egy nagyfontosságú megjegyzést tartalmaz a mérhetetlen károkról, melyeket a pánszlávizmus Magyarországnak okoz. Megemlíti pld., hogy még a szlávul nem tudó bevándorlót is hamarosan megejtik az agitátorok s már orosz érzelműekké teszik őket, mielőtt még régi nyelvüket az újjal felcserélhették volna. Igy aztán pld. a Bridgeporti templomban »Árpád és Szent István nyelvén imádkoznak a cárért«. Ily hihetetlen eredmények elérésével a már előbb leírt szervezeten kívül 30—40 újság is segítségére van a pánszlávizmusnak, mely minden tekintetben oly hallatlan raffinement-val űzi a népbolondítás felháborító mesterségét, hogy nehéz róla még csak halvány fogalmat is alkotni magunknak. Elhitetik a néppel, mely műveletlenségében minden frázisnak felül, hogy az elő-

[1] (New-York, 1906.)

nyöket, melyeket Amerikában Magyarországgal szemben élvez, kizárólag a cár jóságának köszönheti; de hogy ez a kegy nem süt rá tovább, ha a szlávok vallását föl nem veszi, mert anélkül igazi jó szláv senki sem lehet. Aki aztán áttér az orosz hitre, az Magyarország számára egy és mindenkorra elveszett; az már a vallás misztikumának egész erejével fogva van a pánszlávizmus karmai között. Ezért Magyarország részéről különösen a megelőzésre van szükség, mivel az utólagos gyógyítást szinte kizártnak kell tartanunk. Nagyszámú magyar pap, magyar tanító és oly magyar újságok buzgó működésére van szükség ez égető probléma megoldásánál, melyektől távol álljon az érdek, hogy előfizetőiket visszatartsák Amerikában, sőt inkább a visszavándorlás nagy előnyeit festenék olvasóik előtt. Ilyen lapok természetesen csak az állam által fentartottak lehetnek.

Végül a kivándorlásnak egy harmadik nemzetiségi hatásáról is meg kell emlékeznem: Fiume megmagyarosításáról. Csaknem állandóan százával és ezrével tartózkodnak ott a Magyarország belsejéből jövő kivándorlók, kik a hajó indulása előtt néhány nappal érkeznek a magyar kikötővárosba s a behajózásig itt tartózkodnak. Azok, akik a kivándorlási iroda által egy vagy más okból visszautasíttatnak, gyakran sajnálják a régi lakóhelyükre való visszatérés költségeit s mivel egy részük otthon mindent eladott, ezek szívesen megtelepszenek Fiumében. Ezen gyors evolucióban levő város évkönyvei sokat beszélhetnek arról, mint mozdítja elő egyrészt az ottrekedők tömege a fejlődő ipart, másrészt pedig mint magyarosodik fokról-fokra a város lakossága. Fiumében 1909-ben 2194 felnőtt utasíttatott vissza s ugyanez évben Fiumén át 3243 felnőtt vándorolt vissza.[1] Hogy ezeknek mily része maradt Fiumében, természetesen számszerűleg nem állapítható meg, de a mostani népszámlálás meg fogja mutatni, mennyire emelkedett a magyarság túlsúlya

[1] A fiumei kivándorlási iroda adatgyüjtése, (kiadatlan).

az ország amaz egyik legfontosabb kereskedelmi gócpontjában az utolsó évek alatt.

Mielőtt a kivándorlásnak a népességi viszonyokra gyakorolt sokféle hatásának szentelt vizsgálódásaimat befejezném, még egy körülményről kell bővebben megemlékeznem. Arról t. i., hogy a kivándorlás a városbavonulással úgyszólván alternatívát képez oly értelemben, hogy aki otthoni viszonyaival nincs megelégedve, az ezen két út egyikét választja: vagy kivándorol az országból, vagy a városba megy gyári munkára. A belső vándorlásnak másik neme, az, mely pld. a felvidéki mezőgazdasági munkásokat az Alföldre hajtja nyári földmunkára, itt nem igen jöhet számba, mert hiszen csak ideiglenes, időszaki jelleggel bír s amúgy is évről-évre csökken; a Felvidék már maga is bevándorlásra szorulna, a munkahiány ott is igen sok helyütt állandó s így mindig kevésbé lesz képes a Felföld az Alföldnek munkaerőt szolgáltatni. Ellenben a városbavonulás, — »rural exodus«, »mezei kivándorlás«, ahogy az angolok nevezik — párhuzamos jelenség az országos kivándorlással, emennek pótléka, mint azt már a kivándorlás okairól szóló fejezetben bővebben kifejtettem és — részben legalább — az állam által követett politikától függ, vajjon melyik a két »kivándorlás« közül emelkedik túlsúlyra. Tudunk erre a történelemből példákat. A német egység létrejötte előtt egyes német államokban kevesebb nehézségbe ütközött, kivándorolni s egy idegen országban letelepedni, mint egyik helységből a másikba, különösen pedig a városba költözni ugyanazon állam határain belül. Ez utóbbi bizonyos vagyoni állapot kimutatásához volt kötve, akárcsak ma az Amerikába való bevándorlás és különösen a súlyos u. n. »städtische Einzugsgelder« álltak útjában a városba költözésnek. Nagyon természetes, hogy ily viszonyok közt tényleg egyre nagyobb mérveket öltött a kivándorlás. Csak azért említem ezt, hogy bebizonyítsam, mennyire irányíthatók, kormányozhatók a vándorlások anélkül is, hogy erőszakos beavatkozás történnék. Már most az a kérdés, vajjon

érdemes-e alkotmányos és tapintatos politikával odahatni, hogy a kivándorlás helyét a városbavonulás foglalja el? Vagy másképp formulázva a kérdést: vajjon érdemes-e a kivándorlás apasztását mesterséges úton, tüneti kezeléssel (tehát nem szerves okainak gyökeres kiirtásával!) előmozdítani, holott biztosan tudjuk, hogy ennek elkerülhetetlen következménye a városbavonulás hasonló arányú emelkedése volna? Mert sajnos, mint már ismételten szóltam róla, automatice csak ez léphetne a kivándorlás helyébe, nem pedig a vidék és vidék közti belső népességkiegyenlítődés azon üdvös, nemzetmegváltó folyamata, mely nem jöhet magától létre, hanem csakis az állam és a társadalom fáradhatatlan, céltudatos, buzgó tevékenysége folytán. Erről a nemzetünk létkérdését képező nagy feladatról a következő fejezetben lesz szó; most ellenben röviden a városbavonulás jelenségével kell leszámolnunk és azzal a kérdéssel, vajjon elébe helyezendő-e a kivándorlásnak.

A kivándorlásnak, mint láttuk, összes gazdasági hatásait két nagy főcsoportba oszthatjuk: a szorosan vett gazdasági és szociális, s a populacionisztikus hatásokra. Arra az eredményre jutottunk, hogy a kivándorlásnak szinte egyetlen számottevő nagy előnye az általa az országba özönlő pénz s hogy már pld. az oly gyakran hangoztatni szokott munkabéremelő hatása igen kétes értékű. Ezzel szemben állnak kedvezőtlen hatásai, köztük első sorban a depopuláció. Már most világos, hogy a városbavonulás jelensége kizárja a kivándorlásnak — szorosan Amerikához fűződő — előnyeit, ellenben csaknem kivétel nélkül felmutatja az emigráció hátrányait, többnyire csorbítatlan mértékben. Az igaz, hogy a kivándorlással járó abszolut népveszteség, ez a legtisztább és legelvitathatatlanabb hatás, mely minden más szemponttól függetlenül kétségtelen erőveszteséget jelent az országra, a városbavonulásnál hiányzik; azonban más kérdés, vajjon az ország határain belül való megmaradás magában véve kizárja-e a produktív erők veszteségét? Sőt talán nem is kér-

dés. A városbavonulás ugyanis az ipar nyereségét jelenti a földmíveléssel szemben és nyilvánvalóan ennek rovására. Már most a földmívelés keservesen megérzi ezt a veszteséget, az ipar pedig nem látja hasznát, mert hiszen különben már rég virágzó nagy iparral kellene bírnunk. Ez a látszólag paradox tény némi magyarázatra szorul. Ennek magva pedig az, hogy ipar csak abból a fölöslegből állhat fenn, amit a földmívelés produkál. Ha a föld munkása szegény, akkor nincs pénze ipari termékek fogyasztására és akkor hiába állítja fel valamely ország a legáthághatatlanabb vámsorompókat, hiába praktizálja az iparpártolás minden nemét, összes fogását, melyekből ma már egy százakra menő listát lehetne összeállítani, — ha a földmíves szegény, akkor az ipar béna marad. Természetes, hogy az iparosmunkás nem fogyaszthatja el a saját munkájának eredményét, mert hiszen ez gyakran 100, 200, meg még több százalékkal drágább, mint az ő munkabére. Csak ha a nemzet összesége fogyaszt, még pedig igen erősen, akkor bír az ipar fejlődni. Képzeljünk elszigetelten egy gyárat, mely az összes szükségleti cikkeket előállítaná. A gyár minden munkása termelvényének felét természetben kapja ki, mint ahogy pld. felét kapná az el nem szigetelt társadalomban is, csakhogy pénzben. Már most az történnék, hogy a produktumok fele megmaradna a gyárosnak; ő képtelen volna mit kezdeni vele s csakhamar belátná, hogy vállalata termékeinek egyedüli fogyasztói a saját munkásai s ezen termelvények csak úgy fogynának el, ha minden munkás megkapná a »voller Arbeitsertrag«-ot. De ekkor meg a gyárosnak nem volna semmi haszna a vállalkozásból és tőkéje ránézve holt kapitális volna.

Az organikus társadalomban lényegileg ezen szimbolikushoz hasonló helyzetben van az ipar, mert hiszen a pénz révén csak az éretik el, hogy a cukrot termelő munkás termelvényének egy részét húsban kapja meg, másik részét pedig ruhában, de sohasem az, hogy az összes munkások összfogyasztása csak meg is közeltiené az összterme-

lését. A példámbeli egyetlen gyáros, aki mindent termel, s a munkásai, akik mindenből fogyasztanak, semmivel sem eshetnek más elbírálás alá, mint az egész termelő és fogyasztó társadalom komplexuma. Az országból való kivitelnek akadálya mindenekelőtt a nagy szállítási díj s az anélkül is kedvezőbb helyzetben levő külföldi verseny; továbbá, ha még védvámot is behoz az állam, az ezt követő retorzióval egyenesen megsemmisítheti az ipart. Maga a védvám az általam leírt körülmények közt jóformán semmit sem használhat az iparnak, mert hiszen nem a külföldi árúk versenye, hanem a belső fogyasztáshiány áll elsősorban útjában iparunk fejlődésének, ellenben igenis és nagy mértékben árthat iparunknak, mert a külföldi retorziós vámok megadhatják egyes iparágaknak a kegyelemdöfést. De ezt a mi iparosaink, úgylátszik, nem tudják és saját maguk alatt vágják a fát, midőn védvámot követelnek.

A magyar ipar fejlődésének első és talán még a kivitel lehetőségénél is fontosabb feltétele azonban a földmívelés fejlődése. Az, hogy minél számosabb, erős földmívesosztályunk legyen, de persze nem éhbéres proletáriátus, hanem jómódú kisbirtokos parasztság. Már pedig ebből a szempontból az amerikai kivándorlás, mely felvirágoztatja a legszegényebb vidékeket, a beözönlő pénz révén lehetővé teszi az azelőtt nyomorban tengődőknek a földvásárlást, ezáltal égetően szükségessé és idővel elkerülhetetlenné teszi a kötött birtokok felszabadítását és parcellázását s még hamarabb a mai szabad nagybirtokok feldarabolásához is fog vezetni, — mondom, ez a kivándorlás föltétlenül és gondolkodás nélkül elébehelyezendő a városbavonulásnak.

A második szempont pedig a népesedésé. Hogy a kivándorlás es ipso megfogyasztja a népességünket, a városba tömörülők pedig végre is megmaradnak az ország határain belül: ez a felfogás is csak felületes szemléleten alapulhat. Mert a városba vonult népesség, ugyebár, a vidékre nézve elvész s ennek hatása a vidék depopulációjára természetesen nem lehet más, mint a kivándorlásé.

Magának a városi népességnek alakulásáról pedig, mely az érem másik oldalát képezi, igen figyelemreméltó tényeket derít ki a behatóbb tanulmányozás. Az egészségtelen városi élet a szaporodást a minimumra szállítja le s 4—5 generáció alatt Nordau szerint teljes elnéptelenedést okozna, ha a vidéki népesség időnként nem regenerálná a városit. Legtökéletesebb tájékoztatást ebben a nagyfontosságú kérdésben talán Kuczynski »Zug nach der Stadt« című híres könyve, valamint Hansen, Ammon stb. alapvető munkái nyújtanak, melyeknek nyomán ma már rendkívül hatalmas irodalma keletkezett e kérdésnek, de, sajnos, csak a külföldön. »Es ist eine seit langem bekannte Tatsache — írja pld. Hansen[1] — dass alle Städte nur einen verhältnismässig sehr geringen Geburtenüberschuss aufweisen, ja dass das Lebensbudget vieler jahraus-jahrein mit einem Defizit abschliesst.« A születések számának apadásán kívül gyakran még a nagyobb halálozási arány is hozzájárul ez eredmény létrehozásához. Hansen München városát hozza fel példa gyanánt, melyben az 1871—75. periódusban a születések száma 37.549, a halálozásoké pedig 37.320 volt, vagyis a különbözet a születések javára mindössze 229, ami ily óriási számok mellett valóban egyenlő a nullával. Csakugyan: Magyarország városai is majdnem kivétel nélkül megerősítik Hansen tanait. Thirring Gusztáv szerint[2] pld. Budapest bennszülött népességének percentualitása az össznépességhez képest egyre fogy, 1881-ben 42.7%-ot, 10 évvel rá pedig már csak 39.3%-ot tett; s noha csupán bevándorlásának köszöni a magyar főváros, hogy egyáltalán még szaporulatot tud felmutatni, mily csekély ez a szaporulat is a vidékihez képest! Pestmegyében 1907-ben 1000 lélekre 14.0 léleknyi szaporulat esett, a fővárosban pedig ezzel szemben csak 5.7. A nagy vidéki városokban is hasonló eredményekhez jutunk. Kolozsmegyében a szaporodási arány (1907.) 15.6 o/oo, a megye székhelyén

[1] „Die drei Bevölkerungsstufen" 11. old.

[2] „Der Einfluss der Wanderungen auf die Gestaltung der Bevölkerung von Budapest", 4. old.

pedig csak 5·6 o/oo. Aradmegye 11·6 o/oo-jével Arad városának 0·7 o/oo-je áll szemben. Biharmegyének és székhelyének szaporodási arányszámai 13·2 ill. 1·9 o/oo. Törvényhatósági városaink közül Pécs, Baja, Versecz, Pancsova és Eszék pedig épenséggel *negativ* szaporulatot mutatnak fel, az utolsó közülök nem kevésbbé jelentőset mint 7·4 o/oo-et. Pedig a megyék, melyekben e városok fekszenek, nem maradnak el a többiek mögött szaporaság dolgában: csak épen nagyvárosaik nem tudnak a vidékkel lépést tartani.

Már most gondoljuk el, hogy a vidék lakossága állandóan özönlik a legveszedelmesebb népességmegölő centrumok felé. A *vidék* elnéptelenedik, mert java-lakossága elhagyja; s ahová ezek mennek, a városokban, népesedési szempontból sivár a talaj. Kemény szó, de nem megfontolatlanul, hanem az összes körülmények hosszú és beható tanulmányozása után ejtem ki, hogy Magyarországnak ma még, jelen viszonyai között, minden tekintetben épen úgy kell siratnia a városbavonulók, mint a kivándorlók tízezreit és némely szempontból, mint már említém, még az utóbbiaknak több aggodalmat is kell kelteniök. Mert Amerika legalább pénzzel kárpótol, úgy ahogy, a veszteségünkért. De városaink ezt sem teszik.

Ha mindezek után még egy külföldi analógiára is szükség volna, mivel Magyarország egyelőre még nem mutatja teljes kifejlettségében a szomorú jelenséget, mely itt inkább még csak a gyors és biztos evolúció útján van, akkor felemlíthetem Franciaországot. Franciaországból nincs számbavehető kivándorlás, de azért ez az állam szimbolizálja ma Európában a depopulációt. És pedig szinte kizárólag a rendkívüli mérvű városbavonulás miatt. Cauderlier, kit már ismételten idéztem, kifejti, hogy a születések száma csak úgy emelkedhetik, ha a városi lakosság aránya a mezeihez képest csökken s ezért mint a depopuláció egyetlen ellenszerét ajánlja: »Empêchez l'émigration des campagnes vers les villes!« (Különben látnivaló, hogy ő is, miként az angol

szóhasználat, emigráció alatt ép úgy érti a mezei elvándorlást, mint az országból való kivándorlást.)

Egy másik francia író, S. Guéraud de Laharpe, »La dépopulation des campagnes« című munkájában[1] táblázatosan kimutatja, hogy mily aránytalanul növekszik évről-évre a városi népesség percentualitása a vidékivel szemben s ezen körülménynek az általam már tárgyalt hátrányokon kívül többek közt még a városi bérek nagy esését s vele a a szociális viszonyok megromlását is tulajdonítja, ami különben részben magában hordja a városi szaporaság csekély mérvének magyarázatát is. Végül egy harmadik francia írónak, Arsène Dumontnak egy igen érdekes megfigyelése a városbavonulás nemzetiségi vonatkozásaira is élénk fényt vet. Igen logikusan azt mondja, hogy azon népelemek, melyek az ország legtöbb vidékén használt nyelvet nem beszélik — vagyis a nemzetiségiek — nem igen hagyják el a maguk vidékét, nem igen merészkednek tovább a szomszédos és hasonlóajkú városnál s így ezen vidékeken szinte exkluzív elterjedésre tesznek szert, ami szintén épenséggel nem mondható előnynek.

Ime, fel van állítva a kivándorlás és a városbavonulás mérlege. Már most, ha újból megfontoljuk, hogy minden lépés, mellyel a kivándorlást korlátozzuk, automatice a városbavonulás hasonmévű emelkedéséhez vezet, akkor megint egy szemponttal több van, melyből a kivándorlást meg kell ítélnünk. De azért ennek figyelembevétele természetesen még nem vezethet vérmes optimizmushoz a kivándorlást illetőleg sem. Mert a fentiekből korántsem az következik, mintha talán a kivándorlást örömmel kellene üdvözölnünk, hanem csak, hogy megszüntetésénél vigyáznunk kell, nehogy »di male in peggio« essünk. A városbavonulásnak amúgy is vannak, a gazdaságaikon kívül is, rúgói, pld. a katonaság városokba tömörítése, s hogy a kivándorlás helyébe még se növeljük nagyra a városbavonulást, legalább a gazdasági okait a minimumra

[1] 26. oldal.

kellene leszállítani. De hát ennek mikéntje már nem tartozik ezen munka keretébe, arról pedig, hogy a kivándorlást illetőleg hogyan kell eljárnunk, a következő fejezetben fogok szólani.

Tovább kutatva már most a kivándorlás hatásait, egészen más területek felé is elvisz utunk. Oly hatásokkal kell még foglalkoznunk, melyek, ha nem is oly mélyrehatók, ha nem is vágnak annyira bele a nemzeti organizmus eleven húsába, mégis nevezetesek, már csak a kivándorlásról megalkotandó kép teljessége érdekében is. Itt van legelső sorban az Amerikával való kereskedelmünk fellendülése a kivándorlás nyomán. Más államoknál, melyek ügyes politikával meg tudják maguknak őrizni az emigráltak odatartozandóságának érzését, a kereskedelmi forgalomnak ebből folyó fellendülése oly nagy, hogy jelentőségben az elsőrendű hatások közt foglal helyet. Még Olaszország is, mely eddig oly nagy súlyt fektetett a visszavándorlásra, hogy minden egyes kivándorlónál már előzetesen regisztrálta, vajjon »emigrazione permanente«, avagy csak »temporanea«-e[1] az, amire az illető elhatározta magát, mostanában, mint elég illetékes ember, Labriola professzor biztosított, az ellenkező végletbe készül átcsapni s mindinkább erősbödik az az irányzet, hogy oly vidékeket, melyek felé az olaszok tömegesen vándorolnak ki, gyarmataikká tegyenek:[2] elsősorban — s egyelőre talán kizárólag — a kereskedelem fellendítése érdekében. És az angoloknak, de még a németeknek is, mindig eggyel több okuk volt vigasztalódni a kivándorlásuk fölött, mint nekünk, akik bizony a mi kivándorolt véreinkkel nem tartunk fönn valami élénk üzleti összeköttetést; bátran mondhatnók: semminőt sem. És Anglia, Németország vigasztalódnak is. Roscher, ki annyi tekintetben aggodalmas szemmel nézi a kivándorlást, a kereskedelemnek általa való fellendítése folytán — amit mi a magunk viszonyai között szinte

[1] „Állandó" és „ideiglenes kivándorlás".

[2] E sorok szedése közben tört ki a Tripoliszi háboru, mely eléggé kézzelfogható bizonyítéka ennek az irányzatnak.

egészen mellékes jelenségnek tartunk — teljesen megnyugtatva érzi magát. »Alle diese Bedenken fallen weg — írja[1] — sobald der ausgewanderte Teil des Volkes mit der zurückgebliebenen Hauptmasse wirtschaftlich verbunden bleibt. (Kolonisatorische Auswanderung)« De nem is csodálhatjuk Roscher ezen — nekünk tán első pillanatban túl optimisztikusnak látszó — nézetét, ha meggondoljuk, hogy 1873-ban (mely esztendő a kivándorlás virágzásának legfőbb idejére esik) Németország kivitele az Unióba nem kevesebbet tett ki 61,401.756 dollárnál. Anglia pedig a mult század közepe táján már ezen számnak csaknem kétszeresét érte el. Nálunk azonban, sajnos, a kivándorlás mint ilyen, helyesebben a kivándorlók tömege, mint a magyar nemzet expozitúrája a külföldön, pénzt igen, de már külkereskedelmet bizony nem hajt Magyarország portájára. Legalább nem számbavehetőt. Pedig a történelem tanusága szerint már Mária Terézia idejében is foglalkoztatta az államférfiakat azon kérdés, hogyan lehetne Amerikában piacot teremteni a magyar árúcikkeknek. És most, ime, itt van a nagy kivándorlásunk, de általa nem az árúink, — csak munkaerőnk talált piacra Amerikában.

Ellenben, ha közvetlenül nem is, legalább közvetve mégis fejleszti a kereskedelmünket a kivándorlás. Olyképen ugyanis, hogy a kivándorlás-okozta szükség vezetett a Cunard-járatok létesítéséhez s úgy lehet, ma is csak a kivándorlás teszi lehetővé ezeknek fentartását. A Cunard pedig árúkat is szállít. Olcsóbbá teszi a magyar árúk szállítását, mint hogyha a külföld tranzitóját kellene igénybe vennünk s ezen olcsóság révén talán oly ügyletek létesítéséhez is vezet, melyek különben elmaradtak volna. Hasonlóképen áll az amerikai behozatallal is. Ez az egész; és ez nem sok, de mégis annyi, hogy futólagos megvilágítást érdemel.

A Cunard-járatok 1903-tól datálódnak. Ebben az évben még csak két hajó indult (egyik novemberben, másik decemberben) s csupán személyeket szállított. 1904-ben in-

[1] System I., § 260. S. 534.

dult meg a Cunard árúforgalma, mely 1907-ig a következő, nagyon jelentékeny fejlődést mutatja:

	árúforgalom tonnákban	
Év	kivitel	behozatal
1904.	2923	1821
1905.	4961	5060
1906.	4421	6753
1907.	8313	6616

Ami pedig kereskedelmünk összforgalmát illeti Amerikával, igen markánsan ötlik szembe, hogy az 1904. év aránylag hatalmas fellendülés kezdetét jelenti. A következő táblázat feltünteti az 1900—1903. tartó ingadozó tendenciát egyrészt, az 1904-iki fellendülést s a nyomában jövő biztos és szakadatlan fejlődést 1907-ig másrészt.[1]

Év	Behozatal	Kivitel	Összforgalom
	ezer koronákban		
1900	9750	10294	20044
1901	8911	5210	14121
1902	12019	5226	17245
1903	14310	2883	17193
1904	19182	3058	22240
1905	25013	4859	29872
1906	27403	6520	33923
1907	27107[2]	9107	36214

Hogy kivitelünk, mint e táblázatból látszik, 1904 óta sokkal erősebb és biztosabb növekedést mutat, mint behozatalunk (holott a fordulópontot jelző év előtti időben ennek

[1] L. A „Magyar Stat. Évkönyv" megfelelő köteteit.

[2] Ez az egy szám a fejlődés alól kivételt tesz, ami talán az amerikai krizissel hozható összefüggésbe. Az évi összforgalom mindazonáltal jelentékeny emelkedést mutat az előző évihez képest.

épen ellenkezőjét tapasztaljuk), azt csak olyképen tudnám megmagyarázni, hogy behozatalunk tárgyát jórészt igen értékes árúk, gépek stb. teszik ki s ezek a szállítási díj változását oly kevéssé érzik meg, hogy a régi megszokott útvonalat a közvetlen magyar vonal kedvéért nem adták föl. Behozatalunk, tényleg, még ma is jórészt német kikötők közvetítésével történik; kivitelünk ellenben a kínálkozó olcsóbb útvonalat inkább megragadta. Meg aztán, természetesen, kivitelünk általános fellendülésének is szerepe van a fenti táblázat alakulásában.

Végül pedig még egy harmadik táblázatot közlök annak kimutatására, mily mértékben tevődik át a rendszeres és számban is egyre növekvő Cunard-járatok folytán az Amerikával való árúforgalmunk súlypontja a külföldi kikötőkről inkább Fiuméra:

Év	Összforgalom Amerikával	Ebből esik Fiuméra	Az összforgalomnak hány %-a esik Fiuméra
	ezer koronákban		
1904	22240	8643	38·9
1905	29872	17255	57·7
1906	33923	21717	64·1
1907	36214	31846	87·9

Amidőn a magyar kormány a Cunard-szerződést megkötötte, valószinüleg a tényleges eredményeket még messze túlhaladó vérmes reményekkel nézett a közvetlen magyar külkereskedelemnek ezen szerződés nyomán való fellendülése elé, mert mint tudjuk, még arra is számított, hogy Fiumét, mint transitó-piacot Amerika-felé, a külföld is igénybe fogja venni. De ami késik, nem mulik, s erre vonatkozó reményeinket most sincs okunk feladni. Arra van most szükség, hogy az állam célszerű törvényekkel Fiume felé irányítsa lehetőleg az egész kivándorlást s addig is, mig apasz-

tásának nagy munkájához hozzálát — aminek tervezetét a következő fejezetben fogom nyújtani, — legalább ne hagyja a kivándorlásnak amúgy is igen gyér előnyeit az országra elveszni. — Németországban annak idején hiresek voltak a kitünő brémai kivándorlási törvények, melyeknek következménye az volt, hogy a kivándorlók ezt a legkönnyebben és legkevesebb alkalmatlansággal átléphető kaput választották a külföld felé. Ilyképen Bréma kereskedelme erősen fellendült, úgy hogy Roscher a középkori olasz kikötővárosokhoz hasonlította, melyeket a kereszteshadak átvonúlása tett naggyá. A brémai törvényekről nekünk is példát kell vennünk. Fiuménak is nemcsak kül-, de belkereskedelme is emelkedni fog abban a mértékben, amelyben a kivándorlók tömege arrafelé fog irányoztatyni, aminthogy kezdő mértékben már eddig is növekedett.

Itt nem mulaszthatom el a legújabb, 1909. II. tv.-c. kritikáját, nem teoriák, de praktikus beválása alapján. Az egyik főszolgabirói információ szerint ezen törvény annyira megnehezíti és sokaknak lehetetlenné is teszi az egyenes úton való kivándorlást, hogy az eddiginél sokkal többen útlevél nélkül mennek ki, természetesen nem Fiumén át, mert ott lehetetlen volna magukat keresztül csempészni. A törvény tehát, bár magát a kivándorlást — legalább lényegesen — nem tudta megszorítani, igenis elterelte azt Fiumétól, nem is szólva arról a *morális* hátrányáról, hogy nagyranevelte a törvénykijátszást. — Tehát egy kedvezőbb törvény és a kivándorlási hajójáratok nagymérvü szaporítása az emigrációnak a kereskedelmi forgalomra gyakorolt kedvező hatását rendkívül emelheti; az utóbbinak — járatok szaporításának — fontossága is kézenfekvő, ha meggondoljuk, hogy a Cunard hajók nem birván még a Fiumén át utazni szándékozókat sem elszállítani, a belügyminiszteriumnak gondoskodnia kellett, hogy a többlet Bréma, Hamburg stb. felé irányíttassék. Igy jött létre legújabban a »Pool-szerződés« is, mely helyett inkább a Cunarddal vagy más hajóstársasággal kellett volna oly megállapodást létesíteni, mely szerint a fiumei járatok

tetemes szaporítása útján az egész kivándorlás a magyar kikötőváros felé lett volna terelhető. Ezt de lege ferenda igen fontos leszögezni.

Végül a kivándorlásból a kereskedelmi forgalomra származható előnyök között meg kell emlékeznem egy, bár némileg szőrszálhasogatásra való, de a tudósok által általában nagy előszeretettel emlegetni szokott feltevésről, mely szerint a kivándorló országra nézve már az is haszon, hogy a kivándorlásból Amerikára háramló előnyök a nemzetközi viszonylatok szorosságánál fogva az óhaza gazdasági életére is reflektálódnak. Legjelentősebb képviselője ennek az iránynak Ferrara, aki csak két körülményben lát kárpótlást a kivándorlás hátrányaiért; az egyik az, hogy a tőkék az országban szerinte új erőre kapnak (az »ellbow-room« teoriájának egy speciális alakja, egyébként Ferrarán kivül Mill által is képviselve), a másik pedig a külföld előnyeinek visszahatása. Ha a kivándorlóban az országból távozó embertőkét látunk — igy okoskodik az olasz tudós, — akkor fel kell tételeznünk, hogy ez azért van, mert itthon ily tőkék fölös mennyiségben léteznek, s mig tehát a belföldön boldogulni nem tudnának, a külföldön érvényesülhetnek, a külföldet s igy a külföld közvetitésével az anyaországot is gazdagíthatják, amire közvetlenül nem lettek volna képesek. Például a kereskedelem fellendülése, a hazahozott és hazaküldött pénzösszegek eszközlik az előny-átvitelt Amerikáról az illető európai államra. S bár egy német iró, Geffcken megjegyzi, hogy Amerika érti a módját, hogyan kell az előnyöket egészen a maga számára lefoglalni (e célból védvámokkal is teljesen körülzárja magát), a tények mégis azt mutatják, hogy Európa Amerika virulásának előnyeitől nincs elzárva.

Azonban Amerika Európára nem csupán a legszorosabban vett gazdasági szempontokból hat, de rendkivül erős befolyással van az összes itthoni szociális viszonyokra, a nép egész gondolkodására, felfogására, társadalmi öntudatára s ebből folyó cselekedeteire. A demokratikus szellem, mely európai forradalmak vértócsáiban született meg, odakünn

az idegenben, Amerika földjén tudott csak egészen kifejlődni, s onnan árasztja most hatalmas életfluidumát sugaranként vissza Európára, amelytől életet nyert. Minden egyes kivándorló, akit a honvágy, vagy más körülmények visszacsalnak hazájába, lelkében oly kincset hoz haza magával, mely értékre messze felülmulja az erszényében hozott dollárokat s ez: a demokrácia egy szikrája. A jövő Magyarországot felépíteni vannak hivatva ezek az Amerikából visszaszakadt véreink, mert a jövendő Magyarországot máskép, mint a demokratizmus jegyében el sem lehet képzelni. Már eddig is elszórtan volt alkalmam kiemelni egyes mozzanatokat, melyek az Amerikát járt magyarok lelkében élénk és kitörölhetetlen nyomot hagynak s természetesen az egész községére is rányomja a világlátott ember a maga felfogásának bélyegét. Bizonyára nem véletlen, hogy olyan megyék, melyekből való kivándorlásnak már több évtizedes multja van, a demokratizmus és felvilágosodás centrumai hazánkban, hiszen egy állandó vérkeringés köti őket össze a világ legszabadelvübb államával. Ilyen pld. Trencsénmegye, különösen egyes járásai. Öreg emberek emlékeznek rá, hogy 30—40 év előtt, mikor a kivándorlás onnan megindult, a nép szolgai gondolkodásu, alacsony lelkü, állatiasan igénytelen és müveletlen volt; hogyne, hiszen hegyek zárták el őt nyomoruságával együtt a gazdagabb és civilizáltabb világtól. Talán az ország szive, Budapest, nincs oly közel ezekhez a vidékekhez, ami a kultura átsugárzásának könnyüségét és gyorsaságát illeti, mint Amerika, amellyel a kivándorlás állandó kontaktust létesített évtizedekkel ezelőtt. Általános tapasztalat az is, hogy a kivándorlásnak hodoló vidékeken az érdeklődés amerikai dolgok, az amerikai politika, stb. iránt sokkal nagyobb, mint a hazai ügyek iránt, sőt magyar ujságok helyett amerikaiakat járatnak ily helyeken, ami, igaz, már túltengése az idegen szellemnek, de mint nyilvánvalóan átmeneti jelenség, nem feltétlenül kárhoztatandó. Nyugat lelke annyira elkél ma még e hazában, hogy belőle sok talán nem is lehet.

Amerika demokratizmusának legfőbb hatalma a labour-

unions-ban van, és méltán írja egy amerikai író, Edwards:[1] »Through the labour Union the immigrant learns his primary lesson in democracy, the basis of which is liberty and law.« Akik ezen az iskolájában a demokráciának keresztül mentek, azok nemcsak magához a demokráciához ragaszkodnak életük fogytáig, de a hozzá vezető eszközökhöz is; Edwards szerint első sorban a munkásszervezetek intézményéhez, melyek iránt itthon ma még oly sürün találkozunk a munkásság, kivált a mezei munkásság heves ellenszenvével. De ez csak egy szempont, mely mellé még száz más sorakozik. Az emberségesebb munkabér és függetlenebb életmód a munkás önérzetét és ezzel együtt morális és szellemi értékét is emeli, emberi mivoltának magaslatára emeli őt. Az összes vonását ennek a lelki emelkedettségnek, mely az amerikai munkást az európaitól megkülönbözteti, s melynek európai országokba való átültetésének feladata szinte kizárólag a kivándorlásnak illetve visszavándorlásnak jutott, nagyszerüen ecseteli Werner Sombart: »Sie sind auf der Strasse »Bürger«, ihrem Auftreten nach working-gentlemen und working-ladies. Rein äusserlich fehlt das Stigma der Sonderklasse, wie es fast alle europäischen Arbeiter an sich tragen... Das Gedrückte, das Submisse fehlt ihm... Das Katzbuckeln und Kriechen vor den »höheren Klassen«, das in Europa so unangenehm berührt, ist ganz und gar unbekannt.«[2]

És nagyon igaz, amit végezetül megállapít, hogy ezen demokratikus jelleg nem csupán esetlegesség, sem külsőség, merő látszat, hanem igazi, anyagi alapja is van, amennyiben a munkás egész *materiális* életmódja is sokkal közelebb áll a többi osztályokéhoz Amerikában, mint Európában. De szabad-e azt mondanunk, hogy az amerikai szellem az amerikai földhöz tapad, át nem ültethető s hogy ezért a fenn előadottak Magyarországra nézve előnyt nem jelentenek, tehát pusztán teoretikus értékkel bírnának? Bizonyára nem. Sőt ha

[1] Richard Henry Edwards „Immigration" 1909., 28. old.

[2] Idézett „Warum gibt es in den Vereinigten Staaten keinen Socialismus" című munkájában, 128. oldal.

pozitiv megfigyeléseket végzünk az ország különböző vidékein látjuk leginkább, hogy nem csupán általánosságban a demokratikus szellemet, de annak egyes egészen szpeciális vonásait is átplántálják visszavándorlóink s itthon dolgoznak, küzdenek egyes amerikai eszmények megvalósításáért. Sőt nem is csupán a visszavándorlás bir ezzel a demokraciát fejlesztő hatással, de már magában az az egyszerű tény, hogy kivándorlottaik révén egyes községek állandó vonatkozásban állanak földieik új hazájával, képes ily szellemi változásokat előidézni. Természetesen egy előfeltétele mindenképpen van annak, hogy ezen demokratikus hatás bekövetkezzék, t. i. egy bizonyos, bár minimális kulturfoka a kivándorlóknak.

Oly vidékeken, melyekben a nép műveltsége igen alacsony, mint pld. Erdély egyes részeiben, azt tapasztaljuk, hogy bármily erős is onnan a kivándorlás, kulturális szempontból semminemű változás nem áll be, mivel a lakosság appercipiáló képessége rendkivül alacsony műveltségénél fogva nem elegendő magasabbrendű hatások feldolgozására; de ezek a viszonyok természetesen inkább a kivételt, semmint a szabályt képezik. Általában tehát bátran elmondhatjuk, hogy azok, akiknek amaz egészen más világ odaát egyszer feltárta a maga bűbájos kincseit, az egyenlőséget nem mint demagóg frázist, de mint becsületes kézzelfogható realitást[1] itthon is, bár ha nem is egy csapásra, de lassan és biztosan át fogják alakítani a viszonyokat demokratikusabbakká. Sőt már ma is megkezdődött és bár forradalmi megrázkódtatás nélkül, de azért szinte egy forradalom hatékonyságával halad is előre ez a processzus.

Hozzátartozik az Amerikából hazánkba átültethető tulajdonságokhoz a demokratizmuson kívül a munkában való nagyobb ügyesség, melyet mindenféle praktikus tapasztalatokkal együtt hoz haza a visszavándorló. Még alig negyven év

[1] Ennek az egész tárgykörnek, az amerikai demokrácia szellemének kitünő ujabb ismertetését l. többek közt pld. Charles Fletcher Dole: „The Spirit of Democracy", New-York, 1906. cimü kitünő munkájában.

előtt, Edward Young, a washingtoni statisztikai hivatal főnöke, egy cikkében kiemeli[1], hogy a bevándorlás nem pusztán a közönséges munkáskéz gyarapodását jelenti, de rendkivüli érték tulajdonítandó különösen azon számos tapasztalatnak és nagy gyakorlatnak, melyet minden bevándorló magával importál Európából. De ezen 40 év óta nagyot fordult a világ: átfordult egészen a visszájára. Ma mi várunk ügyességet, tapasztalatokat, gyakorlati szellemet az Uniótól, mely most a föld legelső iparosállama és igy e tekintetben előnyben vagyunk azon államokkal szemben, melyeknek kivándorlása pár évtized előtt volt virágában, mert amit azok Amerikának adtak, azt most Amerika nekünk fizeti vissza: az európai államok, bár akaratukon és tudtukon kivül, e részben szolidaritásba keveredtek egymással. Vagyoni szempontból is azt a gazdagságát élvezzük mi Amerikának, melyet Anglia és Németország segítségével sikerült megalapoznia. Ez szinte megbecsülhetetlen előny Magyarország számára.

Van még számtalan apróbb hatása a kivándorlásnak, mindenféle közvetett hatásai, gyakran szorosan helyhez vagy időhöz kötöttek, stb. melyeket részletesen boncolgatni itt igazán nem volna helyén való. Mert elvégre még a kivándorlástól oly távol fekvő viszonyokban, mint a felekezetiekben is észlelhető hatás, hiszen teszem azt az által, hogy pld. a reformátusok aránylag igen gyengén, az ágostai evangelikusok pedig rendkivül erősen vannak a kivándorlásban érdekelve, ezen felekezetek számaránya itthon is befolyásoltatik. Mindazonáltal a statisztikából[2] kitünik, hogy a létrejött arányváltozások minimálisak. Vagy egy másik, nagyon is közvetett hatás, melyet Bolgár Elek vesz észre[3] t. i. az osztályharcok enyhítése, mivel az itthon elégedetlen, tehát éppen a legelkeseredettebb, legdacosabb, legharciasabb elem a kivándorlás által levezettetik. Magyarország mezőgazdasági tar-

[1] „New-York Tribune", 1871. április 20.
[2] L. „Magyar Statiszt. Évkönyv" 1907. 17. old. stb.
[3] „XX. század", 1908. dec., 498. old.

talék-seregét s benne az osztályharcok legelszántabb küzdőit, részben legalább, felszivja az amerikai ipar. De viszont Roscher arra figyelmeztet, hogy a kivándorlás által a nép között az ellentétek — »der trostlose Gegensatz kolossalen Reichtums und bettelhafter Not« — még jobban kiélesíttetnek, mivel főleg a nép középső rétege vándorol ki; az egészen szegények nem tudnak, a jómodúak pedig nem akarnak. Igy ez a két szélső ellentét marad az országban vissza.[1] Egy francia iró, Legoyt,[2] súlyt helyez arra, hogy a kivándorlás által — még ha az nem is kolonizatórikus — mindenképen befolyásra lehet szert tenni a külföldön és hogy Franciaországra nézve — nem lévén jelentős emigrációja — ez az előny elesik, a fölött csak az vigasztalja meg, hogy viszont hazája másképen, szellemi tevékenysége, új eszmék terjesztése révén szerez magának tekintélyt idegen államokban. Legoyt felfogása határozottan jogosult; a külföldi magyarság a maga szánalmas szervezetlenségében ugyancsak nem engedi egy sejtését sem felmerülni a gyarmatosító kivándorlásnak s mégis ezt épen nemrég Roosevelt itt időzése alkalmával is láthattuk, — a külföldnek államiságunkra, alkotmányunkra, önállóságunkra való eszmélése, a magyarság fokozódó megbecsülése és tisztelete, a magyar ember munkaszeretetének, becsületességének méltánylása, jórészt külföldön élő testvéreinknek már eddig is elért vivmányaként jelentkezik. Hát még ha gondoskodva volna arról, hogy »amerikai magyarság« igazán ne jelentsen egyebet, mint Amerika területén élő magyarokat. Az erre való törekvés kivándorlási politikánknak egyik legsarkalatosabb pontja kell, hogy legyen a jövőben, ha már eddig nem volt az s ezért erre a következő fejezetben még bővebben vissza is fogok térni.

Látnivaló, hogy ezek a »diversi«-rovatba szorult kisebb hatások azért éppenséggel nem tekinthetők jelentéktelenek-nek, sőt részben igen fontosak, s fölületesebb tárgyalásukat

[1] L. Roscher und Jannasch „Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung" 339. oldal.

[2] „L' émigration européenne, ses principes, ses causes, ses effets".

csak az indokolja, hogy lazábban, kevésbbé közvetlenül függnek össze a kivándorlással. Igy pld. éppenséggel nem lehet mellékes az sem, hogy erkölcsi tekintetben, mint a családi összetartást lazító, sokszor a családot végleg felrobbantó jelenség, a kivándorlás rendkivül kárhozatos következményekkel jár. A körmendi járásban pld. a férjek eltávozása az otthonmaradó női népesség nagyfoku erkölcstelenségéhez vezet s a törvénytelen születések számát az útóbbi években megdöbbentően emelte. Az ujságban nap-nap után olvasható tragédiákra pedig, melyeket a megcsalt férj hazatérése idéz elő, talán fölösleges is e helyen külön rámutatni. — A gyermekmunka még ijesztőbb arányokat ölt, különösen ott, hol a családfő Amerikából nem támogatja hozzátartozóit s hasonlóképen a női munka is a végletekig fokozódhatik. De hiszen olyan evidens dolog, hogy a családi élet ieromlását idézi elő az emigráció minden tekintetben, hogy ezt, úgy hiszem, nem is kell tovább fejtegetnem. Hasonlóképen nem szorosan véve gazdasági szempont a militarizmusé sem, de azért megemlítésre érdemes, mivel a katonaság állapotáról következtetni lehet a nép fizikai állapotára, tehát munkaképességére is. Kétségtelen, hogy minden korlátozó rendszabály ellenére is a hadseregen ugyancsak meglátszik a kivándorlás nyoma, ami legközvetlenebbül ötlik szembe egyes községekben, melyek gyakran egyetlen újoncot sem képesek állítani. Sőt előfordult már az is, hogy egy egész járásban — a sopronibaa — sorhadi újonc ugyan még akadt, de már póttartalékos egyetlenegy jutott csak a közös hadseregnek, a honvédségnek pedig egy szál sem. Mindazonáltal én azt tartom, hogy egy oly hatalmas nagy horderejű és százféle fontos irányban hatékony jelenséget, minő a kivándorlás, a militárizmus rideg és merev nézőpontjai szerint csak igen erős fentartással szabad megitélni. Végül egészségügyi szempontból sincs minden hatás nélkül a kivándorlás s a teljesség kedvéért erről is meg kell emlékeznem. Arsène Dumont szerint az oly vidékeken, melyekből nincs kivándorlás, a lakosság »extrêmement dense

en même temps que saine et souvent fort belle«; azt, hogy sűrűbb, már előbb láttuk s hogy Dumont állítása szerint egészségesebb is, szintén igen plauzibilis, mert hiszen kivándorlásmentes vidékeken nem a kivándorlásra alkalmatlan silány maradékelemek, hanem a legjobbak képezik a szaporodási anyagot. Dumont negatívumát könnyű átfordítani pozitívumra s akkor megkapjuk a mi kivándorlásunk ezirányú bírálatát is.

Hozzátartozik a kép teljességéhez az a nagyfontosságú tény is, hogy kivándorlásunk mindinkább ideiglenes jellegűvé válik. Ennek következtében mindazon előnyök, melyek az Amerikában való tartózkodás puszta tényéből folynak, már érvényesülhetnek ott is, hol az ország végleges vagy tartós népvesztesége nem is áll be. Vagyis a hazaküldött pénzek, a visszavándorlók ügyessége stb. Amerika szolgáltatását képezik hazánkkal szemben, minek ellenszolgáltatása Magyarország részéről mindkevésbé lesz állampolgárainak egy része, hanem inkább csak ezek munkaerejének átengedése bizonyos időre. Tehát a kivándorlás, bár mennyiségileg növekszik, minőségileg örvendetes irányban fejlődik s a következő fejezet egyik feladata lesz megmutatni, miként kell ezen tendenciát fentartani, biztosítani és fejleszteni.

Maga az a tény, hogy a kivándorlás csakugyan már eddig is az említett irányban fejlődik, három körülményből következtethető. Az első az, hogy a statisztikai adatok szerint a magányos kivándorlás mindinkább tért hódít a családostúl való kivándorlással szemben. Thirring Gusztáv számításai szerint[1] ugyanis az összkivándorlásból a családokra esett:

1875—80	57·2%
1880—85	41·2%
1885—90	31·3%
1890—93	19·3%

[1] „A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság," (1904.) 148. old.

és 1907-ben, melyre e könyv adatai természetszerűleg már nem terjedhettek ki, 16·1%-ra csökkent a fenti arány. Tehát nyilvánvaló a magányos kivándorlás állandó térhódítása, melyből bátran következtethetünk az emigrációnak mindinkább ideiglenessé válására, mivel a háznép otthonhagyása az óhazával való kapcsolat fentartását jelenti.

De megáll ez a következtetés annál is inkább, mert más utakon hasonló eredményhez jutunk. Már láttuk ugyanis, hogy mily nagymérvű és egyre fokozódó aránytalanság áll fenn a férfiak és a nők kivándorlása között a férfiak javára; ez is azt jelenti, hogy a nők itthonhagyása a gyors visszatérés szándékával lévén kapcsolatos, az ideiglenes kivándorlás mindjobban tért hódít. Hiszen míg a múlt század nyolcvanas éveiben is még a *férfiak* túlsúlya itt az országban oly nagy volt, hogy e tekintetben csak az egy Olaszország szárnyalta túl Magyarországot, ma, épen a kivándorlás folytán, a *nők* túlsúlya vált szinte páratlanná. Az igaz, hogy az ideiglenes kivándorlással párhuzamosan viszont az ismételten való kivándorlás is egyre növekszik; de ez még mindig nem oly hátrányos, mint a végleges (s egyúttal a harmadik bizonyítékot nyújtja a kivándorlás ideiglenessé válásához). Sőt hajlandó vagyok azt gondolni, hogy a kivándorlás szédületesen gyors növekedése, legalább részben, egy és ugyanazon egyénnek többszöri ide-odautazásából következik, mely így bizonyos tekintetben optikai csalódást szerez a statisztikusoknak. Pozitív megállapítás azonban e tekintetben megfelelő adatok híjján most még lehetetlen s csak némi kisegítést nyújthatnak az amerikai adatok, melyeknek értékét azonban nagyon lerontja, hogy nem szpeciálisan a magyarok bevándorlására, hanem általában az immigrációra vonatkoznak, — és újabban a fiumei kivándorlási iroda adatgyűjtése. Ezekből megtudjuk, hogy míg az 1895—96. amerikai fiskális évben csak 23·32% volt ismétbevándorló, addig ezen arány Fiumén át kivándorlóinkra nézve 1909-ben már 31·53% volt.

Látnivaló az összes eddigiekből, hogy a kivándorlás meg-

ítélésénél óvakodnunk kell az általánosításoktól, alaposan különbséget kell tennünk a családos és magányos, ideiglenes és végleges kivándorlás között. De hasonló megkülönböztetésnek még igen sok más tekintetben is helye van,[1] úgy hogy ismételten szigorúan ki kell emelnem, hogy mindazon következtetések, melyekhez eddigi fejtegetéseim közben eljutottam, egyenesen Magyarország szpeciális kivándorlására vonatkoznak, tehát nem általánosíthatók. Azonban még ezen megszorítás mellett is, vagyis az egyes államok keretein belül, a kivándorlás oly bonyolult jelenség, hogy előnyös vagy hátrányos volta a legkiválóbb szakemberek között is vitás lehet, amint azt legeklatánsabban Olaszország mutatja, hol két oly nevezetes férfiú közt, minők Virgilio professzor és Papale, az első a kivándorlás föltétlenül hasznos, a második pedig föltétlenül káros voltát hangoztatta. Ily határozott módon én egyik végletet sem merném hirdetni, mert hiszen az ismertetett számos előny és hátrány nem redukálható egy közös egységre összehasonlítás végett, s hogy ezen álláspontomnak minő gyakorlati előnyt tulajdonítok, az a következő fejezet elején fog kitünni. Hogy a kategórikus elintézéssel: jó-e vagy rossz? — melyet pedig a legtöbben könnyelműen kockáztatnak meg — adós maradok, mindezekből láthatólag nem véletlenül, hanem céltudatosan történik. Legfölebb annyi állapítható meg, hogy bizonyos fokig rendszerint előnyös szokott lenni a kivándorlás, azontúl pedig káros; ez a bizonyos fok pedig helyenkint (járásonkint, sőt községenkint is) változik s a fordulópontot, azt, ameddig még túlnyomók a fényoldalai a kivándorlásnak, épen ezért, azt hiszem, leghelyesebben »helyi normálmértéknek« nevezhetnők el. A praxisban ez a tétel számtalanszor nyer beigazolást, bár teoretice levezetni s indokolni már nem volna oly egyszerű dolog, mint első pillantásra látszik.

Bárhogy álljon azonban a dolog, bármint vélekedjünk is a

[1] Gerolamo Boccardo: „L' emigrazione è un fatto che, come fatto, non è nè un bene nè un male; ma che diventa l' uno e l' altro a seconda delle cagioni che la promuovono, dei modi coi quali si compie, degli effetti che produce".

kivándorlásról, egy tényt lehetetlen tagadni, vagy csak egy pillanatig is kétségbevonni: azt, hogy a kivándorlás egyike a közvéleményt leginkább és legjogosabban érdeklő jelenségeknek, a ma legsúlyosabb problémáinak, a megoldást legégetőbben szükséglő kérdéseknek. Nincs magyar ember az országban, aki ne érezné át, hogy minden egyes kivándorló szegényes batyujában az ő sorsának egy parányát is cipeli s hogy ama nagy, Amerikának tartó emberáradat sodra az ő földjeit sem hagyja érintetlenül, elöntheti és elpusztíthatja a vetését, vagy megöntözheti, megtermékenyítheti a talajt a körülményekhez képest, de hatás nélkül bizonyára nem vonul át fölötte. És alig van még egy momentum egész gazdasági és társadalmi életünkben, mely ennyire szerves fejleménye volna múltunknak, ennyire híven és összefoglalóan szimbolizálná a jelent s melynek megoldásától ennyire függne az egész ország jövője. Hogy legalább e z t mindenki tudja és lelke mélyén meg van róla győződve, az igazán vigasztaló jelenség a kivándorlással összefüggésben álló számtalan kegyetlenül vigasztalan tény közepette. Midőn egyik nagy napilapunk, mint emlékezetes, tavaly körkérdést intézett gyermekolvasóihoz, hogy ki minő hőstettről álmodozik, a sok harcibabérért lelkesedő válasz között elő-előcsillogott néhány elfogulatlan gyermekléleknek az az óhajtása, hogy megálljon a »Caronia« vagy a »Pannonia« hidján s a fölszállni akaróknak kenyeret osztogasson ki azon kéréssel, hogy ne menjenek már most Amerikába. Talán a naiv gyermeki psziche ezen megnyilatkozásából szabad következtetnünk a közvéleményre, vagy legalább is a jövő generáció közvéleményére s akkor bizalommal tekinthetünk a jövő s abban a kivándorlás sikeres megoldása elé. Mindnyájunknak, osztálykülönbség nélkül, vitális érdeke, hogy ez az idő minél előbb elkövetkezzék. És talán az a programm, melyet a következő fejezetben adok, akkor hasznos hivatást fog betölteni.

De nem igaz az angol közmondás: »Knowledge alone is power.« Viszont az sem igaz, amit a latin tart, hogy »in

magnis et voluisse sat est«. A megismerés, a dolgok elfogulatlan, tiszta szemlélete s a jóhiszeműségtől vezérelt szilárd akarat egymást kell, hogy kiegészítsék, mert csak e két tényező összeműködésétől várhatunk sikert. A pártatlanságot a következő fejtegetésekben a magam részéről igérhetem; a megvalósításra irányuló akaratban és lankadatlan tevékenységben, mely nem rajtam, de az egész magyar társadalmon áll, csak reménykedhetem.

III. MI A TEENDŐ?

A laikus közvélemény egy tekintélyes része, de csodálatosképen még a szaktudósoknak egy nagyon számbavehető frakciója is, egy igen egyszerű, de egyúttal hihetetlenül cinikus és könnyelmű elv szerint kezeli a kivándorlás problémáját.[1] A kivándorlás szerintük természeti folyamat, nincs benne semmi rendellenes; semmi aggasztó sem lehet benne, de ha volna is, nem állhatnók útját; mindez épen csak azért, mivel a kivándorlás természetes jelenség. Ez az elmélet szinte fölöslegessé teszi a kivándorlás okainak vizsgálatát, mivel az egyetlen ok szerinte az volna, hogy a kivándorlás sodra nyugatról kelet felé folyván, jelenleg Magyar- és Olaszországot tartja elárasztva; céltalan ez a sok fejtegetés a a hatásairól, mert természetes eredetű lévén, a nemzet normális fejlődésének, melyet ugyancsak természeti törvények szabnak meg, útját nem állhatja; és legfölöslegesebb ezen olcsó teória szerint gondolkodni a kivándorlás orvoslása fölött, mivel a természet erőibe, megmásíthatatlan törvényébe belemarkolni embernek nem adatott. Bármily képtelen is ezen felfogás, egy fontos tanulságot mégis levonhatunk belőle. A törvényszerűség, mellyel tényleg állhatatosan nyugatról

[1] Bizonyos tekintetben Roscher is ezek közé tartozik.

keletre terjedni látszik az emigráció láza, bizonyítja, hogy a kivándorlás része a nemzeti fejlődésnek s annak bizonyos korszakában bekövetkezik s a fejlődést előbbre viszi. Azonban ezen közös alapigazság mögött ott vannak a partikuláris okok, melyek minden nemzetnél különbözők; a partikuláris hatások, melyek a szerint alakulnak, hogy mily viszonyokat talált készen a kivándorlás fellépésekor valamely országban; és a különböző eljárások, melyekhez mind e két tényező alapos ismerete szükséges s mely megint országok szerint változó lesz. Midőn így nézem a dolgokat, önkénytelenül is eszembe jut Marx, aki azt tanította ugyan, hogy az igazságosabb társadalmi rend eljövetele históriai szükség, de azért tudta, hogy az emberi bölcseségnek s előrelátásnak mily nagy szerepe van gyors megvalósításában, s hogy ennek fontosságát mennyire átlátta, azt mindjárt be is bizonyította azzal a négy kötetes nagy — nemcsak tudományos, de egyúttal propaganda — munkával, melyet ma Kapital néven az egész világ ismer. A természet erői is mindenütt a földön egyformák s mégis hol ártanak, hol használnak, aszerint, hogy az ember hogy tudja okaikat, hatásaikat megérteni és felismerni a saját teendőit velük szemben. Ez a válaszom ama nagyon is elterjedt, mert hangzatos fatalista teóriára, mely a törvényszerűségben elegendő okot lát a tétlenségre; ezzel igazolom az eddigi két fejezetnek sokszor a legminuciózusabb részletekbe menő fejtegetéseit is. És ezzel óhajtottam igazolni azt is, hogy a következő, utolsó fejezet élén felteszem a kérdést: »mi a teendő?« — Mi a teendő? Semmiesetre sem az, hogy azt mondjuk: mert Angliának és Németországnak nem ártott a kivándorlás, sőt, úgylátszik, inkább hozzájárult nagyságuk kifejlesztéséhez, tehát bizonyára Magyarországnak is előnyére lesz és hagyni kell, hogy járja a maga útját. Nem, ebből nem állhat föladatunk, sőt azzal sem szabad megelégednünk, amivel igen sokan kimerítettnek vélik a teendőket, hogy t. i. a kivándorlás külső lefolyását, az útlevél-ügyet, a kivándorlást lebonyolító hajózási vállalatok üzemét stb. szabályozzuk.

Persze, az is ki van zárva, hogy a kivándorlást erőszakos állami beavatkozással megszüntessük. Szóval nem t ü n e t i, hanem s z e r v i kezelésre van szükség.

* * *

Az amerikai üzleti életben van egy alapelv, mely nagyban hozzájárult az Unió gazdasági hegemóniájának, csodás gazdagságának megteremtéséhez. Nem azt nézi az amerikai kereskedő, hogy az egész üzlete, vagy egyes egész üzletágak általában hozzanak nyereséget, hanem azt, hogy mindenen nyerjen; amin pedig nem lehet nyerni, azt kizárja tevékenysége köréből. Olyan természetes és egyszerű elv ez, hogy szinte az ember eleve meg van róla győződve, hogy mindenütt alkalmazzák; a föld minden részén és nem is csak a kereskedelemben, hanem az emberi tevékenység minden ágában. Pedig tudjuk, hogy nálunk ellenkezőleg közkeletű az a felfogás, hogy a jó kereskedő azt is tartsa, amiből neki kára van; majd behozza azt más árúkon. És bizony tudósok, politikusok is gyakran azt gondolják, hogy oly ügyet, melynek több az előnye, mint a hátránya, föltétlenül pártolni kell és fordítva, elitélni az olyat, mely számosabb árny-, mint fényoldalt mutat. Pedig gyakran meg sem lehet kétségbevonhatatlan biztonsággal állapítani, vajjon az előnyök, vagy a hátrányok vannak-e túlsúlyban, amiből nem egyszer már azon végzetes tévedés származott, hogy sok szempontból ártalmas jelenségek nagy erőmegfeszítéssel, egészen jóhiszeműleg, de könnyelműen előmozdíttattak és megfordítva, örökre megsemmisíttettek sok hasznos tulajdonsággal gazdag tünemények, csak azért, mert árnyoldalaik túlsúlyban levőknek látszottak. Vagy ahol ez ily kifejezetten nem is történik, mindenesetre a fenti eljárás mellett előnyök indokolatlanul feláldoztatnak, hátrányok minden valódi ok nélkül elviseltetnek. Ezért hivatkoztam én az amerikai kereskedők követendő példájára, ezért választottam az ő elvüket

bevezetéseül és mintegy mottójául az általam adandó kivándorlási politikának.

Törvényhozásunk, kormányzatunk, tudományunk, társadalmunk, szóval a kivándorlásra befolyó összes tényezőink egyike sincs azon alternativa elé állítva, hogy a kivándorlással szemben vagy abszolute igenlő, vagy föltétlenül tagadó álláspontot foglaljon el.[1] Sőt ellenkezőleg, feladatunknak legfontosabb és egyúttal legnehezebb része épen ez: elfogulatlan belátással kiaknázni az összes előnyöket, melyeket az emigráció nyujtani képes, sőt kifejleszteni ezeket, lehetőleg maximális hatékonyságukig fölcsigázni őket; viszont lerombolni és megsemmisíteni mindazon tényezőket, melyek a kivándorlás hátrányos oldalát teszik ki. Az irtóháború, a fatalisztikus megadás és a vak felmagasztalás: mindhárom egyaránt a kulturátlan népeket jellemzi s a műveltségnek és intellektuális fejlettségnek az én szememben legcsalhatatlanabb bizonyítéka a dolgok differenciált megitélése, szemben a durva szintetizmussal. A villamosság természettől fogva egyformán romboló és alkotó erő s a vad népek, melyek csak nyomban szembeszökő destruktív jellegét ösmerik fel, rettegnek tőle s a maguk primitív módján küzdenek is ellene. A művelt világban ellenben, bár Franklin Benjáminnak sikerült »eripere coelo fulmen« vagyis nagy mértékben gyengíteni az elektromosság vészes hatásait, ennek dacára csakhamar megkezdődik a tudomány történetében azok sora, kik nagy kitartással kutatták a villamosságban rejlő k o n s t r u k t í v erőket is és azokat fokról-fokra céltudatosan kifejlesztették. Nem ujjongtak azon — és ez a leglényegesebb — hogy ártalmatlanná sikerült tenni egy elementáris erőt, ami

[1] Még Roscher is elkövette azt a nagy hibát, hogy egyoldaluan itélte meg az akkori német kivándorlást. „In ihrer jetzigen Gestalt ist die deutsche Auswanderung als ein fast reiner Verlust unserer Volkswirtschaft zu betrachten" („Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung", 1856.) Bismarck később még a praxisba is át akarta vinni ezt a felfogást, mint az 1885. jan. 8. tartott, a kivándorlás közigazgatási (nem szociális!) uton való megszüntetésére irányúló parlamenti beszédéből kitünik.

a vad népeket, ha egy véletlenség folytán rájönnének a módjára, bizonyosan kielégítené, hanem buzgó fáradozással fölkutatták a villamos erő használát is s azt pozitív értékekké konverválták. Meglátták a rettegett démonban is a benne rejtőző jó tulajdonságokat és ezeket fejlesztették ki benne, miként a nevelésnek célja a rossz tulajdonságok elnyomása s a jók kifejlesztése, nem pedig a kevés reményre jogosító gyermekeknek a Tajgetosz sziklájára való kitétele.

Fájdalmas a hasonlat, de eddigi kivándorlási politikánkat a vad népek imént jellemzett felfogásával kell párhuzamba állítanom s csak a jövő zenéjét láthatom a hasonlat második részének megfelelő politikában. Parlamenti életünkben épúgy, mint a társadalmi közfelfogásban, a kivándorlás emellett még azért is jutott oly kíméletlenül egyoldalú elbíráláshoz, mert pártkérdéssé alacsonyíttatott le.

Az agráriusok, akik a munkaerőik megcsappanását látják a kivándorlásban, természetesen halált kiáltanak rá és legjobban szeretnének börtönbüntetéssel vagy jószágvesztéssel sújtani minden emigránst, mint az néhai való I. György angol király idejében járta. A törvényhozáson erősen meglátszik ennek a szellemnek a nyoma és semmi kétség nem fér ahhoz ahhoz, hogy a legújabb 1909. II. t.-c. ennek az iránynak még sokkalta erősebb érvényesülését jelenti, mint a régebbi, az 1903: IV. A katonai kötelezettség, mint szigorú kivándorlási akadály, szerintem, részben legalább, nem egyéb, mint leplezett eltiltása a legjobb munkaerő exodusának. Egyébként ezt az új törvényt már megbíráltam az előbbi fejezetben s a törvény ott leírt hatásaiból kitünik, hogy mennél egyoldalúbb és elfogultabb valamely intézkedés, annál rövidlátóbb és sikertelenebb is szokott lenni. Nagyon valószinű azonban, hogy ha a nép tartotta volna kezében a hatalom gyeplőit, akkor viszont az ellenkező véglet állt volna elő. A kivándorlók mindenféle kedvezményekben részesültek volna s a magyar mezőgazdaság és ipar tönkremehetett, népességünk pedig Franciaország sorsára jut-

hatott volna. Hogy nálunk a közös nagy nemzeti érdekek megvalósítása a »pártérdek«-nek nevezett önző rosszhiszeműség zátonyán oly gyakorta megfeneklik, az súlyos és veszedelmes nemzeti átok s az igazán nagy dolgoknak örök meghiúsítója.

Ép ezére félek is, hogy az általam adandó programm megvalósítása, bármennyire kerülöm is benne az utópiákat, igen sok akadályra fog találni anyagi, gyakran egészen kicsinyes személyi érdekek miatt. Vagy helyesebben képzelt anyagi érdekek miatt, mert hiszen már előbb hangsúlyoztam, hogy egy frakciója a nemzetnek sem élvezhet tartósan a másik rovására s emennek minden hátránya nagyon gyorsan visszahat az élvezőre is. Igy tehát mégis eloszlatom félelmemet s praktikus hasznot is merek remélni fejtegetéseimtől, mivel arra fogok törekedni, hogy az osztályonkénti és pártonkénti külön érdekek illuzióriusvoltát bebizonyítsam s kimutassam, hogy programmom nem csupán az egész nemzetnek in abstracto, de az azt kitevő minden egyes osztálynak in concreto is csak előnyt és hasznot hozhat. Ezen ajánlással fogok fejtegetéseimhez, melyeknél lehető tömörségre és rövidségre fogok törekedni. Mert hiszen ez végre sem törvényjavaslat még, s csupán az irányt és főbb vezérelveket van hivatva megjelölni. Minthogy pedig, mint már előbb kifejtettem, nem tüneti, hanem szerves kezelésre van szükség, a gazdasági életnek látszólag távolabb eső ágai is kell, hogy bevonassanak fejtegetéseim körébe.

1. Belső kolonizáció.

„. . . . Hiszen a magyar nemzet nagy zöme földművelésből él, nemzetünk szine-javának sorsa hazánk földjével van összenöve, valósággal hazaárulást követ el, ki bárminő teóriák kedvéért megtagadja azt a védelmet, melyre mezőgazdaságunknak feltétlenül szüksége van."

Gróf Tisza István
(„Magyar Agrárpolitika", 79. oldal.)

Magyarország gazdasági életének immáron krónikussá vált betegsége a munkaerő-kalamitás. Pedig bizonyára nem lakja ezt a földet kevesebb ember, mint ahány — gazdasági értelemben szólva — elfér rajta. Mert akárminők legyenek is a kivándorlásnak végső indító okai és mozgató erői, annyi bizonyos, hogy mindennek a legalján ez van: azok mennek ki, akiknek a mai viszonyok között itthon nincs helyük. Hogy miért nincs helyük, mikor ezt az országot tejjel-mézzel folyónak mondjuk mi s ilyennek tartja a külföld is? Hogy lehetne-e a dolog másképen? Hogy 60 ember egy négyzetkilométerre olyan nagyon sok-e, mikor Belgium ugyanoly területen négyszer annyit táplál? Önkénytelenül feltólulnak ezek a kérdések, de bárhogyan is válaszoljuk meg őket, a lényeg változatlanul ez marad: Magyarországon kevés a munkáskéz és mégis sok, mert még állandóan tart a kivándorlás.

Csak meg kell érteni a helyzetet, meg kell fejteni ezt a paradoxont s akkor a baj orvoslása magától adva van. A munkáshiány, mely a földművelésre bénító hatással van, a népre is hátrányosan visszahat, először mint termelőre a munkaalkalmak szerfölötti megszorítása folytán, másodszor és különösen mint fogyasztóra. Az első pont magyarázatául elég annyi, hogy a munkáshiányból folyó megszorítása a termelésnek gyakran túlmegy a szükséges határokon s az el-

lenkező végletet, t. i. a munkanélküliséget idézi fel. A második pontban foglalt tétel még ennél is világosabb: természetes, hogy a termelő hátrányát a fogyasztó fedezi, vagyis jórészt megint csak a munkás. Mert nevetséges volna azt gondolni pedig egyes tapasztalatlan, makacs szocialisták nagyon szeretik hangoztatni — hogy az alacsony munkabéreket a földbirtokos önkényesen szabja meg, ő, aki ötszörösét fizethetné, éhezni hagyja munkásait. Szó sincs róla: a mai irracionális, extenzív gazdálkodás mellett a földbirtokos nem fizethet többet az inkriminált bérnél s felelősség csak azért terheli, mert a saját és munkásai ezen lehetetlen helyzete dacára sem nyit tért az intenzívebb gazdálkodásnak, birtokai feldarabolása által. Nagyon helyesen jegyzi meg Hegedüs Lóránt, hogy ha a földbirtokosok a ma fennálló viszonyok mellett arra kényszerítteténének, hogy munkásaik bérigényeinek eleget tegyenek, akkor — munkásaik helyett ők vándorolhatnának ki. Nyilvánvaló ennélfogva, hogy ha mégis némi csekély béremelést ki lehet a gazdától erőszakolni, ő ezt beszámítja a termelvény árába s így amit mint termelő nyer a munkás, azt elveszíti mint fogyasztó. Egyik vagy másik oldalról tehát mindig, de többnyire mindkét oldalról szenved; ennek következtében tömegesen kivándorol, miáltal újabb munkáshiányt idéz fel: megvan a végzetes, megszakíthatatlannak látszó circulus vitiosus.

Nincs tehát semmi képtelenség abban, ha ahelyett, hogy megállanánk a munkanélküliségnél, visszavezetnénk a kivándorlás végső okait a munkáshiányig. Hogy melyik e kettő közül képviseli az első kiinduló pontot, természetesen megállapítani nem lehet; időben szakadatlanul üzik egymást, térben pedig megférnek egymás mellett is.

Ha már most el tudtunk jutni idáig, hogy ezt a két mindenekfölött súlyos országos bajt: a munkanélküliséget és munkáshiányt ne tartsuk ellentétesen ható erőknek, hanem közös kivándorlást okozó jellegüknél fogva meglássuk bennük a rokon vonásokat is, akkor egyszerre, szinte meglepetésszerűen óriási perspektíva tárul fel szemünk előtt. Ugy érez-

zük, hogy a nagy kérdést máris mértföldekkel vittük közelebb megoldásához. Mert ama két szó felidézi bennünk a szociális és gazdasági bajokban gyötrődő Magyarország igazi képét: egyrészt a munkanélküliségben szenvedő, a szociális nyomorok legrosszabbikát sinylő vidékeket, másrészt pedig azokat, melyekben a termelés pang munkaerő hijján. Bár a két baj néha egyugyanazon vidéken rövid időközökben váltogathatja egymást, bár a két járvány vándorol, időnként helyet cserél, mégis elmondhatjuk, hogy általánosságban, kivételesebb esetektől eltekintve, az ország egyik része állandó munkanélküliség, a másik pedig állandó munkáshiány jegyében áll. És ha ezt felfogtuk, vajjon nagy találékonyság kell-e ahhoz, hogy a két bajt egy csapással úgy szüntessük meg, hogy levezetjük a munkásfölösleget a maga vidékéről oda, ahol reá égető szükség van? Vajjon nem a leghihetetlenebb botlás-e a kivándorlás ügyét holmi katonai jellegű tilalmakkal elkontárkodni, gazdasági problémákat a militarizmus útján vagy csendőri asszisztenciával akarni megoldani, akárcsak a középkorban a parasztlázadások kérdését?

A fenti, munkaerő-kiegyenlítő értelemben vett belső telepítés,[1] mint egyszerű áttelepítés, kívülről nem ad semmit hozzá a nemzet erejéhez s azt mindazonáltal óriási módon fejleszteni képes. Csak az tekinthet bizalmatlan szemmel erre az áttelepítési eszmére, aki pld. a kereskedelmet is improduktivnek tekinti, mert mindkettőnek meg van az a közös tulajdonsága, hogy pusztán helyváltoztatás útján új értékeket képes termelni. Amint ma már mindenki meg van győződve annak igazságáról, hogy a mahagónifa, melyet lakatlan ős-

[1] A belső telepítés, belső gyarmatosítás kifejezéseket a Földes Béla által is használt értelemben veszem; némely külföldi iró ugyanis, (mint pld. Lette stb.) a külföldieknek az országba való betelepítését is így („innere Colonisation") nevezi, ellentétben a „külső" gyarmatosítással, mely csak az anyaországon kivül eső területen folyhat. Félreértések kikerülése végett tehát meg kell állapitanunk, hogy a következőkben a fenti kifejezést csak az ország határain belül való helyváltoztatásra alkalmazom.

erdőkből hoznak Európába, ezáltal értéktelen természeti anyagból nagyértékű gazdasági jószággá lesz átváltoztatva, épannyira világos, hogy a munkás, ki munka nélkül, tehát gazdasági szempontból értéktelenül, tengődik valahol a felvidéken, munkásszegény vidékre hozva, fontos és értékes produktív erő szerepét veszi fel. Külföldről az az ország telepítsen, amely munkanélküliséget nem ismer; ahol annyi ember vár az éhségtől megváltó falatra, mint nálunk, ott nagy áldozatok árán külföldi munkásnak adni kenyeret, súlyos hiba volna.

»A telepítésről és birtokfeldarabolásról« szóló 1903. évi törvényjavaslat előttem fekszik. Ugy vélem, hogy kezdetnek is kevés, amit ez tartalmaz, s főelőnye az 1889. V. t.-c. felett csak az, hogy részletesebben precizirozza a telepítési feltételeket. Mindkét esetben azonban maga a cél, az irányelv, egyaránt el van tévesztve; és nem is csupán fokbeli, hanem lényegi fogyatkozással állunk szemben. Mert nem is szólva arról, hogy az anyagi szükkeblűség és száz más oknál fogva a törvény még az általa célzott sikert sem igen képes elérni, maga a kitűzött cél is inkább csak valamivel arányosabb birtokeloszlásra, semmint a fenti értelemben vett áttelepítésre irányul oly vidékekről, ahol sok a munkáskéz olyanokra, melyek annak szűkiben vannak. A törvényjavaslat címe telepítésről beszél, de a szövegből kitünik, hogy ezen telepítés igen szűkkörű, úgyszólván csak a legközelebbi környék lakosságát érinti. A széleskörű országos propaganda, felvilágosító tevékenység, közvetítés, az áttelepülés előmozdítása vasúti s egyéb kedvezményekkel stb.: mindez hiányzik belőle. Az államnak össze kellene állítania az ország munka- és munkás-térképét s ennek az alapján áldozatoktól vissza nem riadó belső-kolonizációs tevékenységet kifejtenie.

Egy külföldről vett példával illusztrálom, mikép gondolom a dolgot. Friedrich Kapp (volt new-yorki Commissioner of Immigration) »Über Auswanderung« című munkájában (1871-ben) utal arra, hogy Pommern és Posen tartomá-

nyok ép oly alkalmasak volnának jobb jövőt biztosítani a német kivándorolni szándékozóknak, mint akár a távoli Unió. Ezen oliganthrop (gyérnépességű) vidékek még ép úgy megművelésre várnak, mint ama távoli nagybirodalom.[1] Nem csekély érdeklődéssel vesszük tudomásul e szavakat, ha ismerjük Bismarck következő kijelentését, mely a Reichstag 1882. június 14-iki ülésén hangzott el: »Gerade aus den übervölkerten Landesteilen ist die Auswanderung die geringste; die Auswanderung ist bekanntlich am stärksten in den wenigsten bevölkerten Provinzen; voran steht Westpreussen, dann folgt Pommern, Posen etc.« Melyik az a nagy igazság, melyet e két — kétségkívül egyaránt autentikus — kijelentés összevetéséből nyerünk? Az, hogy Pomeránia és Posen, ez a két gyér népességű, de amellett természeti előnyeinél fogva nagy néptömegek eltartására hivatott vidék, állandóan a kivándorlás betegségében sínylik, ahelyett, hogy más tartományokból való bevándorlás által parlagon fekvő értékei kiaknáztatnának. Pommern és Posen lakossága a vándorbothoz nyúl, mert — mint az a fentebbi fejtegetésekből is érthető — épen saját gyér száma akadályozza abban, hogy zöld ágra tudjon vergődni s minthogy a kivándorlás által a népsűrűség ismét csak csökken, a helyzet még silányabb lesz s mi »segít« a bajon? Ujabb emigráció. Igy talán sohase szünnék meg ezen tartományok kivándorlása, ha a legbiztosabb ellenszerét, a bevándorlást, nem alkalmaznák. Mert bármily paradoxul hangzik is: bevándorlás a kivándorlásnak legjobb ellenszere.

Még néhány érdekes külföldi példát hozhatok fel a belső vándorlásokra vonatkozólag.

Belgiumban az évi belső vándorlások száma (1906.) csaknem félmillió (492,493)[2] s viszont kivándorlása a mienkkel szemben csekélynek mondható. (Az más lapra tartozik, hogy

[1] 34. old.

[2] „Annuaire Statistique de la Belgique" 1907. 133. old.

viszont a bevándorlás ezt a gyenge kivándorlást is túlkompenzálja.) Belgium közmondásosan sűrű népessége és bámulatos gazdasági virágzása nem kis mértékben tudandó be annak, hogy a kivándorlás helyét tervszerű, céltudatos belsővándorlások foglalják el. Hangsúlyoznom kell itt is: tervszerű és céltudatos, mert viszont pld. Franciaország ismeretes s már idézett példája mutatja, hogy a túlságos városbatömörülés egészen hasonló hatásokat szülhet, mint a kivándorlás s épen ellenkezőket, mint a tisztán mezőgazdasági jellegű vándorlások. Olaszország is érdekes példát nyújtana az ily tervszerű belső kolonizációra, ha egy már húsz év előtt megpendített eszme nem lett volna elhanyagolva s így praktikus szempontból kiaknázatlanul hagyva. Az 1888. dec. 30. törvény értelmében ugyanis a belügyi al-államtitkár (Sotto-segretario di Stato) köriratot intézett az egyes tartományok prefektusaihoz, hogy a kivándorlás minden körülményeiről (cél, útirány, kivándorlók vagyoni viszonyai stb.) felvilágosítást adjanak s egyúttal terjesszenek föl véleményt arról is, vajjon lehetne-e a kivándorlást belső kolonizációvá átalakítani és ha igen, hogyan. Körülbelül egy ilyen, leghelyesebben a járási szolgabirákhoz, sőt esetleg a községi előljáróságokhoz is intézendő körkérdés oldaná meg nálunk is legjobban a dolog ismeretbeli részét; persze a viszonyok kutatását — nem úgy, mint Olaszországban — a nyert tervezet keresztülvitelének kellene követnie. És végül még egy példát a régebbi porosz időkből. Már nagy Frigyes olyan tervszerűen járt el, hogy pl. a voigtlandi aratómunkásokat Magdeburg közelébe, a voigtlandi építőmunkásokat pedig Berlin elővárosába telepitette át, és így tovább, mindenütt szem előtt tartva a benépesitendő vidék munkásigényeit, amivel az illető munkások érdeke s ezzel együtt megtelepedésük állandóságának garanciája jár együtt. Tehát már akkor, az információbeszerzés hasonlíthatatlanul primitívebb módja mellett, sem volt lehetetlenség a tervszerű és sikeres telepitési eljárás; hát még a mai viszonyok között hogy szabadna

nehézségeit csak egy pillanatra is áthidalhatatlanoknak mondani!

Térjünk már most vissza Magyarországhoz. Ezelőtt 30 évvel, 1879. jan. 30-án, Galgóczy Károly a magy. tud. Akadémián értekezést tartott »a telepítések kérdéséről Magyarországon«.[1] Erre a becses munkára sok tekintetben még ma is vissza kell nyúlni, mert tételei jórészt a jelenlegi viszonyokra is alkalmazhatók. Pestmegyének akkor mindössze két járásában állt a népsűrűség magasabban az országos átlagnál; a többiben ennek alatta maradt. Galgóczy rámutat[2] arra a hihetetlennek látszó tényre, hogy az ország szívében, termékeny sík vidéken egyes területek megműveletlenül, elhagyottan, hasznavehetetlenül hevernek, mert nincs, aki megmunkálja őket. S már ő ajánlja, hogy ezen s hasonló állapotban levő vidékek más megyéink lakosságának egy részével népesíttessenek be; ő már 3 évtizeddel ezelőtt belátta, hogy ez a legegyszerűbb, a legtermészetesebb módja annak, hogy ama súlyos bajon, melyet olyganthropiának nevezünk, segítve legyen, s a törvényhozás még mindig nem ért nyomába ennek a régi tudományos megállapításnak. Galgóczy még ki is számítja, hogy hány lelket kellene Pestmegyében négyzetmértföldenként letelepíteni, hogy legalább az országos népsűrűség-átlagot elérje az ország első megyéje és ilyen tervszerűséggel kellene végre az államnak is eljárnia, ma még százszorta inkább, mint akkor, mert azóta hozzájárult a bajhoz a nagymérvű kivándorlás, melynek megszüntetését, mint kifejtettem, jelentős részben ily irányú tevékenységtől várjuk. A következő példa szolgáljon ez irányú felfogásom jobb megvilágítására.

Árvamegye munkásviszonyairól az 1905-iki »Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon« című földmivelésügyi minisztériumi kiadvány akként számol be,[3] hogy a vármegyét ki-

[1] Megjelent könyvalakban is a fönti címmel. 1880.
[2] 42. skk. old.
[3] 643. oldal.

tevő 4 járás egyikében sem volt elegendő napszámos, sem éves cseléd, ellenben a munkásoknak az egész megye területén elegendő munkájuk volt. Mi okozta a munkáshiányt? Az alsókubini, námesztói, trsztenai és vári járásban egyaránt: a kivándorlás. Már ebben az évben (1905.) azonban s kivált a következőkben mind sűrűbben fordul elő, hogy más vidékről alkalmaztak munkásokat és pedig eleinte csak bizonyos munkákhoz, pld. erdei munkához, majd később már minden munkánál igénybe vettek idegen munkaerőket. 1908-ig a következő eredménye mutatkozott ennek az eljárásnak:[1] a munkások kedvező helyzete, t. i. hogy volt elegendő munkájuk, változatlanul megmaradt, ellenben a munkásokban való hiány megszünt, egyelőre csak az alsókubini és vári járásokban, tehát mintegy a megye felében. A gazdasági viszonyoknak ily módon beállott javulása folytán pedig a kivándorlás is apadóban van s Árvában az 1905-iki 23·3‰-ről[2] 1907-ig 19·2‰-re[3] szállt le. Hangsúlyoznom kell: a viszonyok javulásának következményeképp, nem pedig oka gyanánt, mert hiszen akkor az egyre növekvő alkalmazása más vidékről jött munkásoknak fölösleges lett volna. Hanem abban a mértékben, melyben idegen munkaerőket alkalmaztak, — ama nem épen egyszerű folyamat szerint, melyet előbb már a priori is megállapítottam s most igazolok — a kivándorlás csökkent.

Csakugyan, ha Árvamegye mintájára menne a dolog mindenütt az országban, akkor fölösleges volna mindez a fejtegetés: nyitott ajtókat döngetnék. De, sajnos, Árva kivétel, még pedig az igen kevés kivételek egyike. A következő néhány példán, mely 2—2, egymással ellentétes viszonyokkal bíró megyének állapotára vet fényt, az ország általános helyzetét fogom demonstrálni.

[1] Id. kiadvány 1908. évről, 577. old.
[2] Magy. Stat. Évkönyv 1905., 55. old.
[3] U. a., 1907. 66. old.

Bács-Bodrog típusa azon megyéknek, melyekben a munkanélküliség legjobban grasszál.[1] Egyes járásaiban a munkahiány nincs is évszakhoz kötve, hanem kiterjed az egész esztendőre. Ellenben munkásokban az egész megye területén[2] nincs fogyatkozás — hogy is lehetne, mikor még a törzslakosság is egymás elől eszi el a kenyeret. Természetesen a kivándorlás, mely 1907-ben az elég magas 12·9‰-t ütötte meg, szolgál ezen túlnépesség levezető csatornájául, ahelyett, hogy egy észszerű telepítési politika rendezné az ügyet. Hogy hova telepíttessenek? Egyszerre egy egész sereg munkáséhes járás és megye emeli fel kérő kezét. Itt van pld., hogy az ellenkező típust állítsam szembe Bács-Bodrogmegyével, Szepes vármegye, ahol a kivándorlás szintén igen nagyarányú (1907: 19·6‰), mert hisz láttuk, hogy a két látszólagos ellentét: munkanélküliség és munkáshiány, egyaránt kivándorláshoz vezet. Szepesben a munkásoknak kivétel nélkül minden járásban van elegendő munkájuk s mégis kivándorolnak, egyszerűen azért, mert munkaadóik a munkáshiány folytán kedvezőtlen helyzetben vannak s ezen hátrányuk visszahat munkásaikra is. Ennélfogva mindakét fél érdekében, tehát az egész országében is, ide kellene telepíteni Bács-Bodrognak, vagy bármely esetleg közelebb fekvő, hasonló helyzetben levő megyének fölös lakosságát.

Ha a földbirtokos a szomszéd községekből, melyekben talán szintén kevés a munkás, néhány fillérrel magasabb bér által csábít magához munkásokat, akkor terve és számításai csupán a maga szűk érdekkörére terjednek ki s az egész országnak csak merő véletlenség folytán hozhat ez az akció hasznot, a kivándorlást is csak a legritkább esetben apasztja. Igy pld. az a tény, hogy Árvamegye ki-

[1] „Mezőgazdasági Munkabérek Magyarországon", 1908., 583. old.

[2] Kivéve a titeli járásban mutatkozó jelentéktelen hiányt éves cselédekben.

vándorlása, mint előbb említém, csökkent, jórészt véletlennek tudandó be s én ezt leginkább azzal magyarázhatom, hogy a megye területe csekély lévén, a munkaerő sokkal inkább került ki a szomszédos megyékből, mint nagyobb területű megyénél, melynél a munkaerők vándorlása belső helycsere útján is könnyebben létrejöhet. Már pedig mi csak azt láttuk, hogy Árvamegye kivándorlása csökkent s nem vettük tekintetbe egyrészt, hogy ezzel talán a szomszédos megyék kivándorlásához adott hozzá egy megfelelő százalékot, másrészt, hogy az ország határán lévén, külföldről szerezte be hiányzó munkaerejének egy részét, ami bizonyára nem válik előnyére egy oly államnak, melyben más vidékek viszont a saját zsírjukban: a túlsok munkaerőben fulladnak meg. Egészen el is tekintve az ily eljárás nemzetiségi hátrányaitól, Árvamegye előnyös helyzete is az egész ország szempontjából igen kétes értékű tehát, aminek egyetlen oka az, hogy az általam kedvezőknek jellemzett folyamatok véletlen művei voltak csupán s hiányzottak belőlük a közérdekre irányuló tervszerű számítások.

Mindebből világos, hogy a laissez-faire elve, bármennyire beválik is másutt, itt veszély nélkül nem alkalmazható. Mert eléggé világos lehet az eddigiek után, mi történik akkor, ha szabad folyást engedünk a munkaerő országos megoszlásának s azt a munkaadók s a munkát kereső sans-travail-okra bízzuk, — mely utóbbiak e tekintetben egészen hasonló elbírálás alá esnek, mint az előbbiek. Ha valamiben, úgy ebben van feltétlenül szükség az állam hathatós beavatkozására annál is inkább, mert azzal, mint láttuk, tartósan egy osztálynak az érdekeit sem sértheti s ellenkezőleg a nemzet minden tagjára nézve üdvös szolgálatot teljesítene. A mód pedig, mellyel a cél elérhető: egy nagy körültekintéssel létrehozandó telepítési törvény.

A törvény alapját, mint már említém, egy sok gonddal összeállítandó térképnek kellene képeznie, mely föltüntesse a munkaerő-hiányt, illetőleg fölösleget felmutató vidékeket, ezen

tulajdonságaik mérve szerint is.[1] Azután áldozatot nem kímélve, meg kellene állapitani egy nagyobb évi összeget, mely egyrészt a propagandára — kényszereszköz alkalmazásáról természetesen szó sem lehet — másrészt pedig az áttelepitendők támogatására, költségeinek megtérítésére volna fordítandó.

Ami a propagandát illeti, erre nézve a helyi hatóságokra, melyek a lokális viszonyokat alaposan ismerik, hárul a feladat oroszlánrésze. Ez a feladat különben nem a legkönnyebb. A népnek egyik pszichológiai sajátsága ugyanis, hogy ha már lakóhelyét elhagyja, ami nála nem csekély áldozat, nem megy szivesen egy házzal odébb, hanem Amerika alatt nem adja. Köztudomású, hogy még akkor is, ha a közelben földszerzési alkalom kinálkozik, ritkaságszámba megy, hogy a munkás ennek kedvéért a szomszéd község határában keresi boldogulását. Gaal Jenő is dús tapasztalatok alapján figyelmeztet rá, hogy a magyar ember földéhsége azon speciális vonással bír, hogy a határhoz ragaszkodik. »A parasztok főleg a maguk községének területén akarnak terjeszkedni.«[2] Ezzel a körülménnyel tehát számolni kell, fel kell ismerni a nehézségeket, melyek be-

[1] U. n. település-földrajzi vázlatot irodalmunkban kettőt ismerek: „Baranyavármegye település-földrajzi vázlatát" Krause Jenőtől (Budapest, 1907.) és „Az Alduna vidékének település-földrajzi ismertetését" Beluleszko Sándortól (Budapest, 1905.). Ezek azonban csak részben felelnek meg az általam ismertett célnak. A lehető legrészletesebben tartalmazzák úgyan az illető vidékek topográfiáját, s a nemzetiségin kivül itt-ott gazdasági szempontból is méltatják a megtelepülési lehetőségeket, de nem tüntetik fel viszont azokat a helyeket, melyek lakosságuk egy részének kitelepítésére szorulnának. Emellett az ily vizsgálódások csak igen korlátolt értékkel birnak, ha, mint az említett munkák is, nem az ország egész területét, hanem annak csak egy igen csekély töredékét ölelik föl. A Krause-féle könyv egyáltalán nem tartalmaz grafikai térképet, a Beluleszkoé el van látva ilyenekkel, (l. „Földrajzi Közlemények" XXXIII. 3., IV. és V. tábla), de ezek sem a lehető megtelepedéseket, hanem csak a már létezőket tartalmazzák. Mindazonáltal ügyes összeállításával ez a két monografia becses segédeszközt, illetve útmutatást képezhet az általam leirt tervezet elkészítéséhez.

[2] „Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén", II. kötet, 99. old.

lőle származnak és mindent el kell követni, hogy egy alkalmas, jól szervezett propaganda ezen akadállyal is meg tudjon birkózni. Már most pláne, ha azonnali földtulajdonhoz juttatás nélkül való áttelepítést akarunk lehetővé tenni, világos, hogy akkor nem elég az anyagi támogatás, sőt ennél még talán fontosabb a korlátlan bizalom a rábeszélő iránt és e tekintetben is elég szomorú, hogy népünk az államhatalommal szemben olyan nagyfokú bizalmatlanságot tanusít, hogy gyakran a legjóakaróbb tanácsokban is intrikát lát maga ellen. Nem győzök itt tehát elég nyomatékosan rámutatni arra, hogy a kivándorlás problémájának sikeres megoldása előfeltételként követeli meg a nép bizalmának felköltését a közhatalommal szemben, ami oly nagy és nehéz feladat, hogy módozatainak kifejtése egy külön értekezést igényelne. Csak ha a bizalom és megértés megvan, képesek az illető közegek meggyőzni a népet arról, hogy ami után vágyik azt hazájának határán belül is elérheti hasonlíthatatlanul kisebb áldozattal s hogy ugyancsak kis áldozattal családját is magával viheti. De, ismétlem, erre a propagandára, melynek ereje épen a közvetlen érintkezésben áll, a helyihatóságokat, pld. *szolgabíróságokat* tartom a legalkalmasabbaknak.

Itt még nem beszélek arról, hogy a népet földhöz is kellene juttatni, erről s ennek módjairól majd a következő pontban lesz szó; most pusztán a *helyváltoztatásról* beszélek, de már itt hangsúlyozom, hogy e két dolgot csupán könnyebb áttekinthetőség kedvéért tárgyalom elkülönítve, valóban azonban a két szóbanforgó akció egymással szoros kapcsolatban ajánlatos. Igaz, hogy a »Parcellázás« cím alatt előadandók oly óriási anyagi áldozatot követelnek s oly súlyos politikai akadályokba ütköznek, hogy azonnali megvalósításukat nem remélhetjük; mindazonáltal, ha nem is egyenlő ütemben, de legalább párhuzamosan kell mindkét irányban eljárni s bármily szerény keretekben, a parcellázást is meg kell kezdeni a belső kolonizációval egyidejűleg. A kettő közötti összefüggést is különben bővebben és vi-

lágosabban a következő pontban fogom feltárni. Itt még csak szorosan az áttelepítésre vonatkozólag azt kell megjegyeznem, hogy az állam által ez irányban hozandó áldozat is idővel természetesen el fog esni, mivel a helyes népesség-eloszlás, mihelyt egyszer el van érve s mihelyt a kivándorlás ennek folytán megakad, automatice megrögzitődik, miként azt idegen államok példája mutatja.

2. Parcellázás.

„Back to the land . . . . . .
It is a moral, a physical, a political, a national regeneration."
Ernest Jones.

Az eddigiek oly intézkedés módozatait tárgyalták, mely pusztán a népesség célszerűbb helyi eloszlása által célozza a kivándorlás apasztását anélkül, hogy voltaképen a munkás szociális helyzetét, gazdasági szerepét a legcsekélyebben is megváltoztatná. A napszámos az eddigiek szerint továbbra is napszámos maradna, csak nagyobb jövedelemben és más hasonló, inkább quantitatív, mint qualitatív előnyökben részesülne. Azonban nyilvánvaló, hogy az ily módon elérhető legmagasabb bér is csak pillanatnyi megnyugvást nyújthat a munkásnak, kinek igényei az újonnan keletkezett helyzetéből is gyorsan kinőnek s a csillapítatlanul maradt földéhséget újra egész erővel felszinre hozzák. Hogy korunk legégetőbb szociális követelménye a földosztás, mely alól előbb-utóbb egy állam sem vonhatja majd ki magát, az minden kétségen felül áll. S hogy a kivándorlás végleges megszüntetéséhez ez a *második* elengedhetetlen követelmény, ez nem kevésbbé független minden egyéni felfogástól.

Az első kérdés, mely itt fölvetődik, hogy vajjon az áttelepítési és parcellázási akció egymással mily összefüggésbe hozandó, időbelileg egymáshoz hogy viszonyítandó, már az előző pontban röviden érintve lett. Hogy egymástól egészen

függetlenül a két akció sikerrel meg nem indítható, az már a priori világos, de mutatják a külföld példái is. Németországban pld. megkíséreltek az egyszerű »Arbeiterkolonisationt«, vagyis egyszerű munkásáttelepítést földbirtokhoz juttatás nélkül, s ennek bírálatát e tárgy egyik legalaposabb ismerőjének, Max Seringnek tollából szószerint idézem:[1] »Alle Einwohner (nämlich der Arbeiterkolonien) stehen auf derselben Stufe der Dürftigkeit, keinerlei Ausblick auf freiere und bessere Zukunft erleichtert die täglich gleiche Arbeitsmühe; dem Streben, durch Fleiss und Tüchtigkeit voranzukommen, ist ein ausreichendes Ziel nicht vor Augen gestellt. Nach wie vor ist der Arbeiter in solchen Kolonien isoliert; die Kluft, welche ihn vom Bauer und Grossgrundbesitzer trennt, ist keineswegs überbrückt. Es liegt etwas gedrücktes, trauriges, unfreies auf solchen Gemeinwesen. Es sind die Arbeiterkolonien bestimmt nicht der Ort, an dem die regsamen Elemente der Arbeiterschaft sich wohl fühlen und Spielraum zur Betätigung ihrer Kraft gewinnen können.« És igy tovább. Szóval az ilyen fajtája a kolonizációnak nem vált be, amint azt Sering-en kívül még mások is megállapítják; utalok pld. egy másik nevezetes szakembernek, Georg Fr. Knapp-nak »Die Landarbeiter in Knechtschaft und Freiheit« című munkájára is.[2]

Az »Arbeiterkolonien«-al ellentétben az u. n. »Bauernkolonien« kitünő eredményeket mutattak fel Németországban. »In dieser Beziehung hat die Ansiedelungskommission weit mehr Glück gehabt, ja man darf sagen, der Erfolg war so vollkommen wie nur möglich. Die Kommission hat aus dem Süden und Westen Deutschlands Leute kommen lassen, die vom Verkauf ihrer heimatlichen Stellen einiges Geld mitbrachten. Man hat dann das Land der aufgekauften Güter in Bauernstellen mittleren Umfanges zerlegt, man hat für übrig bleibendes Geneindeland gesorgt, hat Kirche und Schule nicht vergessen,

[1] „Die innere Kolonisation im östlichen Deutschland", Leipzig, (1893.) 20—121. old.

[2] (Leipzig, 1909.) 107—108. old.

man hat die nötigsten Gebäude billig aufgebaut und das Land schon vor Ankunft der Neuansiedler vorläufig für sie bestellt; die Leute kamen an und fassten Wurzel. Wie immer, wo eine Kolonisation gelingt, haben sie dann nach Hause geschrieben, dass es ihnen gut gehe, und diese Briefe haben Nachschub angelockt. Mit anderen Worten: die Arbeiterkolonisation misslingt, aber die Bauernkolonisation gelingt.«[2]

Az állami közbenjárással való parcellázás azonban, melyet sürgetek, részben fölöslegessé válik ott, ahol a földbirtokosság maga képes belátni, hogy legjobban felfogott önérdeke is birtokának felosztása mellett szól; hiszen a nemzetgazdaságtan már rég megállapította a kisbirtok fölényét a naggyal szemben. Tényleg Németországban is az állami parcellázó működésnek igen jelentős s csaknem egyenlő értékü szupplementuma a nagybirtokosok önkéntes morcellement-ja. És ha mindehhez még hozzájárulnak, mint a parasztbirtok létesítésének elengedhetetlenül szükséges kiegészítése, megfelelő számú és színvonalú földmüves-iskolák, vándortanítók stb., akkor ezen intézmények hasonlíthatlanul nagyobb mértékben fognak hozzájárúlni a kivándorlás problémájának megoldásához, mint bármily kitűnő u. n. »kivándorlási törvények.«

1886-ban a német telepítési ügy úgyszólván még a kezdet kezdetén állott és nem is annyira gazdasági, mint inkább nemzetiségi szempontok irányították, amennyiben főcélja a német elem erősítése volt a lengyel nemzetiséggel szemben nyugati Poroszországban és Posenben. És erre a célra a kezdő összeg, melyet az állam megszavazott, nem kevesebb volt 100 millió márkánál. Ettől fogva sem riadt vissza a kormány mindig fokozott áldozatoktól, különösen, midőn később a gazdasági szempont is előtérbe nyomult; de az elért eredmények, melyek bizonyára nagyban hozzájárultak a német kivándorlás megapasztásához, bőven kárpótolták az államot áldozataiért. Amire minálunk ez idő szerint oly ritkán látunk példát,

[1] Knapp id. műve, 108. old.

hogy kivándorlás helyett a földműves az ország távoleső vidékeire költözik s ott végleg letelepszik, azt Németországban a földhözjutás megkönnyítése és a széleskörü propaganda mindennapi jelenséggé tette és pld. 1901-ben 3120, 1903-ban pedig már több mint kétszer annyi (6474) ember[1] jelentkezett a telepítési bizottságnál az ország legkülönbözőbb vidékeiről bármily távoli helyekre való áttelepítés végett. Mellesleg megjegyezve, ennek a nagyobb distanciákban mozgó telepítésnek a helyi érdekü fölött az az előnye is meg van, hogy igy a telepesek távoli vidékek termelő metódusait, egyes gazdasági fogásokat stb. egyik helyről a másikra átültetnek s a magasabb rendü kultivációt kezdetlegesebb stádiumban levő vidékekkel is megismertetik. Ebből a szempontból nagyon érdekes, amit Vargha Gyula említ,[2] hogy pld. az erdélyrészi megyék kezdetleges gazdálkodási módját igen előnyösen befolyásolná az, ha »a Dunántúlról vagy a kulturailag legelőrehaladottabbb magyarság más helyeiről szemenszedett munkásokat telepítenénk oda, akik példájukkal megmutatnák, hogy kell végezni a mezei munkát.« Vargha itt hangsúlyozza a »magyarság« szót, mert a gazdasági és kulturális előnyöket össze akarja egyeztetni a nemzetiségiekkel s a telepítési ügyet igy külön nagyobb áldozatok nélkül egyuttal a nemzetiségi politika szolgálatába is véli helyezhetni. Ezért igy folytatja: »Ez erőteljes faj friss vért vinne az ellenálló képességében meggyöngült erdélyi magyarságba. Fizikailag, értelmileg messze túlemelkedve a bennszülötteken, anyagilag gyarapodnék, terjeszkednék ... Ha minden ily telephelyen állami iskola állittatnék, a telepes magyarság nemzetisége teljesen biztositva lenne, sőt elvesztett véreink visszamagyarosítását is inkább remélhetnők.«

Visszatérve már most a külföldi példákhoz, ami jelen esetben szinte az egyetlen kinálkozó mód a tárgy alaposabb megvilágítására, rámutathatok mindenekelőtt az 1907-iki hires an-

[1] Dr. Richard Ehrenberg „Landarbeit und Kleinbesitz", Heft 4., S. 277., Nota, (von Amtsverwalter Dehns-Hagenow).

[2] „Mezőgazdaságunk." („Közgazdasági Szemle", 1898., 664. old.)

gol törvényre, (»Small Holdings and Allotments Act«) mely határozottan tökéletesebb még a német hasontárgyú intézkedéseknél is és igazán minta gyanánt szolgálhat bármely ez irányban előre törekvő államnak. Ezen törvény, (mely 1908. január 1-én lépett életbe) a birtokparcellák megszerzéséről az azokra igényt tartók számára olyképen gondoskodik, hogy a »grófsági tanács« (County Council) azokat vásárlás útján szerzi be, avagy a szükséghez képest kisajátítás útján is. Az államkincstár által szenvedendő netáni veszteségek fedezésére a törvényhozás az 1908. évre 100.000 poundot szavazott meg. A törvény, mint neve is mutatja, részben tulajdont, részben csak bérletet nyujt a földéhes embereknek; de ez utóbbinak tartama is legalább 14 esztendő s a bérlő befektetései is megtérítettnek. Tehát az állam nem riad vissza a maga részéről veszteségektől sem, pedig Anglia, kifejezetten iparos állam lévén, nem is oly elsőrendű állami szükségletnek tett e törvénnyel eleget, mint a minő nálunk hasonló törvényt megkövetelne.

Angliában tényleg bámulatosak az eredmények, melyeket ily bölcs törvényhozásának köszönhet. Az első félévben már 19.000 jelentkező akadt, kik összesen 300.000 akre földért folyamodtak. Ami bennünket elsősorban érdekel, a kivándorlás, arra vonatkozólag a »The Daily News Year-book 1910« így ir (211. old.; South Lincolnshire, Spalding District): »From 1882 to 1892 the exodus from the 19 parishes above named was about 2500. In the next ten years[1] there was actually a small increase in the population and the improvement is mainly traceable to the small holdings.« És egyben az is felemlítettik, hogy »the Council has only lost L. 10 rent.« E könyvben egyébként még igen érdekes gyüjteményét találjuk a szebbnél-szebb eredményeknek. De nem is csoda, mert Angliában ma a »land problem« olyan előtérben álló, nagy kérdés, hogy állam, társadalom, sajtó egyaránt minél tökéletesebb megoldása felé koncentrálja csaknem egész

[1] 1892-ről datálódik ugyanis egy régebbi „Small Holdings Act."

figyelmét s az irodalom, mely e tárgy körül kifejlődött és még napról-napra gyarapszik, a szó szoros értelmében gigantikus.

Ezen, a legelső kulturnemzetek által kijelölt, úton kell haladnia Magyarországnak, habár hirtelen nem is teremhet nyomukban; mert nem vagyok utopista s jól tudom, hogy ily nagyszabású újítások a mi viszonyaink közt, sajnos, sok időt kívánnak. Lényeges tehát mindenek előtt annak megállapítása, hogy mily módon hozható létre legcélszerűbben a kapcsolat a sokkal könnyebben és így hamarább nyélbeüthető egyszerű munkás-áttelepítés s a földhözjuttatás közt. Erre a kérdésre, melyet már fentebb felvetettem, most meg próbálok felelni. A leginkább munkásszegény vidékek tudvalevőleg azok, melyeken a kisebb produktivitású nagybirtokok vannak túlsúlyban, s ezek egyúttal azon helyek is, melyek majdan parcellázásra alkalmasak lesznek. Tehát fentartás nélkül bátran történhet egyelőre az egyszerű munkásáttelepítés az általam leírt módon azon igéret mellett, hogy az állam bizonyos határidő leforgása után a telepesek számára megtelepedésük helyén megfelelő nagyságú területet megszerez. Természetesen az államnak e tevékenységét sem szabadna magán vállalkozásnak, hanem közszolgálatnak tekintenie s különösen kezdetben nagyobb veszteségektől sem visszariadnia. Az állam nem követelheti a telepestől a neki megszerzett parcella egész vételárának azonnali törlesztését, mert ennek a szegény nép többsége nem birna eleget tenni. Azonban a telepesek által teljesítendő legcélszerűbb fizetési módok fejtegetése már túlságosan a részletekbe vinne s ezért csak röviden utalok Németországnak e tekintetben is kitűnően bevált eljárására, mely szerint az első részfizetés a birtok árának egy teljes negyedét teszi ki, hogy már mindjárt kezdettől fogva sürgős érdekében legyen a birtokosnak intenziv gazdálkodással megfelelő hozadékra szert tenni. Ami pedig az egyéb részleteket, a telepítés összes módozatait, az elért sikereket, a különféle tapasztalatokat stb. illeti, helyszüke miatt nem tehetek egye-

bet, mint utalni a már említetteken kivül még a következő jelesebb munkákra, (melyek legnagyobb részt valamely német tartomány tanulságait foglalják össze): Weidner: »Innere Kolonisation in Neuvorpommern und deren Erfolge auf dem Gebiete der Landeskultur«; Kolbow: »Das Ansiedlungsverfahren in Mecklenburg und Pommern«; Baller: »Grundsätze für Bildung kleinen Grundbesitzes in den verschiedenen Landesteilen von Mecklenburg-Schwerin«; Rimpler: »Über innere Kolonisation und Kolonisationsversuche in Preussen«; Dr. H. Thiel: »Die Verhandlungen der letzten Jahre über innere Kolonisation etc.«; Sombart: »Steefow, ein projektiertes Bauerndorf in der Priegnitz, Provinz Brandenburg«; Dr. M. J. Bonn: »Die englische Kolonisation in Irland«; Belgard: »Parzellierung und innere Kolonisation in den 6 östlichen Provinzen Preussens 1875—1906«; Metz: »Innere Kolonisation in den Provinzen Brandenburg und Pommern 1891. bis 1901. (Erfahrungen etc.)« stb. stb.

A rendkívül dús anyagot, mely ezen külföldi munkákban fel van halmozva s mely a legaprólékosabb részletekre is kiterjedőleg adhat felvilágosítást minden idevágó kérdésben, ajánlom azok figyelmébe, kik az általam csak nagy körvonalaiban vázolt reformot in praxi megvalósítani lesznek hivatva. De — és ez oly természetes, hogy alig kell külön kiemelnem — az egyes módozatok átvételénél sohasem szabad a speciális magyar viszonyokat szem elől téveszteni; egyszerű szolgai átvételről, mint sehol a törvényhozásban, magától értetődőleg itt sem lehet szó.

Egyáltalán tekintetbe veendő, hogy már céljai sem mindenben azonosak a magyar és például a német telepítési akciónak, amennyiben Magyarországon a kivándorlás megszüntetése oly közvetlen cél, melynek állandóan a törvényhozó szemei előtt kell lebegnie s irányitólag befolynia intézkedéseire; míg ellenben Németországban a cél már sokkal inkább termeléstechnikai, a parcellázás nagyrészt közvetlenül a kisbirtok nagyobb termelőképességének felismeréséből származik. Németországban a kivándorlás ma már

nem elsőrendű fontosságú kérdés s ennek megfelelőleg nem is áll a közérdeklődés előterében, sem a gazdasági törvényhozás középpontjában; úgy hogy ott jelenleg nem igen kell tekintettel lenni egyébre, mint arra, hogy a föld összhozadéka az egész állam területén a lehető legnagyobb legyen. Nálunk ellenben emellett különös gond fordítandó a kivándorlás megelőzésére is, ami rendkívül komplikálja a feladatot. Igy pld., ha az anyagi eszközök korlátoltsága miatt Magyarországon dönteni kellene afölött, vajjon két birtok közül melyik parcelláztassék előbb, úgy bizonyára előbb azt a birtokot fogják sorra venni, melyből erősebb a kivándorlás; míg ellenben Németországban azt vennék, melynél a parcellázás révén aránylag nagyobb hozadék-többletet remélnek elérni. Legjobban feltünteti egyébként a különbséget a két szóbanforgó ország között az, hogy míg a német földbirtokos kész örömmel hajlandó parcellázni, mivel felfogja az ebben rejlő önérdekét, túlteszi magát atavisztikus előítéleteken s belátja, hogy minden emberi cselekedet, mely egy közgazdasági törvény követelménye alapján jön létre, nemcsak egyeseknek, de minden érdekeltnek hasznára van,[1] — mondom, míg a németek ily belátástól vezérelve önként, sőt gyakran az állam minden intervenciója nélkül is parcelláznak, addig nálunk még nagy az idegenkedés a földosztástól, jórészt valószinűleg az osztályharcból folyó tekintetekből. Nálunk ugyanis az a végzetes tévhit, mely szerint a földbirtokosok érdeke ellentétes a munkásaikéval (egyáltalán a munkaadóké munkásaikéval, a tőkéé a munkáéval), még nem tudott helyt adni egy fejlettebb, modernebb gazdasági meggyőződésnek, mely Németországban s más nyugati államokban is már oly szép hódításokat végzett. Ezért a felvilágosító tevékenységnek, melyről előbb a munkásokra vonatkozólag meg-

[1] Általános szokás különben Németországban, hogy a parcellázó földbirtokos egy akkora darab földet, amelynek általa való megműveltetése a gazdasági elvek alapján még célszerűnek mutatkozik, megtart magának; tehát szintén ragaszkodik a földhöz, ami egészen természetes is, de csak az észszerű gazdálkodási elvek határain belül enged ezen vonzalmának.

emlékeztem, ki kellene terjednie a földbirtokosokra is; az összes hivatott tényezőknek oda kellene hatniok, hogy az az eszme, mely a gazdasági tudomány legértékesebb megállapításainak egyikét képezi: hogy a munkás érdeke természetes viszonyok közt nem ellentétes, sőt azonos a munkaadókéval s antagonisztikussá csak mesterségesen tehető, hogy ez az eszme minél gyorsabban és minél általánosabban elterjedjen. Ilyen tisztán eszmei eszközökkel, függetlenül pozitív cselekvésre irányuló intézkedésektől, hathatósabban lehet előmozdítani a gazdasági fejlődést, mint száz erőszakos rendszabállyal és egy észszerű felvilágosítási akcióval ezerszer jobb kivándorlási politikát lehet csinálni, mint a legkitünőbben szervezet határrendőrséggel. Nem akarok túlságosan teoretikus lenni, de azért itt alkalmaznom kell korunk legigazabb társadalmi teoriáját, a Pikler belátásos elméletét, mely arra tanít, hogy ma azért állnak ellent a földesurak a parcellázásnak, mert ezt a cselekvésüket tartják a legcélszerűbbnek, s ezt ismét azért, mert nem tudtak még eddig szabadulni az osztályharc lényege körül támadt babonák alól; s hogy a nép meg azért vándorol ki, mert azt hiszi, hogy ez a legegyszerűbb módja a nyomott helyzetéből való szabadulásnak. Ha majd egy széleskörű felvilágosító tevékenység, melyből állam, társadalom, tudomány és sajtó egyaránt részt kérjen magának, jobb *belátásra* vezeti ama két osztályt, akkor egyrészt hajlandó lesz a nép embere *kivándorlás* helyett az ország határain belül való *átvándorlással* is megelégedni, másrészt földhözjutása sem fog a földbirtokosok makacsságán hajótörést szenvedni. Ha majd ez a józanabb szellem, melynek különben első, gyenge szárnycsapásait épen a legutolsó években szerencsére már nálunk is érezhetjük, általánosabb elterjedésre fog szert tenni, akkor be fog bizonyosodni, hogy a felvilágosodás, a tudomány is csinálhat politikát, hogy igenis nagy fokban képes a praktikus élet igényeinek is szolgálni s hogy az a politika, amelyet a tudomány művel és irányít, épen, mivel nem lehet pártpolitika, a lehető legüdvösebb.

Ami már most azt illeti, hogy a parcellázásra mely birtokok volnának legalkalmasabbak, vagy helyesebben melyek volnának elsősorban parcellázandók, úgy különös rátermettségükre, valamint a leküzdendő akadályok csekély voltára való tekintettel, erre vonatkozólag igazán becses szolgálatot tesz báró Lévay Lajosnak »A kivándorlás és városaink pénzügyi rendezése« című munkája (1907), s különösen a hozzámellékelt táblázatos kimutatások. Annak bebizonyítására szolgálnak ezek, hogy a városi és községi kötött birtokoknak, melyek már kiterjedés tekintetében is (a hasonló elbírálás alá eső közbirtokossági földekkel együtt) az összes kötött forgalmú birtokok között elsőbbségben vannak (lévén kiterjedésük 5,590.144 kat. hold) felszabadítása és parcellázása a legcsekélyebb akadályokba ütköznék és mindenképen előnyös s nevezetesen városaink és községeink pénzügyeinek rendezésére is a legalkalmasabb eszköz volna. Kifejti ez a munka, hogy azon rendszer, mely mellett a városok és községek ma gyümölcsöztetik földjeiket, a legprimitivebb követelményeknek sem felel meg; hogy az óriási mértékben felszaporodó pótadók, melyek a községek lakosságát terhelik, a legtöbb helyen a községi földbirtok jövedelmének parcellázás általi nagymérvű fokozásával nem csak elesnének, de sőt a rendes jövedelmekből is tekintélyes fölösleg állna elő, mely a községi szükségletek dúsabb kielégitését engedné meg; hogy a parcellát vásárlók új adóalanyokká válnának s ez által is fokoznák a község rendes jövedelmeit; s hogy végül mindezen érdekek nem állanak szemben valamely nagy, esetleg őket neutralizáló hátránnyal, nem sértenek más érdekeket, sőt ellenkezőleg, találkoznak ama másik elsőrendű országos érdekkel, hogy kivándorlásunk a nép földhözkötése által apasztassék. A hitbizományok felszabadításával és parcellázásával szemben még az az előnye is megvolna ennek az eljárásnak, hogy az előbbieknek, valamint a holtkézbirtokoknak feldarabolása, habár nem is reális, de igenis képzelt érdekeket sért s emellett a szekularizációnak szándékolt, ellenszolgáltatás nélküli

formája természetesen valódi — hogy jogosult vagy jogosulatlan-e, azt itt ne firtassuk — de mindenesetre eleven, nagy életérdekekbe fájóan fog belemarkolni, úgy hogy megvalósításánál elkeseredett ellenállást kell majd legyőznie.

Föltétlenül igen figyelemreméltó ötlet tehát a Lévayé, mely a legkisebb súrlódás irányába akarja az akciót, legalább kezdetben terelni, bár viszont azt sem szabad felednünk, hogy a hitbizományi és holtkéz-birtokok egyenkénti óriási kiterjedésüknél fogva még sokkal irracionálisabban műveltetnek, mint a községek, ami az előbbieknek feldarabolását az utóbbiaknál még sürgősebbé teszi; továbbá és különösen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a népességet a fenti terv szerint mesterségesen még jobban a városok felé terelnők, mint az már amúgy is történik: s minthogy a községi birtokok parcellái elvégre is csak korlátolt számú egyént juttathatnának földhöz, hamar bekövetkeznék az az eset, hogy a megszaporodott környékbeli lakosság többlete a közeli gyárakba vonulna. Ha ellenben a különféle rendű nagybirtokok parcellázása párhuzamosan történnék, akkor a földek telitettsége majd csak akkor fog bekövetkezni, mikor tényleg már az egész ország területe intenzív, racionális termelés alatt áll, s akkor már, igen természetes, az ipar fellendülésén van a sor, akkor zavartalan örömmel nézhetjük az ipar haladását, mert az egy fejlett mezőgazdaságban (egy gazdaságilag erős fölösleget produkáló és így fogyasztóképes földmívelő-osztályban) biztosan és válságoktól egykönnyen meg nem rendíthetően van megalapozva s mert akkor a népesedési hátrányokat is csökkenteni fogja az, hogy a föld felszabadításának nyomában járó szociális intézkedések a városi munkás életét megjavítani, fajának degenerációját a lehetőséghez képest elhárítani fogják. Végeredményben tehát azt kell mondanunk, hogy a községi és városi birtokokra a parcellázásnál számtalan előnyeiknél fogva különös gond lesz fordítandó, de egyoldalúlag a többi kötött birtokok mellőzésével nem sza-

bad ezeket sem igénybe venni, még csak rajtuk az akciót kizárólagosan megkezdeni sem.

A másik szempont, melyből a kérdést, mihelyt csak kissé körülményesebben akarjuk tárgyalni, meg kell világítani a létesítendő parcellák nagysága. Gyakran előfordult ugyanis, hogy államokban, melyekben a tapasztalat e tekintetben hiányzott, a sikernek épen az állott útjában, hogy túlságosan kis parcellák létesültek. Mindenki ösmeri a Sziciliában uralkodó nyomoruságos viszonyokat; a nép nagy része az elképzelhető legnagyobb szegénységben él, pedig köztudomásúlag ott rendkívül sok a törpebirtok. Van ott pld. egy 18.000 líra évi jövedelmet hajtó telek, mely 930 bérlő közt van felosztva, kik 1—9 líra évi bért fizetnek, de — érthető módon — többnyire arra sem képesek, hogy ezt beszolgáltassák.

Az egyes parcellák nagysága mellett, melyet azonban így általánosságban meghatározni természetesen már csak azért sem lehet, mivel ennek a különböző helyi viszonyokhoz kell alkalmazkodnia, — egy másik nagyfontosságú kérdést a sokat vitatott tulajdon- vagy bérparcella problémája képez. Bár az állam tulajdonát képező földeken létesíthető örökbérlet a befektetések megtérítésének biztosítása mellett a telepesre nézve jóval előnyösebb, mint a tulajdonszerzés, már csak azért is, mert nem jár azonnali jelentékeny tőkeáldozattal és sok éven át való súlyos megterheltetéssel a további törlesztések miatt, melyeknek pontatlan betartása a tulajdon eljátszását vonja maga után; azonfelül azért is, mert a törlesztési tervezetnek, ha nem akar túlságosan nyomasztó lenni, igen hosszú terminust kell tartalmaznia s így a teljes, biztos tulajdont úgy sem élvezheti maga a telepes, csak az utódai — tehát, mondom, noha mindezen körülmények a bérleti telepítés mellett szólnak, a tulajdon eszméjének oly hatalmas vonzóereje van, hogy a mi speciális viszonyaink közt, ahol az állam intézkedésének Amerika rendkívül erős és szintén nagyrészt érzelmi momentumokon alapuló varázsát kell lerontania, a tulajdon-parcellákra föl-

tétlenül szükség van. Ezzel párhuzamosan azonban mindenesetre a bérleti rendszer is alkalmazható volna s épen az ez által létesítendő alternatíva mutatná meg idővel, hogy melyik rendszer az életrevalóbb.

De hát ezek már részletkérdések, melyeket nem lehet csak úgy rövidesen elintézni. Beható, nagy tanulmányok fogják csak ezt a hatalmas problémát igazán célszerűen megoldhatni s ezzel Magyarország gazdasági történetében egy új korszakot nyitni. De nem hangsúlyozhatom elég gyakran és elég nyomatékkal, hogy a legbehatóbb tanulmányozás, a legkörültekintőbb eljárás is csak akkor vezethet a kívánt eredményhez, ha a nagy célhoz méltó nagy materiális áldozatokat sem sajnálja az állam.

3. Ideiglenes palliativumok.

„Il governo non è altro che una grande tutela ed una grande educazione."
Romagnosi.

A nép földhözjuttatása társadalmi panacea, mely egy csapással fogja meggyógyítani a szociális bajoknak egy hatalmas csoportját. Amint a kivándorlást apasztani s idővel egészen megszüntetni fogja, úgy a városbavonulás nem kevésbé veszedelmes jelenségét is orvoslandja s ezekkel együtt számtalan más bajt is gyökerében fog kiirtani. Azonban a nagy átalakulásnak megfelelőleg, melyet a földbirtok reformja előidézni hivatva van, nyélbeütése is hosszú esztendők nehéz munkáját igényli. Addig, míg ez az abszolut hatékonyságú ellenszere a kivándorlásnak alkalmazható lesz, sőt addig is, míg a reform csak legelső stádiumába lép, nem nézhetjük összetett kezekkel, tétlenül, mint hagyja el évente egy-két százezer ember az országot. Addig is palliativumokról kell gondoskodnunk, melyek, bár nem oldják meg végérvényesen a kérdést, legalább ideiglenes apasztásához vezetnek a ki-

vándorlásnak. Pld. a mezőgazdasági hitelnek az eddiginél sokkal szélesebb alapokon való, célszerű szervezése által egy bizonyos számú mezőgazdasági munkás földvásárlása addig is megkönnyíttetnék, míg a végleges megoldás ideje elkövetkezik; másrészt pedig az igen kis birtokok tulajdonosai számára is lehetővé tétetnék egy annyira intenzív termelés, mely nekik a megélhetést biztosítaná; azoknak a kivándorlóknak, kiknek már van földjük, de egyéb vagyonuk nincs, kölcsönnyújtás által lehetővé tétetnék, hogy földjüket az útiköltségek előteremtése végett ne adják el és így az ingatlan, mellyel ennélfogva továbbra is bírnának, nem engedné őket végleg elszakadni Magyarországtól. Az egyéb ideiglenes palliativumok között mindenekelőtt a kivándorlási ügynökségekkel szemben követendő politikáról kell megemlékeznem. Már az első fejezetben kimutattam, hogy túlozni szokták az ügynökségek szerepét a kivándorlás előidézésében, de mindamellett természetesen mindent el kell követni, hogy bűnös üzelmeiket teljesen lehetetlenekké tegyük. Eddigi törvényhozásunk üldözésükben veszedelmességüknek minden elméleti túlbecsülése mellett hihetetlenül enyhe, s a megszabott pénzbüntetések nem zárják ki azt, hogy a kivándorlási ügynökösködés kitünően jövedelmező üzlet legyen, a fogságbüntetések pedig rendkívül enyhék. Azonkívül a törvénykijátszásra kevés téren van oly kitünő alkalom nyújtva, mint épen itt.

Márkus Dezső a »Magyar Törvénytár« jegyzetei közt említi,[1] hogy a belügyminiszterium »bizonyára abból a föltevésből kiindulva, hogy ha nincs kivándorlást közvetítő ügynökség, nem lesz kivándorló sem«, a törvény által reá ruházott jogával, hogy ügynökségeket belátása szerint engedélyezhessen, nem élt. »Hogy e föltevés téves volt, mutatja az a tapasztalat, hogy az enngedélynélküli titkos ügynökök csak annál jobban elszaporodtak.« Az új 1909. II. t.-c. pedig szentesíti a régebbi közigazgatási gyakorlatot

[1] 1903. évi tv.-ek, 54. old.

s az ügynökségeket elvben is kizárja a kivándorlási ügy lebonyolítása köréből. Ezen balul beütött törvénynek legnagyobb hibája az, hogy szolgai utánzását képezi egy Olaszországban csakugyan bevált módszernek, mely azonban nálunk a viszonyok nagy különbözősége miatt természetesen nem felelhet meg az igényeknek s tényleg már eddig is a legnagyobb, talán még az 1903-iki törvénynél is súlyosabb, visszásságokhoz vezetett, melyekről már más helyütt megemlékeztem. Ugyanis azon módszer, hogy meghatalmazottaikért maguk az engedélyes hajózási vállalatok tétessenek elsősorban felelősekké, a meg nem engedett ügynökségeket ezekkel a vállalatokkal összefügésben tényleg lehetetlenné teszi s így megvan az az előnye, hogy az ellenőrzés ezen vállalatok csekély számánál fogva módfelett meg van könnyítve. Olaszországban, úgy mint nálunk is, az engedélyezett kivándorlási hajóvállalatok oly óriási kauciót kötelesek letenni, hogy szinte ki van zárva annak a gondolata, hogy visszaélést követnének el. Eddig tehát rendben volna a dolog. Azonban most következik a különbség a két ország kivándorlási viszonyai közt. Olaszországban ugyanis, melynek 4 kikötőjéből, u. m. Genova, Napoli, Palermo és Messinából tartatnak fenn kivándorlási járatok, egyrészt a jogosított belföldi vállalatok (nem úgy, mint a Cunard nálunk) képesek lebonyolítani az egész emigrációs forgalmat, másrészt, ami ennél a szóbanforgó szempontból sokkal fontosabb, az út ezen vonalakon oly olcsó (már csak a nagy konkurrenciánál fogva is) s ezzel szemben a netán külföldi hajósvállalatok ügynökei által ajánlható útvonalak oly rendkívül drágák, a nép pedig a később leirandó felvilágosító irodák révén annyira értesülve van ezen s az összes többi őt érdeklő körülményekről, hogy a törvény kijátszása csak oly körözött gonosztevőknek áll érdekében, kik külföldi kikötőkön át akarnak az országból megszökni, (a katonakötelesek kivándorlása Olaszországban módfelett liberálisan van szabályozva, úgy, hogy az erre vonatkozó törvény sem toboroz titkos kivándorlókat). Olaszországban mindezen prae-

misszák logikai következménye: hogy t. i. zúgügynököknek ott terük nincs,[1] valóban meg is állapítható s ott a közvélmény is ép oly kevéssé tart tőlük s hengeríti rájuk a felelősséget, mint ahogy ellenkezőleg nálunk minden kivándorló mögött ügynököt szimatolnak az emberek. A mi közvéleményünk egészbeni felfogása, mint az első fejezetben kimutattam, nagyon túlzott ugyan, de alapját mégis tényekben bírja. Mert nálunk a külföldi hajósvállalatok mindazon okoknál fogva, melyeknek ellenkezője Itáliában érvényesül, alkalmasok arra, hogy ügynökeikkel hazánkat eredményesen elárasszák. Olaszországban a bel- és külföldi útvonalak közötti dijkülönbség rendkivül nagy, nálunk ellenben alig számbavehető;[2] az ügynökök csábítgatásait nem ellensúlyozza jól szervezett felvilágositó tevékenység, mely legalább erre a fennálló kis dijkülönbségre és sok más egyéb körülményre rámutatna; nálunk a védkötelezettség súlyos akadály, melynek törvényellenes úton való leküzdése sokkal könnyebb, mint a szabályszerű út választása. Ezekben és néhány más hasonló lényeges különbségben keresendő az oka annak, hogy az annyira bevált olasz törvény utánzása nálunk nem hozta meg a kellő eredményt.

Az út, melyen már most törvényhozásunknak az ügynökségek lehetetlenné tétele végett haladnia kell, tanulságképen adódik az eddigiekből. A katonakötelességet mint kivándorlási akadályt az eddiginél hasonlíthatatlanul liberálisabb szellemben kellene szervezni, s e tekintetben talán több szerencsével lehetne az olasz törvényt segítségül venni, mint a vázolt intézkedéseknél. A részletekbe menő fejtegetésekre különben itt nincs hely s csak arra kell még utalnom, hogy e tekintetben az 1909-iki törvény az 1903-ikival szemben határozottan visszaesést mutat. A két törvény szövegének egyszerű összehasonlítása meggyőzhet erről.

A második teendő a határokon való felügyelet szigorí-

[1] Egyébként, ép úgy, mint nálunk is, az olasz törvény sem ismer „ügynököket (agenti)“ csak „képviselőket (rappresentanti).“

[2] Fiuméból Amerikába K 190.—, Hamburgból K 208.51 (1909.).

tása és különösen a kézrekerített ügynököknek példás megbüntetése volna. Mert amennyire méltányos, hogy a kivándorolni akarók elé semmiféle gátat ne vessünk, hogy az emigrációnak, ha már az ország szomorú viszonyai azt szükségessé teszik, szabad folyást engedjünk, ép oly képtelen és természetellenes dolog volna, a nép szabad belátását, szabad elhatározását lelkiismeretlen s csak saját poziciójukat néző kufárok üzelmei által befolyásolni hagyni. Nagy baj, hogy a törvénynek mégis valamivel szigorúbb intencióival szemben az újságokból nap-nap után arról kell értesülnünk, hogy a tényleges praxis szerint a legsúlyosabb esetekben is a tettes egy pár napi fogsággal kiengeszteli a haragvó társadalmat. — A legcélszerűbbnek azt tartanám, ha az ország területéről való kiutasítás alkalmaztatnék a kivándorlási ügynökökkel szemben.

Végül pedig talán valamennyi közt leghathatósabb eszköze az ügynökök elleni küzdelemnek is az volna, melyet egyúttal általában, mint a kivándorlás gyökeres orvoslásáig is ajánlatos ideiglenes palliativumot kell tárgyalnunk: t. i. a felvilágosító tevékenység, a kivándorlók alapos informálása az összes rá nézve fontos viszonyokról.

Németországban már a mult század közepe táján léteztek a nagyobb városokban egyletek, melyeknek az volt a céljuk, hogy a népet a kivándorlást érintő minden körülményről föltétlenül megbízhatóan s minden önérdektől menten felvilágosítsák. Hiszen a kivándorlás legsúlyosabb következményeinek egy tekintélyes része magától elesik, ha nem tervszerűtlenül, félrevezetés, megbízhatatlan értesülések alapján, vakon történik, hanem csak a tényleges viszonyok alapos ismerete és higgadt mérlegelése után, öntudatosan hagyja el minden egyes kivándorló az országot. Ezért alig beláthatók a jótékony következményei annak, ha a megfelelő állami vagy társadalmi akció a kivándorlók felvilágosítását előmozdítaná, aminek azonban, sajnos, ma nálunk még szinte a nyomai sem találhatók. Hangsúlyozom, hogy n e m a l e b e s z é l é s t értem felvilágosítás alatt, mert hi-

szen aki ismeri népünket, tudja, hogy az ily kisérlet benne csak bizalmatlanságot ébresztene, eredménnyel azonban nem járna. Hanem tisztára tanácsadásról lehet szó a kivándorló új letelepedési helyét, a magával viendő pénzösszeget és még sok mást illetőleg; felvilágosításról az utazásra, némely amerikai viszonylatra vonatkozólag s legfölebb a kommentár nélkül felsorolt tényekből szabad a kivándorolni szándékozónak esetleg magának kiéreznie, hogy a kivándorlás az ő egyéni esetében rá nézve semmi előnnyel nem járna. Sőt egy egészen speciális irányban is, mely rendkívüli fontossággal bír, hatékonyak lehetnének ezek az irodák. Ugyanis, mint már más helyen is hangsúlyoztam, a kivándorlást lehetőleg úgy kell kezelni, hogy hátrányainak kiküszöbölése dacára se essék el a nemzet azon jelentős előnyöktől, melyeket Amerika nyújtani képes. A kivándorlás gyors és teljes megszünése talán nem is volna kívánatos, mert akkor az amerikai milliók felénk úszó árja is hirtelen elapadna. Ezért arra kell törekednünk, amit Olaszország már oly régen elért, hogy addig is, míg az ország új gazdasági konstitucióját az emigrációt létjogosultságától végkép meg nem fosztja, kivándorlásunknak lehető nagy részét ideiglenessé alakítsuk át. Nem azt értem ez alatt, hogy a visszavándorlás, mely többnyire 1—4 esztendő után, az esetek bizonyos hányadában ma is előfordul, célszerű intézkedésekkel általánosabbá tétessék. Hanem, mint mondám, az olasz példa lebeg szemem előtt, mely állam kivándorlóinak egy igen nagy része tudvalevőleg Dél-Amerikába, kivált Argentiniába és Braziliába megy, de nagyrészt csak évi kéresetük kiegészítése végett; októbertől márciusig tartózkodnak künn, midőn otthon a munka szünetel, s áprilisra megint visszatérnek. Nem szorul tehát bizonyításra, hogy ez a része a kivándorlásnak a mienkhez igen sok tekintetben hasonló olasz viszonyok között mily rendkívül kedvezőnek mondható, sőt hogy nagy előnyei részben kárpótlást nyújtanak az egyéb kivándorlás hátrányaiért. Már most egyik lényeges feladatuk a kivándorlókat tanáccsal ellátó irodáknak az volna nálunk, hogy a ki-

vándorlás súlypontját a tavaszi hónapokról, midőn már a nyári munka úgyszólván küszöbön van, áttegyék az őszökre és téliekre, melyekben úgyis jórészt munkátlanságra van kárhoztatva a nép. Ennek célszerűségéről meg kell győzni a kivándorlókat s bebizonyítani nekik, hogy Amerikában egy félesztendő alatt annyit kereshetnek, hogy az utiköltség s a felélt összeg levonása után is még igen jelentékeny megtakarításra, legalább átlagos 5—600 koronára tehetnek szert. S ezt anélkül, hogy itthon valamely munkaalkalmat elmulasztottak volna.

A kivándorlókat ilyképen az ő saját, de egyúttal az egész ország érdekében is tájékoztató irodák azonban államilag sokkal kevésbé célszerűen szervezhetők, mint magánegyesületi úton. A számos tapasztalatból, melyet a külföldi példák (különösen Olasz-, Német- és Angolországéi) nyújtanak, leszűrődik az az igazság, hogy a magánegyesületek nagyobb mozgékonyságukkal és különösen — ami kivált a mi viszonyaink között nagy mértékben érvényesül — a nép által irántuk táplált nagyobb bizalomnál fogva jobban beválnak, mint az állami intézetek, de viszont szélesebbkörű munkálkodásuk érdekében tanácsos azokat állami támogatásban részesíteni. Ilyen államilag támogatott magánegyesületek különösen Olaszországban működnek igen nagy számmal; ilyenek pld. a »Societa di patronato per gli emigranti a Palermo«, a »Conzorcio per la tutela deli'emigrazione temporanea in Europa, della Societa Umanitaria di Milano«; ehhez hasonló nagy irodák vannak még Udinében, Nápolyban stb. A többnyire kisebb, államilag nem támogatott irodák pedig el vannak szórva az ország egész területén, úgyszólván minden jelentékenyebb városban; vannak u. n. »Segretariati per l'emigrazione« nemcsak Bolognában, Mantovában és Veronában, de olyan kisebbfajta városokban is, minő pld. Caserta, Varese, Biella, Rovigo, Tolmezzo; vannak »néptitkárságok« (»Segretariati del popolo«), »kivándorlási patronátusok«, »kivándorlókat védő egyesületek« és ki tudná felsorolni, még micsoda nevezetű intézmények; de annyi bi-

zonyos, hogy behálózzák az ország egész területét s ahol külön e célra nem keletkeztek egyesületek, más jótékonysági társulatok szerveztek saját kebelükben kivándorlási osztályt.[1] Németországban, különösen a kivándorlás nagyobbmérvű elterjedtségének idejében, szintén igen fejlett volt a kivándorlók információjának ügye. Különösen a hatalmas »Hamburger Verein zum Schutze von Auswanderern« említendő nagyszabású organizációjánál fogva. Ennek az egyesületnek alapszabályai a következőképen határozzák meg célját és működési körét: »Zweck des Vereins ist: die in Hamburg vorhandenen oder herbeizuschaffenden Mittel zu konzentrieren, um denjenigen unserer deutschen Mitbürger, welche in fremde Weltteile auszuwandern vorhaben, die möglichst beste und vollständigste Belehrung über Alles, was ihnen in Bezug auf ihre Absichten zu wissen notwendig und wünschenswert ist, zugänglich zu machen, ihnen die zur Zeit empfehlenswerteste und billigste Überfahrtsart nachzuweisen und sie so weit tunlich mit Anleitungen für ihr Verhalten in der neuen Heimat, namentlich bei der Ankunft daselbst, zu versehen.«[2] A további paragrafusokból pedig kitünik, hogy az egyesület céljainak könnyebb és tökéletesebb megvalósíthatása végett az ország különböző részein elszórt hasoncélú intézményekkel állandó összeköttetést tart fenn; hogy úgy az irodájában élőszóval, mint a vidékre levélileg ad felvilágosításokat; hogy egyik legfőbb feladatának tartja ellensúlyozni az ügynökök rosszhiszemű és hamis hiresztelései s a kivándorlót azoknak csalárdságáról meggyőzni. Az egyesület továbbá az individuális szolgálaton kívül egy folyóiratban, a »Hansa«-ban általános érdekű közleményeket hoz az egyes kivándorlási országokban uralkodó viszonyokról. Legfőbb hátránya ennek a nagyszabású intézményeknek — ha ugyan még egyáltalán létezik, amiről nem sikerült

[1] Részletes jelentést mindezen egyesületek működéséről l. „Bollettino dell' emigrazione", 1907. 11. sz.

[2] „Rechenschaftsbericht des Hamburger Vereins zum Schutze von Auswanderern, 1854."

biztos információt szereznem — az, hogy állami támogatás hijján, anyagi tekintetben nem a legfényesebben boldogul. Hasonló célt szolgál a brémai »Auswanderer Mission«, mely, hogy működési köréből csak egy momentumot emeljek ki, a kivándorlók között ingyen osztogat egy praktikus tanácsadót, melyből 1897-ig mintegy félmillió példány fogyott el. Továbbá kiemelendő még a »Berliner Centralverein« stb.

Ime, ez a két példakör: az olasz és a német, elég tanulságot tartalmaz arra nézve, hogy Magyarországra e tekintetben minő feladatok várnak s egyúttal a módozatokra is rámutat, melyek mellett ezen feladatok megoldandók lesznek.

* * *

Azokra nézve, akik már jelenleg Amerikában élnek, s azokra, kik még ezután ki fognak vándorolni, az állam szintén nagy és fontos feladatok előtt áll. Minden nagyobb nemzet gondoskodott arról, hogy elszakadt tagjai új hazájukban is megőrizzék szülőföldjükhöz való ragaszkodásukat s azt a bizonyos definiálhatatlan érzést, hogy a helycsere dacára is csak egy igazi hazájuk van: a régi. Nálunk e tekintetben is oly kevés tétetett eddig, hogy nemcsak maga az új haza, Amerika, tud a legrövidebb idő alatt yankeet formálni a legmagyarabb magyarból, vagy a legjobb esetben is annak fiaiból, de, mint a pánszlávizmus hódításainak tárgyalásánál láttuk, még harmadik nemzetek is, olyanok, melyekhez sem Magyarországnak, sem Amerikának a legtávolabbról sincs semmi köze, megdöbbentő eredménnyel ki tudják vetni hálóikat a magyarországi bevándorlókra s talán ezekre könnyebben, mint bármely más nemzet fiaira. Tudvalevő, hogy amerikai konzulátusainknál alig akad magyar, vagy csak magyarul tudó tisztviselő is, s így az elamerikaiasitás, mely ép oly tervszerűen és sokban hasonló eszközökkel is üzetik, mint a pánszlávizmus, egyre veszedelmesebb mérveket ölt. Az egyesületi úton való hódításokhoz járul itt is az iskola, de

a templom már sokkal kisebb mértékben. Ellenben a politika s a munkásszervezetek annál ellenállhatatlanabb erővel hódítják meg az odaszakadt idegeneket, ha csak hazájuk az amerikai törekvéseket kellőképen nem ellensúlyozza. A hódítás eszközeiről s módjairól Amerikában nagy irodalom keletkezett, mely teoretice előkészíti a foganatosítandó eljárásokat. Itt van előttem pld. Grover G. Huebner (Wisconsin) »The Americanization of the Immigrant« című terjedelmes cikke az »Annals of the American Academy«-ben.[1] Az amerikanizatio ezen szerző szerint nem csupán az amerikai honosság felvételében áll, de magában foglalja az illetők asszimilálódását gazdasági, erkölcsi és minden más tekintetben is. »Then has an immigrant been Americanized only when his mind and will have been united with the mind and will of the American so that the two act and think together.«

Ennek az elvnek megfelelően állam és társadalom egyaránt mindent elkövet, hogy testileg-lelkileg kivetkőztesse a bevándorlót régi mivoltából. Az iskola nem csupán a második generáció szelleme fölött gyakorolja hatalmát, de magát a felnőtt bevándorlót is esti kurzusok segítségével igyekszik mielőbb amerikaivá tenni érzésben és gondolkozásban. Különösen azonban, ami a gyermekek oktatását illeti, valóságos haditerv szerint járnak el a »public schools«. Mindenekelőtt a lehetőséghez képest a legkülönbözőbb elemeket egyesítik egy intézetben, tótokat ültetnek a magyarok mellé, románokat hoznak össze horvátokkal és olaszokat németekkel. Ezáltal elérik azt, hogy az egyes nemzetiségű gyerekek érzelmeikkel nem képeznek különálló szigetet, hogy izolált helyzetükből nyernének impulzust a nemzeti önérzet fellobbanására, nem merülhet fel bennünk még a gondolata sem annak hogy nemzeti mivoltukat a beolvasztó amerikaiasító törekvésekkel szemben védelmezzék, mivel kölcsönösen lerontják egymás illusióit különálló helyzetükről. Ezen módszer hatását erősíti az, hogy a tanító közegek minden adódó alkalom-

[1] 1906. május, 653—675. old.

ma hirdetik az egymásra utaltság, a szolidarítás eszméit s a közös nagy emberi érdekeket prédikálják szemben a szerintük kicsinyes nemzetiségi szeparatizmussal. Eközben pedig észrevétlenül csepegtetik az ifjú lelkekbe Amerika multjának dicső emlékeit s jelen nagyságának bámulatát. Buzgón tanítják természetesen az angol nyelvet s ezáltal a soknyelvü diákságnak mintegy kezébe adnak egy esperantót, melyen egymás nyelvének elsajátítása nélkül is valamennyien megértik egymást; nem csoda tehát, ha örömmel kapnak az alkalmon és lelkesen tanulják új hazájuk nyelvét, könnyelműen adván magukat a fölöslegessé vált réginek feledésére.

Vonjuk le ebből a tanulságot. Amerika törekvései az elmondottak szerint súlyos akadályba ütköznének, ha igenis volnának magyar szigetek az amerikai népek nagy tengerében, hatalmas nagy szigetek, melyeket a hullámok nem tudnak könnyüszerrel elmosni, mint holmi kis homokbuckákat. A németek tudták a módját, hogyan kell itt is, ott is »little Germanies«-t alapítaniok, nagy boszuságára Amerikának, de jól felfogott saját nemzeti érdekükben. Ők tudtak államot képezni az államban, ha nem is politikailag, de kultúra, nyelv, társadalmi és gazdasági élet szempontjából. Gyermekeikre hiába igyekezett az amerikai tanügy kivetni hálóját, ők az idevágó szükségletről maguk gondoskodtak saját nemzetiségi iskolák felállítása útján. Ezzel szemben a magyarság szét van szórva s ahol, mint különösen nagyobb városokban, legelső sorban New-Yorkban, Bridgeportban, Clevelandban, egy nagyobb magyar csoport tömörül is, ez sem szervezkedik kellőképen s az egypár, a magyar államtól gyengén szubvencionált (túlnyomó részben egyházi jellegű) iskola is gyarló szervezeténél fogva jóformán teljesen eredménytelenül működik. Olyan iskola pedig, ahol nemcsak a tanulók, de a tanítók is magyarok volnának, az egész Unió területén tudtommal egyetlen egy sincs s az angol tanítók rendesen még nem is tudnak magyarul. Ezen a bajon is leginkább maguknak a kivándorlottaknak jobb belátáshoz vezetése által lehetne segíteni s e tekintetben is a felvilágosító iro-

dák, a szóbanforgó célt szem előtt tartó amerikai újságok, hathatós, nagymérvű, nem pedig, mint eddig, úgyszólván formális állami támogatás iskolák létesítésére, tennék a legjobb szolgálatot.

De lássuk tovább azokat az eszközöket, melyek az elamerikaiasítás szolgálatában állanak. Az egyházról nem akarok bővebben szólni, mert az, mint már említém, itt csak másodrendű szerepet játszik. Hiszen speciális amerikai vallás nincs, mint ahogy van speciális szláv vallás. De annál nagyobb hatalma van a politikai életnek a bevándorló fölött. Mert végre is a politikai hozzátartozóság valamely államhoz, már félig-meddig jelenti a teljes, egyebek közt gazdasági, beolvadást is. S ezt Amerika felismerte és alaposan javára is fordította. Tudvalevő, hogy talán nincs még egy civilizált állam a világon, ahol olyan gyorsan lehetne megszerezni az állampolgárságot, mint Amerikában. A szavazati jog pedig, mely az állampolgárság nyomában jár, felébreszti a bevándorló érdeklődését új hazájának minden ügye iránt. Érzi, hogy az ország sorsának egy paránya az ő kezébe is le van téve, s ez, midőn egyrészt öntudatának emelésére szolgál, másrészt szorosabban fűzi a közösséghez, melynek érdeke immáron az övétől elválaszthatatlan. Ezért sietnek az Unió államai, szinte versengve egymással, liberálisnál liberálisabb honossági törvények által szorosra fűzni a politikai kapcsot is azokkal, kik eredetileg csak gazdasági boldogulást kerestek amaz idegen földön.

Ennek az eljárásnak ellensúlyozása Magyarország részéről már sokkal nehezebb lesz, mint a kulturális eszközök segítségével végzett hódításoké. De azért nem lehetetlen. Csak arról van szó, hogy az Amerikában élő magyarok minden viszonylatban, minden lépésüknél figyelmeztessenek arra, hogy csak pillanatnyilag távol élő, de azért nem kevésbé szorosan összeforrt tagjai egy nemzetnek, mely a távolban sem feledkezik meg tőle elszakadt fiairól, hanem védő és támogató kezét kinyújtja feléjük az Óceánon túlra is. Ezt is megértették a németek és az angolok is, de e te-

kintetben az elsőség talán mégis az olaszokat illeti meg. Ami az e célra szolgáló intézményeik szervezetét illeti, ezek is többnyire magánegyesületek, de a jelentékenyebbek köztámogatásban részesülnek, t. i. vagy a kivándorlási alapból, vagy a külügyminisztérium pénztárából, vagy a kivándorlási biztosi hivatal (Commissariato dell' emigrazione) részéről stb. szubvencionáltatnak. Magában New-Yorkban 3 igen jelentős ilyen intézet létezik. Első az »Instituto Italiano di Beneficenza in Nuova York«, melynek összbevétele 1906-ban félmillió líránál több, összkiadása 240.000 líra volt; menedéket nyújtott ugyanez évben 10.793 embernek, élelmezési segélyt 615 családnak, pénzsegélyt 239 egyes személynek és 75 családnak, orvosságot 968 személynek. Ez a néhány szám fogalmat adhat a méretekről, melyeket ezen intézet működése ölt. Ugyanez az intézet kezdeményezte néhány év előtt egy nagy új olasz kórház létesítését Amerikában.[1] A másik ilyen nagy new-yorki intézet neve: »Società per gli immigranti italiani in Nuova York«, a harmadiké pedig »Società di S. Raffaele in Nuova York«.[2] Ezeknek működési köre, bár szerényebb keretekben, mindenben hasonlatos az először említett intézetéhez, csak ezenfelül a Soc. di S. Raffaele még a visszavándorlók segélyezéséről is gondoskodik. Ez utóbbi működési ágat különben egyes délamerikai egyesületek, mint pld. a Buenos-Ayres-i »Società di Patronato e Rimpatrio per gli Immigrati Italiani« sokkal szélesebb bázison kezelik.[3] Végül a munkaközvetítésnek is van külön szerve az Unióban az olaszok számára, a »Labor Information Office for Italians«.[4]

Már most gondoljuk el, hol vagyunk mi magyarok ettől az ideáltól. Azt mondani csak, hogy nagyon távol vagyunk tőle, még mindig inkább jogosulatlan öntetszelgés, mint sze-

[1] „Bolletino dell' emigrazione", 1907., 11. szám, 211—213. old.
[2] u. o. 207. old.
[3] u. o. 228. old.
[4] u. o. 213. old.

rénység volna. Mert jóformán még az első lépést sem tettük meg ebben az irányban.

A csáb, Amerika polgárává lenni, igen erős; az előnyök, egy oly hatalmas nemzethez tartozni, kézzelfoghatók; így hát nem szorul sok magyarázatra, hogy azon nemzetnek, mely ezt a mágneses erőt neutralizálni akarja, nem szabad nagy áldozatoktól sem visszariadnia. Ezen áldozatok különösen két irányban vezetnének közvetlen eredményhez: először, a visszavándorlás ma még sejteni sem mert mérvekben indulna meg, mert a kivándorlók mindig csak ideiglenesen távol élő, de azért szorosan szülőföldjük kötelékébe tartozóknak, magyaroknak éreznék magukat s némi vagyon összegyűjtése után mintegy kötelességüknek tartanák, visszatérni hazájukba, mely a távolban sem tagadta meg őket. A második közvetlen előny pedig az volna, hogy a kinnmaradók mintegy magyar kolóniát képeznének, ami minden egyébtől eltekintve, elsősorban a már más helyütt érintett magyar-amerikai kereskedelmi forgalom okaiból bírna rendkívüli fontossággal. Egy társaság, az »Oest.-ung. Colonial-Gesellschaft«, tényleg fel is fogta mindennek nagy fontosságát s egy igen szép programmot dolgoztatott ki,[1] melynek ha gyönyörű intenciói meg is valósíttattak volna, akkor semmi ok sem volna az aggodalomra; de, sajnos, úgylátszik, puszta terv maradt ez is. Ami pedig magukat a teendőket illeti, erre nézve az említett olasz példák, ha nem is akarnak épen útmutatóul szolgálni, de legalább sejtetik az irányt, melyben a törendő útnak majd haladnia kell. De Olaszország mellett tanulságosak Németország példái is. A már fennálló, de még igazán primitív keretekben mozgó néhány magyar egyesületről, mely kezdetnek sem kielégítő, tanulságos összeállítást találunk egyébként Thirring ismételten idézett munkájában.[2]

Áttérve már most a harmadik nevezetes eszközre, mely

[1] l. Richard Schroft, „Das Programm der Öst.-ung. Colonial-Gesellschaft Wien, 1895.

[2] (349. köv. old.)

az amerikanizáció ránk nézve annyira veszedelmes céljait elősegíti: a munkásszervezetekre, azt látjuk, hogy a mód, melyen hódít, igen sok tekintetben hasonlatos az iskoláéhoz s így ebből a szempontból azt mondhatjuk, hogy a »trade-unionism« a felnőttek amerikaiasító iskolája. E tekintetben is Huebner már idézett cikke igen sok érdekes adalékot szolgáltat. Szerinte[1] a bányászok szakszervezete (United Mine Workers) viszi a Trade-Unions közt az amerikanizálásban a vezérszerepet, Huszonhat nemzetiség van benne képviselve s tagjainak 90%-a külföldi születésű, de ennek a fele már tud angolul. Az említett bányászunió létesülése előtt az egyes nemzetiségek egymással folytonos ellenségeskedésben voltak; a litvánok pld. a lengyelekkel, a magyarok pedig a szálvokkal nem fértek össze. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy ily körülmények közt a szeparatizmus szigorúan fennmaradt, minden nemzetiség mereven ragaszkodott régi szokásaihoz, nyelvéhez, sőt az egyes nemzetiségek külön-külön szervezkedtek is. Ezekbe a különálló, de a folytonos tusakodások által meggyengült s ellenálló képességüktől megfosztott szervezetekbe aztán nem volt nehéz belevinni a nemzetiségi szempontoktól független, általános nagy trade-unionismus eszméit, mely az ellentéteket elsimította s egy az összes nemzetiségekre nézve neutrális nyelvet: az angolt, egy neutrális organizációt: az amerikai nemzetit s ezekkel együtt az amerikai szellemet vitte be a munkások életébe. Az amerikai tradeunions egyenesen feladataik közé sorolják a bevándorlott munkás egész életmódjának átalakítását olyanná, hogy az a bennszülött working-gentlemen standardjétől semmiben sem különbözzék. Ezenfelül a szervezet igen gyakran megköveteli az amerikai honpolgárság felvételét, aminek a nagy előnyök kedvéért, melyeket a tradeunions nyújtani képesek, természetesen a legtöbb munkás készségesen eleget is tesz. Végül kibéküti az egymással ellenségeskedő elemeket, épen úgy,

[1] 664. old.

mint azt az iskolánál is láttuk, mert »this is essential before the immigrants can begin to adopt the thoughts and activities of Americans«.[1]

A »trade-unionism« talán az az amerikanizáló eszköz, melyet valamennyi között legnehezebb ellensúlyozni. Itt, ebben az egy tekintetben, csakugyan úgy látszik, mintha leküzdhetetlen erőkkel állnánk szemben. A trade-unions még a németek egy jelentékeny részét is nemcsak, hogy meg tudják nyerni tagjaiknak, de teljesen hatalmukba is kerítik őket s átalakítják yankee-kké az imént leírt módon. »Germans will not organize unless a good reason is pointed out to them. Then they readily join and become good members.«[2] Tényleg, a munkásszervezetek annyira megjavítják a munkás összes életkörülményeit, hogy amerikaiasító befolyásukat szinte lehetetlen — és tisztán emberi szempontból igazságtalan is volna — ellensúlyozni. Mindazonáltal a már említett intézmények a magyar érzület fenntartására kétségkívül itt is lényegesen megnehezítenék Amerika hódításait annál is inkább, mert a nagyrészt földművesekből kikerülő kivándorlóink, mint itthon, úgy ott sem igen hajlanak a szervezkedésre s Huebner szerint is »Hungarians are not easily unionized«.

Lehetne még egy darabig folytatni az eszközök felsorolását, melyek az amerikanizáció szolgálatában állanak, de most már anélkül is világos képet alkothatunk magunknak arról, hogyan dolgozik az a világhatalom, mely láthatólag könnyű szerrel bilincseli magához mindenkorra ami munkásaink odavetődött százezreit. S egyuttal tisztán állhat előttünk az is, hogy mily eszközök állnak rendelkezésünkre ezen eljárás ellensulyozására.

Az az eszme, melyet egy országgyülési képviselő pendített meg évekkel ezelőtt, hogy az Unióban egy visszatelepítési hivatal állíttassék fel, melynek egyedüli feladata

[1] id. cikk. 667. old.
[2] id. cikk., 667. old.

volna rábeszélés útján visszavándorlókat toborozni, aligha volna megvalósítható, mivel még a legliberálisabb állam sem türheti el természetesen, hogy legfőbb érdekei ellen nyilt és tervszerű izgatás folyjék a saját területén. Ellenben igenis megvalósítható volna ennek az eszmének a pedantja: egy Magyarországon szervezendő hivatal a visszavándorlók kellő fogadására. Mert számtalanszor előfordult már, hogy a honvágy hazaüzött valakit, aki azt hitte, hogy legalább most, midőn pénzzel jön, boldogulni fog itthon, de aztán az elérhetetlenül magas földárak, sőt többnyire a megvételre kinálkozó föld teljes hiánya, gyakran még munkahiány is, aztán a nehézségek, melyekkel a visszavándorlása alkalmával netán felmerülő ügyes-bajos dolgainak elintézése jár, stb. annyira elkedvetlenitették, hogy ujra kiment s aztán nem is jött többé vissza. Nagyon fontos teendő volna tehát egy oly intézet szervezése, melynek kizárólagos gondja az volna, hogy a visszavándorlókat informálja arról, hol kaphatnak saját vidékükön legolcsóbban földet, kezükre járna ennek megszerzésénél, ingyenes tanácsot, s ugyancsak dijtalan, vagy igen olcsó ügyvédi segélyt nyújtana annak, aki reá szorul, stb. Egy ily iroda, melytől igen sok üdvöset szabadna remélnünk, leghelyesebben Fiuméban volna létesithető, esetleg Triestben is egy, az ez útirányban hazatérők számára. Mily óriási előnyökkel járt volna pld., ha 1907-ben, mikor a krach miatt tömegesen tértek vissza a kivándorlottak, ily intézkedésekkel végkép itthon lehetett volna ezeket marasztani. Akkoriban följegyezték, hogy a visszavándorlók nagy része a válság hullámainak elültével ujra kivándorolt, mert mindjárt ezzel a szándékkal jött is haza; kiszámították maguknak, hogy az útiköltségek bőven megtérülnek azáltal, hogy a munkanélküliség idejét, mely előreláthatólag hónapokat vesznek igénybe, nem a drága Amerikában, hanem az olcsóbb Magyarországon töltik. De ezen előzetes szándékuk dacára itthon lehetett volna őket tartani, ha a Fiumében megérkezőkhöz intézett meddő diktiózás helyett, inkább a positiv cselekvés terén nem végzett volna ezuttal is fél munkát az

állam. A határokon cédulákat nyomtak az érkezők kezébe, melyek valamely munkaalkalom megjelölését tartalmazták. Valószinü, hogy ezekbe kilenctized része a visszavándorlóknak bepillantott s azután eldobta. Mert a románsági paraszt, kinek ott élt a családja, talán kapott egy meghivót gyári munkára Árvamegyébe! Mi sem természetesebb, mint az, hogy az ily eljárás aránylag kevés áldozattal jár. De meg is látszott néhány hónappal utóbb a takarékosság nyoma az eredményen. Hanem csak próbálták volna meg akkor az individuálizáló szolgálatot úgy, mint azt előbb leirtam s meglátták volna, hogy háromszor annyi áldozat, de tizszer annyi eredmény járt volna vele.

Ime, ezek volnának nagy körvonalaikban azon teendők, melyek a kivándorlás célszerübbé tételére s ideiglenes csökkentésére, a visszavándorlás növelésére, az amerikai magyarság magyar jellegének fentartására s ezáltal mintegy a gyarmatosítás egy nemének létrehozására alkalmasak lennének. Ezeknek megvalósulása, ismétlem, még nem oldhatja meg végkép a problémát, mert ennek szerintem csak egyetlen egy módja van: a nép földhöz juttatása egy célszerű telepítési terv szerint. De a bajt ideiglenesen enyhítené s a várakozást ama végleges megoldásra könnyebbé tenné az, ha legalább a felsorolt ideiglenes palliativumokat alkalmaznák. S mig az ezáltal nyerhető nyugodtabb hangulat az izgatott ide-oda kapkodást szükségtelenné fogja tenni, higgadt megfontolással, nyugodtan lehet majd ama nagy feladatok megoldásához látni, melyek hivatva lesznek Magyarországot kivándorlási országból bevándorlási országgá tenni, mint ahogy ma épen a szemünk előtt megy keresztül Németország ezen a metamorfózison. De hogy ez az ideális korszak elkövetkezzék, ahhoz úgyszólván mindennek nagy átalakulásokon kell előbb keresztülmennie: elsősorban mezőgazdaságunknak, de azonfelül kereskedelmi politikánknak, adórendszerünknek, közigazgatásunknak, stb. is. Aki pedig mindezt utópiának tartja, — én nem tartom annak, mert látom már az idők távoli ködéből kibontakozni a magyar demokra-

tizmus mindent jóra fordító szellemét! — az ejtse el annak az eszméjét is, hogy valaha ne kelljen egy óceánontúli útra kelnie a magyar embernek, ha emberi módra akar megélni.

Korunk szociális irányzata azt hozta magával, hogy a kivándorlás szabályozása is bizonyos tekintetben internacionális szükségletnek kezd felismertetni s ennek megfelelően kezeltetni. A középeurópai gazdasági egyesületnek 1909. május havában Berlinben tartott nemzetközi értekezletén Hegedüs Lóránt a kivándorlás internacionális szabályozásának eszméjével lépett fel. Eredetileg csak arról volt szó, hogy az amerikai bevándorlási törvényekkel a kivándorlási törvények összhangba hozassanak, nehogy pld. ami eddig olykor előfordult, Magyarországból ki engedjenek vándorolni olyanokat, kik az amerikai törvények szerint úgy sem tehetik lábukat az Unió földjére; arról továbbá, hogy az állampolgárság megszerzése és elvesztése egységesen szabályoztassék és más hasonló, tényleg nagyon célszerü rendszabályokról. A későbbi megbeszélések folyamán azonban, melyek a kérdés referensei közt 1909. októberben Bécsben s 1910. januárban Budapesten folytak, a *munkásvándorlásokat, mint ilyeneket* akarták nemzetközileg szabályozni, t. i. a vándorlási szándékkal biró munkásoknak a munkaalkalmakról való informálását és más hasonló tevékenységeket internacionális érdekü ügynek deklarálni s természetesen ennek az elvnek praktikus következményeit is levonni. Nem is szólva arról, hogy bizonyos tekintetben az egyes országok érdekei — nevezetesen a kivándorlási országokéi a bevándorlásiakéval — homlokegyenest ellentétesek, a viszonyok nagy különbözősége folytán célszerütlennek tartom az egyes államok törvényhozását és kormányzatát nemzetközi szerződésekkel megkötni. Különösen igen messze megy Whelpley »The problem of the Immigrant« cimü hires munkájának »Emmigration an international affair« fejezetében, melynek tárgyalási modorából és propozicióiból mindennél világosabban látszik, hogy az ily egyezmény nem közös érdekek megóvásának szolgálna, hanem az ügyesebbik fél ill, felek azt saját hasznukra fordi-

tanák. Ez az állításom még érthetőbbé lesz akkor, ha az utolsó pontban részletezett teendőink jellegét emlékezetünkbe idézzük.

Tartsuk meg tehát a kivándorlás irányítását magunknak és keressük a probléma megoldását a saját legjobban felfogott érdekünkben. Keressük előbb közel a gyógyítás eszközeit, a kivándorlás közvetlen jelenségei körül, de egy pillanatra se feledkezzünk meg arról, hogy az igazi, a végleges megoldást csak távolabbi régiókban, a magyar földreform termékeny mezején lelhetjük meg.

És ismételjük végezetül hangos mementó gyanánt, hogy addig míg Magyarország az említett átható, szinte forradalmi metamorphosison keresztül nem fog menni, addig, míg legalább is a legsürgősebb nagy reform: a földbirtok reformja, teljesen megvalósítva nem lesz: nem csak a kivándorlási mozgalom átalakulását bevándorlásivá, nem csak a kivándorlás végleges megszüntét, de még csak nagymérvü apadását sem szabad reménlünk. És valósággal megdöbbentő jelenség, hogy a mai korban, midőn a külföld számtalan példája oly könnyen hozzáférhető mindenki számára, akadhat iró, aki túltéve magát a pozitiv viszonyok adta minden körülményen, a kivándorlás elleni küzdelmet ily elvekkel akarja megvivni: »Első sorban minden, a kivándorlást technikailag elősegítő vagy könnyítő faktorok (mint a fiumei Cunard-járat,[1] kivándorlási irodák, ügynökök stb.) működését lex perfektával be kell szüntetni.«[1] Vajjon hihető-e, hogy ha a Cunard többé nem szállítja a kivándorlókat, akkor azok megadással azt mondják: »Isten nem akarja, hogy kivándoroljunk, tehát maradunk.«? S ezt a példát azért említem, mert, sajnos, nem magában álló, hanem lépten-nyomon találkozunk hasonló felfogással, habár nem is mindig ily markáns formában kifejezve.

[1] „Az Ujság" 1908. jan. 19., 34. old.

Megélhetést kell hát adni a népnek és részt a földből, mely őt megilleti, nem pedig kinai falat akarni emelni az ország körül. Nem visszatérni kell a középkorba elavult, kicsinyes rendőri intézkedésekkel s más efélékkel, de haladni előre a felé a Magyarország felé, melyről Széchenyi azt mondta, hogy »lesz«, de mely még nem következett el!

□ □ □

Szemelvények a MODERN KÖNYVTÁR megjelenését fogadó kritikákból:

Érdekes terv valósult meg azzal a három most megjelent füzettel, amelyek a Modern Könyvtár cimü, Gömöri Jenő szerkesztésében megjelenő, új irodalmi, művészeti és tudományos gyüjteménynek első három számaként szerepelnek. A Modern Könyvtár gazdag és nagyszabású programmal indul meg és tekintve, hogy a legjelesebb magyar irók szerepelnek munkatársai sorában, és az idegen irók legértékesebb alkotásait fogja magyar nyelven megismertetni, sőt ebben a formában egészen új és kívánatos sikerü egyik programmpontja szerint magyar költők és irók müveit is fogja a külfölddel megismertetni, a magyar irodalom, a magyar müvelődés szempontjából nagy jövőjü és jelentőségü vállalkozás. Az első füzet a kitünő német iró hat legszebb novelláját tartalmazza. Thomas Mann a mai német irodalom egyik legkimagaslóbb alakja. Gömöri kiforrott, simulékony, árnyaló nyelven adja vissza Thomas Mann novelláinak jellegzetes egyéni stilusát. A második füzet Pikler Gyula két igen érdekes és tanúlságos lélektani dolgozatát hozza. Különösen a másodiknak van jelentősége Pikler tanainak megismerése szempontjából. A harmadik füzet Kosztolányi Dezsőnek, az ismert jeles poétának lírai ciklusa. Kosztolányi az új magyar költészet egyik legértékesebb alakja. A szegény kisgyermek panaszai a legnagyobb figyelemre rászolgáló, ritka finomságokkal teljes, elsőrendüen müvészi munka. (Az Ujság)

Die ersten drei Bände der »Modern Könyvtár« (Redakteur Eugen Gömöri) sind jetzt erschienen und liefern den Beweis dafür, dass diese neue Sammlung geeignet ist, eine längst empfundene Lücke im ungarischen literarischen Leben auszufüllen. Die »Modern Könyvtár« hat sich die Verwirklichung eines wirklich grosszügigen Programms zur Aufgabe gestellt.

(Budapester Tagblatt)

Nagyjelentőségű és nagyjövőjű irodalmi vállalkozás indult meg Modern Könyvtár címen. A vállalat célja: új kultúra megteremtése Magyarországon.

A magyar irodalmi könyvpiacnak eseménye van. Megjelent a Modern Könyvtár első három füzete. Nemcsak a magyar irodalom ügye a Modern Könyvtár megjelenése, hanem a magyar kulturáé. Gömöri Jenő szerkeszti az új és nagyrahivatott vállalatot.

(Független Magyarország)

A Modern Könyvtár, ez a most megindult, minden magyar intellektustól örömmel és lelkesedéssel fogadott gyűjtemény harmadik füzeteként jelent meg a »Szegény kisgyermek panaszai« s a betűk, papir és kötés harmóniája kedvesen lepi meg az olvasót. Jó ajánlás már az a megkülönböztetett izlés, mellyel épp Kosztolányi Dezsőt választották elsőül a gyűjtemény »Magyar Költők« sorozatába — Kosztolányi új verseskönyve irodalmi esemény s vele emelkedik az új gyűjtemény eminens jelentősége.

(Dr. Kuthy Sándor, Független Magyarország)

Gömöri Jenő Modern Könyvtár címen új vállalatot indított. Az első három füzet már meg is jelent. Gömöri nagyon gazdag és sokat igérő programmot is ad jövő terveiről, melyek mind a honi, mind a külföldi irodalom legjavát ölelik föl.

(Budapesti Hirlap)

Meglepő ujítás, hogy a szerkesztőség nemcsak magyar, hanem német nyelvű könyveket is hirdet; magyar költők és novellisták német nyelvre való átültetésével is kívánja irodalmunkat szolgálni. Reméljük, hogy az új könyvtár minél több igazán értékes művel fog a magyar művelődés terjesztéséhez járulni.

(Palágyi Lajos, Magyar Nemzet)

Unter diesem Titel tritt mit den drei ersten seiner Bändchen ein neues literarisches Unternehmen vor das Publikum, das neben Originalarbeiten ungarischer Autoren das Beste der ausländischen Literatur in guten Uebersetzungen verbreiten will. Das Programm der Kollektion sieht vielversprechend genug aus. Die Bibliothek will sich nicht ausschliesslich auf schöne Literatur beschränken, sondern umfasst auch populäre Philosophie, Kunsthistorik u. a. Dies zeigen auch die drei ersten eben erschienenn Bände.

(Pester Lloyd)

»Modern Könyvtár«. Szerkeszti Gömöri Jenő. Budapest. Unter diesem Titel ist vor kurzem ein neues literarisches Unternehmen gegründet worden, das umso stärkere Beachtung verdient, als es sich nicht, wie die meisten ähnlichen Sammlungen, auf belletristische Lektüre beschränkt, sondern auch wissenschaftlichen und kritischen Arbeiten breiten Raum gibt. Es sind bisher sechs gut ausgestattete Bände erschienen. die zu den besten Erwartungen berechtigen und denen angesichts ihres wohlfeilen Preises — pro Band 40 Heller — die weiteste Verbreitung wohl sicher ist.

(Góth Ernő, Pester Lloyd)

A Modern Könyvtár a legujabb irányok képviselőit szólaltatja meg mind a szépirodalom, mind a tudományos irodalom terén. Programmjában találkozunk a hazai és a külföldi irodalom legmodernebb s legkedveltebb iróival s ha a szerkesztő be tudja váltani igéretét, a legnagyobb örömmel üdvözöljük vállalkozását.

(Adorján Andor, Világ)

A vállalat ujabb füzetei a kijelölt nyomon haladnak: az új, modern gondolatokat szólaltatja meg a szerkesztő s a modern irókat mutatja be. (Világ)

MODERN KÖNYVTÁR

MODERN IRÓK KÖNYVESHÁZA
SZERKESZTI GÖMÖRI JENŐ

Egyes szám ára 40 fillér, kettős szám ára 60 fillér, hármas szám ára 80 fillér, négyes szám ára 1 korona, ötös szám ára 1 korona 20 fillér

A Modern Könyvtár az első magyar modern irodalmi, művészeti és tudományos gyüjtemény. Programmja a szépirodalom, valamint a művészet és tudomány terén egyaránt nagyszabású és páratlanul gazdag és ízig modern. Munkatársai a legkiválóbb, legismertebb hazai és külföldi írók, művészek, tudósok. A Modern Könyvtár eddig megjelent füzetei voltaképen vaskos kötetek mind és egytől-egyig a magyar és idegen irodalom, művészet és tudomány remekei. A Könyvtár füzetei nagy alakban jelennek meg és szinte egészen könyvszámba vehetők. Betűi gyönyörű, olvasható gyöngybetűk, papírja a legfinomabb famentes papír, külső kiállítása is elsőrangú. A Könyvtár művészi címlapja Kozma Lajos, az ismert festőművész műve.

Uránia könyvnyomda, Budapest, VII., Rottenbiller-utca 19

GOLDZIHER IGNÁC

AZ ISZLÁM UJABB ALAKULÁSAI

— TANULMÁNY AZ ISZLÁM VALLÁSTUDOMÁNY KÖRÉBŐL —

MODERN KÖNYVTÁR
151.

BUDAPEST
ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMD. RÉSZVÉNYT. KIADÁSA

elige: „Az iszlámra nézve tehát az „újítások" és reformok kapúja a vallástörvény szempontjából nem becsukott. És ennek a szabadságnak a védelme alatt nyilt úton juthatnak be az új, a nyugati kulturától kölcsönzött berendezések a muszlim életbe". (Goldziher)

A szerző minden jogot fentart magának, a fordítás jogát is.

A MODERN KÖNYVTÁR SZERKESZTŐSÉGE:
VII. KER., RÁKÓCZI-UT 54. (ATHENAEUM)
TELEFON 64—01

életének külső történetét a következő adatok jelzik:

Tizenhatéves korában már keleti nyelvész (ekkor közlik első munkáját), 20 éves korában doctor philosophiae és huszonkétéves, mikor a budapesti tudományegyetemen magántanárrá habilitálják. A nyilvános rendes tanárcimet 44 éves korában kapta meg. 1910-ben ünnepelte a tudományos világ (a világ szó a legszélesebb értelemben) születésének hatvanadik évfordulóját (1850-ben született Székesfehérvárott) és ez alkalomból tanitványai keleti vonatkozásu tanulmányokból összeállitott emlékkönyvet adtak ki tiszteletére,* a király pedig az udvari tanácsosi cimmel tüntette ki. — Tanári működésének negyvenedik évfordulóján, 1911 végén, ismét nagy ünnepeltetésben részesült. Az öt világrész orientálistái küldöttségileg üdvözölték s a Zeitschrift für Assyriologie szerkesztője, Carl Bezold, a folyóiratnak az 1912. évvel kezdődő három egymásutáni kötetét Goldziher-emlékkönyv gyanánt adja ki.**

1873-ban a kormány keleti tanulmányutra küldte. Bejárta Sziriát, Palesztinát és Egyiptomot. Kairóban hosszabb időt töltött s az Azhar-mecsetben — mely a legnagyobb muhammedán főiskolák egyike — genuin muhammedán tudósok teologiai és jogi előadásait hallgatta.

* Keleti tanulmányok. Goldziher Ignácz születésének hatvanadik évfordulójára irták Tanitványai.

** Festschrift für Ignaz Goldziher hrg. von Carl Bezold.

Mikor hazajött, a szerzett anyag feldolgozásához látott és óriási tudományos tevékenységet fejtett ki. Érdemeinek elismerése, hogy a Magyar Tudományos Akadémia első osztálya, a nyelvtudományi, elnökévé választotta. Ezt a tisztséget ma is viseli.

Tudományos munkásságát a szakvilág (Európában csak ugy, mint Amerikában meg Afrikában) az első osztályu munkásságok közé sorolja. 1908-ban Amerikában kapott felolvasó-ciklusra szóló meghivást. E meghivás eredménye a „Vorlesungen über den Islam" (Heidelberg 1910) cimü könyve lett. Noha ezeket a felolvasásokat valójában — egészségi okok ellene szóltak a hosszu utazás fáradalmainak — nem tartotta meg. 1911 nyarán a kairói egyetem a téli szemeszteren tartandó iszlám-előadásokra kérte fel, de ugyancsak egészségi okokból ennek a kérésnek sem tehetett eleget.

II.

Életének belső történetét pedig a következőkben foglalhatjuk össze:

Az a tudományszak, melyet Goldziher müvel, az arab vallástudomány és az arab filológia.

A Muhammedanische Studien (két kötet, Halle, 1889 · 90) jelentősége abban kulminál, hogy benne — még pedig elsőnek ezen a téren — az arab tradició, az egész iszlámi élet alapját alkotó vallásos hagyomány kritikai történetét adja. Ő segit minket először a 220 millió lelket számláló muhammedán világ belső megértéséhez. A Vorlesungen über den Islam (Heidelberg 1910) az iszlám első századait vizsgáló történet-tudományba vet modern szempontokat (gazdasági stb.), uj nézőpontok alatt

tárgyalja az iszlámi törvény és dogma fejlődését, valamint az iszlám filozofiai megalapozását.

Mint arab filológus először a genuin, nagy arab nyelvészeket ismerteti, Beiträge zur Geschichte der Sprachgelehrsamkeit bei den Arabern (Wien, 1871—73.). Ez irányu dolgozatai a wien-i tudományos akadémia értekezései közt jelentek meg. Negyedszázad elmultával gyüjti össze két nagy kötetben önálló filológiai munkáit, Abhandlungen zur arabischen Philologie (Leyden 1896—99.)

Azonkivül az arab tudománnyal rokon ágakat is müvelte, — amint elméje egyáltalán nyitva áll a szellemi élet bármely irányu terméke számára, — igy doktori értekezése a héber filológia körébe vág, Studien über Tanchum Jeruschalmi (Leipzig 1870). Az összehasonlitó vallástudomány terén mozog másik nagy zsidó vonatkozásu munkája, Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwickelung (Leipzig 1876). Egyébiránt 1900 óta a budapesti Országos rabbiképző intézetben a vallásbölcsészetet adja elő.

Kisebb könyveinek, tanulmányainak, cikkeinek száma 453. Mindezek folyóiratokban, gyüjteményes müvekben, enciklopédiákban — 9 nyelven jelentek meg. A folyóiratok száma, melyekbe irt 61, az enciklopediáké pedig 30 Aki címük és tartalmuk iránt érdeklődik, azt a már emlitett keleti tanulmányokra utaljuk, hol müveit a bibliográfiai cikk megjelenésük időrendje szerint soroja fel.

III.

Munkásságát Nöldeke, egyike a legnagyobb orientalistáknak, a Goldziher-emlékkönyv előszavában a következőkép jellemzi: — — — „Valódi filológus volt ön minden munká-

jában, a kicsinyre is szorgosan ügyelt, de tekintetét mindig a nagy összefüggésekre irányította. — — — Ki kell emelnem, hogy az iszlámi tradició lényegét ön helyezte először helyes világitásba — — — Az arab teológia és filozófia terén nincsen önnek riválisa — — — Mily gazdag, mily komprimált tartalmu az ön nem rég megjelent pompás könyve, a Vorlesungen über den Islam".

Ez a jellemzés a legilletékesebb helyről jön és minden egyéb értékelést feleslegessé tesz.

Molnár Ernő

ELŐSZÓ

Goldziher professzornak ez a rövid, de jelentős tanulmánya az iszlám jövőjére vonatkozó gondolatainknak és számításainknak mély perspektivát nyit.

Az utolsó évtizedekben, de különösen az utolsó években az iszlám-népek sokat hallatnak magukról. A marokkói zavarok, a perzsa belháboruk, Törökország belső átváltozása s legujabban a tripoliszi háboru — mindezek a tényezők az iszlám, — a vallás — felé irányitják a közfigyelmet. És pedig azért, mert mindeme országok lakosai a muhammedán vallásközösség tagjai és az események távoli szemlélői szerfelett hajlandók, hogy a bajokat, melyek eme országokat akár külső, akár belső zavarok alakjában érték, az iszlám, a vallás — fejlődést gátló és modern berendezkedéseket meg nem türő alapelveinek következménye gyanánt fogják fel.

Mindezeket a hamis előzményeken alapuló feltevéseket ez a rövid tanulmány megsemmisiti. Mert felteszi a perdöntő kérdést: nézzük, vajjon a történelem folyamán az iszlám tényleg oly maradinak, megmerevültnek és változhatatlannak, uj dolgokat önmagától oly villanyszerüen elütőnek mutatkozott-e, mint aminőnek felületes szemléletre gondoljuk? A felelet, melyet e kérdésre e tanulmányban kapunk, egyszerűen bámulatba ejtő: mert látjuk az iszlám óriási átváltozó és alkalmazkodó képességét; látjuk, hogy már az iszlám kezdeti alakulásaiban mikép változik meg a vallás egyik főelemének, a szunnának fogalma; a régi szunnához

az idzsma, — a közmegegyezés — révén miképp kerülnek a bidák, az ujitások; látjuk, hogy némely országban az iszlám még akkor is képes volt mint iszlám felmaradni, midőn már alaptételeivel majdnem ellentétes tanokat hirdettek cégére alatt. Látjuk továbbá a perzsa Báb, Beha, Abbász, az indiai Ákbár stb. vallási reformjait, melyek mind ékesen szóló bizonyságok arra, hogy az iszlám nem valami örökre megmerevedett konglomerátum; hogy az iszlám a történet folyamán is hajlandónak és képesnek mutatkozott az átalakulásokra; hogy tehát az iszlám — a vallás, az intézmény — ma sem fogja hivőit cserben hagyni, ma is alkalmasnak fog mutatkozni átalakulásokra a kor követelményeinek értelmében. És emellett — ami a fő — a vallás magva érintetlenül megmarad. — Mert elvégre minden vallás lényege az erkölcsi tételekben van. Az erkölcsi tételeket tartják meg a keresztény vallásból a modern vallásfilozofusok, mint Adolf Harnack,* Rudolf Eucken és az ő nyomukon a vallásból már zsidó teológusok is (Ignatz Ziegler) elsősorban az erkölcsi tételeket hüvelyezik ki, mint amelyeknek zománca máig sem kopott el. Az iszlámban az ily irányu „modernista“ mozgalmat mi sem gátolja, sőt ily mozgalom már meg is indult.

Tehát a politikai zavaroknak oka lehet — különféle feltevések szerint, — ez is, az is; de az iszlámról, a vallásról, mint fejlődést gátló okról, csak igen-igen kevéssé lehet szó.

Molnár Ernő**

* A Modern Könyvtár-ban megjelent: Adolf Harnack: A szerzetesség (Ideáljai és története) Bencze János (Balogh József) fordítása.

** Molnár Ernő Goldziher professzor tanitványa volt s e tanulmányt, me'yet Goldziher eredetileg német nyelven irt és adott ki, ő forditotta magyarra és látta el jegyzetekkel.
Szerkesztő.

1.

»Az erkölcsi eszmék eredete és fejlődésük« című művének VII. fejezetében azt vizsgálja Ed. Westermarck: minő hatása van a hagyománynak az erkölcsről és törvényességről szóló nézetek kezdetleges kialakulására. »A primitiv társadalomban a szokás jelenti egyuttal a törvényt és gyakran még oly helyeken is, ahol a társadalmi szervezkedés már némileg előrehaladt, a viselkedésnek egyedüli mértéke gyanánt szolgál.«

Sokoldalu irodalmi és történeti apparátusra támaszkodik és a kulturtörténetnek meg jogtörténetnek ebben a sokat tárgyalt fejezetében előzőinél jóval szélesebb alapon mutatja ki a hagyománynak, mint a törvényesség mértékének és mint minden etikai és jogi törvényhozás alapjának jelentőségét. Futólag érinti ugyan az arab és turkomán nomádok nézeteit is (164. old.), de mégsem mélyed el eléggé tárgyának egyik legfontosabb szemléletkörébe: és ez a szunna fogalma és jelentősége az arabságban és ezen a réven az iszlámban.

Az araboknál ősrégi idők óta a legmagasabb szempont arra, hogy az élet különféle vonatkozásai közt helyesnek és törvényszerünek mit tartsanak, annak a kérdésnek a mérlegelése volt, hogy vajjon megfelel-e a cselekedet az ősöktől öröklött szabálynak és szokásnak. Csak az jogos és igaz, ami az öröklött nézetekben és szokásokban, — azaz a szunnában — gyökeredzik

és velök összhangzásban van. Ez volt az ő törvényük és szentségök és a jogtudomány és vallás egyedüli forrása. Elhanyagolását olybá vették, mint valami vétkezést a megszentelt szokás törhetetlen szabályai ellen. És ami a cselekedetekre áll, áll ugyanazon okból az öröklött képzetekre is. Ugy vélték, hogy az összesség ezen a téren sem fogadhat el semmi ujat, bármit, ami az ősök nézeteivel nem egybehangzó. Ez érteti meg velünk a mekkaiak ellenvetéseit, akik tudniillik semmit sem hoztak fel gyakrabban, a paradicsomot, a poklot és a végitéletet hirdető prófétával szemben, mint azt, hogy az ő őseik mindeme dolgokról mitsem hallottak és hogy ők csak őseik utját járhatják. Őseik hagyományaival szemben az ő számukra a próféta hirdetése d i n m u h d a t h, ujdonat-uj — és ép ezért elvetendő tan volt.

A szunna-öntudatot azoknak a jelenségeknek a szempontjából vizsgálhatjuk, melyeket Herbert Spencer »reprezentativ érzések« névvel nevez, azaz, amelyek »organikus eredmények, miket az emberiség egyik köre évszázadok folyamán gyüjtött, mik öröklött ösztönné sürüsödnek és az egyénre mindenkor átöröklődők«.

A szunna-fogalmat az arabok aztán áthozták magukkal az iszlámba. Az iszlám azonban eredeti szunnájuk megszegésére késztette őket. A szunna tehát ettől fogva az iszlám törvényi és vallási felfogásának tartó pillérévé lett, természetszerüleg nagyon lényeges módositással. Az iszlámban nem hivatkozhattak a pogány szunnára. A szunna kiinduló pontja eltolódott és átvivődött az iszlám-hivők legidősebb nemzedékének tanaira, nézeteire és cselekvéseire, akik egészen más szunnát alapoztak meg, mint ami az eredeti arab szunna volt. Ezután azokat a szokásokat és nézeteket fogadták el elsősorban iránymutatóknak, amiket a próféta és kortársai vallottak. Nem annyira azt nézték, hogy a fenforgó

viszonyok közt, mi az önmagában jó és helyes, mint inkább azt, hogy mit vallottak ezt illetőleg a próféta és a »társak«,[1] hogy mit tettek és hogy aztán ebben az értelemben mi öröklődött tovább helyes nézet és helyes cselekvés gyanánt. A következő generációknak hiteles értesitést erről a hadith ad, mely az igazság és törvényesség mintaképeinek (a prófétának és a társaknak) szavait és tetteit közli. Az iszlámi törvény legrégibb alakulásának folyamán felmerült ugyan az a törekvés, hogy ha a hadith gyanus, vagy ha nincs hiteles és pozitiv hagyomány, ugy a törvénymeghatározások levezetésében, a törvénykutatók szabad következtetésének és belátásának helyet engedjenek. De oly messzire senki sem ment, hogy a szunna előjogát tagadásba vette volna, ha volt már kétségtelenül hiteles tradició, mely aztán a spekulativ következtetéseket feleslegessé tette.

Ez értelemben lett a szunna-szükséglet az iszlám egyik »uralkodó érzésévé«. A jámboroknak és hüségeseknek csak arra volt gondjuk, hogy a »társak« szunnájával összhangban legyenek; hogy csak ugy cselekedjenek, amint azt a szunna követeli és hogy mindent kerüljenek, ami annak talán ellentmondana, vagy hem találna benne megalapozást. Ami a régi megszokásnak, a szunnának ellentmond, — vagy — a szigorubb felfogás szerint — ami vele nem azonos, annak neve bïda — ujitás, — akár a hitnek, akár az élet legértéktelenebb vonatkozásainak területén lép elő. A szigoruak mindenféle bïda-t elvetnek, mindent, ami a régiek nézeteiben és cselekvéseiben nem található.

2.

Elméletben az ilyen szigoruság helyén való lehetett. A gyakorlat, a valódi élet azonban lépten-nyomon beleütközött ebbe a senkitől kétségbe nem vont teoriába. Az életviszonyoknak, a térben és időben való tapasztalásnak fejlődése, ami egészen más feltételeket állitott és egészen más viszonylatokat teremtett, mint aminőket a »társak« idejében való primitiv élet és gondolkodás; továbbá a sokfajta idegen elem és idegen befolyás, amikhez asszimilálódni és amiket önmagukban feldolgozni kellett, — feltétlenül rést ütöttek a szunnafogalomnak, mint a jog és igazság egyedüli kritériumának következetes fentartásán. Alkudozni kellett és csakhamar finom disztinkciókat tettek, melyekkel némely bïda-t legitimáltak és — a szunna hüséges megőrzése mellett is — ajtót, ablakot nyitottak nekik. Teoriákat állitottak fel arra nézve, hogy mily körülmények közt tekinthető valamely bïda helyesnek, sőt még szépnek és dicséretreméltónak. A teologusok és hajszálhasogató jogtudósok éleselméjüsége a megmunkálásra gazdag területet nyert. S ez a legujabb időkig igy maradt.

Kiegyeztető elemnek ezekben a törekvésekben az idzsma — a közmegegyezés — fogalma mutatkozott. Ha valamely szokás hosszu időn át általánosan türt és elismert volt, ugy e tény révén végül szunnává lett. Néhány generáción át csak elzsémbelődnek a jámbor teológusok a bïda-kon, de az idők folyamán, mint az idzsma elemét, *megtürik*, sőt végül *követelik* is. Most aztán azt tekintik bïda-nak, ha valaki az ellen szegül; aki a régit visszaköveteli, az bünhődik aztán, mint »ujitó« (mubtadi).

Szemléltető például kinálkozik erre az ortodox iszlám területén általánosan elterjedt maulid alnabi — a próféta születésnapjának népies ünnepe, melyet a vallási hatóság részvételével a rabi-al-awwal hónap elején ülnek meg. Még a hidzsra VIII. századában vitás volt a teológusok közt ennek az ünnepnek szunnai jogosultsága; sokan bïda-nak vették és szigoruan eltiltották. Irtak fetwa[2]-kat mellette és ellene. Azóta a népszokás szentesitése alapján az iszlámi élet elengedhetetlen alkotórészévé lett. Senkinek sem jutna eszébe, hogy reá, mint bïda-ra, rosszalólag gondoljon. Ugyanez áll egyéb vallásos ünnepekről és szertartási intézményekről is, melyek a későbbi évszázadokban keletkeztek — és sok ideig ékeskedett rajtuk a bïda bélyege, mig elismertetésüket ki tudták harcolni. Az iszlám története bizonyitja, hogy teológusai, bármily merevek is voltak eleinte ujonnan felvett szokásokkal szemben, mégsem idegenkedtek attól soha, hogy a polgárjogot nyert szokásokat elismerjék és ezáltal idzsmá-t statuáljanak arra, amit kevéssel előbb még bïda-nak tekintettek.

3.

Általában elfogadhatjuk azt a tapasztalátot, hogy bár a szunna-fogalmat kegyeletesen fentartották, a muhammedán vallásközösség vezetői mégsem zárkóztak el mindig keményre feszitett nyakkal váltakozó korok váltakozó követelései és az ujonnan felmerült állapotok elől és hogy ebből a szempontból nem volna helyes, ha az iszlámi törvények szilárd jellemvonása gyanánt merev változhatatlanságukat tüntetné fel valaki.

Államjogi és gazdasági berendezkedések szempontjából már az iszlám első ideiben avultak voltak azok a szokások, melyek e téren az ősi iszlámban megmeredtek. Az ujonnan alakult viszonyok figyelembevételét tehát általában megengedhetőnek vélték és a szunna szellemével összeegyeztethetőnek tartották.

A négy ortodox ritus[3] egyike, — és pedig az, melyet Málik b. Anász alapitott, — a közérdek (maszlaha, utilitas publica) követelményét a törvényalkalmazásban szabályozó szempont gyanánt ismeri el. Igenis, lehetséges a törvények megállapitotta szabványoktól való eltérés, ha kimutatható, hogy az összesség érdeke más itéletet követel, mint a törvény («corrigere ius propter utilitatem publicam» a római jogban). Ez a szabadság természetesen csak a felmerülő egyes esetre vonatkozik, nem pedig a törvény definitiv megszüntetésére: de a felállitott alaptétel önmagában is jele bizonyos mértékü engedékenységnek. Nem mellőzhetjük al-Zurkani (m. h. 1122—1710 Kairóban) nagytekintélyü teologus véleményét sem, aki a Málik törvénykodexéhez (Muvatta) irt kommentárjának egyik helyén félre nem érthetően kimondja, hogy ujonnan alakult viszonyok alapján uj döntések adhatók, «semmi

különöset sem lehet abban találni — igy fejezi be, — hogy a törvények a viszonyokhoz alkalmazkodnak».

Az iszlámra nézve tehát az «ujitások» és reformok kapuja a vallástörvény szempontjából nem becsukott. És ennek a szabadságnak a védelme alatt nyilt uton juthatnak az uj, a nyugati kulturától kölcsönzött berendezkedések a muszlim életbe. Adott alkalmakkor ki-kihivták ugyan a sötétség embereinek ellenállását, végül azonban elismert törvénytudósok formalis fetwa-i szentesitették őket és biztositották a tul ortodox támadások ellenében is fenmaradásukat. Természetesen nem kevéssé ellenszenves jelenség, hogy üdvös, teljesen praktikus és világi jelentőségü berendezéseknek — az életbelépésre való jogosultságot — valamely fetwa adja meg, miután előzőleg vallástörvényi szempontokból viták tárgyai voltak.

Az iszlámi társadalomban már a 18. század óta meghonosodott ujitások (először talán a könyvnyomtatás 1729-ben Konstantinápolyban) ilyen teológusi szabadságlevelek oltalma alatt nyerték el végül az életre való jogukat. Gazdasági téren is módokat kell találni a kánoni tudósok éleselméjüségének arra, hogy megkerüljék az akadályokat, melyek az iszlámság modern intézményeket átvevő képességének és vágyának utját állják. Mostanság például sok fáradságot forditanak arra, hogy finom megkülönböztetéseket találjanak ki, melyek a biztositási szerződést, — mert az, hazárdjátéknak tekintetvén, a szigoru iszlám szempontjából gyanus — a skrupulózus muszlim számára is hozzáférhetővé tegyék. Hasonló akadályokat kellett a teologiai tudománynak a takarékpénztári intézmény tekintetében is elháritani. Ha elméletileg tekintjük, ugy nem is engedhető meg ez a berendezés egy olyan társadalomban, amelynek törvényei szerint a kamatszedés minden formája (nem csupán az uzsora) tilos. Nem kevésbbé találta meg az utat egy

erre vonatkozó tudós fetwajában, az 1905-ben meghalt Sejch Muhammed Abduh egyiptomi mufti és a takarékpénztár-üzletet és az osztaléknyereményeket az iszlám társadalom részére vallástörvényileg megengedetteknek mondta ki. Amint már korábban konstantinápolyi kollegái fetwákat irtak, melyek az ottomán kormánynak vallási szempontból lehetővé tették, hogy kamatozó államadóssági kötelezvényeket bocsásson ki.

Ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk legujabb időben a nagy államjogi kérdések terén. Szemtanui vagyunk, hogy a legutóbbi átalakulások a muhammedán államokban, az alkotmányos államforma bevezetése mind a szunnita, mind a siita iszlámban nemcsak — ugy a hogy — szükségből és kényszerből nyerték meg az ortodox teológusok helyeslését, hanem ezek épen a koránt hozták fel a parlamentáris kormányforma kizárólagos helyességének bizonyitására; hogy a siita mollá h-k a szenthelyek (Nedzsef és Kerbela) mudzstahid-jaira[4] támaszkodva (a mudzstahid-ok pedig a perzsa siiták vallásos életére a legmértékadóbbak) parlamentáris követeléseikben magára az »elrejtett imámra«[5] hivatkoztak. Teológiai tanulmányok hosszu sorában törekednek az iszlám mértékadó vallástudósai, hogy a modern államélet követelményeit koráni és hadith-szövegekben megtalálják, ugy, amint a fejlődő polgári élet követeléseit illetőleg is (nőkérdés stb.) az iszlám vallásos dokumentumaira hivatkoznak.

4.

A felhozott példákat az iszlámi viszonyok ujkori fejlődéséből vettük, de a bennük nyilvánuló jelenség megfelel annak az iránynak, mely az előző századokban is érvényre jutott. Mindjárt hozzátehetjük azonban azt a megszoritást, hogy mindeme évszázadok alatt megszakitás nélkül voltak kisebbségek is, amelyek a szunna-bïda kérdésében a tranzakciókra kevésbbé voltak hajlandók, akik a jó bïda fogalomkörét lehetőleg megszükitették, az iszlámot minden bïdától tisztán megtartani törekedtek és akik a simulékony, alkalmazkodó teoria és prakszis ellen ezen a téren minden lehető, gyakran még fanatikus eszközökkel is harcoltak. Nem csupán a törvényes életben felmerülő uj szokásokat vetették el, melyeket az ősök még nem ismerhettek, hanem a régi időkben ugyancsak ismeretlen dogmatikai spekulációkat és a belőlük származó formulázásokat, sőt ezeknek asarita [26] fogalmazásait is, amelyek pedig jogot formáltak rá, hogy szunna gyanánt ismerjék el őket, — valamennyit jogosulatlan, elvetendő ujitás gyanánt keményen elitélték.

Az iszlámi mozgalmak belső története ugy áll előttünk, mint folytonos harc, melyben a szunna — a bïda ellen, az intranzigens hagyományi alapelv — határainak egyre való kiszélesitése és eredeti korlátainak áthágása ellen küzd. Ez a viszály átvonul az iszlám egész történetén, mind dogmatikai, mind törvényi kifejlődésén. És az a tény, hogy erre a harcra szükség volt, hogy ez a harc sose volt aktuális vitatárgy hijján, a legszebb cáfolata annak a nagyon elterjedt véleménynek, amelyet Kuenen is kifejezett Hib-

bert-Lecture-jeiben: »Islam was destined, after a very brief period of growth and development to stereotyp itself once all and assume its inalterable shape.«[6] Noha Kuenen maga ezt az elmélkedést annak az itt nemsokára megemlitendő ténynek elbeszéléséhez füzi, hogy a 18. század közepén az ösztön az iszlámok minden ujitástól való megtisztitására erős reakcionális mozgolódásban jutott kifejezésre. Amiből pedig épenséggel az következik, hogy az iszlám intézményei nem merevedtek meg, sőt, hogy az iszlám sztereotipizálása abban a bizonyos időben még oly dolog, amelynek keresztülviteléért véres harcokat kell majd előbb megküzdeni.

3.

A különböző áramlatok között az iszlámi teológián elül a bida elitélésében és üldözésében egyet sem jelemzett sem ma, sem a multban oly következetes és nergikus érzület, mint azt az irányt, amely Ahmed bn Hanbal ban, az ünnepelt imámban tiszteli patriarháját és megalapitóját és amely magát az ő nevéről evezi. Ebből a körből származnak a szunna legfanakusabb védői, a dogmában és ritusban meg életszokásokban való mindennemü bida legélesebb hangu elzélői. Ha rajtuk áll, visszasrófolták volna az egész iszámot ősi medinai tartalmára és a »társak« idejéből ekonstruált alakjára. De ne gondolják, hogy érzületükek uralkodó vonása talán a romantika, a mult naiv zépségei után való szentimentális vágyakozás. Mélyebb rzelmek ezeknél a betürágóknál alig mutathatók ki: gyáltalában a szunna mellett való alaki következetesség z, ami ellenállásukat áthatja.

Ellenállásra természetesen az évszázadok folyamán légszer adódott alkalom. Itt van mindenekelőtt a spiriuálisztikus dogmatika a vele kapcsolatos irásmagyarázó ódszerrel, amelyekre Ahmed ibn Hanbal hivei kezüket amarosan rátették. Már láttuk, hogy az ő számukra még sarita formájukban is eretnekséget jelentettek. Hajszályira sem akartak a szöveg betüjétől eltérni. Tiltakozáuknak még szaporább, kiadósabb tárgya volt a vallás élet. Le kell mondanunk arról, hogy ezen a helyen evéssé fontos részleteket vizsgáljunk és bele kell nyuodnunk, hogy ebből a körből egyetlen egy példára szotkozzunk, amely minden egyébnél mélyebben nyul bele z iszlám vallási életébe.

6.

Részben lélektani, részben történeti tényezők ha
tása alatt egy bizonyos kulturjelenség alakult ki az isz
lámban, amely, — bármennyire is ellenszegül néki az isz
lám istenfelfogása és bármily antipatikus érzü
lettel van ellene a valódi szunna, — az iszlámnak egés
nagy területén azonnal meghonosodott. Az iszlám némel
rétegében jelentőségben tulhaladja a vallás magvát é
ez a valódi forma, melyben a nép vallási öntudata ki
fejezésre jut.. Allah távol áll ezektől az emberektől, le
kükhöz közel a helyi szentek (veli) vannak, akik a va
lási kultusz becsületes tárgyai, akikhez félelmük és re
ményük, tiszteletük és áhitatuk kapcsolódik. Szentek sirj
és ezzel a kultusszal egybefüggő egyéb felavatott helye
az ő imádatuk szinterei, reliquiák és tárgyi kul
tuszeszközök majdnem fetis-szerü imáda
tával. A szentek kultusza földrajzi és etnográfiai kö
rülmények szerint lényegben és formában különféleké
alakult ki és az iszlámivá lett népeknek iszlámivá létel
előtti hagyományai is hozzájárultak a differenciálódás
hoz. És a szenti kultuszban épenséggel az iszlám á
tal leszoritott kultuszok maradványai jutnak nagyobbrés
többé-kevésbbé gazdag mértékben, többé-kevésbbé erő
és közvetlen formában kifejezésre és ez a szenti ku
tusz provinciális sajátosságaival — az általános iszlá
egységes rendszerének helyi körülményektől meghatáro
zott és népies jelleget ad.

Az etnológiai feltételeken kivül a már emlitett l
lektani szükséglet is kedvező volt az iszlámban a szen
tek kultuszára: az a szükség, hogy a szakadéko
amely a naiv, köznapi kivánságokkal teli hivő és meg

közelithetetlen, elérhetetlen isten között elterpeszkedik, közvetitő hatalmukkal áthidalják, amelyekkel aztán bi- almasabb és amelyek aztán az ő érzelemvilágához kö- elebb állanak, mint a minden emberi és földi felett végtelen magasságokban trónoló istenség. A nép a magasztos Allahban azt a világhatalmat ismeri el és éli, amely ura a nagy történésnek a kozmoszban és em teszi fel róla, hogy valamely kis embercsoport, agy esetleg az egyes invidividuum alacsonyabb szük- égleteivel törődnék. Hogy valamely vidéken a szántó- öldek jól teremnek, hogy valamely törzs nyájai szépen enyésznek, hogy valaki betegségéből kigyógyul, bő yermekáldásnak örvend, aziránt inkább a bizalmas elyi szent érdeklődik. Néki hoznak áldozatot, az ő egyéért tesznek fogadalmakat, hogy elnyerjék jóakaratát, agy hogy — ha az iszlámi nyelvhasználat és szemléleti ör közelében akarunk maradni — hogy »közbenjárását llahnál kivigyék«. Ő a jognak és igazságnak szirte s őre is hivei között. Félnek neve kiejtésekor, vagy neki szentelt helyen, hamis esküt tenni, inkább, mint hogy ilyen eskütől Allah nevénél vonakodnának. Mind- gyikük hivei közt lakik és éberen ügyel javára és ajára, jogára és erkölcsére. Az iszlám világának nagy rületein (az arabs puszták beduinjai, az északafrikai abilok) a lakosságnak az iszlámhoz tartozása főkép helybeli velikultusz és a vele összefüggő szokások és zolgálatok jelenségeire apad.

Ez a lelki szükséglet az etnográfiai előzményeknek kifejlődését is siettette és ezen a módon — a hely- ez kötött szenti kultuszok számtalan nyilvánulási for- ájában az iszlám előtti vallás számos eleme konzer- álódott és kivülről iszlámi formák köpenyébe taka- ozott.

Az iszlámi vallástörténet legfontosabb fejezeteinek

egyike az, mely szisztematikusan megérteti az ezzel vallástörténeti előzménnyel egybefüggő jelenségeket.. I általában csak abból a célból érinthetjük, hogy kiemel jük, miszerint a kultusz eme alakzatait a hivatalos vallá is elvileg már évszázadok óta megtüri. Megelégednek azzal hogy a vallásos érzés eme megnyilatkozásából a ki mondottan pogány nyilvánulásokat kiküszöböljék: oly meg szoritás, melynek kerülete a gyakorlatban soha ponto san el nem határolható. De nem kezdettől fogva volt hivatalos teologia ily türelmes a népi vallásöntudat kö veteléseivel szemben. Mert valóban nem képzelhetni élé sebb szakitást a régi szunnával, mint a kultusz em kiterjesztését, amely meghamisitja az iszlám magvát e melyet a jámbor szunna-hivő lesujtó kárhoztatással i letni és a sirk birodalmába utalni volt kénytelen, hová az egyetlen Allah-hoz társult isteni hatalmak tar toznak. Ezenfelül a szenti kultusszal való viszonyba a próféta jellemének szunna szerinti felfogása ugyan csak eltolódott, őt is bevonták a hagiológia és a hagio latria[7] fogalmi körébe és ezáltal oly képet nyertek ról amely az emberi elképzeléseknek, aminőket például korán és a szunna nyujtanak az iszlám alapitójáról kétséget kizáró módon ellenmond.

A vágy, hogy a hittudományba és vallásgyakor latba igy beosont bidá-t el kell pusztitani, főképpen azz a teljesen szunna-ellenes eljárással szembe vált hangossá, mellyel a próféta-kultuszt és szentek kul tuszát felfokozták. Mert csekély ellentállás után végü is meghajolt a hivatalos iszlám ama általánosan ura kodó vallásfelfogások előtt, melyek a népies idzsmá elnyerték és bizonyos tudományos fentartások, meg nén teológiai fegyelmezés és mérséklés mellett — a törté neti fejlődésnek ezt az eredményét is az ortodoxia ren szerébe beolvasztotta.

7.

Mindazonáltal a vakbuzgó hanbalíták, akik abban látták hivatásukat, hogy minden dogmatikus, rituális és társadalmi bida ellenében a szunna hősei és hirdetői legyenek, cseppnyi türelmet sem ismertek az ujitásokkal szemben. Erőtlen volt a buzgólkodóknak ez a kis csapata az uralkodó szellem ellenében. A 14. század elején azonban törekvéseiknek buzgó képviselője lépett fel Sziriában, egy bátor teológus, neve Taki-al-din ibn Tejmijja, aki prédikációiban és irataiban a szunna és bïda szempontjából a történeti iszlámot revizionnak vonta alá és aki ellene fordult minden »ujitásnak«, mely hittételben és gyakorlatban az eredeti iszlámot megváltoztatta. Egyformán harcolt és szónokolt: a filozófiának az iszlámra tett hatása ellen, az asaritá kalámnak az ortodoxok által régen elfogadott tételei és a szufizmus[8] panteisztikus tanai, valamint a prófétai kultusz még a szentek tisztelete ellen. Vallásellenesnek minősitette és kárhoztatta a próféta sirjához való bucsujárást, ami pedig a jámbor iszlámhivő szemében mindenkor a mekkai zarándok-ut szükséges kiegészitője volt. Tekintet nélkül fordul ama teológiai tekintélyek ellen, akik a kultusz kinövéseinek a törvénnyé szentelő idzsmát megadták. Ő a szunnára megy vissza és pedig csupán csak a szunnára.

A mongolcsapás következményei, melyek alatt az iszlám-birodalom abban az időben már alig lélegzett, szivesen látott alkalmat adtak arra, hogy felrázzák a nép lelkében a vágyat az iszlámnak a szunna értelmében való visszaállitására, amelynek — a szunnának — meghamisitása okozta természetesen isten harag-

ját. A világi vezérek, de még a teológia mértékadó vezetői sem látták szivesen a buzgólkodót. Quieta non movere — és az Ibn Tejmijja által követelt visszaalakulás helyett és vele szemben, mégis csak évszázadok óta már a históriailag kialakult hit és gyakorlat alapján állottak, amit most már szunnának becsültek. Az iszlám utolsó egyházi tekintélye Gazáli[9] volt, aki a ritualizmus és miszticizmus egyesitésére a formulát megtalálta és akinek tanitásai azóta az ortodox-szunnita iszlám közkincsévé váltak. És ez a Gazáli, hogy ugy mondjuk, a »vörös posztó« volt az uj hanbaliták szemében, izgatva őket törekvésükben, hogy minden históriai fejlődést megdöntsenek.

Ibn Tejmijja nem vitte sokra. Egyik egyházi biróságtól a másikhoz hurcolták és végül a börtönben halt meg 1328-ban.

A rákövetkező korszak teologiai irodalmának vezetőkérdése: Vajjon eretnek volt-e ő, avagy a szunnának jámbor követője és harcosa. Emlékét hiveinek kis csapata a szentség nimbuszával vette körül, sőt nemsokára az ellenfeleket is kiengesztelődésre hangolta a vallásos komolyságnak az a maradandó benyomása, amelyet a holt harcos irásai a lelkekre gyakoroltak. Befolyása négy évszázadon át, — bár rejtetten-érezhető maradt: müveit olvasták és tanulmányozták és az iszlám sok körében müvei alkották azt a hallgatólagos erőt, mely időről-időre bida-ellenes kitöréseket váltott ki.

Tanainak hatása volt az, ami a 18. század közepén az iszlámban az ujabb vallásos mozgalmak egyikét eredményezte, w a h a b b i t á k-ét.

8.

Az arabs iszlám története nem szegény az ama jelenségeket illusztráló példákban, hogy erős vezető egyéniségek a tudós teológus jó tulajdonságait a vitéz harcoséival egyesitik.

Amint a pogányságban «kard és lant», ugy egyesülnek az iszlámban a hittudomány és a harci készség az istentagadók és eretnekek ellen való harcra. Az iszlám régi története nagyon bőven termő az erre szolgáló példákban; legalább is a — természetesen egészében történetietlen — vallásos hagyomány némely hadi hős koszorujába szivesen szurta még az isteni tudomány leveleit is.

Legrégibb példa erre Ali kardja, melyet a vallásos legenda szerint oly férfiu forgatott, aki nagy tekintély volt egyszersmind valamennyi vallásos kérdésben is, melyek teológiai tudással voltak eldönthetők. De még ott is, ahol szilárd történeti talajon állunk, gyakran láthatjuk a tudományos és hadi erények egyesülését azokban a férfiakban, akik a harcoló tömegek ellen állottak. Hogy ennek a jelenségnek folytonosságát az ujabb időkre is bebizonyitsuk, szolgáljon elegendő például a 12. századbeli Abdalmumin, aki a teológiai iskolából lépett az almuhád mozgalom élére és sok hősi csatában nagy iszlám-világbirodalmat alapitott; azután Abdalkadir, a legujabb muszlim hős, aki miután katonailag hősiesen ellenállt az Algeriát — az ő hazáját — meghódító franciáknak, számüzetése alatt Damaszkuszban tanulnivágyó fiatalokat gyüjtött maga köré, akik a málikita[10] jogról és az iszlám egyéb vallástudományi diszciplináiról szóló előadásait mohón hallgatták. Samil

a kaukázusi szabádsághős és a harcos mahdi-k, akikről ujabb időben Szudánból és Szomáliföldről annyit hallottunk, természetesen kevésbé dicsőséges »representativ man«-jei ugyan ennek a jelenségnek az iszlám történetében; mindazonáltal ezek a harcosok is ifju iszlám teológusok közül kerültek ki.

Az arab nép legemlitésreméltóbb katonai-teológus mozgalmainak egyike Muhammed ibn Abd al-Wahháb (mh. 1787.) nevéhez füződik. Buzgón tanulmányozta Ibn Tejmijja iratait, és földiei között teológiai alapon egy oly mozgalmat csiholt, mely csakhamar piros lángokkal lobogott fel, a harcos népet magával ragadta és jelentős eredmények után állami közösség alapitására vezetett és pedig azon a területen, mely a Félszigeten jóval tul egész Irákig huzódik. Ez az állam azóta némi változásokon ment át, belső zavarok és egyenetlenségek gyengitették, de még ma is fennáll és igen befolyásos tényező az arab félsziget politikájában. És noha Ibn Abd al-Wahháb az imént emlitett teológusokkal nem egyveretü, amennyiben követőinek élén nem forgatja személyesen a harci hős kardját, mindenesetre az ő teológiája az, amely vejét az őt védelmező Muhammed ibn Szaudot a szunna visszaállitására irányuló harcos vállalatokra ösztönzi. Kardját, — külsőlegesen igy fest a kép, — vallástudományi doktrinákért és a gyakorlati életben való alkalmazásuk végett huzza ki.

Egynéhány elődje után a legujabb időben Julius Euting volt a szemtanuja eme vallási állam benső forrongásainak és mozgolódásainak. Arabs utazásai egyikének alkalmával hosszabb ideig közöttük tartózkodott.

A wahhabita mozgalom a valóság jegyére állitotta Ibn Tejmijja hanbalita-szempontu tiltakozásait szunna-ellenes ujitásokkal szemben, — noha azok az idzsmai elismertetést meg is nyerték, — valamint a köz-

napi élet ujitásaival szemben. Elegendő, ha csupán azt emlitjük meg, hogy a wahhabita tan a minden bidával szemben való tiltakozást következetes módon például a dohány és kávé élvezetére is kiterjeszti, amiknek tilalmát ugyan természetszerüleg a »társak« szunnájából nem lehet kimutatni, de miknek élvezete a mai wahhabita államban — mint valami sulyos bün — tilos.

Karddal a kezükben, — és ezt a támadást csak a névleges török uralom segitségére sietö egyiptomi vazallus csapatok (vezérük — Muhammed Ali) tudták feltartani — rontottak csapataik a szunnita és siita szenti kultusz felavatott, — de az ő véleményük szerint a sirk legelvetendőbb — helyeire, mert a szentek kultusza és ezzel kapcsolatos szokások az ő szemükben bálványimádáshoz voltak hasonlatosak. Sőt a medinai prófétasir kultuszát is — Ibn Tejmijja tanaihoz hiven — ugyanabból a szempontból mértékelték. Mindent a szunna helyreállitásának nevében. Hiszen e harcban jámbor elődök példái vetették elébük fénysávjaikat! II. Omár, a szunnához hü omajjád, a próféta sirján való épitkezésnél állitólag szántszándékkal nem irányitotta az épületet a »kibla«[11] helyes irányába, »félvén, hogy az emberek ezt az emlékmüvet imahelynek fogják tekinteni.« Ennek akarta ő elejét venni azáltal, hogy az épületet nem-mosészerü irányba épitette. A sirok és reliquiák kultuszán kivül szigoruan eltiltanak és letörni igyekeznek a ritusban fellépő egyéb ujitásokat is, nevezetesen a minarétek alkalmazását a moséken, a rózsakoszorunak a régi iszlámban még ismeretlen használatát.

Az istentisztelet tükrözze hiven vissza a társak korának állapotait.

És aztán a napi élet; ezt a lehető legpuritánabb egyszerüségre srófolják vissza, és törekvésük jo-

gosultságát a társakkal, sőt magukkal a kalifákkal, száz meg száz hadithban bizonyitják. A fényüzés minden módját szigoruan eltiltják és kialakult az a helyzet, hogy a 7. század Medinájának viszonyai lettek egy évezreddel később a wahhabiták szunna-államában példává és iránymutatóvá.

A wahhabitáknak a szentek kultuszával szemben való álláspontjából, — mert a szenti kultusz ingerelte legfőképen harcvágyukat, — következtethetünk a »felsőarábiai templomrombolók« elnevezésnek teljes jogosultságára. Mert ezen a néven nevezi őket Karl v. Vincenti a wahhábita társadalmi életet és állapotokat festő regényében és ez a regény egyéb tudósitásokkal is egybehangzóan a képmutatás és szenteskedés szellemét tárja elénk, ami a kivülről szigoruan kezelt puritánizmus belső következménye.

A wahhabita tendenciák nagy hatása mutatkozik a velük rokon törekvésekben, melyek eme arabs mozgolódás félreismerhetetlen befolyása alatt az iszlám világnak legtávolabb fekvő köreiben is felléptek.

9.

Ha az általános, az egész iszlámság viszonyát vizsgáljuk ehhez a mozgalomhoz, vallástörténeti szempontból különösen a következő tény ötlik majd fel. A wahhabiták az iszlám viszonyok vizsgálója előtt ama vallási forma harcosai, melyet Muhammed és társai szabtak meg; céljuk és hivatásuk: a régi iszlám helyreállítása. Elvi vonatkozásban ezt a törekvést gyakran az ulemák[12] is jámbornak és istenesnek mondják. Gyakorlati megítélésben mindazonáltal az ortodox muszlim a legnagyobb szigorral sujtja és ítéli el a wahhabitákat, szektázó voltuk miatt. Mert bárki is, aki magát az idzsmától függetleníti, az ortodox hitet hagyta el: mert azt veti el, amit históriai kialakulásában az egyházi közmegegyezés igaznak és jogosnak állapitott meg. Közmegegyezés esetében ugyanis már nem lehet régi szunnákra támaszkodni. Mert az idzsma bármit látatlanban is szunnává tesz. Csak az szunnai, azaz ortodox, ami az összesség elfogadott hite és gyakorlata. Ami idzsma ellen van, az heterodox.[13] És ezekből a premisszumokból az ortodox muszlim azt a következtetést vonja le, hogy a wahhabiták (noha kétségtelenül szunna-hü) harcukkal és tilalmaikkal oly dolgok irányában, miket a négy elismert ritus megenged, részben meg is követel, a régi cháridzsiták[14] mintájára az ortodox iszlám kebeléből kiváltak. A ortodoxok részére pedig a 12. század óta Gazáli a lezáró tekintély. Vele szemben — ma

sem nyugvó és a mekkai ortodoxia ellen irányuló irodalmi harcaikban — a wahhabiták az uralkodó teológiától elvetett Ibn Tejmijja tanait játszszák ki. »Itt Gazáli, ott Ibn Tejmijja!« ez a harci jelszó. Az idzsma, a közmegyezés, Gazálit fogadta el és szentesitette. Akik más véleményen vannak, az idzsmát törték át, és minden valódi, muszlimi, következetes szunnahüségük ellenére heterordoxoknak tekintik és mint ilyeneket elitélik őket.

10.

Az arab félszigeten támadt mozgalom tehát, melynek szempontjait és hatását az imént vázoltuk, mereven a multba néz vissza, a történeti fejlődés szerzeményeinek jogosultságát tagadja és az iszlámot csak VII. századbeli állapotainak megkövesülésében akarja elismerni; s ezzel a felfogással teljes ellentétben az emberiség vallási fejlődésébe vetett hit az, ami egy másik, az iszlámon belül a legujabb időben felmerült mozgalomnak kiinduló pontja és éltető eszméje. A perzsiából kiindult Bábi-mozgalmat értjük.

Kiindulni ugyan a siitizmusnak ebben az országban uralkodó formájából indult ki, alapeszméi azonban fejlődéstörténeti szempontból ahhoz az alapelvhez kapcsolódnak, amely egyuttal az iszmailita-[15] szektának is vezető gondolata: az isteni kinyilatkoztatás tökéletesedése a világértelem folytatólagos megnyilatkozása utján.

A 19. század elején uj ággal bővült a tizenkettes-siiták imám-tana s ez az uj ág a sejchi-k iskolája, amelynek követői az »elrejtett máhdi« és az őt megelőző imámok rajongó kultuszát ápolják. Gnosztikus módra isteni tulajdonságok megszemélyesitésének tartják ezeket a férfiakat, teremtő erőknek, és ezáltal a közönséges imamijja mondakörének nagyobb terjedelmet adnak. És ezzel már a »tulzók« vonalán mozognak.

Ebben a körben nőtt fel a Sirázból való rajongó ifju, Mirza Muhammed Ali (szül. 1820.) Nagytehetségü, lelkes ifju volt és már kortársai elismerték, hogy nagy hivatásra van kiválasztva.

A rajongásban — társainak ez az elismerése szuggesztiv erővel tüzelte a mélyelméjü ifjut; végül odáig jutott, hogy önmagában — az iszlám fejlődésén belül és világtörténeti hivatásának megnyilvánulási során — valami nagy, emberfeletti küldetés megtestesülését látta. És ez az öntudat, hogy ő báb azaz: a »kapu«, amelyen át az elrejtett imámnak, ennek a legfőbb igazságforrásnak, csalhatatlan akarata a világnák megnyilatkozik, ez az öntudat nemsokára azzá a hitté fejlődött, hogy ő a szellemi fejlődés gazdaságában még több, mint csak a kor rejtve élő és tanitó imámjának közvetitője. Ő épen a 12. imám fellépése utáni első évezred (a hedzsra 260—1260 éve) fordulópontján megjelenő uj mahdi, de most már nem abban az értelemben, ahogy a közönséges sia ezt a méltóságot felfogja, hanem — és itt már iszmailita talajon mozog — mint a világszellem megnyilatkozása, mint a megnyilatkozás határpontja, mint a legfőbb igazság, mely benne testi alakot vett fel, csak jelentkezésében különböző, de lényegileg mindazonáltal azonos ama — istenből kisugárzó-szellemi szubsztanciának őt megelőző megnyilatkozásaival. Ő a földön ismét megjelenő Mózes és Jézus, valamint minden egyéb prófétának megtestesülése is, akiknek testi megjelenitése által az előbbi aiónokban az isteni világszellem megnyilatkozott. Utálatot prédikált hiveinek a molláh-k ellen — különösen Perzsiában nevezik igy az ulemákat, — müszenteskedésük és képmutatásuk meg világi hajlandóságaik ellen és arra törekedett, hogy a muhammedi megnyilatkozást, melyet ő nagyrészt allegorikus értelemben magyarázott, magasabb-érettségü fokra emelje. Az iszlám vallásos gyakorlatait, a gyötrelmes tisztasági törvényeket stb. ez a tan igen kevésbe veszi, részint másokkal is pótolja. A végitélet, paradicsom, pokol, feltámadás: más jelen-

tőséget nyertek. A korábbi spirituálisztikus rendszerekben már voltak erre előzői. Az isteni szellemnek minden ujabb, koronkénti megnyilatkozása valamely megelőzőhez való viszonyában: ez a feltámadás. A megelőző az őt követő által uj életre kél. Ez az istennel való találkozás értelme, ahogy a korán a jövendő életet nevezi.

De nem csupán a dogmai — azaz a hitelvi — és a törvényi felfogás az, amelyre nézve az ifju perzsa rajongó a molláh-k megcsontosodott teológiájával ellentétbe helyezkedett. Hirdetésével sokkalta mélyebben nyult hitsorsosainak társadalmi viszonyaiba. Elmés etikája az osztályok és vallások között ágaskodó választófalak helyett valamenyi ember testvéresülését követeli. Az asszonyt teljes egyenjogositás által ki akarja emelni alacsony helyzetéből, mellyel a meglevő körüimények között a hagyományra támaszkodva sujtották; megkezdi a kötelező fátyolviselet eltörlését és visszautasitja a házasságnak azt a durva felfogását, amely az iszlámi társadalomban, természetesen nem a vallási alapelvek szükségszerü következményeképen, érvényre jutott. És a házassági viszony nemesebb felfogását a család feladatairól és a nevelési ügy reformjáról szóló gondolatokkal köti egybe.

Báb tehát a társadalmi élet alapjait bevonta vallásos reformterveinek körébe. Nem csupán vallásos, hanem egyuttal társadalmi ujító. De mégis kezdetben gnosztikus és misztikus szemléletekből indult ki és ez az elem átvonul az egész rendszeren, amellyé világnézetét felépitette. A modern felvilágosodás gondolataival az elme pitagorászi játékait kapcsolja egybe. Mint a hurufi-k,[16] ugy játszik ő is a betük kombinálásával és a betük számértékének nagy jelentőségével; összeállitásaiban legnagyobb fontossága a 19-es számjegy-

nek van és ez nála a gematriák középpontja, melyeknek az ő elvont vizsgálódásában nagy szerep jut.

És amint saját személyére való tekintettel tanitja a gnoszticismusban gyökerező és az iszlám korábbi szakadásos mozgalmaiban kifejezésre jutott eszmét, az őt megelőző prófétákkal való lényegazonosságáról, ugy hirdeti a jövendőre is az ő korában ő benne megtestesült isteni szellemnek ujuló megnyilatkozásait. A megnyilatkozás sem Muhammedben, sem ő benne döntő befejezettségre nem jutott. Végnélküli folytonosság során jelenik meg az isteni szellem a koronként megujuló megnyilatkozásokban, melyek az isteni akaratot mindig teljesebb, az idők előrehaladottságához mértebb érettségben hirdetik. És ezzel mintegy már elő is készitette Mirza Muhammed Ali a községben nemsokára az ő halála után fellépő változást.

Tanitásainak velejét a Bajan (Magyarázat) cimü, szentnek becsült könyvében foglalta össze. És amint a következmények mutatják, az uralmon lévők az ő tanitásait, mind vallásos, mind politikai tekintetben fölötte veszélyeseknek tartották. Az alapitót és köréje sereglett hiveit, akik között a hős leány, Kurrat Alajn (szemnek vigasza) vonja magára rokonszenvünket, kiméletlenül üldözik, számüzik, zaklatják és mészárolják. Az 1850. év juliusában magát Muhammed Alit is kivégzik. A vértanu haláltól megkimélt tanitványok, kiknek lelkesedését az elszenvedett üldözés csak fokozta, török területen találtak menedéket.

A Báb-hivők gyülekezetében, azonnal az alapitó halála után már szakadás támadt, aszerint, amint a hozzátartozók az egyiket, avagy a másikat ismerték el Báb akaratának hivebb tolmácsa gyanánt — a közül a két tanitvány közül, akiket az alapitó vezetésükre rendelt. A kisebbség Subh-i-ezel (az örökkévalóság haj-

nalfénye) körül csoportosult, székhelye Famagustában (Cyprus), aki a Báb művét a mestertől megformált alakban akarta fentartani: ezek a konzervativ bábisták; a többség viszont a másik apostolnak, Behá-Alláhnak (Isten fénye) felfogásához csatlakozott, aki a hatvanas évek kezdete óta, a bábi-számüzöttek Drinápolyban való tartózkodása alatt, elébe kapva a ciklusos rendszernek, azonnal önmagát jelentette ki a mestertől hirdetett tökéletesebb megnyilatkozásnak, amely által az ő (már mint Báb, a mester) müve magasabb fokra emelődött. Szerinte Muhammed Ali az ő előfutára, mintegy keresztelő Jánosa; ő benne ismét megjelent az isteni szellem, hogy az előfutárnak elökészitő munkáját igazságban beteljesitse. Behá magasabbrendü — Bábnál. Ez csak a Káim volt (a keletkező), de Beha a Kajjum (az állandó); »aki majdan meg fog jelenni (ezt a kiefjezést használja Báb az ő leendő követőjéről), az nagyobb, mint az, aki már megjelent.« Előszeretettel nevezi magát Mazhar-nak vagy Manzar-nak, Isten nyilvánvalóvá válásának, akin mint tükörben szemlélhető Isten szépsége. Ő maga »Allah szépsége (dzsemál),« akinek arca, mint a drága csiszolt gyöngy az ég és a föld között világit. Csak általa ismerhető meg Isten lényege, amelynek ő a kisugárzása. Követői tényleg emberfölötti lénynek tartják és isteni tulajdonságokkal szerelik fel őt. Olvassák csak el az E. G. Brownetól kiadott áradozó himnuszokat, melyeket neki ajánlanak.

A viszály következtében, mely az uj gyülekezetnek hivei és a konzervativ bábisták közt kitört, Behá — községével — Akkába költözött, ahol tanitását zárt rendszerré fejlesztette és ezt nem csupán a millat al-furkan-nal, a korán gyülekezetével, hanem a millat al-bajánnal, az ujitásba bele nem egyező ó-bábistákkal is szembehelyezte, akik tudniillik a Bajánon tulmenni vonakodtak.

Tanitását egy csomó arab és perzsa könyvben és körlevélben rakta le és közöttük a kitáb akdasz (a szent könyv) a legfontosabb. Irott hirdetései szerinte isteni eredetüek. »Maga ez a lap, — körleveleinek egyike — elrejtett irás, mely az örökkévalóság óta az isteni biztosság kincsei között őriztetett és melynek jegyeit az (isteni) erő ujja irta, ha tudni akarjátok.« És emellett annak a látszatát ölti fel, mintha nem nyilvánitotta volna ki megváltó tanitásának egész gazdagságát; ugy látszik, mintha a legeslegkiválasztottabbak számára egyéb titkos, rejtett gondolatai is lennének. Némely tanitását még ellenségei elől is el akarja titkolni: »Nem tárgyalhatjuk ezt a fokot részleteiben — mondja egy helyütt, — mert ellenségeink hegyezik fülüket, hogy kilessék, amiben az igazi, az örökkévaló Istennek ellentmondjanak. Mert ők nem jutnak el annak a tudásnak és bölcsességnek misztériumáig, mely az Istenben megjelent.«

A mindenség szellemének ez a megnyilatkozása Behában, amely másodszori megnyilatkozás terjeszti el valójában az első alapitónak a hirdetéseit, a báb-i kinyilatkoztatás hatályát lényeges pontokban beszüntette. Mert ez, alapjában véve az iszlámnak csupán reformját, korszerüsitését jelenti, holott Behá széles gesztussal világvallást tervez, mely által az emberiség vallásos alapon való testvérüléséhez remél jutni. Amint politikai tanitásában kozmopolitikának vallja magát — »nem azé az előny, aki hazáját szereti, hanem azé, aki a világot szereti«, ugy vet el az ő vallása minden szoros és szük konfesszionálizmust.

A világszellem megnyilatkozásának tartotta magát és pedig az egész emberiség részére; ebben a gondolatban küldte apostoli leveleit, melyek kinyilatkozási könyvének egy részét teszik, Európa és Ázsia nemzeteihez és uralkodóihoz; sőt már Amerikát is szemügyre

vette. »Amerika királyainak és köztársaság fejeinek« is tudtul adja, hogy »mit bug a galamb az Állandóság ágain«. Hivei szemében az ő prófétai szellemmel eltöltött isten-emberi mivoltát nem kevésbbé emelte az a tény, hogy III. Napoleonhoz intézett iratában Szedán előtt négy évvel megjövendölte neki a bekövetkezendő bukást.

Kozmopolita tendenciájának értelmében azt ajánlja hiveinek, hogy mint az egész emberiséget, valamennyi nemzetet egyesitő világvallás apostolai, idegen nyelvek tanulása által készülődjenek küldetésükre, »hogy a nyelvekben jártas férfiu eljuttathassa Isten ügyét keletre és nyugatra s az államok és népek között oly módon hirdethesse, hogy az emberek kedélye felemelődjék hozzá és az elaszott csontok megéledjenek.« »Ez az egyesités eszköze, s a tanitás és a civilizálás legfőbb szere.« A világkinyilatkozás ideális eszköze szerint az egységes világnyelv. Azt kivánja tehát a királyoktól és miniszterektől, hogy valamely nyelv elismerését, vagy valamely uj univerzális nyelv alkotását illetőleg, melyet aztán a világ valamennyi iskolájában tanitanának — egymás között megegyezzenek.

Minden korlátozást, iszlámit ugy, mint bábistát, elvetett magától. Utóbbihoz való viszonyában ugyan nem tisztitotta meg hirdetését minden misztikus vizsgálódástól, betükkel és számokkal való mesterkedéstől, melyek az eredeti bábizmushoz tapadtak. De tulnyomó érdeklődését az erkölcsi és szociális mozzanatok kiépitésére irányitotta. A hadviselést szigoruan eltiltja, a fegyverek használatát csak a »végső szükség«-ben engedi meg; szigoruan eltiltja még a szolgaságot is, m i n d e n e m b e r e g y e n l ő: ez az uj kinyilatkoztatás magva. A »Szurát al-muluk« (királyok szurája) cimü kinyilatkozásban heves szemrehányásokat tesz a török szultánnak,

hogy Sztambulban a lakosság között oly nagy vagyoni különbségeket enged meg. Ujító kézzel nyul házassági viszonyokba, melyekre már Báb nagy figyelmet fordított. Eszménye a monogámia, de engedményeket tesz a bigámiának is; ez azonban már határa a többnejüségnek. A válás megengedhetőségét fentartja ugyan, de humánus követelményekkel veszi körül. Az elvált feleség ismét való elvevése, ha közben nem ment ujból férjhez, megengedett és szabad; tehát teljes ellentétben az iszlám szokásával. Az iszlám törvénye teljesen elavult és tulhaladott; az imák és ritusok uj formákat nyernek; a csoportos istentisztelet a liturgiai formákkal (szalat al-dzsama-a) megszünik; mindenki személyes egyedülétben (furádá) imádkozik, csak a halotti imánál tartják fenn a gyülekezetet; a kibla (az imairány) nem Mekka felé fordul, hanem arra, ahol az lakik, kit Isten küld (mint az ő megnyilatkozását); ha ő távozik, változik a kibla, mig valahol állandóan le nem telepedik. A testi tisztaságot, mosakodást és fürdőket az uj törvény vallásos cselekedet gyanánt és igen behatóan követeli, emellett óva int a perzsa fürdőktől, melyeket különösen tisztátlanoknak mond.

A megszoritásokat, miket a hivőkre az iszlám rak, anélkül, hogy részleteket emlitene (csak némely ruházati törvényt érvénytelenit nyomatékkal), egyetlen tollvonással törli: »Mindent tehettek, ami a józan emberi észnek nem mond ellent.« Elődje mintájára ő is fáradhatatlan az ulémák elleni harcban, akik visszatartják és elforgatják Isten akaratát. De ajánlja a tartózkodást a vallási ellenfelekkel való vitától. Hivatásszerü lelkészi osztályt a behájvallás nem ismer. A Mindenség eme egyházának minden tagja üzzön produktiv, a társadalomra hasznos foglalkozást, az arra hivatottak ellenszolgáltatás nélkül is legyenek a gyülekezet szellemi oktatóivá. A cél-

szerü oktatói hivatal megszünését a gyülekezési helyeken levő szószékek (minbar) eltávolitása érzékelteti.

Azt várnók, hogy politikai vonatkozás szerint Behát a liberálisok táborában találjuk. Ebben csalódunk. Sőt inkább azzal lep meg minket, hogy erősen támadja a politikai szabadságot. »Látjuk, hogy némely emberek a szabadságot áhitják és véle dicsekednek: de ők nyilván tévedésben tévelygnek. A szabadság a következményekben zavarokhoz vezet, melyeknek tüze nem lohad le. Tudjátok meg, hogy a szabadság eredete az állatiságban van; az ember — törvények alatt áll, melyek saját durvaságától és a hütlenek ártalmaitól őt megóvják. Valóban, a szabadság eltávolitja az embert attól, amit az erkölcs és a becsület követel« — s igy tovább, a nyiltan reakcionárius gondolatmenet. Nem is helyeslik Behá követői a politikai szabadelvüség kifejlődését Törökországban és Perzsiában; helytelenitik a szultán és a sah trónfosztását.

Halála után (1892. máj. 16.) Behá Allah küldetése, számbavehető ellentállás nélkül, fiára és utódjára, Abbász Efendire szállott át, kinek mellékneve Abd al-Behá, vagy g u s n a'z a m (a nagy ág). Atyja eszméit nagy átfogóju fejlődésre segiti. Mindinkább a müvelt nyugati gondolkodás formáihoz és céljaihoz alakitja és illeszti őket; a fantasztériák, melyek az előbbi fokozatokhoz tapadnak, lehetőleg szelidülnek, ha nem is mellőztetnek teljesen. Bőven használja Abbász az ó és uj testamentum irásait, melyeket céljaira idéz. És ezáltal a hatást még szélesebb körökre erőszakolja, mint aminőkre atyja hiveinek tömege terjedt.

És ép Abd al-Behá fellépése óta a propaganda egész jelentős eredményeket ért el. Nagyszámu amerikai hölgy zarándokolt a perzsa prófétához a Karmel tövében, hogy saját szájából vigyék nyugati hazájukba az

üdv igéit, melyeket a hirdető közvetlen közelében ők maguk lestek el. Abbász Efendi tanitásainak legjobb előadását egy hölgynek, miss Laura Cliford Barneynek köszönhetjük, aki hosszabb időt töltött Abbasz környezetében és mondásait gyorsirással feljegyezte, hogy az uj Behá-tanitás foglalatját a nyugati világnak áthozza.

A mozgalom tehát, melyet Báb kezdeményezett, nem viselheti többé az alapitó nevét. És ujabb időben jogos az előszeretet, mellyel Mirza Muhammed Ali tanitásának ezt a mindinkább elterjedő és versenytársait háttérbe szoritó hajtását Behájije néven nevezik és a hivők maguk is, — ellentétben a konzervativ Bajan-hivők maradékával, amely más vezetés alatt áll, — ehhez csatlakoznak.

Az a széles, egyetemesitő vonás, mely őket jellemzi, nemcsak a mósékból, hanem az egyházakból, zsinagógákból és a tüzimádók templomaiból is szerzett n ekik hiveket. Ujabb időben Askabadban (a perzsa határhoz közel, az orosz Turkesztánban) is berendeztek már nyilvános templomot, melynek leirását nemrég Hippolyte Dreyfus, a behaizmus egyik lelkes európai harcosa adta. Másrészt a vallásos szabadgondolkodásnak, az iszlámi pozitiv vallástartalom bomlasztásának fogalma is a behaizmus jegyébe burkolózik. Mint egykoriban a zindik kifejezés, mely eredetileg oly muszlimokat jelölt, kiknek vallásos felfogása perzsa és manichaeus vallási nézetekhez járt közel, vagy mint később a failaszuf (filozófus) név, ujabban armaszun (franc-macon), tekintet nélkül a korrekt iszlámtól való elszakadás valamely meghatározott fajára, általában a »szabadgondolkodás«-ra vonatkozik, ugy manapság Perzsiában a Behái elnevezés nemcsak azt tanusithatja, hogy az illető a bábi vallásnak ehhez a legujabb alakulatához tartozik, hanem — amint Rev. F. M. Jordan meg-

figyelte — »sokan azok közül, kiket ezzel az elnevezéssel illetnek, a valóságban egyszerüen irreligious rationalists, vallástalan racionalisták.« Amennyiben eme vallási forma hiveinek Perzsiában és egyéb muszlim országokban is még minden okuk megvan, hogy teljesen muhammedán-ellenes meggyőződéseiket a nyilvánosság előtt eltitkolják, és hogy takijját[17] (elővigyázatot) gyakoroljanak, azért nehéz lenne csak megközelitően helyes statisztikáját is adni a bábizmus kétfajta követőinek. Valószinüleg nagyon is előre merészkedett Rev. Isaac Adams, a bábi-viszonyok egyik legujabb ismertetője, midőn számukat egyedül Perzsiában három millióra teszi; mert ez az ország teljes lakosságának majdnem egy harmada lenne.

És igy a bábizmus behaizmussá lépve elő, komolyan a propaganda alakulatába jutott. Tanitói és hivei legkomolyabban ama meggyőződésük szerint jártak el, hogy ők nem az iszlám egyik szektája, hanem a világot átfogó tanitás megjelenitői. Terjeszkedési tevékenységük széles területen, messze vidéken (egészen Indo-Chináig), nemcsak az iszlám-hivőket ragadta meg, hanem egyre jobban és emlitésre méltóbb eredménynyel lépi át az iszlám körét. Mert az akkai próféta Amerikában is — mondják, Európában is — sőt keresztények között is buzgó hivekre lelt.[18] Csikágóban már megtörtént az előkészület a behaita templom felállitására és mikor ezek a lapok a nyilvánosság elé kerülnek, ez a terv talán már valóra is vált.

Zsidó rajongók felhajhászták már az ó-testamentum prófétai könyveiben Béhá és Abbász előrejelezését. Ha valamely helyen »Jahve fényéről« esik szó, a világmegváltó Behá Allah megjelenését kell szerintük rajta érteni. S nagyon bőségesek és szaporák ő szerintük a karmelhegyi vonatkozások, mely hegynek közelségé-

ben sugárzott a 19. század vége felé Isten világossága az egész világra. És nem is késlekedtek, hogy Dániel könyvének látomásaiból a Báb-bal kezdődő mozgalom előrejelzését és időpont-meghatározását kiokoskodják. A 2300 (évet jelentő) nap (Dan. 8. 14.), melyeknek leforgása után »a szentély megtisztul«, a rendes időszámitás 1844. évvel befejeződött, azzal az esztendővel, melyben Mirza Muhammed Ali mint Báb fellépett és amellyel a világszellem a megnyilatkozásnak uj fázisába jutott.

Abbász Efendi felléptével a biblia-alkalmazás egy fokozattal tovább fejlődött. Ő is előre jeleztetett és pedig mint »a gyermek, aki nekünk született, a fiu, aki nekünk adatott«, akinek vállaira tétetett az uralom és aki Jezsájás csodálatos epitetonjainak (Jezs. 9, 5.) viselője. Ép, mikor ezeket a lapokat irom, hallhatom ezeket a bibliai bizonyitékokat egy behaita rajongó szájából, ki már mintegy két éve tartózkodik Budapesten. Odahaza Teheránban orvos és itt követőket akar vallása részére toborozni és épen Magyarország iránt érez különös küldetést; egygyel több bizonyiték arra a tényre, hogy nem az amerikai föld az egyedüli, melyre az uj behaistáknak a muhammedánizmuson kivül álló eme propagandája figyelmét forditja.

11.

Az iszlám fejlődéstörténeti jelenségeinek szemlélésekor India a maga részére különleges helyet kér. Mert a fejlődéstörténeti jelenségek ezen a talajon azoknak a sajátságos etnográfiai viszonyoknak a termékei, melyek Indiát általában jellemzik és ezek a jelenségek a vallástörténeti vizsgálódást uj távlatokat nyitó meggondolásokra izgatják. Amelyekre ebben az összefüggésben természetszerüleg csak igen határolt terjedelemben térhetünk ki.

Noha a gaznewida hóditás a 11. században az ősi ind kulturán mély sebeket ütött, a régi vallási formák az iszlám meghóditotta Indiában is mai napig eredeti alakjukban fennmaradtak. A nagy gazdagodás ellenére, melyet az iszlám a brahma-községek nagyszámu konvertitájának köszönt, a korán nem tudta a védákat lényegesen és jelentékenyen megkárositani. Sőt sehol sem kényszerült az iszlám, hogy türelmét idegen kultuszok iránt oly nagy mértékben igénybe vegye, mint ép Indiában. A népességi viszonyok arra késztették az iszlámot, hogy félretegye azt az alaptételét, mely az egyisten-vallásoknak messzemenő türelmet biztosit, ellenben kiméletlenül elrendeli a meghóditott országok bálványainak kiirtását. Az indiai bálványtemplomok fenn tudtak maradni az irtóharc ellenére is, melyet az energikus és vallásos gaznewida Mahmud rájuk támadt. A hindu vallások hallgatólagosan az ahl-al dimma (védencek) jogi állapotába léptek.

Indiának kaleidoszkopszerüen tarka vallási világa másrészt szükségképen kölcsönhatást létesitett közte és a mellételepedett iszlám között. A hinduk tömeges áttéri-

tése alkalmával helyenkint egy és más, a hindu társadalmi szemléletből átjött az iszlámi életbe is. És igy a vallásos élet területén igen sajátságos jelenségekkel állunk szemben. Iszlám alapfogalmak ind gondolatok értelmében átalakulnak. Meglepő, az általános felfogásra ugyan természetesen nem bizonyitó példája ennek az a fogalmazás, melyben az iszlámi kettős-krédót indiai muhammedán fejedelmek pénzén néha olvassuk: »A meghatározhatatlan — Egyetlen Ő, Muhammed az ő avatarja«.[19] Nagy és tág tér, ahol a hindu befolyás az iszlám szentségeire érvényesülhet, az iszlám szenti kultusza.. Itt az ind elem erősen érvényre jutott és különösen az ind siitizmusban nagyon említésre méltó jelenségeket mutat. Ind istenalakokat muhammedán szenteknek tartanak és ind szent-helyeket önkénytelenül muszlim értelemben magyaráznak.

Hóditásainak egyetlen területén sem mutatja az iszlám a pogány szokások megőrzésének oly kiáltó példáit, mint épp Indiában és a tőle függő szigetvilágban. Ezen a téren csak ugy tólulnak elénk a valóságos pogány-iszlám valláskeveredés jelenségei. Teljesen külsőleges Allah-kultusz, teljesen felületes korán-használat, valamint iszlám szokások értelmetlen gyakorlása mellett egész közvetlenül a démoni s halotti kultusz és egyéb animisztikus vallási szokások fenmaradása. Bőséges anyagot adnak a vizsgálódásra eme szinkrétizmust illetőleg a keletindiai Archipel népei közt fellépő iszlám jeleségek, a melyekről e szempontból C. Snouck Hurgronje és R. J. Wilkinson fontos és alapos könyvekben értesitenek minket. T. W. Arnold közölt nemrégiben az ind kontinenst illetőleg tanulságos dolgokat a hindu-istenek imádásának és a hindu ritusoknak fenmaradásáról különböző indiai iszlám-népek alsóbb osztályaiban.

A szunna vakbuzgóinak tehát, akiket wahhabita eszmék áthatnak, s igy az iszlám tisztitására törekesz-

nek, az indiai iszlám — tetemes anyag a megmunkálásra. Két irányban nyilik előttük alkalom messzehatóó feladatok elvégzésére és pedig először: megtisztitják az iszlámot az indiai szentektől és e szentek kultuszához tapadó vallásos szokásoktól; másodszor: misszionáriusi tevékenységet fejtenek ki az ind lakosságnak az iszlámtól csak felületesen érintett rétegeiben.

Egy évszázadja, hogy az indiai iszlám efféle mozgalmakat átél. Az áramlat, mely a wahhabita gondolatokat magával hozta, erre az iszlámi területre is Arábia felől jött. A mekkai zarándokot tapasztalatai a vallásos erők felébresztésére, ujonnan felmerült törekvések elsajátitására és az iszlám távoli vidékein való elültetésére mindig nagy befolyással voltak. Indiában az efajta izgatásokat csendes és teoretikus előkészületek után a Bareli-ből való Szajjid-Ahmed transzponálta cselekvésre, aki a wahhabita gondolatokat a 19. század első negyedében a muhammedán India különböző vidékein előterjesztette és aki azt a törekvését, hogy a szentek kultuszában és a babonás szokásokban oly rikitóan fellépő sirk[20]-től az iszlámot megtisztitsa, hinduk térítésével kapcsolta egybe és ez a térités az ő követői és hivei szerint szerfölött eredményes.

A primitiv iszlámi élet helyreállitása végett még vallásháboruba (dzsihád) is vezette szépszámu hiveit. A háboru közvetlen célja az észak Indiában elterjedt szikh-szekta letörése volt. Erről a szektáról néhány szót fogunk azonnal szólni. Az eredménytelen háboru alatt azonban 1831-ben halálát lelte. És ha a kalandos dzsihád-vállalat meg a vele összefüggő politikai kisérletek Ahmed halálával véget is értek, az általa felkeltett vallásos mozgalom az indiai iszlámban halála után is egyre tart.

Ha nem is wahhabita zászló alatt, mindenesetre nagy

hatással voltak Ahmed tanításának apostolai az iszlámi-szokásokat felvevő — de csak névleges — muhammedánok teljes eliszlámosítására. Rábirták őket az iszlámi törvény követésére és szunna-hü csoportokat is toborzottak belőlük, melyeknek elágazásai az indiai iszlám szektáinak számát szaporitják. Ezeknek a csoportoknak egyik kiváló köre a törekvéseikre jellemző f a r a i d i j j a nevet viseli, azaz »az (iszlámi) vallásos kötelességek követői.« Ennek a reformátori mozgalomnak a wahhabitizmus szunna szempontjaiban gyökerező tételei a bareli-i Ahmed hü barátjának, a delhi-i Maulawi Iszmailnak még ma is sokat olvasott könyvében vannak meg. Cime: t a k w i j a t a l-i m a m (a hit megerősitése) és tartalma: mindennemü s i r k energikus letörése és a tauhid (az istenegységvallomás) ujból való elfogadtatása.

12.

Az ind-iszlám nem vonhatta ugyan ki magát a bennszülött vallások befolyása alól, de másrészt az iszlám istenfelfogása is nagy hatással volt az ind kultuszok hivőire. És ebben az irányban a szinkrétizmusnak, az ellentétes vallási nézetek összeegyeztetésének fölötte erős jelei mutatkoznak, melyek ugyan a hinduizmus fejlődésére a nagyobbjelentőségüek, de amelyeket mint az iszlám hatásait, az iszlám hisztorikusa sem mellőzheti.

Észrevették, hogy a 14. század végén és a 15. elején iszlám-elemek kerültek a hinduk vallásába. Iyen befolyások különösen egy bizonyos Kabir nevü takács tanitásai révén jutottak felszinre. A Ramananda-iskola tizenkét apostolának egyike volt ő és az indiai iszlám hivői is, meg hindu hivei is szentnek tisztelték. Az ő révén muhammedán szufi-gondolatok is visszaáramnak abba a körbe, amely eredetileg forrásaik egyike volt.

Nem hallgathatom el, hogy ezeknek a befolyásoknak ismertetőjele egyelőre vita tárgya. Grierson tanár, India egyik legnagyobb ismerője, keresztény gondolkodás behatásának magyarázza ezeket a jelenségeket és az iszlámi befolyások feltételezését nem fogadja el. Nem vagyunk illetékesek, hogy állást foglaljunk ebben a kérdésben, mely az angol Royal Asiatic Society 1907. évi gyülésének legérdekesebb tárgya volt. De a jelenlegi összefüggésben még sem mellőzhető el az iszlám-befolyásra való utalás,[21] melyet figyelemreméltó oldairói konstatálnak.

Hindu-iszlám szinkrétizmusnak tekinthető továbbá Nänak (mh. 1583) vallásalapitása. Az uj alapitó Kabir egyik tanitványa volt, vallása az észak-indiai szikh vallás és az erről szóló irodalmat nemrégiben M. A. Macauliffe nagy müve (Oxford, Clarendon Press 1909. 6 kötet) növelte. Az Adi Granth eme szerzője, ugyancsak az iszlámi szufizmus befolyása alatt, amely mindenesetre budhista behatásokkal is keverődött, oly vallásos világnézetet gondolt ki, amelyben hinduság és iszlám egyesülnének, amivel — mint Frederic Pincott kikimutatja — »azt a szakadékot akarta áthidalni, mely a hindukat a próféta hiveitől elválasztotta.« Legfontosabb elemnek mutatkozik benne, hogy a politeizmus helyébe a szufik egyisten-hivő világfelfogását teszi. Nänak müvét utódai természetesen társadalmi vonatkozásban is homályossá és zavarttá tették és a harcoktól, melyek a kölcsönös vonatkozások későbbi folyamán rendszerének követői és az iszlám hivei közt fellobantak, alig lehet már megismerni, hogy a szikh-vallás alapitójának kiindulópontja az ellentétek kiegyenlitésére való törekvés volt.

De az iszlám befolyása az ind szektákra még későbbi időkben is észrevehetővé válik. A 18. század első felében keletkezik a bálványimádást támadó hindu szekta, (Ram Szanaki) melynek kultusza némileg hasonlit az iszlám istentiszteletéhez.

13.

Mégegyszer visszatérünk arra a tényre, hogy vallási világának a sokszinüsége révén India az összehasonlitó vallástudomány iskolája lehet. És tényleg volt is iskolája.

A tarka vallás-világ azonban nemcsak a vallások összehasonlitó kutatásaira volt alkalmas, hanem könnyen kiinduló pontjává és mozgató okává lehetett uj vallások alapitásának is. És iszlám történeti szempontból különösen egyiküket kell megemlitenünk, azt, amelynek kiindulópontja a sokszinü ind vallás-világ elméleti vizsgálata volt.

Alapitója Abulfath Dzselaleddin Muhammed indiai fejedelem, akinek a történelem az Akbár (a Nagy) diszitő jelzőt adta. Históríkusa az európai irodalomban schleswig-holsteini Friedrich August, Noer grófja (1881) volt és tetteit nemrég (1908) ismét R. Garbe tübingi tanár rektori beszédben méltatta. Max Müller egy alkalommal Akbar császárt az összehasonlitó vallástudomány első képviselőjének mondta. Tény ugyan mindenesetre az, hogy későbbi minisztere Abulfadl al-Ailami ebben az irányban már dolgozott előtte; urának Akbarnameh cimü könyvében emléket is állitott. Már Akbart megelőzve tanulmányozta a különböző vallási formákat és gondolkodott valamilyen — a pozitiv iszlámot tulhaladó — vallási alakulat kifejlesztésén. De Akbarnak volt csak meg a hatalma, hogy a vallásösszehasonlitó gondolkodás éredményeit állami gyámság alatt álló intézményben megtestesitse. Noha ugy látszott, hogy ifjukori neveltetése hiányos lévén, a magas

eszmék nem igen fogják érdekelni, mégis Tamerlán nagy mogul eme utódjának nevéhez kapcsolódik az indiai iszlám-kultura virágkora, az indiai iszlám-történetének egyik legemlitésreméltóbb, a 16. század végén lefolyt epizódja. Ez a tehetséges fejedelem mély vallásosságát és a vallásos gerjedelmek iránti hajlamát már egyik hosszu utazásával is tanusitotta, melyet alantos szolgának öltözve azért tett, hogy az édesszavu hindu dalnok, Haridasza költeményeit hallhassa. Ez a lelki rátermettség, ez a lelki hajlam okozta aztán, hogy Akbar nem engedte haszontalanul elfutni az alkalmat, melyhez birodalmának tarka vallási állapota révén jutott és a különböző vallások arra hivatott képviselőivel a királyi palotában előadásokat tartatott. Azok a viták, a melyekre a legkülönbözőbb árnyalatu teológusokat egybegyüjtötte, azt a meggyőződést szilárdithatták meg lelkében, hogy mindegyiküknek értéke csak viszonylagos. S igy nemsokára megingott hite az ő vallásának, az egyedül üdvözitő iszlámnak, az értékében is, melynek szufi-i része és kialakulása volt csak egyébiránt az, melyhez szubjektive még erősen köze volt.

Amig tehát széles birodalmában a legkülönfélébb vallások hiveinek a legkorlátlanabb kultuszszabadságát biztositotta (1578 körül), a maga részére uj vallásformát gondolt ki, mely külsőleg ugyan még az iszlámhoz kapcsolódik, de alapjában véve annak legteljesebb összeomlását mutatja. A fejedelem engedelmes udvari tudósaival mudzstahid-nak nyilvánitotta magát, azaz oly teológusnak, akinek az iszlámi felfogás értelmében önálló tanitásokat terjeszteni joga van és ezzel a joggal felfegyverkezve állitotta fel vallási módszerét, melyben az iszlámi hit tételei és alakulatai teljesen elértéktelenülnek; helyükre a magát tauhid illahi (monoteizmus) névvel jelölő császári vallás közép-

pontjául, bizonyos etikai racionalizmus lépett, melynek csucsa: a lélek és az istenség szufi-felfogásu egyesülésének eszménye. A rituális előirásokat illetőleg észrevehető a fejedelem zoroaster vallásu tanácsosainak erős befolyása, kiknek vallása a perzsa hazában elnyomatva, ind földön nyert uj otthonra és az indiai vallásvilág tarkaságát teljessé tette. Az uj vallás főpapja maga a császár lett és legszembeötlőbb vonása gyanánt a világosság, a nap és a tüz kultusza jut félreismerhetetlenül kifejezésre.

Akbar vallása nem nevezhető reformnak, inkább az iszlám megtagadása, törés a hagyományokkal, ami ily élesen még az iszmailitizmusban sem történt. De nem igen vesszük észre, hogy az iszlám fejlődésére mélyebb hatást gyakorolt volna. Ugy látszik, hogy az udvari körök, meg az intellektuellek legfelső csucsain nem ereszkedett alább. Alapitóját sem élte tul. Valamint az ó-korban az egyiptomi vallás reformja, melyel a felvilágosodott IV. Amenofisz fáráó ajándékozta meg birodalmát, a jelenhez kapcsolódott és a fáráó halálával ismét az öröklött kultuszba olvadt, ugy nem élte tul Akbár vallási alkotása sem halálát. Mert Akbar halála után (1605) az ortodox iszlám minden különösebb rázkódtatás nélkül korábbi uralmához jutott és csak az angló-indiai bramánok és muszlimok legujabb rációnálisztikus mozgalmai során nevezik Akbart a mozgalom előfutárának és ez is csak azért, hogy a bramanizmust, a parszizmust és az iszlámot egymáshoz közelebb segitsék.

14.

Ez pedig az indiai iszlám fejlődésének egészen modern fázisához visz minket.

A nyugati kulturával való szoros érintkezés meg az a tény, hogy európai gyarmatositás és hóditások révén az iszlám-hivők milliói nem-muszlim, idegen uralom alá kerülnek, amivel a külső élet modern alakulásaiban való részvételük jár együtt, szükségképen mélyen hatottak a müvelteknek az öröklött vallási nézetekhez és cselekvésekhez való viszonyára, amelyek egyre sürgetőbben kivánták, hogy őket az uj viszonyokkal kiegyeztessék. Az eredmény az lett, hogy az alapvető és fődolgokat a históriai járulékoktól és szerzeményektől szigoru kritikával elkülönitették, mert a járulékok mindenesetre könnyebben eshettek áldozatul a kulturszükségletnek, mint az alaptételek. De másrészt azonnal feltünt a szükség, hogy az iszlám alapvető tanitásainak kultur-értékét az idegen világnézettel szemben apologetice megvédjék, hogy az iszlám tanitásait a kultura iránti kelletlenség szemrehányásától megvédelmezzék, hogy tanainak alkalmazkodási képességét minden időben és minden nép között — kimutassák.

Noha ezt az apologetikus tevékenységet szakadatlanul az a nemes törekvés kiséri, hogy a tiszta buzát a pelyvától elkülönitsék, mindazonáltal az irányzatos racionalizmus jellege huzódik át rajta, noha — és különösen történeti vizsgálódásnál — a racionalizmus nem

mindig jogos. Ezeket a racionalisztikus törekvéseket, melyeknek célja: az iszlámi életet és gondokodást a rájuk törő nyugati kultura követelményeivel összeegyeztetni, a felvilágosodott szellemek az iszlámi hivők között különösen Indiában igen erős társadalmi és irodalmi tevékenység során hirdetik és terjesztik. Szejjid Amir Ali és sir Szejjid Ahmed Chan Bahadur vezették — az iszlámi világ egyéb tiszteletet parancsoló személyiségeivel együtt — az iszlámot ujjászervező szellemi mozgalmat és ennek az eredménye az, hogy az indiai iszlám a művelődés utján mindig derekabban tör előre; további feladata pedig, hogy az iszlám jogát az életre — természetesen azoktól a férfiaktól képviselt racionalisztikus mintázásban, — a korszerü kultura áramlatai közepette bebizonyitsa.

Ezek a törekvések (a régihez ragaszkodók szivesen nevezik őket az uj mutazilának [22]) — irodalmilag — teológiai és történeti értekezésekben, angol és ind nyelvü könyvekben és folyóiratokban fejeződtek ki és eredményük a modern muszlimok különféle módokon való tömörülése lett. Ezekben a tömörülésekben testesül meg a reformált iszlám és ezek képviselik őt nyilvánosan. Számos és különféle fokozatu iskola alapitására adtak alkalmat s ezek között a legkiválóbb hely az iszlám fejedelmek bőkezüsége következtében hamar felépült aligarh-i főiskolát illeti meg. A fent már emlitett Aga Chan is — az iszmaillija maradék mai feje — ennek, valamint sok más nevelésügyi intézménynek előmozditói között van.

Ez az iszlámi modernizmus, mely legelőször Indiában támadt, akár ind, akár egyéb befolyás alatt — eleinte mindenesetre kis mértékben — egyéb országok (Egyiptom, Algir, Tunisz és főkép az orosz uralom alatt

levő tatárok) muszlimjainak vallásos gondolatvilágába is behatolt.

Ezek a művelődési törekvések, melyek szerte az iszlámi világban szorosan érintkeznek a vallásos élettel, mindenesetre az iszlámi fejlődés uj fázisának magvait hordják magukban. És ezeknek hatása alatt talán az iszlámi teológia is elérkezik majd forrásainak tudományos és történeti vizsgálatához.

15.

Efajta intellektuális áramlatok közepette indult meg most Indiában a legujabb iszlámi szekta keletkezése, melyet komolyan venni és vizsgálni egyelőre még nehéz. Az Ahmedijja alapitója, a pendsab-i Kadhiánból való Mirza Gulam Ahmed. Szekta-alapitását azzal a felfedezéssel hozta összefüggésbe, hogy Jézus hiteles sirja a Kasmir melletti Szingárban a khanjar uton van és hogy egy egyébként ismeretlen Jusz-Aszaf nevü szentről elvezett sirral azonos (noha ez a sir egyébiránt valószinüleg buddhista eredetü). Szerinte Jézus jeruzsálemi üldözőitől megmenekült, keleti vándorlásai során ideérkezett és itt halt meg. Ezt a felfedezést G. Ahmed irodalmi bizonyitékokkal támasztja meg és eme felfedezése alapján Jézus feltámadását illetőleg a kereszténység meg az iszlám tradicióit is megtámadja. Ő a jézusi »szellemben és erőben« a világ hetedik évezredére megjelent messiás és egyidejüleg a muhammedánoktól várt mahdi is.

Az iszlám hagyomány szerint Isten minden évszázad kezdetén támaszt a hit megerősitésére egy férfiut, aki az iszlám vallását megujitja. Szunniták is, siiták is buzgón számlálják a férfiakat, az egy-egy évszázad részére küldött isteni »megujitók«-at. E férfiaknak időrendben utolsója maga a mahdi lesz. És e mahdiságra jelenti be igényét Ahmed, lévén ő a 14. század[23] elején istentől küldött vallási megujitó. És ezzel a páros, ezzel a kettős igénnyel, hogy ő az ismét megjelent Jézus is meg a mahdi is, amihez a hindukra való tekintettel még az avatar jelleget kapcsolja, nem csak az iszlám jö-

vendő világuralmi reményeit akarja önmagában megtestesiteni, hanem ki akarja fejezni véle az egész emberiséghez való egyetemes küldetését is.

Első nyilvános fellépése 1880-ban volt, de csak 1889. óta szerzett komolyan követőket és hivatkozott prófétái küldetésének erősitése céljából jelekre és csodákra és bevált jóslatokra. Mahdi jellegének bizonyitéka volt szerinte az 1894. év ramadan havi nap- és holdfogyatkozás, mert mohammedán hagyomány szerint a mahdi megjelenését ilyes égi jelenségek jelzik majd előre. De mahdi igénye az iszlámi általános mahdi-ideától egy pontban elkülönződik, és ez: küldetésének békés jellege. Az iszlámi ortodoxia szerint a mahdi egy hős, aki a hitetleneket karddal veri ki és kinek utját vér jelzi. A siiták egyebek között a sahib al szejf »a kard férfia« cimmel is titulálják. Az uj próféta ellenben a béke fejedelme. Törli a dzsihádot — vallásháborut — az iszlám férfikötelességei közül és követőinek szivébe a békét és türelmet vési, elitéli a fanatizmust és arra törekszik, hogy hiveivel általában a kulturát megkedveltesse. Községe részére szerzett krédójában nagy sulyt fektet a muszlim férfiu etikai erényeire. Az emberiség regenerációjára törekszik, még pedig ugy, hogy az istenhitet akarja megerősiteni és a bünösöktől akarja megszabaditani az emberiséget. Emellett a főbb muhammedáni kötelességek betartását is követeli. Hirdetéseiben az ó- és ujtestamentumra, a koránra és a hiteles hadithra hivatkozik. Külsőleg a koránnal akar összhangban lenni, ellenben igen szkeptikus a hagyományok irányában, melyeket — hitelességüket illetőleg — kritikának vet alá. Innét és ezért adódik némely eltérése az ortodox iszlám ceremonializmusától, amely pontokban az a hadith-on alapul.

Nevelés ügyi terv is összefügg a propagandával és ez a terv az oktatásban a héber nyelvnek is helyet

juttat. Ezideig (1907) állitólag 70.000-re nőtt az uj mahdi-községnek lélekszáma, sok követője akadt az európai kulturától befolyásolt muszlimok között. A mahdi termékeny iró is. Tanitását a muszlimok részére hatvannál több arab meg uzdu nyelvü iratban fejtette ki, és ezekben terjesztette elő a bizonyitékokat küldetésének igazsága mellett. Hatást a nem-keleti világra is gyakorolni — Ahmed a »Rewiew of Religions« angol nyelvü folyóirat kiadásával törekszik. Ezideig legalább ez a legujabb szektaalakulat az iszlámon belül.

16.

Végezetül némely iszlámi körben jelentkező áramlatról tétessék említés.

A multban sem hiányzott már a törekvés, hogy a szunniták és siiták között tátongó szakadék áthidalódjék. Az iszlám eme két alakulata között azonban számos átmeneti fokozat van. A szektára oszlás nyilt következményei tehát csak ott válhattak döntőkké, ahol a siitizmus kormányzó államegyházul szerveződött, azaz siita államalakulatokban. Siita állam pedig a történet folyamán kevés akad. Ezekben az államokban azonban természetesen a siitizmus — egyéb országok szunnita alakulatával szemben — zárt és kifelé ellentálló egyházi közösség gyanánt áll fenn.

Hogy jelenleg Perzsia a siitizmus előbástyája, annak oka a Szefewi-dinasztia (1501—1721) trónrajutásában van, mely dinasztia előzetes sikertelen kísérletezések után — a határos török állammal ellentétben — a perzsa birodalom uralkodó vallásává a siitizmust emelte. A dinasztia bukásakor Nádirsáh, a nagy hóditó békét kötve Törökországgal a két szekta egyesitésén fáradozott, de nemsokára meghalt (1747) s igy vállalkozása meghiusult. Abdallah b. Huszein al Szuwejdi (született 1104/1692, meghalt 1174/1760) szunnita teologusnak most már nyomtatásban is hozzáférhető feljegyzései között egy érdekes egykoru dokumentum akad, mely szerint Nádirsáh a szunnita és siita teológusokat közös gyülésre hivta össze és ekkor tényleg megegyeztek, hogy a siitizmus a szunnita iszlám négy ortodox ritusához ötödik gyanánt (madhab[25]) csatlakozik. Az egyezmény

értelmében már majdnem arra került a sor, hogy Mekka szent területén a négy ortodox ritus ott levő helyei (makám) mellé a dzsafárik immár ortodoxnak elismert ritusa számára ötödik makámot berendeznek: ami a legtöbbetjelentő formális kifejezése annak, hogy az iszlám siita alakulatát az ortodoxia rendszerébe bekebelezték. De mindez csakhamar egyes rajongók utópiájának mutatkozott. A kölcsönös és öröklött gyülölet mind a szunnita, mind a siita teológusoknak lehetetlenné tette, hogy a sah tolerans törekvései mellett halála után is szilárdan kitartsanak.

Későbbi időben (a mult század első felében (Samil, helyesen kiejtve: Samwil, Sámuel) és murid-jai[25] alatt (a Kaukázusban) a közös elnyomó elleni szabadságharcban, ismét látjuk a két szekta futólagos összezárkózását. Ez azonban hazafias és nem teológikus nyilvánulás volt.

Az utóbbi években sokat emlegetett mozgalom, melyet p á n i s z l á m i z m u s névvel jelölnek és melyet szokássá vált, majd létező veszélynek, majd csak rémképnek minősiteni, ez a sokat emlegetett mozgalom a mohammedán körökben azt a gondolatot juttatta előtérbe, hogy a szektai ellentéteket kiegyeztessék és egyesüljenek. Pániszlámi tendenciáktól távol, sőt inkább modern kulturtörekvések szolgálatában merültek fel az egyesülési gondolatok, még pedig orosz-iszlámi talajon, ahol az iszlám népesség körében az utóbbi idők folyamán az egészséges előrehaladás oly sok jele mutatkozott. Szunniták siita mósék istentiszteletein vesznek részt és ájtatosan hallgatják — például Astrachánban — amint a prédikátor szónokolja: »Csak egy iszlám van; a filozófusok és a görög szokások (?) sajnálatraméltó befolyása volt, hogy a korán-magyarázók civakodásai az Abbaszidák idején a szakadást okozták«. És egy és ugyanazon istentisztelet során egyesiti az előimádkozó imám Haszan és Huszein siita

martirok dicséretét a kalifák magasztalásával, kiknek nevelt egyébiránt a jámbor siita az átok kifejezéseivel és a fanatikus gyülölet megnyilvánításával szokta kisérni.

Az 1906. év augusztus havának 23. napján a kazáni muszlim kongresszus az iskolai ifjuság vallási nevelésének kérdésével foglalkozott. Határozatot hoztak, hogy: szunniták és siiták is egy és ugyanazon tankönyvet használják és hogy a tanitók arányosan a két szekta bármelyikéből választhatók. A siita és szunnita ifjuság közös vallásoktatása azóta a gyakorlatban is sikeresen megllett. A két ellentétes szekta közeledésének hasonló jelei ujabb időben Mezopotámiában társadalmi téren is mutatkoztak, még pedig a nedzsef-i siita tekintélyek jóváhagyása és helyeslése mellett.

Ezek mindazonáltal elsősorban csak elszigetelt tünetek és ha az egyéb megnyilvánulásokat is tekintetbe veszszük, ugy egyelőre igen kétséges, vajjon a bennök kifejeződött érzület szélesebb köröket is megnyer-e majd a maga számára.

Jegyzetek

[1] A társak alatt Muhammed kortársait kell érteni, kik maguk is szemtanui voltak a próféta viselkedésének és aszerint cselekedtek.

[2] Vitás kérdésekben döntő birói itélet.

[3] Teljesen egységes, vallásos praxis, kezdettől fogva nincs az iszlámban. Aszerint, amint a következő négy törvénytudós: Imám al-Sáfii (megh. 819.), Málik b. Anász (mh. 795.), Abu Hanifa (mh. 767.) és Ahmed b. Hanbal (mh. 855.) hatása és tanitásai alapján állnak, az iszlám egész területén a vallásos gyakorlat tekintetében négy irány van. Ezek azonban csupán irányok az alapjában egységes iszlámban és nem szabad őket szektákkal összetéveszteni.

[4] Az a törvénytudós, kinek döntésre joga van.

[5] Muhammed után a trónt szabad választás utján töltötték be s igy Abu Bekr nyerte a főhatalmat. De kezdettől fogva volt egy párt, mely csak rokont tartott méltónak a nagy próféta örökére, szóval egy párt, mely a trónt örökösödési uton akarta betölteni. Ali a próféta veje, az örökösödési párt jelöltje el is nyerte a trónt, de sok fondorkodás után orgyilkos kéz okozta halálát. A siiták azonban („követők", Ali követői) tovább is Ali utódait — noha koronázatlanul — ismerték el az iszlám urának, kinek cime szerintük: imám (elüljáró). A 12-ik koronázatlan Ali-utód, Muhammed Abul Kászim azonban 872-ben, 8 éves korában érthetetlen módon eltünt. Itt a koronázatlan öröklés megszakad. De a siiták hite szerint — mint a németek Barbarossája — egy barlangban él ez az eltünt 12-ik imám mind e mai napig (azt is tudni vélik, hogy Bagdad mellett) s majd az idők végén mint mahdi (Istentől jó utra vezetett) előjön, a muhammedán világ boldogitására. Ez az elrejtett imám története és legendája. A parlamentáris kérdésnél azért hivatkozhattak rá, mert a siiták felfogása szerint a mindenkori sah az elrejtett imám nevében uralkodik.

[6] „Az iszlám eleve megállapitott sorsa volt, hogy a növekedés és fejlődés igen rövid korszaka után önmagát egyszersmindenkorra sztereotipizálja és többé nem változó alakot vegyen fel.“

[7] Hagiológia: az a tudomány, mely a szentek életével foglalkozik; hagiolatria: a szentek szolgálata.

[8] A szufizmus: arab bölcseleti irány, mely az uj-platonizmusból táplálkozott. Mint a görög, ugy ezek az uj-platonikusok is az extázisra, az egyéni létnek az istenibe való beleolvasztásra törekedtek.

[9] Gazáli, nagy arab filozofus meghalt 1111-ben. Hiressé vált nagy munkája a „Destructio philosophorum“, amelyben a filozofiai, azután a vallástörvényi kazuisztika ellen száll sikra. Az erőltetett logikai játék helyett az igazi lelki érzést követelte.

[10] Lásd a 3-ik jegyzetet.

[11] A kibla az az irány, melybe imádkozás közben a muhammedánok fordulnak. Az irány végpontja — s ez a fontos — a próféta sirja.

[12] Ulema: törvénytudós.

[13] Heterodox: az ortodox ellentéte, azaz: uralkodó vallási felfogástól eltérő.

[14] Háridzsiták (a „kilépők“) azok a vallásos muhammedán férfiak, akik Ali és az ellene támadt Muawija szir helytartó kiegyezkedésével nem voltak megelégedve, egyiküket sem ismerték el uralkodónak, mert ugy látták, hogy mindkettő saját érdekből és nem a vallásért harcol. Mert a kalifától ők legszigorubb vallásosságot követeltek.

[15] Az iszmáilitizmusra lásd az 5-ik jegyzetet, amihez még azt kell hozzáfüzni, hogy voltak a siiták közt olyanok is, kik nem a 12-ik imámot, hanem már a 7-iket tekintették eltüntnek és ennek neve Iszmáil volt, pártjáé pedig: iszmáiliták. Tanitásuk — az uj-platonikus emanációtanra támaszkodva — az volt, hogy a világintellektus időszakonként prófétákban megnyitkozik, de a sort majdan a mahdi zárja le.

[16] Hurufi: Betümagyarázók, iszlámi szekta, melyet Fadl Allah alapitott 1397-ben és mely az iszmáilitizmusban gyökeredzik. „Az iszmáilita tannal a betüknek és azok számértékének elmés szimbolikáját kapcsolja egybe és kozmikus hatást és jelentőséget tulajdonit nekik“. (Goldziher).

[17] Takijja: elővigyázat. E kifejezés eredetileg a siitákra vonatkozik, kiknek számára — üldözött párt lévén — nemcsak lehetőség, hanem kötelesség is volt nézeteiket eltitkolni.

[18] Az erre és általában a behaimusra vonatkozó adatokat lásd Hasting Encykl. of religions and Ethics II. 299—308. Továbbá Hippolyte Dreyfuss, Essai sur la Behaisme, son histoire, sa portèe sociale, Páris, Leroux; 1909. (Goldziher). Megjegyezhetjük még, hogy a mult év (1911.) végén járta be a lapokat a hir Abbász Effendi amerikai, londoni és párisi előadásairól. Továbbá, hogy a teozofiai mozgalom, melynek 1912 januárja óta magyar orgánuma is van, szintén nagy tiszteletben tarja Abbász Efendit és hirdetéseit.

[19] Avatár: az ind lélekvándorlás tana szerint a lélek egyre váltogatja a testeket, melyekben meg-megjelen. Annak a léleknek a neve pedig, mely valamelyik előbbi testet elhagyva, uj testben jelenik meg: avatár. — Látjuk tehát, hogy az iszlámi krédó indus-göngyölésü turbánt tett a fejére.

[20] Sirk: társitás: Istenen kivül egyéb örökké lévő dolgokat feltételezni, miáltal Isten egyedülvalóságának eszméje megbomlik. Pl. némelyek szerint a korán ép oly öröktől levő, mint Allah. Ez a sirk.

[21] I. C. Oman: The Mystics, Ascetics and Saints of India, London 1905.

[22] A mutaziliták (különválók) a korán hanbalita-felfogásu, azaz: a szószerinti értelmen rágódó magyarázatával szemben metafórikus exegézist gyakoroltak.

[23] Iszlámi éra szerint.

[24] Mazhab annyi mint ritus, lásd a 3-ik jegyzetet.

[25] Tanitványok.

[26] Asari, hires teologus, 260-ban (hedzsra szerint) Baszrában született és a szabadelvü mutazilitákkal szemben az ortodox iszlám harcosa és vezére volt. Nagy érdeme, hogy a régi felfogásu tudósok ellenszenvét a teologiai dialektika irányában legyőzte, hogy ezt az uj fegyvert is a mutaziliták elleni harcában felhasználhassa. Látjuk azonban, hogy a szigoru ortodoxok még később sem fogadták el minden tekintetben tanitásait.

KORMÁNYZÓSÁGOM TÖRTÉNETE

UTÓPIA HENRY GEORGE GAZDASÁGI RENDSZERE ALAPJÁN

ANGOLBÓL FORDITOTTA:

BRAUN RÓBERT

BUDAPEST
HENAEUM IROD. ÉS NYOMD. RÉSZVÉNYT. KIADÁSA

„. . . az állam végcélja az, hogy arányos földadó
fölosztással az egyenlőséget helyreállitsa."
II. József 1789. február 10-én kelt rendeletéből

A fordító minden jogot fentart magának

ELŐSZÓ

Őszinte örömmel ajánlom ezt a kis könyvet a társadalmi problémák iránt érdeklődő magyar közönség, különösen pedig a tanuló ifjuság figyelmébe és szeretetébe.

Husz-huszonöt évvel ezelőtt egy angol és egy magyar ember irták Ausztráliában. Időközben a magyar társszerző előkelő helyet vivott ki magának az angol természettudományban és egyik vezérembere lett Yorkshire vegyészeti iparának. De a fiatal meggyőződés lelkes szülötte, ez a kis társadalmi utópia, két évtized után mit se veszitett közvetlenségéből és meggyőző erejéből. A szubjektiv elem teljes kiküszöbölése dacára és az elméleti közgazdasági levezetések szigoru rendszeressége mellett is, ez a tanulmány oly kitünő agitatórius eszköznek bizonyult, hogy a legutóbbi heves angol budget-harc idején mintegy százezer példányban terjesztették el Henry George angolországi hivei.

Forradalmi ereje e tanulmánynak abban áll, hogy általános elvi meggondolások helyett, *in mediasres*, az egymással küzdő érdekcsoportok kenyérharcába viszi az embert, s *mintegy elméleti kisérletét adja egy oly állapotnak, mely a földet felszabaditaná.*

Az utóbbi évtizedek szociálista vagy anarchista irodalma oly rikitó színekben rajzolta meg a Tőke véres egyeduralmát, borzalmas zsarnokságát a lelkek és a testek felett, hogy végre élő valóságában látni szeretnők azt a veszedelmes sárkányt, melynek legyőzésére annyi gondolat hiába folyt el.

Erre az oly érthető kíváncsiságra válaszol a mi kis könyvünk, amikor a George-féle egyetlen földértékadó hatását festi meg a társadalomra. Az összes adók eltörültetnek és csak egy száz százalékos adó marad, mely a föld mindenkori teljes értékét lefoglalja a társadalom számára. Ez a terv végeredményében a föld tökéletes felszabadítását jelenti, mert ezt az adót csak az képes megfizetni, aki saját munkájával müvel meg egy kisebb földdarabot. Eltekintve most már az egyetlen adó kivihetőségének sokat vitatott kérdésétől, a kis könyv azért rendkivül érdekes, mert egy oly társadalom képét rajzolja meg, melyben bárki kaphat megmivelhető földet.

Valóságos légüres térben végzett kisérletről van itt szó egy finom, eszmei dedukció alapján, de ugy, hogy nem tankönyvi elméletekről hallunk, hanem a paraszt, a kereskedő, az iparos, a gyáros, a bankigazgató, az ügyvéd stb. berendezkedéséről van szó egy oly társadalomban, melyben minden a régi, nem változott semmi, csak az az egy körülmény, hogy az egyetlen adó folytán mindenki annyi földet kaphat, amennyit akar.

És ennek a deduktiv kisérletnek bámulatos ereje van a társadalmi összefüggések megértésére. A tőke veszedelmes bálványa egyszerre összeroppan. Siralmas kisértetnek bizonyul, melynek, ime, semmi hatalma sincs attól a perctől fogva, hogy minden dolgos ember földet kaphat. Az a félelmes, milliókat kizsákmányoló dé-

mon egyszerre rozsdás vasak, értéktelen papirosok és haszontalan aranykészletek ura, melyekkel nemcsak nem uralkodhatik, de amelyekből meg sem élhet. Dolgoznia kell, hogy éhen ne haljon.

Rendkivüli éleselméjüséggel és szellemességgel deriti igy fel kis könyvünk a közgazdaságnak legelvontabb elméleteit is, mindig az élet leggyakorlatibb kérdéseit vizsgáló embereknek heves és érdekes vitatkozásai alapján. Aki elolvassa, merem állitani, egészen más szemmel fogja nézni a tőkét és a társadalmi harcokat, a szegénység és a gazdagság, a verseny és a monopólium problémáit. A földreformer-irodalom ismerete mellett is olykor bámulatosan frappánsul hat ez az utópia. Az elméletmentes olvasóra ez a benyomás, azt hiszem, még nagyobb lesz. Ép ezért ajánlom első sorban a tanuló ifjuság figyelmébe ezt a munkát. A magyar közgazdasági kézi könyvek vigasztalan kompendiumai helyett erről a néhány oldalról több valódi közgazdasági tudást, még inkább kutatási érzéket fog a fiatal olvasó elsajátitani, mint az emlitett könyvszörnyetegek ezer oldalairól. Ezt a hatást a Braun Róbert szép és gondos forditása még fokozni fogja.

Budapest, 1912. május hava

Jászi Oszkár

»Zászló sem kell, rongyos lepel,
Szabadságharcunknál;
Gyilkos ágyutüz nélkül is
Igazságunk helyt áll.
Lándzsánk, kardunk irott betü,
Az ész küzdőterünk;
Sok győzelmet vivtunk ki már,
S egy ujat most nyerünk.«

Charles Mackay

A FORDITÓ ELŐSZAVA

E könyv, melyet az olvasó kezébe vesz, egy angol és egy magyar ember munkája, kik azt mintegy 20—25 év előtt irták Ausztráliában. A társszerzők fiatal emberek voltak, müvük névtelenül jelent meg és még most is igy van forgalomban. E könyv nagy pályát futott meg Ausztráliából az egész angol könyvpiacon és több idegen nyelvü forditásban is megjelent, egyebek közt japánul. E kis könyv a legkedveltebb és leghatásosabb fegyvernek bizonyult a Henry George eszméiért vivott harcban.

Mintegy négy éve annak, hogy a forditó megismerkedett az angol társszerzővel Londonban és a magyarral Bradfordban. A forditó a magyar társszerző szájából hallotta e könyv történetét.

Heves politikai harc folyt Ausztráliában, két szerzőnk pedig buzgón vett részt a népgyüléseken. Folyton fölhangzott ez a kérdés egyik ellenfelüktől: Mit tenne ön, ha Anglia tejhatalmu kormányzója volna? E kérdésre ad feleletet e könyv. Nincs benne az a ragyogó fantázia, mint Bellamy ismert müvében, de van benne oly érvelés, mely helyt áll a legelméletibb ellenvetésekkel szemben is. Viszont a párbeszédek elevensége és szellemessége épp oly érdekessé teszi, mint a legjobb szépirodalmi munkát.

Bár a fordító már tizennégy éve ismeri és szereti e kis könyvet, lefordítására csak akkor szánta el magát, amikor annak nagy hóditó erejét látta. Igy készült e fordítás néhány hét alatt, egy kis massachusetts-i faluban, Amerikában. És igy kapja vissza a magyar föld e munkát, melyet a földgömb másik felén irt egyik fia, aki a fordítóval együtt azt kivánja, vajha szerezne e könyv magyar formájában is oly lelkes híveket Henry George eszméinek mint az eredeti kiadás.

Braun Róbert

I.

Egy politikai kirándulás és ami belőle következett.

A Mohamedről szóló legenda, hogy a mennyei ájakat meglátogatta, a hét mennyországot bejárta, miközben számtalan viszontagságokra akadt utjában és még ókor ért a földre, hogy egy korsót fölkapjon, melyet réletlenül távozásakor fölboritott, anélkül, hogy annak artalmából egy csepp is kifolyhatott volna, nem tünik előttem oly hihetetlen csodának, mint mikor először olvastam e történetet. Bárha az én kalandom nem is egészen oly csodálatos, mint a nagy prófétáé, de nem okkal marad mögötte. Szerény adófizetői állásból főkormányzói méltóságba emelkedni, teljes tizenkét hónapig maradni e hivatalban, ily rövid időbe szoritani egy egész és talán több nemzedék munkáját és mindezt napeltétől napnyugtáig elvégezni, olyan cselekedet, melyhez fogható nincs a történelemben és csak az izlam ires prófétájának csodás utazásához hasonlitható.

De talán jobb lesz elején kezdenem mesémet.

Szép idő, jó társaság és a nagyon nélkülözött nyugalomra való kilátás elcsábitottak munkámtól, hogy a elybeli demokratakör kirándulásában vegyek részt.

Ami a kirándulás fölüditő jellegét illeti, ez reám onatkozólag teljesen balul ütött ki. Nem lehet szellemi yugalom, amint vesztemre tapasztaltam, egy csomó ko-

moly, lelkes politikus közt, kivált oly időben, amikor egy ország iparát nagy sztrájk bénítja meg és ugy a parlamentben, mint azon kivül egy nagy alkotmányos intézkedés heves vita tárgya. Ezt tudnom is kellett. De most, az eset után, nem vagyok biztos benne, hogy nem volt-e az a kilátás, hogy a napi politika megvitatását hallhatom — tudtomon kivül — egyik oka annak, hogy elfogadtam a meghivást. De bárhogy is legyen, elmentem és csakhamar a társadalmi kérdés kellő közepén voltunk, a kiránduló társaság pedig vitatársasággá alakult át.

Szónokban nem volt hiány. Minden jelenlevőnek volt valami sürgős mondanivalója és csaknem mindenki egyszerre akart beszélni, ugy, hogy csakhamar parlamentáris formák váltak szükségesekké. Elejtettük eredeti tervünket, hogy a réten átvágjunk, egy facsoport alatt telepedtünk le és én lettem a rögtönzött parlament elnöke. Fölösleges mondani, hogy a társadalmi kérdésnek minden elképzelhető fázisát megvitattuk és hogy ugyanannyiféle gyógyszert ajánlottak, ahány szónok volt. Elnöki föladatom nem volt mindig könnyü; néha nagy nehézségekbe került csillapitani azok türelmetlenségét, akiknek az előadott véleménytől eltérő nézete nem szorosan parlamentáris módon nyilvánult meg. De egészben véve a dolog simán ment; élénk, nem egészen haszontalan vita folyt addig, mig a nap nyugta nem emlékeztetett arra, hogy ideje haza térni.

Amikor haza értem, fejem szédült. Bár a vitába nem elegyedtem, figyelmes hallgatója voltam több véleménynek, melyek egynémelyikét nagy rátermettséggel adták elő. Bőven volt, ami gondolatot ébreszt, mindamellett, vagy talán épen azért, hogy több szónok egyforma ügyességgel és tetszetősséggel vont le kiegyenlithetetlen következtetéseket ugyanegy csoport tényből.

Akaratom ellenére igyekeztem összhangba hozni az ellentétes állitásokat és különválasztani a tényeket és következtetéseket. De minél többet gondolkoztam, annál nagyobb lett zavarom. Egy dolog azonban nagyon megzepett és pedig az, hogy a különböző iskoláju politikai gondolatok mindegyikének volt valami félreismerhetetlen igazságu alapja. Észrevettem, hogy mindegyik látta ugyanazt az igazságot, de csak egy részét és hogy e részleges félismerésből keletkezett minden zavar. Mint az ilyen vitáknál szokásos, mindnyájan nagyobb figyelmet fordítottak arra, amiben eltértek, mint amiben megegyeztek és az utóbbit nem látták, mig az előbbit kiélezték. És megreznem kellett, hogy ez mily káros volt közös célunkra és hogy mennyivel jobb volna az emberiség ügyére nézve, ha a megalkuvás nélküli küzdelem helyett a különböző iskolák tagjai igyekeznének kitudni, hogy mennyire támogathatnák egymás terveit.

Amint hintaszékemen ültem, a nap eseményeit végig gondolva, gondolataim egyre zavartabbak lettek. Idő és tér eltünni látszottak. Egyik jelenet a másik után vonult el látomásom előtt, mig végül a Trafalgartéren találtam magamat, egy hullámzó, lármás tömeg közepette és aztán minden világos és természetes lett.

Tudtam, hogy mi történt. Választás volt, a demokrácia győzött és a nép összegyült, hogy meghatározza azt a reformot, mely szükséges volt, hogy mindenkinek egyforma jogokat és kötelességeket biztositson. Mindenféle javaslatokat tettek, de egy sem részesült elfogadásban és a nép kétségbeesetten már-már fölkiáltott, hogy a demokrácia megbukott, minthogy vezérei nem képesek megvihető tervben megegyezni. Aggódtam, mert láttam, hogy ha a különböző pártok közt nem létesithető valamelyes egyezés, a demokrácia ügye minden időkre hi-

telét veszti. A szószékre léptem, hogy ilyen kiegyeztetést hozzak létre és igy szóltam:

— Barátaim, ne csüggedjenek el; a különbségek nem oly nagyok, mint gondolják, mert hiszen nem azonosak-e céljaink? Eltérés csak azokra az eszközökre nézve van önök közt, melyek e célok kivitelére szükségesek.

Itt kiáltások zavartak meg.

— Hisz ép az a baj. És ha nem tudjuk, hogy mily eszközöket fogadjunk el, hogy kormányozzuk az országot?

— Az nagyon könnyü — mondtam.

— Hát akkor tegye meg! — hangoztatták egyszerre mindnyájan.

— De ez nincsen hatalmamban. Én csak javaslatot akarok tenni.

Megjegyzésem utóbbi része elveszett a zajban.

— Adjuk meg neki a hatalmat!

— Hadd tegye meg, ha tudja!

— Válasszuk meg főkormányzóvá! — és más hasonló kiáltások ütötték meg füleimet.

Kezeimmel integettem, igyekezvén csöndet teremteni és megmagyarázni, hogy nem akartam főkormányzó lenni, hogy ilyesmi a demokrácia szellemével ellenkeznék, hogy demokrácia helyett diktátorságot létesitene, ami nem kivánatos. De nem tudtam megértetni a tömeggel, mig a szószéken levő vezérek mintegy örülve, hogy fölszabadulnak a felelősség alól, fenyegetőleg mondták: »Ebből ki nem mászik«; az elnök fölszólitott, hogy üljek le, és a kezében levő papirlapról ezeket olvasta föl:

»Nagy-Britannia Demokráciája a parlamentben összegyülvén, elhatározza, hogy polgártársunk...« — erre

örömrivalgás következett és csak a befejező mondatot hallottam: ».... legyen főkormányzója.«

— Mondja inkább, diktátora — szóltam közbe boszszusan.

De az elnök nem vette tudomásul megjegyzésemet és ismételte: »Legyen főkormányzója a királyságnak.« Aztán hozzá tette:

— Akik elfogadják, tartsák föl kezüket.

A kezek egész erdeje emelkedett, aminőt csak egy vagy két alkalommal láttam emelkedni a Trafalgartéren.

Igy lettem váratlanul, akaratom ellenére, az Egyesült Királyság teljhatalmu diktátora.

II.

Az uj alkotmány.

Hirtelen főkormányzói méltóságba való emelkedésem ép oly kevéssé tetszett nekem, amily általános megelégedést látszott kelteni.

— Milyen guny, — gondoltam magamban — hogy a demokrácia diktátorsággal végződjék és valamennyi ember közül épen én legyek a diktátor.

Hányszor gunyoltam az egyeduralkodói intézményeket és az egy ember imádás minden faját, mint a deszpotizmus lényegét. És hányszor kivántam abszolut monarcha lenni, csak néhány órára, hogy hatalmamban álljon lemondani a magam, örököseim és utódaim nevében, hogy a monarchikus uralmat örök időkre lehetetlenné tegyem. Kivánságom teljesült és itt volt az alkalom, hogy igéretemet beváltsam.

Első gondolatom az volt, hogy fölpattanjak és uj hivatali erőmnél fogva minden időkre kikiáltsam a köztársaságot. De a következő pillanatban haboztam. Hogy volna lehetséges egy köztársaság ilyen széthuzó elemekkel, melyek századokon keresztül a köztársasági intézménnyel ellenséges iskolában nőttek föl? Nem! Ez csak a zavarhoz való visszatérést jelentené. Első kötelességem az, hogy e népet köztársaságivá tegyem. Ha ez sikerülne, a köztársaság magától következnék be.

— Halljuk! Halljuk! — harsogta a türelmetlen tömeg. Nem volt menekvés és kevés meggondolási idő maradt. Azzal dicsekedtem, hogy boldogságot, bőséget és mindenekfölött egyetértést tudok létesiteni és ezt az igéretemet be kell váltanom. Fölkeltem és szóltam:

— Hajlandó vagyok önöket szolgálni és államügyeiket vezetni, de nem mint az orosz cár. Igy hát nem elég, hogy hatalommal ruháznak föl, kötelességemet is meg kell határozniok. Más szóval, alkotmányt kell formálniok, melynek én leszek a végrehajtója.

Helyeslő kiáltások jöttek felém minden oldalról. Valamennyien megegyeztek. »Alkotmányt!« — »Formáljon egyet!« — »Javasoljon egyet!« — és ilyenfélék hangzottak a tömegből.

— Nincs szükség a formálásra, minthogy az igaz demokrácia nevére és becsületére méltó alkotmány eltörölhetetlenül van beleirva minden szivbe. Lássuk, hogy igazat mondok-e, hogy vajon visszhangra találok-e sziveikben. Valamennyien szabadok akarnak lenni. Igaz-e?

Soha tömeg oly készséges választ nem adott, mint az, amelyet ily szókkal köszöntöttek.

— Hát akkor, — folytattam, — alkotmányunk igen rövid lesz és pedig olyan, melynek szövege már ismeretes önök előtt bárha szelleme nem is. Igy hangzik: Minden személynek egyenlő és elidegenithetetlen jogai

vannak az élethez, a szabadsághoz és a boldogság utáni törekvéshez!*

Megint megegyeztek valamennyien és jókedvvel helyeseltek.

— Akkor tehát ez legyen a mi alkotmányunk és annak minden törvénye, mely benne van vagy benne lesz. Világosan állapitja meg minden polgár jogait és kötelességeit, egyuttal pedig azokat a kötelességeket is megjelöli, melyeket rám ruháztak.

Az utóbbi mondatot mély csönd fogadta. Láttam, nem volt egészen világos előttük, hogy hogy lehetett e néhány szónak mindaz az értelme, melyet én tulajdonitottam nekik. Ezért, látszólag nem vetve ügyet zavarukra, folytattam:

— Ha mindenkinek egyenlő joga van az élethez, a szabadsághoz és a boldogság utáni törekvéshez, akkor világos, hogy senkit sem szabad akadályozni e jog gyakorlásában. Ennélfogva, bárha mindenkinek szabad tennie, amit akar, egyenlő szabadságot kell adnunk minden egyes felebarátunknak.

— Ugy van, ugy van, — hangzott mindenfelől.

— Igy tehát az önök kötelessége felebarátaik e jogainak tiszteletében áll. Az én kötelességem pedig e jogok megóvásából és biztositásából, az állam minden egyes tagja számára, kivétel nélkül.

Ujból mellettem volt az egész gyülés.

— Ez az alkotmány nemcsak érvényes törvényünk lesz, hanem a jogosság és jogtalanság valóságos próbaköve. A végrehajtó hatalom bármely határozata vagy bárki által elkövetett tett, amely ez alkotmánnyal ellenkezik, türhetetlen sérelemnek tekintendő! Ez legyen első hivatalos kijelentésem. A második, hogy minden

* Az amerikai „Függetlenségi nyilatkozat" bevezető szavai. Ford.

embernek szabad hozzáférése legyen a természet kincseihez, minthogy a természet kincseihez való ily hozzáférés nélkül az élet, szabadság és boldogság utáni törekvés lehetetlen.

— Egyenlően szabad hozzáférés a természet kincseihez! Igen, ez kell nekünk, de hogy lehet ez meg mindnyájunknak? — szóltak közbe többen.

— Türelem és meglátjátok, — feleltem és folytattam. — Harmadik kijelentésem megtiltja, mint magától értetődő dolgot, hogy bárki vagy bárkik is elvegyék bármily ürügy alatt más vagy mások munkájának gyümölcseit, hacsak nem önkéntes adományai annak, akinek jogos tulajdonában voltak. Igy tehát ez órától kezdve minden adót, egyenest és közvetettet, eltörlök.

E kijelentés meglepetést és elégedetlenséget keltett.

— Egy államot nem lehet bevétel nélkül kormányozni, — kiáltották mindenfelől.

— Nem, — feleltem. De az állam nincs hijával a bevételnek. Mert amennyiben a természet kincsei egyenlően mindenkié és amennyiben a dolog természeténél fogva, minden külön kincs nem élvezhető egyidejüleg többek által...

— Beszéljen világosan! Nem értjük az ön rejtvényeit — és hasonló tiltakozások ütötték meg több oldalról egyszerre füleimet.

— Már most, — mondtam, — az amit a természet kincseinek hivnak: föld, klima, fekvés, viz, stb., szóval a természeti erők, melyek mind a földhöz tartoznak. De világos, hogy ugyanazt a helyet nem foglalhatja el egy egyénnél vagy egy családnál több. Hogy tehát egy ilyen egyén vagy család számára munkája eredménye biztositassék, egy ilyen hely kizárólagos birtoklását is biztositani kell számukra. Minthogy azonban ezáltal az

ilyen földnek kizárólagos jogát, monopóliumát élvezik, mint birtokos köteles lesz a köznek megfizetni mindazon előnyök értékét, melyek reá e kizárólagos birtoklásból háramlanak.

— Ez nagyon zavaros, — ellenkeztek többen.

— Hát akkor egyszerüen szólva, ez azt jelenti, hogy az összes előbbi adók eltöröltetnek és helyükbe egy földértékadó jön, száz százaléknyi nagyságban. Ez az érték joggal mindenkié, igy tehát a közkiadások fedezésére fognak fordittatni, közcélokra forditva azt, ami kiváltképen közvagyon. Minden előbbi szerződés, hacsak nem ellenkezik alkotmányunkkal, ép oly tiszteletben részesül, mint idáig és senki sem fog jelen birtokában háborittatni. Egyelőre ennyi elég.

Ez a kijelentés nagy elégületlenséget keltett és a tömeg igen zajos lett.

— Micsoda! A szegény gazdát megadóztatni, a tőkést pedig kimélni?

— És hogy a gazdag továbbra is legázolhassa a munkásokat?

— Még csak jövedelmi- vagy vagyonadó se legyen?

Ezek és több más fenyegetés hangzott, amelyekre ily sokadalomban felelni kétségkivül lehetetlen volt. Élnem kellett tehát azzal a hatalommal, melyet rám ruháztak. Mikor a lárma valamennyire csillapult, igy szóltam:

— Önök azt a kötelességet bizták rám, hogy mindnyájunknak egyenlő jogokat és kötelességeket biztositsak. Megmondtam az egyetlen módot, ahogy ez kivihető. Ha nincs igazam, kezükben van az orvosság. Bárki, aki képes bebizonyitani, hogy nincsen birtokában az alkot-

mány által biztositott szabadságnak, orvoslást fog nyerni. E célból vissza fogok vonulni hivatalomba és egyenként meghallgatom azokat, akiknek panaszra van okuk.

Erre elhagytam a szószéket, a zajongó tömegtől kisérve.

III.

Egy csavargó.

A következő pillanatban fogadó szobámban találtam magamat, az egész felém nyomuló sokasággal. Mindenki első akart lenni. Legelől egy ember volt, akit rövidség kedvéért csavargónak fogok nevezni. Az őrök igyekeztek hátraszoritani, hogy a tisztességesebben öltözötteknek csináljanak helyet. De közbeléptem, szólván:

— Az uj alkotmány alatt mindenkinek egyenlő jogai vannak polgárjogánál fogva, nem pedig annálfogva, hogy milyen kabátja van. Ki előbb jön, előbb őröl.

Ezzel mintha valamit sikerült volna visszaszereznem elveszett népszerüségemből. — Emberem maga el volt ragadtatva és melegen hálálkodott.

— Mégis csak ön az igazi munkásbarát, — mondta. Eljöttem, főkormányzó uram, az én darab földemért.

— Világosabban beszéljen — feleltem. Miféle darab földet gondol?

— Hát a fölosztásból reám eső darabra.

— De hisz itt nem lesz fölosztása sem földnek, sem másnak. Az alkotmány semmit sem mond fölosztásról.

— Nem, de beszél egyenlő helyzetről és hogy lehes-

sen egyenlő helyzetem az ezer holdas herceggel nekem, akinek semmim sincs?

— Bármely herceggel egyenlő helyzete van. Mert minden egyes fillért, amely tisztán a földtulajdonból származik, át kell adnia az államnak. Ha a föld az öné volna, ön kellene, hogy átadja. Ennélfogva az igazi tulajdonos a köz, melynek a herceg és ön egyenlő polgárai.

— Hát akkor mégis türi, hogy a hercegeknek földjük legyen?

— Hogyne, ha akarják. Mi különbség önre nézve, hogy kié a föld, föltéve, hogy a földértékből, vagyis a földjáradékból az önre eső rész biztositva van az ön számára?

— Helyes; kérem a földjáradékból reám eső részt.

— Csak lassan, barátom. Minden polgárnak egyenlő jogai vannak, de egyenlő kötelességei is és ennélfogva önnek ép ugy kell adót fizetnie, mint bárki másnak. Az ön része a földjáradékból le van foglalva az állam által, mint az adókból önre eső rész.

— Hát akkor nekem mi hasznom van ebből?

— Mindaz a haszna, amit egy jól szervezett állam csak nyujthat. Minden könnyüsége meglesz, ami csak a vagyon termeléséhez szükséges és teljes védelme mindannak, amit termel, mindama kényelmekkel egyetemben, melyekről az állam gondoskodhatik legjobban, mint utak, vasutak, közoktatás stb.

— De nem mondta-e, hogy mindnyájunknak egyenlő hozzáférése lesz a földhöz?

— Ó, ha csak a földhöz való hozzáférést akarja, kivánsága könnyen teljesülhet. Nézze csak, itt vannak a Times rovatai, máris tele »Bérbeadó földek«-kel. Igy hát szabadon választhat.

— És fizethetem a bért, mint eddig?

— A bért az államnak fogja fizetni; mert bármi is legyen a föld értéke, minden esetben az állam pénztárába kell fizetnie, akár névleges tulajdonosa a földnek, akár nem.

— No ez szép beszéd! Ha nincs semmi haszon abból, hogy az embernek földje legyen, hát akkor azok, akiknek nem kell a föld saját használatukra, miért nem hagyják ott a földet?

— Mert befektetéseik (épületek, gépek stb.) vannak ott, melyek az övék. Amit ezek használatáért fizetnek, az a tulajdonosé, a többi az államé. Ha önnek olyan föld kell, amelyen nincs befektetés, ilyenek fölött bőven rendelkezik az állam, mert a tulajdonosok inkább otthagyták, semhogy olyan föld után fizessék az adót, mely rájuk nézve hasznavehetetlen volt. Van e földek közt néhány gyönyörü vadaskert; vagyis amelyek idáig vadaskertek voltak. Kénye-kedve szerint válogathat, ahol csak tetszik és amennyi csak tetszik.

A kérelmező arca földerült.

— És az enyém lenne aztán?

— Az öné, ameddig csak megtartani akarja. Gyermekeié ön után vagy bárkié, akire birtokjogát át akarja ruházni.

— És mit kell érte fizetnem?

— Ha nincsenek rajta befektetések, melyek a régi tulajdonoséi, semmit sem.

— És amennyit csak akarok?

— Amennyit csak akar, köteles lévén évi értékét az államnak fizetni.

— Ez már aztán helyes! Azt nem bánom; mert látja, kiadom bérlőknek nagyobb árban és urasan megélek. Rendjén is van, hogy végül a munkásemberre is kerüljön a sor.

— Hohó, téved, — mondtam. Ha ilyen szándékkal

vesz földet, kevés hasznát veszi, mert minden bér, vagyis földjáradék az államnak jutna, önnek pedig csak az összegyüjtés és az ezzel egybekapcsolt felelősség gondja maradna. Hisz ép azért hagyták el előbbi birtokosai, mert nem akarták az oly földdel járó kockázatot és bajlódást a nyakukba venni, melynek semmi hasznát látták.

— Igen, csakhogy én a béren fölül az adót is kivetem bérlőimre.

— Ez ugyan keveset használna, még ha sikerülne is, minthogy az adó nem fix összeg, hanem az évi bérérték száz százaléka. Ha az eddiginél nagyobb árban adhatja bérbe a földet, ez persze azt mutatná, hogy többet ér és mégis csak át kell adni az államnak a teljes száz százalékot.

A kérelmező arca megnyult.

— Hát akkor mire jó nekem a föld?

— Szabad hozzáférést nyujt a természet kincseihez és bármit is képes rajta termelni, az öné. Bármi, amit csak termelnek rajta mások, az ön bérlői, mint mondja, az az övék. Ez az alkotmány szelleme.

— Hát ilyen barátja ön a munkás embernek?

— Igen, én barátja vagyok a munkás embernek, de nem vagyok barátja azoknak, akik mások munkájából élnek, — feleltem szigoruan. — Földet bőven kaphat, a munkához való minden alkalmassággal és könnyüséggel és teljes biztositékot munkája gyümölcséhez, mely szent nemcsak minden polgártársára, de az államhatalomra nézve is. Az öné kizárólag és abszolute. Minden adó alól föl van mentve és mindama zaklató törvények és korlátozások alól is, melyek idáig akadályozói voltak az iparnak és kereskedelemnek. Röviden szólva, minden inditéka megvan, hogy munkás ember legyen, ha igazán akar dolgozni.

Első látogatóm, várakozásában csalódva, dacos magatartást öltött.

— De nem akarok dolgozni. Oly régóta elszoktam a munkától, hogy nincs kedvem többé hozzá.

— Akkor félek, hogy éhen fog veszni.

— De koldulhatok, vagy nem?

— Csakugyan, teljes szabadságában áll ezt tenni, de félek, hogy csalódni fog. Amig az emberek kénytelenségből és önhibájukon kivül éheztek, voltak mindig jószivü emberek — az emberiség becsületére legyen mondva — akik készek voltak szerencsétlen testvéreiket támogatni. De még ekkor is, e jószivü emberek igyekeztek különbséget tenni csavargók és nyomorgók közt. De minthogy nehéz volt különbséget tenni, az előbbiek gyakran részesültek abban, ami a becsületes szegénynek volt szánva. Ebben az államban ez a nehézség megszünt. Mindenki tudja, hogy aki dolgozni akar, csakugy dolgozhatik, mint bárki más. Ilyen körülmények közt senki sem lesz hajlandó a lustaságot támogatni és a bünt pártolni.

E szavakat megfontoltsággal és nyomatékkal mondtam és láthattam, hogy tartalmuk nem is veszett el emberemre nézve. Azonnal átlátta, hogy milyen nehéz volna rá nézve régi szokásait a jövőben is gyakorolni és félig panaszkodva kért tőlem utalványt a dologházba.

— Ilyesmi nincs, — feleltem. — Ezeket a gyalázatos intézményeket becsuktuk és végül lemostuk az emberiség és a civilizáció e szégyenfoltjait.

— Micsoda! Hát csakugyan az összes szegény gyámoltalan népséget kidobatta az utcára?

— Ó, nem. Legtöbben azért voltak ott, mert nem volt otthonuk, ahová mehettek volna, öreg gyámoltalan emberek vagy nyomorultak. De most, hogy gyermekeik és egyéb rokonaik tisztességes keresethez jutottak, nem

türnék továbbra is, hogy akik oly kedvesek előttük, az állam szegényeinek bélyegét viseljék, hanem hazavitték őket, akik ezentul többé nem válnak terhükre, hanem örömük forrásai. Volt egynehány segitség és barát nélküli, régebbi társadalmi viszonyaink áldozatai. Ezeket nyugdijban részesitettük, hogy éljenek, ahol és ahogy tetszik — mint az állam polgárai, nem pedig mint annak szegényei.

— Én nem kaphatnék ilyen nyugdijat?

— Persze hogy nem, hiszen ön nem tehetetlen.

— Nem, nem vagyok tehetetlen. Igaza van, — szólt fenyegetőleg. — Ha a dologházak zárva vannak, a börtön még nyitva áll. Majd utat és módot találok, hogy belékerüljek és aztán majd eltarthatnak.

— Ha polgártársai szabadsága vagy vagyona ellen erőszakot követ el, természetesen kötelességem lesz őket védelemben részesiteni és ha más módon nem birható rá a békességre és arra, hogy mások egyenlő jogait tisztelje, kénytelenek leszünk önt megfékezni. De nem fogjuk börtönbe vetni és embertársai költségén etetni. Egy szép tiszta házikót fog találni készen az ön számára, kényelmesen bebutorozva, kerttel és ásóval vagy mühellyel és oly munkaeszközökkel, melyekkel kenyerét meg akarja keresni, de elkülönitve a többiektől, hogy ne veszélyeztethesse szabadságukat. Bizonyos bért kell fizetnie a ház és a nyujtott munkaeszközök után és természetesen fizetnie kell a földjáradéki adót is, épen ugy, mint a többieknek; ehhez járul az a rész, melyet fizetnie kell az igazgató, az őrök és orvosok tartásáért, akiket az államnak alkalmaznia kell, hogy önre és az önhöz hasonlókra vigyázzanak.

— Orvosokat? — kérdezte.

— Igen orvosokat. A jogászokat orvosokkal helyettesitettük, mert az olyan eseteknél, mint amilyen az öné

is, nem precedensek és elvonatkoztatások körül forgó csürés-csavarásra van szükség, hanem orvosi ügyességre itélőképességre. Biráink csak afelől döntenek, hogy vajjon szükséges-e valakit megfékezni vagy nem. Ebben ama tény szolgál nekik irányadóul, hogy vajjon a vádlott szabadon bocsájtva veszélyeztetné-e más polgárok szabadságát. Hogy e korlátozás meddig tartson, annak eldöntése orvosok és nem jogászok elé tartozik.

— Hát ugy bánnának velem, mintha bolond volnék?

— Hát ugyan mi más az az ember, akinek választása van, hogy szabad, független és boldog legyen és mégis inkább akar nehezebb munkát végezni és szabadságától megfosztatni? Mert e korlátozásában épen ugy kell dolgoznia a megélhetésért, mintha szabadon volna és hozzá még fizetnie kell a hivatalnokok tartását.

— De kijelentem, hogy nem fogok dolgozni.

— Ez esetben természetesen éhen fog veszni fogságában és ha a házikóért járó bért nem fizeti, onnan kiteszik és szabad ég alatt kell éhen vesznie.

— Micsoda! És csakugyan hagynák, hogy éhen haljak?

— Ha ezt választja, miért ne? Nem látom át, hogy jogom volna önt szabadságában korlátozni. És az igazat megvalliva, ha inkább akar éhen halni, mint tisztességes ember lenni, azt hiszem, csak áldás volna az emberiségre nézve az ilyenektől, mint ön, megszabadulni.

Látogatóm mély csodálattal tekintett rám és egy időre ugy látszott, mintha szavát vesztette volna. Oly gondosan figyeltem, mintha egy betegen egy erős gyógyszer hatását tanulmányoznám. Végre igy szólt:

— Ugy látszik, csak a munka vagy éhenhalás közt választhatok. Az egyetlen választék, melyet adnak az, hogy vagy rab legyek vagy szabad. Mint rabnak

nemcsak magamért kell dolgoznom, hanem még az önök rendőreiért és orvosaiért is és még azonfelül őrültnek nyilvánitanak. Ilyen körülmények közt jobban ki fog fizetődni becsületes emberré válni.

Itt egy mély sóhaly következett.

— Átlátom tervét, — folytatta. — A körülmények csavargót csináltak belőlem és ön ugyanazokat az eszközöket kivánja használni, hogy ujból becsületessé tegyen. Uram, lehet hogy rossz és gonosz vagyok, de bolond nem vagyok. Módszere nagyon drasztikus, de azt hiszem, terve jó. Még fog hallani rólam, de nem mint csavargóról. Igyekezni fogok visszaszerezni elvesztett méltóságomat és férfiasságomat, s meglátom, hogy vajjon nem lehetek-e ép oly jó polgár, amilyen lettem volna, ha a társadalom módot adott volna rá.

IV.

A kereskedő.

Legközelebbi látogatóm, akiről megtudtam, hogy a Cheapside-on egy kis üzlete volt, nagyon izgatottnak látszott és mély aggodalom ült arcán.

— Uram, — mondta remegő hangon, — remélem enyhiteni fogja egy kissé szigorát az én esetemben. Sulyos csapás ért. Nehéz munkához szokott, becsületes ember vagyok és az is voltam teljes életemben. Miután oly sok keserves éven át küzdöttem az életért, végre sikerült annyit összekuporgatnom, hogy egy darabka földet vehettem és reá házat épithettem. Már most mit tegyek?

— Tartsa meg, kedves uram és használja kedve szerint.

Feleletem uj életre látszott kelteni emberemet.

— Eszerint nem akarja elvenni tőlem? — kérdezte mohón.

— Persze hogy nem. Ha akarnám, sem tehetném. Az alkotmány nem engedné meg.

— De hisz ugy értesültem, hogy minden földet konfiskálni akar.

— Talán ugy érti, hogy nacionalizálni, a nemzetévé tenni?

— Hát ez nem mindegy?

— Nem bizony, épenséggel nem. Konfiskálni azt jelenti: elvenni. Az alkotmány célja pedig nem elvenni a földet az emberektől, hanem azt megnyitni nekik, mert ha nincs hozzáférésük a földhöz, nem élhetnek — kivéve persze azoknak az engedelmével és azok föltételei alapján, akik attól elzárhatják őket.

— És — és — most mindenkinek joga van hozzá?

— Igen; mint önnek, ugy mindenkinek egyenlő joga van az élethez, szabadsághoz és boldogság utáni törekvéshez és ennélfogva az élet föltételeihez, a földhöz és a természet erőihöz.

— Igy tehát bárki is jöhet és kitehet engem földemről, házamból?

— Ó nem. Senki sem teheti ki, amig csak ott akar maradni. Csak annyit kivánnak öntől, hogy azokat az előnyöket, melyeket e külön földdarab kizárólagos birtokából élvez, ossza meg másokkal is és viszont mindenki más is megosztani köteles önnel azokat a hasonló előnyöket, melyek reá nézve az ország más részének kizárólagos használatából származnak.

— És hogy szándékozik azt meghatározni, hogy

nekem mit kell adnom és hogy mit kell kapnom cserébe?

— Nagyon egyszerüen. Ami az ön földjének évi bérértéke, ez a mértéke annak az előnynek, melyet a többiek kizárásával élvez. Ennélfogva egy ennek megfelelő összeget kell átadnia az államnak. Vagyis száz százalékos adót fizet földjének tiszta értéke után. A többiek is igy tesznek és igy szolgáltatják a közcélra való összeget. Amit viszont kap, az mindazon intézmények élvezetéből fog állni, melyeket e pénzből fogunk létesiteni.

— Ha földemet teljes értéke erejéig adóztatja meg, nem ép annyi, mintha elvenné tőlem?

— Persze hogy nem. Ép ugy használhatja, mint azelőtt. Ha pedig elvenném, nem használhatná.

— De értéke nem tünt-e el?

— Hasznavehetősége semmi esetre sem. Élhet, kereskedhet, termelhet rajta bármit, ami csak megterem, mint azelőtt. Ez az értéke csorbittatlanul megmarad és ennek kizárólagos élvezeti joga az öné addig, amig az adót — vagyis földbért, földjáradékot fizeti.

Fejét rázta.

— Meghagy ugyan földem birtokában, az bizonyos, de megadóztat, még pedig keményen.

— Nem fizet többet, mint amennyit érte kap és azt hiszem annyit nem, mint amennyit idáig kevesebbért fizetett. Ön üzletember. Hadd intézzek néhány egyszerü kérdést önhöz. Tegyük föl, hogy egyik vevőjének árukat ad el és azokat más valakinek a kocsiján küldi neki haza; vajon ép ugy követelné-e a fuvardijat, mint az áruk árát?

— Természetesen a fuvardij azé az emberé lenne, akié a kocsi.

— Mind a száz százaléka?

— Természetesen.

— Épen ez az ön esete. Ha ön elvonja az ország egy részét, annak természeti előnyeivel, polgártársaitól, e privilégiumért fizetnie kell; viszont bármit is termel e földön munkájával, az öné. Másoknak is ez a sorsuk. Akik kevesebb adót akarnak fizetni, azoknak kevesebb monopóliummal kell beérnök. Mindenki egyforma bánásmódban részesül és mindenkinek nem vagyona, hanem a kapott érték arányában kell fizetnie.

— Nem vitatom az ön elveinek kifogástalanságát, sőt igazságát, mondta egy sóhajjal, de engem sulyosan érint a dolog. Látja uram, becsületes, keservesen keresett pénzemen vettem földet és most annyi mintha elveszteném, egy fillérig.

— Mennyit ér a földje?

— 240 fontot* fizettem érte. 10 font évi érték után vetették ki adómat.

— Tehát összes adója 10 font. Nem fizetett-e ennyit eddig?

— Nem, semmi esetre sem. Adóm nem rugott kilenc shillingnél többre.

— Igen, a földadó. De az összes adókat értem együttvéve. Csak fizetett annyit eddig is?

— Ó, együttvéve fizettem, lássuk csak: lakbéradó 10 shilling, vagyonadó, azt hiszem ugyanennyi, községi és szegényadó 15 font; ez körülbelül 16 font.

— Hát üzlete után — ez is az öné?

— Én építettem, de csak még 80 évig az enyém.**

* Egy angol font (kb. 24 korona) 20 shillingre oszlik. (1 shilling kb. 1.20 korona.) Ford.

** Angliában szokásos, hogy a földet hosszu időre (pl. 99 évre) adják bérbe, a bérlő házat épit reá, mely a bérlet leteltével a tulajdonosra száll át. London nagy része ily bérelt területen épült. Ford.

— Hát azért miféle adókat fizetett?

— Mintegy 60 fontot. Évi 300 fontra becsülték.

— Jövedelmi adó?

— Az nem sok, valami 6 font.

— Bélyegadó váltókra és nyugtákra?

— Mondjuk két shilling egy héten.

— Hát a fogyasztási adó, tea, kávé, stb. után?

— Bizony mondhatom, hogy ez fölmegy valami 4 fontra egy évben, ámbár sem nem dohányzok, sem nem iszom. De hat gyerekem van és azok teája, kávéja bizony kiteszi.

— Már most lássuk csak. Adókban összesen valami 91 fontot fizetett, mely teher alól most teljesen fölszabadul. Ehelyett csak 10 fontot köteles földje után fizetni. Hát igazán olyan sulyos csapás érte?

— Hát ha igy vesszük, talán nem.

— És e 10 fontért a köz rendelkezésére bocsátja a posta és a táviró használatot, az utakat, a vasutakat, az élet-, szabadság- és vagyonbiztonságot, gyermekeinek nevelését és sok egyéb kényelmet. Olyan nagy szerencsétlenség ez?

— Ezek nagyon szép elméletek, az igaz; de ha 91 fontról 10-re szállitják le adómat, amint mondja, honnan veszi a pénzt ez igéretek megvalósitásához?

— Azt mondta, hogy cheapside-i üzlete nem a saját földjén van. Mennyi a földbér utána?

— Fizetek 500 fontot földbérben a tulajdonosnak; üzletemen kivül persze vannak más helyiségek is, melyeket albérletbe adok.

— Már most látja, ez az 500 font, melyet idáig magánzsebekbe fizetett, ezentul az államkincstárba megy, mint a közhasználattól elvont természeti kincsek ára.

Ez aztán bőven kárpótolja az államot az önnek és a többi bérlőnek adóleszállitásáért. A földjáradék évi értéke több mint 200 millió fontot tesz ki, mely jóval fölötte van az összes kiadásnak, mely a mult évben csak 185,000.000 font volt. De ezen sokat fogunk megtakaritani, ugy hogy az adó ugy állami, mint községi célokra elég lesz és hasznosabban fogjuk elkölteni. Amit szegényadóra, rendőrségre, börtönökre, szinekurákra és más haszontalanságokra költöttek, ezentul hasznosabb célokra fog fordittatni. Sokat fogunk a vámházak eltörlése és az adózás egyszerüsitése által is megtakaritani, mely arra képesit majd bennünket, hogy sok fölösleges gépezettől megszabaduljunk, ugy hogy jobban használjuk föl. Egyszóval ahelyett, hogy az ipart és kereskedelmet akadályoznók, igyekezni fogunk előmozditani.

— De mégis csak szegényebb embert csinált belőlem. Tegnap még házamat és földemet 1000 fontért adhattam volna el.

— Házát még mindig eladhatja.

— Igen, de a földért semmit sem kaphatnék.

— Nem, de egy más telek sem kerülne többe.

— Nem kerülne, hebegte csodálkozva, mintha csak most derült volna föl előtte ez az igazság.

— És gyermekeinek nem kell dolgozniok és kuporgatniok, hogy hazájuk földjén otthonuk legyen.

— Elég uram! kiáltotta. Igazán ostoba voltam, hogy semmiért ennyi bajt okoztam önnek. De milyen ostoba votam! Tényleg segitettem a földmonopóliumot föntartani, csak azért, mert ugy megnehezitette életküzdelmemet és arra sohasem gondoltam, hogyha fönmarad, gyermekeim élete ép oly nehéz lesz. Isten önnel, uram. Nagyon, nagyon meg vagyok elégedve a változással.

V.

A szocialista.

A kereskedővel való beszélgetésemnek szemmel láthatólag rajta kivül sok másra is üdvös hatása volt, mert mikor elment, sokan azok közül, akik sorukra vártak, vele együtt mentek. Nyilván tetszett és nagy megelégedésükre szolgált az, amit hallottak.

Amint távoztak, a tömegből valaki mohón rohant előre. Izgatott volt, de izgatottsága olyan volt, aminőt becsületes emberek éreznek, amikor azt hiszik, hogy másokon sérelem esett. Meglehetősen ösztövér, jól öltözött ember volt, magas homlokával és igen értelmes arckifejezéssel.

— Nyilvánvaló, hogy minden kívánságát teljesitette a középosztálynak és az egész burzsoázia háláját érdemelte ki, mondta keserü gunnyal. Adójuk leszállt, van vasutjuk és távirójuk, hogy profitjukat növelhessék és gyermekeik ingyen nevelésben részesülnek. De a munkások a kapitalisták kegyelmére vannak utalva, még dologház sincs, ahová mehetnénk, csakhogy a burzsoázia adót ne fizessen. Ez az ön eszméje az egyenlő jogról és egyenlő szabadságról?

Ilyen ellenzékre alig voltam elkészülve. De ennek az embernek őszinteségében nem lehetett kétség, sem céljának tisztességében. Azt mondani neki, hogy tévesen értelmezte tetteimet és hogy legyen türelemmel, minden jól fog végződni és igy tovább, erről nyilván szó sem lehetett. Ezt az embert nem lehetett elhallgattatni, mig nem volt megnyugtatva. És minthogy célom az volt, hogy az emberek rokonszenvét megnyerjem re-

formjaimnak és a fölösleges surlódást elkerüljem, néhány pillanatnyi gondolkozás után igy szóltam.

— Én csak az alkotmányt érvényesitettem, melyre a többiekkel együtt ön is szavazott. Ha tévesen magyarázom, tudatlanságból vétkezem és hálás leszek, ha utbaigazit.

Ez valamelyest megengesztelte és e pillanatban arra kellett gondolnom, hogy milyen hiba az, amikor azok, akiknek össze kellene tartaniok, ama véleményeltérés miatt hasonlanak meg, hogy melyik a közös célra vezető legjobb mód.

— Melyek az én különleges büneim vagy mulasztásaim? kérdeztem.

— Először is nem állitott föl nemzeti mühelyeket.

— Ellenkezőleg, szóltam közbe, most az egész ország egy nagy nemzeti mühely, melyben mindenki kedvére dolgozhat, ahol és ahogy kedve tartja. De közbeszólásomra nem figyelve, folytatta:

— Nem hozott törvényeket a kapitalista hatalmának megszoritására, a munkaórák korlátozására, a munkabér és kamat megállapitására.

— De hiszen ilyen törvények az alkotmány — a mi demokratikus alkotmányunk — ellen volnának, mely azt mondja, hogy minden polgár teljes szabadságot élvezzen, amennyiben polgártársai hasonló szabadságát nem sérti. Ha egy embernek meghagynám, hogy hány órát kell dolgoznia, vagy hogy mit kell adnia vagy kapnia bizonyos szolgálatokért, nem volna ez flagráns sérelme az ő személyes szabadságának? Azonfölül az ilyen törvényhozás teljesen káros és csak osztályuralmat és osztálytörvényhozás keletkezését eredményezné, amely bajoktól ép most akarunk megszabadulni.

— Nemcsak hogy elmulasztotta ezeket megtenni, folytatta, megint nem figyelve válaszomra, mintha csakis

saját gondolatait követné, de tényleg eltörölte azt a kevés adót, melyet idáig a tőkéseknek fizetnünk kellett, a jövedelmi és vagyonadót, a hagyatéki adót stb., ilyképen adómentességet biztositván a vagyonos osztálynak.

— De csak nem akarja a vagyonosságot eltörölni? Mindig abban a meggyőződésben voltam, hogy a szegénység ellen volt kifogása és hogy ennek a kiirtása, tövestől, gyökerestől, célja a jó kormányzatnak.

— Ó, természetesen, ha igy fogja föl! De hogy akarja ezt megvalósitani?

— Első sorban a termelés, másod sorban a munka pártolása által. Természetesen jó, ha egy nemzet annyit bir mindama jogokból, melyek kényelmét növelik, amennyit csak lehet. Vajon lehetséges-e, hogy a gazdag polgárokat bajnak tekintse és ezért adóval kivánja sujtani őket?

— Nézzük csak uram, ön megkerüli a kérdést. Nem tény-e, hogy nehányan a többség rovására milliókat harácsoltak össze? És ha adózás által nem akadályoztatnak, mi fogja őket ennek folytatásában megakadályozni?

— Máris meg vannak akadályozva abban, hogy a másokét elvegyék, minthogy mindenkinek egyenlő helyzete van, de annak nincs akadálya, hogy valaki vagyont állitson elő, vagy halmazzon föl, ha kedve tartja. Senkit sem kell megbirságolni azért, mert házat épitett vagy egy fát ültet, valamint a lustaságot és hanyagságot sem kell jutalmazni.

— Egyáltalában nem. Minden a termelésre kivetett adó birság természetével bir; vagyis ha nem is ez a célja, ugyanaz az eredménye van, mint egy pénzbirságnak. A kutyákra kivetett adó csökkenti a kutyák számát. Vagy föltéve, hogy azt gondolnók, hogy tulsá-

gosan sok az agglegény, egy agglegényadó, ha elég nagy, előmozditaná a házasságot. Egyik esetben tényleg megbirságolnunk egy embert, mert kutyát tart, a másikban, mert nem házasodik.

— Ha a kutyák és agglegények nem kivánatosak, nem helyes-e megadóztatni őket?

— De igen és ha a vagyon nem kivánatos, ezt is megadóztathatjuk. De az én célom nem a gazdagság, hanem a szegénység kiirtása.

— Ez mind nagyon szép. De ha egy ember nem gyüjthetne egy bizonyos összegnél többet, a többi megoszlanék a többi ember közt.

— És honnan tudja, hogy maradna valami? Tegyük föl, hogy elhatároznók, hogy senkinek sem szabad egy bizonyos mennyiségü vagyonnál többel birnia; lehetetlen volna-e, hogy többet pazaroljon el vagy pedig megszünjön többet termelni, ha ezt a határt elérte?

— Nem tudom. De ugy látom, ön teoretizálni kezd. Az a tény azonban csak nem változik, hogy a pénzesek eltiporják a szegényt és mig a renyhék duskálnak a vagyonban, sok munkás éhezik.

— Ez a tény csak v o l t és csak azt mutatja, hogy a dolog ily sajnálatos állapotán csak a renyhék üldözésével és a munkások pártolásával lehet segiteni.

Szociálista látogatóm elhallgatott és igy folytattam.

— Ezért beszéltem az első jelentkezővel, akit ön is, mint én, munkás embernek nevez. Saját vallomása szerint nem volt munkás, bár remélem, hogy most már az. Ne kövesse el azt a hibát, hogy minden szegény embert munkásnak nevezzen és minden gazdag embert henyének. Munkásokat és henyéket minden osztályban találhat.

— Akkor miért nem bánik velük egyformán?

— Hisz ép ezt akarom tenni alkotmányunk értel-

mében. Egyenlő helyzete van mindenkinek, nincs kivétel senki számára. Aki most dolgozni akar, annak szabadságában áll és élvezheti munkája gyümölcseit. Aki pedig nem dolgozik, az ne is egyék, akár szegény ember, akár méltóságos ur.

— Igy hát mindenféle szép igéretei után a »be nem avatkozás« politikáját folytatja?

— Ha »be nem avatkozás« alatt azt érti, hogy mindenkinek szabadságában áll ugy dolgozni és ugy élvezni, ahogy jónak látja, anélkül, hogy bárki is korlátozhatná szabadságában, akkor: igen! Mert csakugyan ez annak az elvnek a szelleme, melyért ön és az egész demokrácia harcolt az elmult években.

— Igy tehát ön megengedi, hogy a tőkés eltiporja a munkásokat anélkül, hogy ezek a törvény védelmében részesülhetnének?

— Én csak a szabadságot állitom az ököljog helyébe. Ily körülmények közt mindenki gondoskodhatik magáról. Ön ötletek és szeszélyek által akar kormányozni, én elveket valósitok meg.

— Nem ötletek és szeszélyek, hanem t ö r v é n y által.

— Amit ön t ö r v é n y n e k nevez, csak az emberek szeszélye. T ö r v é n y e k e t nem emberek alkotnak és nem is alkothatnak, ezek egyidősek a mindenséggel magával. Az embernek csak föl kell fedeznie azokat — én természetesen a természet törvényeire gondolok; de ön persze ezeket nem ismeri és azt hiszi, hogyha saját véleményét — ötleteit és szeszélyeit — pergamentre irja, »törvényt« gyártott. Ha aztán ez célját téveszti, nekiül, hogy kijavitsa; aztán kijavitja a javitást és igy folytatja évről évre a toldást-foldást — ezt azután bölcsességnek, kormányzatnak, törvényhozásnak nevezi. És amikor bárki is rámutat arra, hogy csinálmányai minden ter-

mészeti törvénnyel ellenkeznek, akkor fölkiált, hogy »elmélet, elmélet!«

— Ön egyszerüen rabja az elveknek.

— Igen, beismerem bünömet e részben. Minden bizonnyal több hitem van a természet elveiben, mint az emberi véleményekben és ötletszerü kapkodásokban. Az emberek toldottak-foldottak a törvényhozásban századokon keresztül és hogy minő eredménnyel, azt ön is tudja. Ily körülmények közt nem gondolja-e, hogy már ideje volna egyszer a természetet is kipróbálni, ha egyébért nem, kimutatni törvényeinek értéktelenségét az emberi bölcsességgel összehasonlitva.

Erre nem volt felelet, igy tehát engedékenyebb hangon folytattam.

— Ha ez az elv, melyben ön és én és minden politika iskola hivei megegyezünk, helyes, bizzunk benne és vigyük keresztül betü szerint parancsait. Mert ha az elv rossz, vagy az elvekben nem lehet bizni, akkor miáltal vezettessük magunkat? Azt akarná, hogy a párturalomhoz térjünk vissza, mely ok vagy elv nélkül támaszkodik tudatlanságra, vallási előitéletekre és faji gyülöletre? Vagy térjünk vissza az ököljoghoz?

Látogatóm még nem volt meggyőzve.

— Ez mind nagyon szép elméletben. Helyesiem, hogy a földtőkéseket eltörölte; de ez magában haszontalan, mig egyidejüleg minden más tőkést el nem töröl és mig nem létesit egy államilag vezetett termelési és megoszlási rendszert.

Egy pillantást vetettem a mögötte álló emberekre, akiket idáig a munkások valami küldöttségének tartottam, akiknek nevében beszélt. De közelebbről tekintve, meglepetve láttam, hogy valamennyien jól voltak öltözve és semmiféle ismertetőjelét sem mutatták a munkásoknak. Fölhivtam látogatóm figyelmét e tényre és ő azonnal

azt felelte, hogy nem ezekkel az emberekkel jött, hanem a munkanélküliek egy nagy tömegét vezette és nem érti, hogy ezek miért mentek el valamennyien. — Ezek az urak, — tette hozzá gunyosan, — talán azért jöttek, hogy az irántuk tanusitott kedvezést köszönjék meg.

Egy eszmém támadt. Nyilván láttam, hogy elvont érveknél sokkal meggyőzőbb volna erre az emberre nézve a szemléltető oktatás, azt pedig a jelenlevők szemeiből kiolvashattam, hogy egészen más célból jöttek, mint hogy hálájuknak adjanak kifejezést irántam. Igy tehát szóltam:

— Igaza van, uram; nem szabad megengednünk, hogy a munkásokat eltiporják, ha csakugyan oly kétségbeejtő helyzetben vannak, mint ön mondja. Ha ők maguk nem segitenek magukon, mi — vagyis ön és én — gondjukat viseljük és ugy ellátjuk őket, mint a gyámoltalan gyerekeket. Hogy őszinte legyek, én magam nem hiszem, hogy aggodalma megokolt volna. Azt hiszem, hogy tisztességes, nyilt küzdőtéren minden igazán munkás ember megállja a sarat és gondoskodik magáról. Ha ebben tévedtem, ön mellé állok, mert hiszen már intézkedtem a nyomorékok és gyámoltalanok ellátásáról. De előbb nézzük csak, hogy ez a befolyásos küldöttség mi végett jött; talán ez némi világosságot derithet az ön emlitette kérdésekre. Igy hát sziveskedjék egyelőre itt maradni és meghallgatni előterjesztésüket.

VI.

A vasutigazgatók küldöttsége.

Sejtelmem helyes volt és szociálista ellenfelemnek nem sokat kellett várnia, hogy meglássa, hogy ezek az emberek nem megköszönni jöttek nekem, amit tettem, hanem inkább azért, hogy ép oly intézkedések megtételét sür-

gessék, amilyeneket ő maga is javasolt, t. i. hogy inkább a tőkét adóztassam meg, semmint a földet.

Nagyon gőgösek voltak, de nem valami nagyon biztak magukban, sőt ugy láttam, hogy inkább megfélemliteni akarnak és ijesztéssel megadásra birni.

Szónokuk, egy meglehetősen termetes ur, parancsoló hangon kezdte:

— Azért jöttünk, hogy e veszedelmes rendeletek azonnali eltörlését kérjük, melyek tönkre fogják tenni az országot. Nem fogjuk alávetni magunkat —

Itt közbeszóltam, figyelmeztetve a szónokat, hogy a szuverén népet képviselem és hogy tiszteletteljesebb hangot kell követelnem. Hogy ugyan szabadságukban áll panaszaikat előterjeszteni és azok orvoslását várni, ha ügyök igazságos, de a fönnálló törvény iránti engedelmességet nem szabad megtagadniok.

— Ha a törvény rossz, — folytattam, — szabadságukban áll agitálni annak eltörléséért; de amig érvényben van, engedelmeskedniök kell annak. Önök ismerik ezt az elvet, hiszen elégszer hirdették másoknak. Tessék folytatni. Mi mondani valója van?

— Értésére kell adnunk tehát, hogy proklamációja kihirdetése óta az országban milliókra menő tőke pusztult el és hacsak sürgősen el nem törli ezt a — hm — ezt a — hm — ezt a szerencsétlen törvényt, e nemzet államcsőddel áll szemtől-szembe.

Nem ijedtem meg tulságosan ettől az állitástól, mert bár sokan voltak, nem voltak sem az egész nemzet, sem az egész nemzet képviselői. Igy hát nyugodtan mondtam:

— Nem volna szives kérem, megmondani, hogy kik önök és minő érdekeket képviselnek? Nyilván az egész nemzet nem lehetnek, minthogy sokan azok közül, akik önök előtt voltak itt, az uj renddel való megelégedésüket fejezték ki.

— Igen, — felelte a szónok; — azok, akik hasznát látják annak, hogy kirabolt minket.

Ujból szigoruan rendreutasitottam a szónokot és óva intettem az ilyen tiszteletlen kifejezésektől. Ő azután megmagyarázta, hogy a jelenlevők több vasuttársaságnak igazgatói és hogy az uj proklamáció óta társaságaik teljesen tönkrementek. Ez komoly hir volt; a vasutak fontos vállalatok és nem volt szándékomban hasznosságuknak gátat vetni. Ennyit mondtam, ami a küldöttségnek bizalmat és reményt látszott nyujtani. — Kérem, sziveskedjék megmagyarázni, hogy mily módon érintette önöket e változás, — folytattam.

— Oly módon, — mondta a szónok, — ahogy azt ön nem láthatta előre; ami csak azt bizonyitja, hogy milyen veszedelmes régóta fönnálló intézményekbe belekontárkodni. Először is eladóztatta minden oly jövedelmünket, melyet földünkből huztunk és azonfölül megadóztatta azt a földet is, melyen vonalaink vannak.

— De elengedtem minden egyéb adójukat — mondtam, — és e tekintetben minden más gazdasági vállalattal egyenlő helyzetbe juttattam önöket.

— Igen, igen; de mint mondtam, ön még nem látja ennek összes következményeit. Alkalmazottaink oly tulzott béreket követelnek, hogy egyetlen fillér hasznunk sem maradna.

— Ne fizessék a béreket, ha tulzottak.

— De mit tegyünk? Ilyen föltétellel elég embert nem kapunk, ha pedig nem járatjuk a vonatokat, hogy fizethetnők meg ezt a rettentő földadót? Egy hónapnál rövidebb idő alatt egyre-másra oda volna egész kocsiparkunk és összes épületeink; a föld értéke pedig, melyet oly drágán fizettünk meg, hála az ön rendelkezésének, már ugyis elveszett.

— De ha az alkalmazottak ugy zsarolják önöket, miért nem pótolják őket a munkanélküliek seregéből?

A szónok haragos lett és nagy zugás volt a küldöttségben.

— Ön teljességgel nem tudja, hogy mily helyzetben van az ország és ennélfogva alkalmatlan állása betöltésére. Munkanélküliek, csakugyan, amikor mondom, hogy lehetetlen elég embert kapnunk, hogy annak az óriási forgalomnak megfeleljünk, mely az előbbinek csaknem kétszeresére emelkedett és embert nem kapunk, sem pénzért, sem szép szóért! Teljesen alkalmazottaink kegyelmére vagyunk bizva.

— Ez magyarázza meg, hogy miért hagyta önt a faképnél a munkanélküliek serege. Nyilván megtanultak a saját lábukon állni és nem igen kell nekik a dajkálás, — sugtam a szociálistának. Aztán a szónok felé fordulva, hangosan igy szóltam:

— De hisz akkor az ország nem lehet oly rettentő helyzetben, mint ön állitotta. Igazán nem értem a dolgot.

Erre a bizottság egy tagja lépett elő, egy finom arcvonásu, simára borotvált, nyilt és nemes magatartásu ember. Modora tiszteletteljes és udvarias volt, kellemes ellentétben a többség haragos pillantásaival.

— Azt hiszem, megmagyarázhatom önnek a dolgot uram, és talán igazgató-társaimnak is, akik véleményem szerint kissé egyoldaluan itélik meg a dolgot A jelen viszonyok közt ez csak természetes. Mióta ön megnyitotta a pályát, mindenkinek egyforma föltétel lel engedve meg a versenyt, azok, akik idáig kizáró lagossági jogokat élveztek, nem találják meg oly könnye szokott zsákmányukat. Azt vesszük észre, hogy máso gyorsabban futnak nálunknál és elviszik a pályadija

Ami magamat illet, én nem panaszkodom, hanem ezennel elvetem a hagyományokat, melyek csak gátolnak és az uj viszonyok közt ujból próbára teszem erőmet.

— Ahelyett, hogy megmagyarázná, csak zavarosabbá teszi előttem a dolgot.

— Hát akkor nyiltan beszélek. Ön megnyitotta a természeti kincseket a nép előtt és most mindenki legjobb hasznát veheti képességeinek. Kezdetben magam is kész őrültségnek tekintettem javaslatait, mert azt hittem, hogyha meg is nyitná a földet mindenki számara, nem lehetne mindenkiből gazda. Nem tudom miért, de a földreform eszméje mindig azt a gondolatot keltette bennem, mintha azt jelentené, hogy mindenkiből földmivelő legyen. De most látom, hogy ez nem szükséges, de még csak nem is lehetséges. Annyi bizonyos, ön megtanitott rá, hogy a vasuti dividenda ép ugy a földből jön, mint a krumpli. A gazdák, akik most jó haszonra dolgoznak, kömüveseket foglalkoztatnak, hogy házaikat kitatarozzák, szőnyeget, butort, ruhát és mindenféle más cikket vesznek. Azonkivül ez is javitja helyzetüket: Legtöbbjüknek igazán csehül állt a dolga, alig lévén képesek az élethez legszükségesebbekkel ellátni magukat. Ma azonban változott a helyzet, mindenki vesz és megrendeléseket tesz egyfelől és másfelől ellát másokat oly cikkekkel, melyeket maga termel vagy melyekkel kereskedik. Ez valamennyi termelési ágnak hirtelen lendületet adott és természetesen a vasutnak is. A munkakanélküliek serege mintegy varázsszóra tünt el. Ily körülmények közt persze mindenki saját szolgáltatásáért megfelelő ellenszolgáltatást vár. A munkásnak nem kell többé munkáért könyörögnie és ha nem akarják megfizetni munkáját ugy, mint ahogy ő értékeli, nem adja el. Nem rosszalhatom ezért, hisz mi is igy teszünk; fölemeltük dijtételeinket és az emberek szivesen fizetik.

— Igen, de van-e hasznunk belőle? — kérdezte az előbbi szónok. — Nem kell-e mindezt ujból kiadni munkabérre és adóra?

— Ez persze igaz. Akik dolgoznak, azok kapják a hasznot, nekünk csak annyi marad, hogy gépeink és kocsiparkunk karbantartását fedezhessük és egy akkora összeg, mely körülbelül méltányos dij volna épületeink béréért.

A küldöttség kissé zajos lett, mindenik rosszalását igyekezvén kifejezni a második szónoknak őszintesége miatt, melyért Judásnak nevezték és még gorombább nevekkel illették.

Megint közbeszóltam és némi nehézség után sikerült a békét helyreállitanom. Az első szónokhoz fordulva, szóltam:

— Ez valamelyest különbözik attól a képtől, melyet ön festett és a lehető legkielégitőbb és legmegnyugtatóbb. Ahelyett, hogy tönkretettem volna a nemzetet, ugy találom, hogy a nemzet virágzik és nem igen látom hogy miért jöttek panaszkodni. Ha mindazok bére, akik a vasutnál dolgoznak, emelkedett, bizonyára önöknek mint ügykezelő igazgatóknak, szintén részesülniök kell az általános jólétben. Mert ha minden ember abban a helyzetben van, hogy maga szabja meg munkája árát, akkor önök, mint a legfontosabb tisztviselők csak képesek jó fizetést követelni szolgálataikért? A fölügyeletért való fizetést értem.

Akihez szóltam, ajkába harapott és hallgatott, mint a többiek is, kivéve azt az urat, ki az iménti őszinte nyilatkozatot tette.

— Bocsánat szavaimért, uram, — mondta, — de azt hiszem, barátomnak igaza volt, amikor azt mondta hogy ön a vasutkezelés sok részében tudatlan. Nekünk, mint igazgatóknak, semmi dolgunk a világon nincs

magának a vasutnak a kezelésével vagy fölügyeletével. A mi dolgunk az, vagyis inkább az volt, hogy átvettük a mérleget s azt a pénzt, melyet embereink kerestek és megállapitottuk az osztalékot. Persze még mindig van bevétel és megállapitandó osztalék, de ezt most egy pénzbeszedő elvégezhetné helyettünk.

— Nos és ez olyan baj? Azt hiszem, az épületek stb. utáni bér biztosabb, mint valaha és tekintve, hogy a házak és a kocsipark munkát képviselnek, a munkát pedig jól fizetik, ugy gondolom, ezek értéke is emelkedett.

— Ez igaz. De vasutikocsik és épületek nem tartanak örökké, mint a föld. És nem is innen került ki fő jövedelmünk. Minden egyes alkalmazottunk után hasznunk volt; ennek már most vége. És minthogy a népesség növekedett és a termelés is nőtt, ép ugy nőtt földünk értéke. Most már ennek is vége. Részvényeink idáig növekedtek, akár ujak voltak kocsijaink, akár régiek. Most napról-napra esnek, amint fölszerelésünk értéke csökkenik. Ha pedig fölszerelésünket ugyanoly állapotban akarjuk tartani, semmiféle osztalékot sem kaphatnánk, minthogy minden bevételünket fölemészti az értékcsökkenés: a reparatura vagy a régi fölszerelés pótlása.

— Kérem, szíveskedjék ezt a pontot kissé világosabban megmagyarázni, — mondtam.

— Szivesen. Ha ön házat épitene, kocsit vagy gépet gyártana, egyik sem tartana örökké?

— Természetesen nem.

— Már most, ha egy gép husz évig tart, akkor tiz évi használat után nem adna meg érte olyan árt, mintha uj volna. És ha ezt a gépet bérbe adná, nem kaphatna annak használatáért többet, mint amennyi helyettesitene egy ugyanoly gépet, melyet ugyanannyi ideig

használtak, minthogy mindenki abban a helyzetben van, hogy előállithatja azt, amire szüksége van és nem hajlandó uzsorát fizetni. Ezt természetesen ép oly igaz a mi fölszerelésünkre és parkunkra nézve is. Ha elvonjuk azt a pénzt, melyet használatukért beveszünk, a kocsik, mozdonyok stb. értéküket vesztenék és végül elhasználtatnának. Ha pedig javittatjuk a dolgokat, a régi fölszerelést ujjal cseréljük föl, egyáltalában nem fizethetünk osztalékot.

— De hisz fölszerelésük sajátjuk marad.

— Ne mondja! — kiáltott föl az első szónok. — És ön azt kivánná, hogy a közönség kényelmét ingyen szolgáljuk?

— De hisz nem ingyen szolgálják, ha képesek pótolni azt, amit fölhasználtak. Többet akarnának cserébe, mint amennyit adnak?

— Hiszen ezzel az emberrel nem lehet érvelni — szólt egyikök; — legjobb, ha egyáltalában fölhagyunk a forgalommal; majd meglátjuk, hogy mit szólnak hozzá az emberek.

— Erre megfelelek, — szóltam fölkelve székemről — A fölszerelés az önöké és tehetnek vele uraim, ami akarnak. A föld is az önöké, amig meg akarják tartani és amig az érte járó földjáradékot fizetik. Ha nem akarják megtartani, fölszedhetik sinjeiket és talpfáikat é tehetnek velük, ami tetszik. Az állam azután uj vasut vonalakkal látná el a népet.

Ez a kijelentés véget vetett minden hetvenkedésnek Meg voltak rémülve; én pedig alkalmasnak láttam pillanatot arra, hogy egy oly javaslatot tegyek nekik amelyet az államra nézve előnyösnek, reájuk nézve pe dig elfogadhatónak véltem. Igy szóltam:

— Egy ily közjólétnek örvendő országban, ahol fillérnélküli és tudatlan emberek oly helyzetben vannak

hogy kényelmesen megélhetnek, oly emberek, mint önök, kiknek nevelésük, eszük és vagyonuk van, mellyel kezdhetnek valamit, nem kell, hogy kétségbeessenek. Eszük kétségkivül van, de idáig bünös célokra használták, t. i. arra, hogy utat és módot eszeljenek ki, hogy hogyan profitáljanak embertársaik rovására. De nem gáncsolom, hogy igy tettek, nem is vetem szemükre. Önök is a viszonyok teremtményei voltak, amint valamennyien mi többiek is azok voltunk. Most uj rend támadt és nem kétlem, hogy képességeik csakhamar legintimebb és talán hasznosabb utat találnak. Az uj viszonyok közt nem kell továbbra is ilyen bajokkal veszödniök, melyek a részvénytársasági igazgatással járnak és vagyonukat talán másként, a változott viszonyok közt izlésüknek megfelelőbb módon használhatják. Ha igen, az állam hajlandó önöket minden felelősségük alól fölmenteni és megfizetni minden sinjüket, szögüket, téglájukat teljes értékben, jelen becslés szerint.

Öt percnél hamarább elfogadták a javaslatomat és kiadtam a rendeletet, hogy a fölszerelést vizsgálják nemzet tulajdonává lettek.

Igy az ország főutai önkéntes átadás folytán a nemzet tulajdonává lettek.

VII.

Az Uj Folyó Társaság igazgatói.

Különösen, furcsán folynak a dolgok álomban és mégis minden teljesen természetesnek tünik. A vasuttársaság igazgatói el sem hagytak, arra sem emlékszem, hogy ottlétükkor bárki is lépett volna a szobába. Mindamellett egy más küldöttség volt előttem. Az emberek ugyanazok voltak, de nem az érdek — vagyis helyeseb-

ben: a cég — melyet képviseltek. Ez alkalommal az Uj Folyó Társaság nevében szólt hozzám egyikük. Szemeit rám szögezve, igy szólt:

— Ugy hallom, hogy ön nagy barátja a tényeknek és hogy semmit sem hisz el, amit be nem bizonyitanak önnek. Ime, itt van néhány nehezen megemészthető tény az ön számára. — És két tőzsdei jelentést mutatott föl.

— Nézze ezt a képet, és aztán ezt.

Megtettem és az egyiken azt olvastam: — Uj Folyó Társaság, 138000 font — és a másikon Uj Folyó Társaság, 13 font; kereslet nincs. — Más értékben is nagy esést vettem észre, bár nem ily mértékben és sok társaság után vagy nem volt jelentés egyáltalán vagy ilyen fölirás: Fölszámolás alatt.

— Meg van-e most már győződve arról, hogy tényeket állitunk ön elé? — kérdezte.

— Meg; és ezek nagyon meglepő tények — feleltem.

— Nagyon meglepő tények — visszhangoztatta a szociálista.

— Az utóbbi néhány hónapon belül — folytatta a szónok — több mint ötszázezermillió értékü tőke semmisült meg.

Az utóbbi néhány hónap említése jobban meglepett, mint az elpusztult tőke összege.

— Ejha! — kiáltottam, — hát oly régen vagyok hivatalban? Hogy röpül az idő.

— Fél milliószor millió fontnál több, mint egy fillér, — folytatta. — És kész vagyok állitásomat igazolni.

— Ó, az ön szavára elhiszem — mondtam mosolyogva. — De nem lenne szives megmondani, hogy miféle — tőke — pusztult el és mi módon?

— Ha elfárad irodámba, mutathatok önnek egy egész páncélszobát tele az idáig legértékesebb javakkal, melyek

azonban ma megannyi értéktelen papirdarab — vagy alig több.

— Jaj nekem! Talán moly vette beléjük magát, vagy egerek vagy patkányok?

— Nem, hanem az ön átkozott kormányának a nyavalyája és fekélye — mondta rosszul palástolt haraggal.

— Nem értem, hogy pusztithattam el oly javakat, melyek az önök páncélszobájában voltak elzárva.

Mérges csodálkozással nézett rám. — Igazán azt hiszem — mondta kisvártatva, — hogy ön egyáltalában nem tudja, mit jelent e szó jószág, javak.

— Dehogy nem — feleltem. — Magamnak is vannak ökreim, lovaim, disznaim, szárnyas jószágaim. De hisz azt gondolná az ember, hogy ezek kellő biztonságban vannak, ha páncélszobába zárvák.

— Nem lábas jószágról beszélek — kiáltotta haragosan, — hanem részvényekről. Nem mutattam-e, hogy az Uj Folyó Társaság részvényei maguk több mint százezer fontról nyomorult 13 fontra szálltak le és igy sincs kereslet utánuk?

— Talán nem érnek többet — kockáztattam meg.

— Nem; addig nem, amig ön áll az állam élén és türi, hogy a legszégyenletesebb és leggyalázatosabb módon kiraboljanak bennünket. Mert ez az oka uram, ennek a rettentő árhanyatlásnak, kirabolnak bennünket és pedig az ön tudtával.

— Kirabolják! — mondtam. — Nem, már ezt nem engedem meg. Ennek végét vetem. — Erősen megráztam a csengetyüt és meghagytam, hogy a rendőrfőkapitányt azonnal küldjék be. Alig mondtam ki, máris ott volt a tisztviselő.

— Nem adtam-e szigoru parancsot, — mennydörögtem, hogy minden polgár szabadsága és tulajdona

az, hogy ezek az urak azt panaszolják, hogy több milminden kivétel nélkül védelemben részesüljön? Hogy van lilótól megrabolták őket?

De a rendőrfőkapitány sem nem ijedt meg, sem nem reszketett mennydörgésemre és amint jobban megnéztem, kiderült, hogy nem más, mint Verinder* barátom, aki bizalmas szemhunyoritással igy szólt:

— Meghagyásait az utolsó szóig teljesitettem és ép ez a panaszuk ezeknek az uraknak. Ők csak attól a joguktól raboltattak meg, hogy másokat kiraboljanak. Hiszem, hogy a számok helyesek, mert mindig igen jövedelmező üzletnek tartottam az övéket.

— De ők tőkéjük elpusztulásáról beszélnek.

— Biztositom önt, hogy szó sincs róla. Még mindég birtokukban van mindenük — müveik, szivattyuik, csöveik, csapjaik. Részvényeik, vagyis javaik ép oly sértetlenek és ropogósak, mint idáig és nem kétlem, hogy megfelelő gondozással és páncélszobákban még sok évig eltartanak.

— De ön értéktelen papirdarabokat csinált belőlük! — kiáltott föl a küldöttség szónoka. Mire Verinder rendőrfőkapitány igy magyarázta meg a dolgot:

— Ezek az urak a felhők tulajdonosai voltak. T. i. amennyi vizet csak lezuhogtatott mennyei atyánk, arra ők kizárólagos tulajdonjogot formáltak. Nagy szürőket és szivattyukat állitottak föl és a vizet bizonyos árban adták el literjével a lakósoknak. A lakósok panaszkodtak, árleszállitást kértek és fenyegetőztek, hogy birtokukba veszik a vizmüveket.

— És megtették? — kérdeztem.

— Nem, de r o s s z a b b a t tettek, már amennyiben ezeket az urakat illeti. Meghagyták müveiket és csöveiket

* Az Angol Földreform Egylet ma is élő titkára.

és egy uj telepet épitettek, mely most a községé és az emberek természetesen nem akarják az ő vizeküket drágábban venni, mint amennyiért a községi kutakból kaphatják.

— Az összes tényeket nem adja elő, — szólt közbe a panaszos. — Azt sem emliti, hogy ön mint lelketlen izgató szerepelt érdekeink ellen.

— Ó, ha azt kivánja, hogy a részletekre is kitérjek, szivesen teszem meg, — felelte a furfangos főkapitány. — Amint mondtam, teljes forradalom volt. A nép birtokába akarta venni a vizmüveket és becslés szerint ki akarta fizetni a jelen tulajdonosokat. Én rendőri kordont vontam a vizmüvek körül, hogy a társaság tulajdonát megvédjem. Azután megmagyaráztam az az embereknek, hogy nincs joguk arra kényszeriteni másokat, hogy valamit akaratuk ellenére megadjanak, vagy hogy egy szolgáltatmány árát megszabják, valamint a társaság sem kényszeritheti munkásait arra, hogy nekik az általuk megszabott áron dolgozzanak. Azt azonban, igenis, ajánlottam nekik, ha nincsenek a társaság áraival megelégedve, állitsanak föl ők maguk vizmüveket. Ezt el is határozták és épen kezdték a folyónál a munkát, amikor a társaság igazgatói hozzám jöttek egy irással, maguknak követelvén az egész folyóhoz való kizárólagos jogot. Már most uram, az ön proklamációja az volt, hogy senki sem háborittassék jelen birtokában. Én tehát ujból teljes védelmet igértem a társaságnak, de rámutattam, hogy amennyiben a folyó természeti kincs, ha kizárólagosan akarják birtokolni, fizetniök kell ezért a privilégiumot.

— És mi nagyon liberális ajánlatot tettünk.

— Igaz, de mégsem oly liberálist, mint aminőt az alkotmány kiván: száz százalékot minden természeti előny teljes értéke után. Megmondtam nekik, hogy

amig mindenki szabadon használhatja és mindenki számára van elég viz, a földjáradék vagy adó nulla lesz, minthogy ez esetben nincs kizárólagossági jog. Ha azonban versengés támad a vizért, az adó az a teljes összeg lesz, mely a verseny után megállapittatik. Vonakodtak az adót megfizetni és igy a városi hatóság csinálta meg a vizvezetéket. Ily körülmények közt — lévén monopólium — természetesen földjáradék sincs. Azt sem kell mondanom, hogy a társaság most semmi egyéb adót sem fizet, minthogy mind el van törölve, kivéve természetesen az épületek, tartályok stb. által elfoglalt földek utáni járadékot.

— És tőke nem pusztult el?

— Egyáltalában nem. Amit ezek az emberek »tőké«-nek neveznek, egy okmány volt, mely biztositotta nekik azt a jogot, hogy adót szedhessenek a kerület minden polgárától, mielőtt megengednék, hogy ez szomját olthassa, vagy megfürödhessen. »Részvény«-eik vagy »elsőbbségi kötvény«-eik rendkivüli értéke csak azt mutatta, hogy mily fokig üzték zsarolásukat. Most, hogy az emberek hozzájárulhatnak a természeti kincsekhez, nem hajlandók többé azért fizetni, amit ingyen kaphatnak. A társaság még mindig nagy területet lát el vizzel és pedig azért, mert árait leszállitotta a városi hatóság áraiig, mire ez abbahagyta az uj csövek lefektetését. E dijak ép elegendők a szürés és szétosztás, valamint a kapcsolatos költségek fedezésére.

— Vagyis, — jegyeztem meg, — mig idáig viziurak voltak, ezentul egyszerü viz-szállitók.

— Ugy van. És nem hogy tőkét vettünk volna el tőlük, hanem inkább minden eddigi adót — nagy bánatukra eltöröltünk. Szivesen akarták fizetni a jövedelmi adó háromszorosát, hogy gépeiket adóztassuk meg tetszésünk szerint, ha a folyó továbbra is birtokukban

marad. Ez volt az említett »liberális« ajánlat. De közben az emberek átláttak a szitán és —

— Elég uram! — szóltam? Aztán a bizottsághoz fordulva mondtam:

— Panaszuk el van intézve. Szabadságukban áll a folyóból vizet szivattyuzniok és oly árban adniok, amilyent csak kaphatnak érte. De nem tilthatok el másokat sem ettől, mivel nem tagadhatom meg tőlük a szabad hozzáférhetést a természet kincseihez, sem nem kényszerithetem őket arra, hogy többet fizessenek az önök szolgálataiért, mint amennyire ők értékelik. De ha nem szándékoznak folytatni a vizszállitás mesterségét az uj viszonyok közt, hajlandó vagyok a város lakósai számára fölszerelésüket jelen becslés szerint megvenni. Áll az alku?

És az alku meg is volt, mert rövid egymásközti tanácskozás után a következő választ kaptam:

— Nincs más választásunk, mint igent mondani.*

VIII.

Még egy beszélgetés a szocialistával.

— Csodálatos! Ön valóságos büvész! — kiáltott föl a szociálista, amint az utolsó küldöttség elvonult.

— Alig hihetem, hogy ezek az emberek másként oly simán odaadták volna tőkéjüket, mint valamilyen varázs hatása alatt. Mondja komolyan, nem hipnotizálta őket?

— Csaknem igy látszanék; pedig az egyetlen varázs-

* Tényleg azonban a New River Co. (Uj Folyó Társaság), mely London egy részét vizzel látta el, 144 millió koronát kapott megváltásként a városról. A tényleges tőke persze csak elenyésző része volt ez összegnek.

szer, melyet használtam, a természet elveinek alkalmazása ember és ember közti viszonyban.

— Ez bajosan magyarázza meg, hogy az ily önző természetü emberek, mint amilyen a legtöbb tőkés, miért mondtak le arról a hatalmukról, melynél fogva kifoszthatták a munkások társadalmát.

— Épen mert önzők és nem lévén többé jövedelmező monopóliumuk, nem vállalkoznak tovább arra, hogy vizzel lássák el az embereket. Ön mint »tőkés«-ekről beszél róluk. Bizonyos tekintetben tőkések; de mit gondol, mennyire rugott igazi tőkéjük?

— Milliókra. Sok millióra. Királyok voltak, — vizkirályok.

Mosolyogva nyujtottam át neki a felügyelőtől épen érkezett becslést, mely a vizművek összes értékét 36,582 fontra tette. Csodálattal nézett rám.

— Ez — mondtam — fölszerelésük teljes értéke, beleértve az összes épületeket, gépeket, csöveket, és vizmérő-órákat. Mert látja, a folyót, mivelhogy az föld, nem kell megfizetni, mert annak értéke, — a piaci értéke, tudja — eltünt.

— És mi lett többi tőkéjükkel? — kérdezte.

— A többit csomagoló-papir árában veheti meg, mert nem más és sohasem volt más. Mert amit ön »tőké«-nek nevez, nem állt másból, mint tisztára papirosból; ez volt az a rém, melytől ön és iskolája oly rettentően féltek.

— De hisz ezek a részvények tőkét képviseltek!

— Azt ugyan keveset; és amennyiben valamely részvény valóságos tőkét képvisel, — vagyis vagyont, egy vagy más formában, — akkor ártatlan. De oly részvények, mint e vizvezetéki társaságéi vagy földtulajdont igazoló okmányok, nem valósággal meglevő vagyont képviselnek, hanem egyszerüen a jövőben terme-

lendő vagyonra való jogositványok. Vagyis egy ilyen okmány tulajdonosa zálogjoggal birt a jövő termelésre.

— Nem értem egészen, amit mond.

— Hát megmagyarázom. Tegyük föl, hogy ez a keskeny ösvény ott, mely a folyóhoz vagy tóhoz visz, az enyém és hogy ez arra képesitene engem, hogy minden átmenő embertől vámot szedjek, mielőtt megengedném, hogy szomját oltsa. Ön látva, hogy jó üzletet csinálok, azt ajánlja nekem, hogy adjam el önnek. Én hajlandó vagyok eladni, — de mit? Nem a már szedett vámot, hanem annak lehetőségét, hogy a jövőben vámot szedjen. Ezt mondom önnek: A folyóból való jövedelmem évente 100 font; de a város fejlődik és ez az egyetlen vizforrás mérföldekre. Amint a népesség nő, ugy kell nőnie az én vámbevételemnek is. Ennélfogva azt kivánom, hogy ön akkora összeget fizessen le, amennyit véleményem szerint a következő huszonhét vagy harminc évben képes lennék beszedni, vagyis kerek összegben kérek 2,700 fontot »tulajdonom«-ért. Ez egyszerre ily összegü »tőkés«-sé tesz engem; pedig egyetlen igazi tőkém, mely emberi munkából ered, lehet, hogy csak egy kapuból áll, mellyel elzárhatom a folyóhoz vezető utat. Történetesen azonban a természeti kincseket közös tulajdonnak nyilvánitják és a belőlük származó jövedelem az államé lesz. Mit igérne akkor az én tulajdonomért?

— Semmit sem; legfeljebb néhány shillinget fakapujáért, — mondta mosolyogva.

— Nagyon helyes. És ez a magyarázata annak, hogy miért szálltak le a vizvezetéki társaságnak részvényei 128,000 fontról 13 fontra. Most már tudja, hogy mi lett többi tőkéjükből. Más szóval csak papiroson volt. És amint ez a rendszer, mely a zsarolást szen-

tesitette, eltöröltetett és a vámszedő kapuk, melyek az emberiséget elzárták a természettől, leromboltattak, e papirosok tehetetlenek és nincs további parlamenti határozatra szükség, mely ártalmatlanokká tegye azokat. Természetesen érteni fogja, hogy valóságos tőke alatt olyasmit értek, ami emberi munka folytán van — összegyüjtött munkát, vagyis oly vagyont, melyhez igaz tulajdonosának munkája által van joga.

— De hisz, ami ezt illeti, minden vagyon munka által keletkezik.

— Ez épenséggel nem igaz. Ez nagy és alapos tévedés. Annyira nem igaz, hogy a munkának legkisebb része van a vagyon termelésében.

— Micsoda? — kérdezte meglepetve, — a vagyon nem teljesen munka által keletkezik, amikor ön maga is megengedi, hogy a tőke maga is csak fölhalmozott munka?

— Ó, az örökös tőke! Mindenütt emlegetik a közgazdaságtanban és sehol sincs. A vagyon termelésének csak két tényezője van: a munka és a természet erői vagy nyers termékei. Az utóbbi az előbbi nélkül teljesen tehetetlen. Az előbbi nélkül csak kevesünk lenne. E két tényező — föld vagy természet és emberi munka — mindenütt együtt müködik, más-más helyen, más-más arányban, ama javak termelésében, melyekre az embereknek szükségük van. E javakat nevezheti tőkének, jószágnak vagy ahogy akarja. Ahol a természet bőven járul a termeléshez, az embereknek jól van sorsuk. Ahol a természet része kisebb, az emberek sorsa rosszabb. De többnyire a nagyobb részt a természet végzi. Jaj annak a népnek, mely maga kell, hogy végezze a munka nagyobb részét.

— Ismer-e ilyen helyet?

— Igen, Adent például, mely a sivatagban fek-

szik. A tüzifát is távolról kell hozni kis kötegekben teveháton; az ivóvizet a tenger vizéből desztillálják és házról-házra adják el a kereskedők, mint a mi utcáinkon a tejet.

— De mi köze van ennek a mi kérdésünkhöz?

— Nagy köze van. Ön és sok más mindig »munkája gyümölcsei« után kiabál.

— Természetesen; fogunk is kiabálni.

— Már most, ha csak »munkájuk gyümöcsei«-t kapnák, rosszabbul menne dolguk, mint az adenieknek, mert ezeknek legalább tengervizük van ingyen. Amit kérniök kell, az szabad hozzáférés a természethez és egyenlő rész a természet adományaiból. Munkájuk gyümölcsei magától értetőleg a sajátjuk maradna, minthogy senki sem vethetné rabszolgaságba önöket.

— És azt hiszi, hogy ezt megtette az egyetlen adóval?

— Természetesen. Mert ami csak a természetnek tulajdonitható, a közé lesz és e jövedelem kiadása mindenkinek javára válik. És minthogy mindenkinek egyenlő érdeke van a kiadásban, ügyelnek arra, hogy ez hasznosan történjék. A termelés lehetőségét illetőleg mindnyájan egyenlő helyzetben lévén, senki sem uralkodhatik másokon. Más szóval, most igazán szabad szerződés jöhet létre eladó és vevő, alkalmazó és alkalmazott közt.

— De mégis csak némelyek ügyesebbek lesznek másoknál és többet fognak termelni.

— Igen; és épen ezeket az embereket akarjuk pártolni, hadd kövessék őket a többiek. Az egyetlen adó által ezt értük el: nyitva áll az ut mindenkinek és mindenki oly gyorsan futhat, amint tud. A leggyorsabban futó kapja a legnagyobb dijat, de ezentul nem a kevesebbre képesek rovására. Sem azt nem teheti többé,

hogy mert ő a leggyorsabb futó, visszatartsa a többieket attól, hogy ugyanazt a célt, noha talán csak egy kissé később, elérjék. Nem csaphatja be az ajtót és nem emelhet korlátokat. Az ut mindenkinek mindörökké nyitva marad. Van dij mindenki számára és e dij nagyságát mindenki maga határozza meg. Kudarc csak azokat érheti, akik lusták részt venni a versenyben.

— Egy másik kérdésemre feleljen. Miért nem adóztatta meg a vizvezetéki társaságot a folyó használatáért? Mert hiszen az ön véleménye szerint ez is természeti kincs.

— Az is. De csak oly természeti kincseket fizettettünk meg, amelyek egyedáruságok. Ezek az emberek most nem monopolizálják a vizet, hanem ellátják vele azt, aki kivánja. Egyszerüen csak szállitók és ezt bárki is megteheti. Ha a vizért adót vetnék ki rájuk, nem azokat adóztatnók meg, akik azt használják?

— De igen. És minthogy a vizet csak a nemzet egy része használja, holott az egészé, nem kellene-e, hogy akik használják, megfizessenek ezért?

— Ó, hát ezt gondolja. Ebben igaza van. Csakhogy azért már fizetnek az emberek, mert hisz bármily előny is van a folyóhoz való közelségből, ez a használt föld értékében benne van.

— Nem igen értem, amit mond.

— Pedig elég egyszerü. Gondoljunk el két darab földet, melyek minden tekintetben egyenlők, kivéve hogy egyik közel van a folyóhoz, mig a másikhoz a vizet valami módon szállitani kell. Tegyük föl, ez évi öt font költséget jelent. Ez esetben nem becsülné-e ennyivel többre az előbbi földet?

— Ezt mondom én is.

— Ugy, hogy pl. ön az utóbbi darabot csak öt fonttal kevesebbért bérelné?

— Igen.

— De ha a vizet odaszállitják, egyenlő értékü lesz. Igy tehát ha a távolabb eső részekkel a vizet megfizettetnők, a földjáradék annyival kevesebb volna. De ugy a viz, mint a földjáradék az államé lévén, nincs szükség külön fizetésre, a pénzbeszedés pedig egyszerübb és olcsóbb.

— Igen, igaza van. Ép olyan, mint mikor egyik szálloda két és fél shillinget számit föl a szobáért és másfelet a kiszolgálásért, a másik pedig szobáért kiszolgálással négyet. Ennyiben tehát az elmélet teljesen a tőkések pártján áll.

— A tőkések pártján?

— Nagyon is. Elengedte összes többi adójukat és most még a viz használatáért sem adóztatja meg őket. Meg kell azonban vallanom, hogy nagyon zavarosan látom az egészet, sőt az ön szándékait is. Őszinte leszek önhöz. Eleinte azzal gyanusitottam, hogy összejátszik a kapitalistákkal; de ezek, valahogy ugy látszik nem nagyon hálásak önnek. És mégis —

— És mégis?

— Alig tudom, mit szóljak. Most bizom az ön jó szándékaiban; de hát miért ellenzi oly makacsul a vagyon- vagy jövedelemadót?

— Többféle okból. Először is, mert alkotmányunk elvei ellen van — azaz, a polgárok szabadságával egyenes ellentétben van. Másodszor, mert az ily adók a termelésre esnek és ennyiben megakasztják vagy legalább is akadályozzák a termelést.

— Ezek nem lehetnek egyetlen, sőt még legnyomósabb okai sem. Azt nem akarhatja mondani, hogy a milliomos megadóztatásával, aki vagyonát munkásai rovására szerezte, a termelést megakadályozná. Miért ne

szereznők vissza legalább egy részét annak, amit másoktól elloptak?

— Vagyonadó által?

— Igen.

— Figyeljen, mert megmagyarázom a dolgot. De először is, föl akarom hivni figyelmét arra a lényeges különbségre, mely a munka termékei és a természet nyersterményei vagyis röviden, a föld közt van. Tegyük föl, hogy van egy darab földem, mely mondjuk, öt font évi jövedelmet biztosit nekem és tegyük föl, hogy a rendes kamatláb öt százalék. Tudja ugy-e bár, hogy egy ilyen darab föld piaci értéke akkor száz font volna.

— Természetesen.

— Tegyük föl továbbá, hogy a föld értékére ötven százalékos adót vetnek, ugy hogy az adó fizetése a nevezett föld értéke után két és fél font volna. Akkor —

— Akkor az ön földje legföljebb ötven fontot érne. És ha az adó száz százalékos, annak tőkeértéke teljesen eltünik. Ezt már általánosságban bebizonyitotta; de ennek az én ellenvetésemhez semmi köze.

— Bebizonyitom, hogy van, ha egy kissé türelmes. Nézzük, mint hatna egy vagyonadó. Száz font értékü föld helyett, mondjuk, hogy száz font értékü kőszenem, vagy kenyerem, vagy bármiféle munkatermékem volna és ön ezt adóztatná meg ötven százalékos általános vagyonadóval. Mi következnék ebből? Ön hallgat. Nos hát magam felelek e kérdésre. Kőszenem egyszerre 150 font értékü lesz. De ez még semmi. Ha kőszenemet eladom, tiz százalék hasznot csapok az árhoz. Ez az adó kivetése előtt tiz fontot tett ki, de az adó kivetése után 100 font helyett 150 fonton nyernék tiz százalékot, vagyis 15 fontot tiz helyett. Mit gondol,

ki nyerne többet ezen az üzleten — a munkások-e vagy a tőkés?

— Folytassa csak!

— Tehát ez az egyik oka annak, hogy ellenzem az emberi munka bármily ürügy alatti megadóztatását. Mielőtt a többire térnénk, ki akarom mutatni és emlékezetébe vésni ezt a könyörtelen tényt: A javakra vetett adó végeredményében mindig a fogyasztásra esik és ennélfogva bármely termelt jószágra kivetett adó mindig növeli e jószág árát.

— Ez bizonyos. A behozatali vámok mindig növelték a javak árát és terhük mindig azokra esett, akik azokat fogyasztották. De nem ép oly igaz ez a nyerstermékekre vetett adóval is?

— Igen, ha a termékeket adóztatnók meg. De mivel csak a földet adóztatjuk és pedig termelőképessége szerint: nem! Mert ez esetben az emberek termelni kénytelenek, hogy adót fizethessenek vagy pedig kénytelenek mások használatára átengedni a földet. És mivel a földértékre vetett adó csak a különböző, használatban levő földek közti értékkülönbözetet nyeli el, hatása egyszerüen csak az, hogy a különböző minőségü földek birtokosait egyenlő helyzetbe hozná. Vagyis a nyersanyag költsége mindenütt egy volna, bármilyen is legyen ama föld minősége, melyet ki-ki használ. De a termelt javak értékét a termelési költség állapitja meg, vagyis a rájuk forditott munka összege. Ha tehát a gyártott cikket adóztatja meg, ezáltal e cikk árát növeli és ha a venni szándékozók vonakodnak a növekedett árt megfizetni, az ilyen cikk további termelése megszünik.

— Melyek a többi érvek?

— Még nem végeztünk egészen az elsővel. Ön kifogásolja a »tőkét«. Már különbséget tettem valósá-

gos és áltőke közt. Az előbbi összegyüjtött munkát, az utóbbi papirosokat képvisel. Egyik esetben a multban elvégzett munkát fizet meg, amikor pl. egy ásó, gyalu vagy egy ház használatáért fizet, a másodikban a természethez való hozzáférésért fizet.

— Értem a különbséget.

— Már most tegyük föl, hogy az eke tiz napi munkát képvisel (vagy ennek ellenértékét aranyban) és a rá kivetett adó egy napi munkát...

— Értem már. Az ellenértéknek összesen tizenegy napot kellene kitennie.

— Nagyon helyes. Már most jegyezze meg jól a második közgazdasági elvet. A földértékre kivetett adó elpusztitja az áltőkét, a munkára kivetett áltőkét teremt. Igy talán megérti, hogy azok az urak miért akarták inkább, hogy vagyonuk, mint földjük után adóztassák meg őket és hogy miért lett céduláikból üres papiros. Még egy másik beigazolt közgazdasági elv is vonatkozik e pontra. Amely adó a termelést sujtja, bármily formájában is, mindig az utolsó fogyasztóra hárittatik is. De a földértékadó nem hárítható át, mert, mint az imént igazoltam, csak egyenlő helyzetbe juttatja a különböző minőségü földek telektulajdonosait.

— Ezt nem egészen értem.

— Pedig eléggé egyszerü. Vegyünk egy konkrét esetet. Van két gazda, A és B, egyik földje 20 mérő buzát terem, a másiké ugyanannyi munka és tőke költséggel 30 mérőt. Ha most az utóbbit 10 mérővel megadóztatjuk, ez csak egyszerüen kiegyenlitené mindenik jövedelmét. Mindegyiknek 20 mérője maradna tisztán. És világos, hogy a megadóztatott gazda nem kérhet külön árt buzájáért, mert hisz senki sem fizetne többet az ő buzájáért, mint a másikéért. De tegyük föl, hogy egy mérő buzára egy shilling adót vetnénk —

— Elég, értem már.

— Már most áttérhetünk a legközelebbi pontra. Célom lévén, hogy senki se arathasson ott, ahol nem vetett, természetesen minden áltőkét el kell törölnöm, mert akkor csak ellenértékét követelhetik szolgáltatásaiknak. De ha csak felét vetettem volna ki a jelenlegi földadónak, csak felét szüntettem volna meg az áltőkének, még mindig meghagyván privilégiumaik felének birtokában a boldog tulajdonosokat.

— Jó! Lehetetlenné tette, hogy az emberek a jövőben kifosszák egymást. De mi van azokkal a milliókkal, melyek már az övéik?

— Hová beszél, ember! Millió bolondság! Nem bizonyitottam-e be, hogy e milliók csak papiroson voltak? Hogy e milliomosok vagyona nem abból állt, amijük volt, hanem az évi termelés ama részéből, melyet saját számukra biztosithattak? Vegyen elő bármely milliomost és készitsen leltárt jelenlegi vagyonából. Két, három értékes palota, most meglehetősen drága fényüzési tárgyak, melyek jövedelmet nem hajtanak és sulyos földadót vonnak maguk után. Drága butorok, néhány disztárgy, néhány font arany és ezüst és irással tele pince. Legjobb esetben is meddig tartanak e pusztulásnak kitett tárgyak? És mig megvannak, kinek ártalmatnak? Mi jobb eszközt tudna ajánlani ellenük, mint megakadályozni őket a további fosztogatásban és megfizettetni velük minden oly privilégium teljes értékét, melyet meg akarnak tartani — amig a birtokukban lévő kevés lim-lom arra képesiti még őket, hogy ezek költségét fedezni tudják?

IX.

A Szabadság- és Tulajdonvédő Liga.

— Bár sokára, de mégis csak eljöttek. Tudtam, hogy itt lesznek.

Ezt sugtam szociálista barátomnak, amikor beszélgetésünket egy nagy és »befolyásos« küldöttség zavarta meg, mely sorjában és sok ceremóniával jött be a kihallgatási terembe. Hercegekből, lordokból, ügyvédekből, püspökökből és tőzsdei emberekből állott. Volt köztük némi zavar, hogy ki következzék a másik után és egy kis időbe telt, amig az »elsőbbség« kényes kérdését elintézték az ügyvédek, püspökök és a »financier«-k, amint szebben nevezik azokat, kik értenek ahhoz, hogy hogyan lehet aranyakat fiadzatni. A végén is ugy egyeztek meg, hogy minden püspököt egyik oldalán egy ügyvéd, másik oldalán egy tőzsér támogasson, ő maga pedig a mennyezet felé forditsa tekintetét, mintha egyik támogatásról sem tudna semmit. Igy hallottam, amikor a küldöttséget a szertartásmester rendezte.

Egyikük furcsán öltözve és még furcsábban öltözött teremtményektől támogatva (pálcákat hordtak, nemesi koronákkal, cimerekkel, arany kulcsokkal stb., nyilván, hogy a szónok fontosságáról győzzenek meg — amint álmomban véltem) előlépett és gőgösen kezdett beszélni. Igy szólt:

— Nem tartottam szükségesnek előbb közbeszólni, mert biztosra vettem, hogy be fogja látni cselekedetei őrültségét, ha ugyan nem gonoszságát. De ugy látszik, hogy mint attól az egész osztálytól, melyhez tartozik,

ugy öntől is teljesen reménytelen azt várni, hogy bármiféle erkölcsi szemponttól is vezettetné magát és igy —

Rövidesen végét vetettem szónoklatának és megkérdeztem, hogy kiknek nevében beszél és hogy miféle ügy hozta ide őt és társait.

— A következő nagytekintélyü szervezetek nevében beszélek, melyeknek főtisztviselője vagyok — egyiknek elnöke, másiknak alelnöke, vagy esetleg igazgatója.

E szavakkal egy ivet adott át, melyre különféle szervezetek hosszu listája volt nyomtatva, közülük csak néhányat emlitek meg —

»A Tulajdon- és Szabadságvédő Liga«.

»Gazdák Védőegylete.«

»Londoni Adófizetők Védőegylete.«

»Összbirodalmi Kereskedelmi Liga.«

»A Birodalom Kiterjesztésének Bizottsága.«

»Munkásházak Ligája.«

»Mezei Munkásokat Pártoló Egylet.«

»Vallási Iratok Társasága«.

»Erkölcsöt és Vallást Terjesztő Egylet a Munkások közt«.

Hideg borzongott végig rajtam, amint az ivről a szónokra és szövetségeseire néztem és róluk a ligák és egyletek ravaszul kifundált cimeire; mert hisz e különböző szervezetek »választmányai« a hercegek, grófok, lordok és bárók hosszu sorából álltak, csak néhány »ur«-ral a végén, de egyetlen gazda, munkás vagy nem nemes sem volt köztük, hacsak nem volt milliomos. Önkéntelenül is Ezópus meséire, kivált a farkasra és bárányra kellett gondolnom.

— A szerencsétlenek, — sóhajtottam önkéntelenül. — Mintha az egerek egy macskákból, sündisznókból és menyétekből álló választmányt biznának meg azzal, hogy védje ügyüket és óvja meg érdekeiket! De igyekeztem

elnyomni előítéletemet, amennyire csak lehetett és elhatároztam, hogy tárgyilagosan bánok ügyükkel.

— Nos hát, — mondtam, — mily minőségben és kinek nevében beszél most?

— Mint A Tulajdon- és Szabadságvédő Egylet elnöke, minthogy ez az összes többi intézmény szülője; vagyis ha a liga elvei teljesen kivitetnének, nem volna szükség további agitációra.

— Akkor beszéde egyszerüen meglep engem, — feleltem, — mert hisz én csak ugyanazon elveket valósitom meg és viszem keresztül, melyeknek terjesztésével a nevezett liga annyit fáradott. Engedje meg, hogy az önök Szabadság Évkönyvé-nek 1892-i kiadásából olvassak föl valamit. Itt önök ezt mondják:

»Melyek az emberi jogok? Mint mi, a Szabadság hivei állandóan hangoztatjuk, e jogok annak nyilt elismerésében állnak, hogy mindenki valóságos tulajdonosa saját testének és elméjének, hogy ennek következtében nincs jogunk korlátozni vagy megakadályozni bárkit is saját képességeinek használatában (mindig kivéve az oly eseteket, melyek a Spencer-féle határon tul esnek, amikor némelyek erőszakkal vagy csellel megakadályoznak másokat ugyanily képességeik egyenlő használatában) hogy mindenki szabadon használhatja képességeit, vagy képességei termékét vagy eredményét, saját belátása szerint saját legjobb hasznára, hogy szabadon szerezhet szerződhet és cserélhet, eladhat és vehet, bérelhet és bérbeadhat, amint ezt ő maga és azok, kikkel szabad viszonyba lép, jónak találja.«

— Igy tehát ön azt gondolja, hogy cselekedete összhangban vannak e helyes politikai elvekkel? — kérdezte gőgösen.

— Csakugyan azt, hogy teljes összhangban vannak azokkal.

— De hisz ön épen az egyéni szabadság elvét sérti.

— Tényleg? Nincs tudomásom róla. Oszlassa el tudatlanságomat és ha jogos szabadságukon bárminő sérelem esnék, sérelmeik azonnal orvoslásban részesülnek.

— Akkor nyomatékkal kell megállapitanom, hogy ön valóban sérti azt a szabadságunkat, hogy birtokainkkal nekünk tetsző módon rendelkezzünk. Ugy látszik, ön nem tudja az igazi szabadság valódi értelmét. Ön közleményünknek csak egy részét idézte, de nem vette tudomásul a többit, melyet föl fogok olvasni önnek. Igy hangzik:

»A képességek használatának szabadsága nemcsak szabad munkát jelent a legtágabb értelemben, hanem szabad cserét is. Nemcsak azt jelenti, hogy senki se akadályozzon meg abban, hogy munkám termékeit a magam módja szerint állitsam elő, akár filléres gyufaskatulyák legyenek azok, akár a legfejlettebb müvészet termékei, hanem azt is jelenti, hogy senki sem akadályozhat meg abban, hogy elcseréljem azt, amit termelhetek vagy szerezhetek képességeim által, azért, amit embertársaim termelhetnek vagy szerezhetnek saját képességeik által.«

— Uram, — vetettem közbe, — szivből egyetértek minden szóval. Sőt ezek az elvek alkotmányunk valóságos esszenciája.

— Ezt mind elfogadja?

— El, teljes szivemből.

— Nos hát — itt fölemelte szavát — befejezem idézésemet, mely folytatólag igy szól:

»Hogy alkalmazandó ez a földre nézve? Azt jelenti, hogy senkinek sincs jogában a föld eladásának szabadságát akadályozni és bármit is tenni, ami más embert akadályoz abban, hogy földet szerezzen saját képességei termékeinek vagy szerzeményeinek kicserélé-

sével. Egyszóval azt jelenti, hogy sem egyes emberek, sem testületek erkölcsi joggal nem birnak, hogy felebarátaikat a nyilt piacon oly föld vásárlásában megakadályozzák, amilyent azok venni kivánnak. A nyilt földpiac emberi jog, ép oly szent, mint a nyilt kenyérvagy gabonapiac és senkinek sincs joga azt embertársai elől elzárni. A földvásárlás a használati cikkek kicserélése jogának lényeges része, mely abból az elsőrendü jogból következik, hogy képességeinket tetszésünk szerint használhatjuk. Aki a csere jogát megszoritja, hadat üzen annak, hogy kiki tulajdonosa saját képességeinek, hadat üzen az emberi nem elsőrendü jogának.«

Ismertem ezt a pontot, e szofista kiadványnak birtokomban levő füzetében vastagon volt aláhuzva. Tudtam azt is, hogy nehéz röviden kimutatni a benne levő számos álokoskodást. Átláttam, hogy képtelenség volna meggyőzni próbálni ezeket az embereket ama lényeges különbségről, mely fönnáll az egyén ama joga között, hogy teljesen birja a saját munkájából eredő dolgokat és rendelkezzék fölöttük és ama jogok között, hogy e dolgok forrásai felől rendelkezzék. Sikerülhet meggyőzni a tudatlant, de nem a Szabadság és Tulajdonvédő Liga nemesi tagjait. Bármit is elhihettem felőlük, de nem tartottam őket tudatlanoknak. Igy hát szóltam:

— Am legyen; de ha emberi jog földet birni, nem joga-e minden emberi lénynek?

— De igen; joga azoknak, akik birják vagy képességeik által megszerezték.

— Ugyan kérem, miféle képességei által szerezte ön földjét?

— Ez nem tartozik a kérdéshez.

— Bocsánat, de nagyon is tartozik, uram. Mert volt ám itt egy ember, az első kérelmező hivatalba lép-

temkor, akit most reformált csavargó néven ismernek, akinek különös képességei voltak a földszerzéshez és esetleg más dolgok szerzéséhez is. És ha szabadságában nem korlátoztam volna, összemérhette volna lordságoddal képességeit.

— Ön korlátozott egy embert? Egy ember szabadságát megsértette? Saját vallomása szerint ily jogtalanságot követett el?

— Igen, mert ez a spenceri határon tulmenő esetek egyike volt, »amikor egyesek képességeiket arra használják, hogy erőszakkal vagy csellel másokat jogaik egyenlő használatában korlátozzanak.« Az a szabadság, melyet ez az ember kivánt, az volt, hogy lordságodat leüsse, hogy saját képessége által szerezzen földvételi és eladási jogot a nyilt piacon.

Erre ellenfelem elhalványult és megváltoztatta hangját.

— Ez persze változtat a dolgon! Ez esetben teljes joga volt közbelépni. De nincs joga engemet megakadályozni abban, hogy földemmel és tulajdonommal azt tegyem, ami tetszik.

— Egyáltalában nincs. Tehet vele, amit akar. Ki gátolja ebben?

— Ki? Hát persze, hogy ön. Mi köze önnek ahoz, hogy vadaskertet akarok-e tartani vagy sem?

— Amennyire én látom, semmi közöm sincs. Tarthat annyi vadat, amennyi csak jól esik, sőt azt hiszem, jó szolgálatot tehet a köznek azzal, hogy vadhussal látja el a népet és maga is hasznot huz belőle.

— Nem vagyok kereskedő, — mondta méltatlankodva; — és az ön igaztalan kormányzata alatt nem győzöm pénzzel, hogy sportcélokra vadat tartsak.

— Nagyon helyes; akkor lordságodnak teljes szabadságában áll birtokával tetszése szerint rendelkezni. Bizonyára bőven akadnak, akik készek átvenni.

— De senki sem akar fizetni érte.

— Hát ha nem akarnak, akkor az ön saját elvei szerint, nekem nincs hatalmamban rákényszeriteni őket.

— Nem sokat használ vele, hogy a jámbor tudatlant adja. Tökéletesen jól tudja, hogy földem összes értékét eladóztatta.

— Nem összes értékét; nem az olyant, mely az »emberi képességek«-nek tulajdonitható, hanem csak azokat, melyek a spenceri határon tul vannak. Nem adóztattam el a föld termőképességét; ellenkezőleg, elháritottam minden adót és terhet a termelésről és bármit is termeljen lordságod földjén, az mentes minden tehertől, kivéve, hogy termelni kell.

— De én nem termelek földemen. Ez bérlőim dolga.

— Ez esetben, minthogy lordságod egyuttal a Gazdák Védőegyletének elnöke, bizonyára örömmel fogja hallani, hogy az ő termésük mentes lesz minden teherhertől. És az a tény, hogy földjét kiadhatja bérlőknek, bizonyitéka, hogy szabadságát senki sem sérti.

— Hogyne sértené, amikor a birtokomon levő összes termést a bérlők tartják meg, holott én semmit vagy majdnem semmit sem kapok.

— Talán azért, mert majdnem semmit sem dolgozik. De attól tartok, hogy eltértünk a tárgytól. Ön gazdák, iparosok, munkások, szabadság, igazság stb. nevében jött. Semmit sem látok ivén a földesurakról vagy a földesurságról. Pedig nyilván az egész idő alatt saját ügyét védte.

— És ezt talán nem szabad tennem?

— Hogyne! Csakhogy akkor egyenes uton hamarább célhoz jutunk. Vessük el az álarcot, beszéljünk nyiltan és a tárgyhoz. Minden direkt és indirekt adót eltöröltem és a föld javittatlan értékét megadóztattam. Vagyis visszavettem a köz javára azt, ami a közé é

aminek szabadállamban a közének kell lennie, mert másként egyenlő szabadság nem lehetséges.

— És ugyan miért nem? Magyarázza meg.

— Mert míg némelyek a föld használatának, a levegő szivásának vagy a napfény és hő élvezetének engedélyéért kénytelenek fizetni a többinek, addig nem mondhatni, hogy az emberek az élethez vagy szabadsághoz egyenlő jogokat élveznek. E dolgokat nem emberi képességek termelték. Nélkülözhetetlenek az élethez és ha megfosztunk ezektől valakit, akadályozzuk őket abban, hogy képességeiket választásuk és legjobb belátásuk szerint használják. Az ily tettek nyilván a spenceri határba esnek. Nézze csak, hogy mit irt az önök jelenlegi bajnoka és kiválasztott tekintélye e tárgyról.

Fölkaptam egy lapot az asztalról és olvastam:

»Ennélfogva a méltányosság nem engedi meg a magánföldtulajdont. Mert ha a föld színének egy része jogosan válhatik egy ember birtokává, aki saját javára és használatára tartja, mint oly dolgot, melyhez kizárólagos joga van, akkor ez a föld színének többi részével is megtörténhetik és bolygónk igy teljesen magán kezekbe jutna. Figyeljük csak meg, hogy mily dilemmára vezet ez. Ha az egész lakható földgömb magántulajdonná válnék, az következnék, hogy, ha a földtulajdonosoknak jogos igényük van annak fölületéhez, azoknak nincs jogos igényük hozzá, akik nem földtulajdonosok. Az ilyenek csak megtürés folytán élhetnek a földön. Valamennyien bitorolják ezt a jogot. A föld urainak engedélye nélkül a talpuk alatt levő földhöz sincs joguk. Sőt ha a többiek helyénvalónak találnák, hogy a nyughelyet megtagadják e földnélküliektől, joggal kergethetők le valamennyien a földről. Már most, ha az az állitás, hogy a föld magántulajdon lehet, magában foglalja azt, hogy az egész földgömb lakósai egy részének

magánbirodalma lehet és ha következőleg a lakosság többi része csak ugy használhatja képességeit — sőt csak ugy élhet — ha a földtulajdonosok megengedik, nyilvánvaló, hogy a föld kizárólagos birása az egyenlő szabadság törvényének csorbitását jelenti. Mert az oly emberek, akik nem élhetnek, mozoghatnak és létezhetnek a többiek engedélye nélkül, nem lehetnek e többiekkel egyenlően szabadok.«

— De Mr. Spencer maga visszavonta e kijelentését — mondta ő lordsága.

— Lehet, hogy visszavonta, de meg nem cáfolta — vágtam vissza.

E pillanatban a nemes lord megfordult, mintha keresne valakit és én egy idősebb embert láttam a teremből kisompolyogni, arcát kalapja mögé rejtve.*

— Az én földem már a norman hóditás óta családomé. Soha senki sem igényelte és nem is igényelhette.

— Ó — mondtam — látja, akkor még nem volt Szabadságvédő Liga, mely kitanitotta volna a népet elidegenithetetlen jogaira.

— Semmi közöm az ön elvont erkölcstanához — tört ki méltatlankodva.

— Csakugyan ugy látszik; pedig ön erkölcsi kötelességekkel és erkölcsi fölháborodásokkal terhelten jött ide. De ugy látom, kellemetlennek találja az erkölcsöt, amikor öntől kivánják annak betartását.

— Ezt a szemtelenséget kikérem magamnak, uram. Hát igy tartják tiszteletben a mi ősi jogainkat?

— Az idő nagy szentesitő lehet, de nem teheti a jogtalant jogossá. Sőt minél tovább tart egy jogtalanság,

* Ez az idősebb ember Herbert Spencer, aki ifjukorában hirdetett földtulajdonellenes tanait visszavonta, anélkül, hogy ezt megokolta volna. F.

annál nagyobb lesz. Ön azt állítja, hogy családja bizonyos földeket századok óta bir. Ez azt jelenti, hogy az ön családja századok óta fosztogatta a népet és megrabolta azt természetes jogaitól. Nem gondolná, hogy elérkezett már az ideje, hogy az eféléket abbanhagyja?

— De milyen kártérítést ajánl?

— Kártérítést, miért? Hogy ezentul nem veszi el a parasztól legjava termését? Hogy megengedi, hogy a britek brit földön élhessenek? Hogy megengedi, hogy saját képességeiket saját szükségleteik kielégitésére használják? Fogadja meg szavamat és ne emlitse többé a »kártérités« szót. Gondoljon arra, hogy a norman hóditás óta mit vettek el ön és ősei a néptől. A birtokain levő épületek és egyéb fölszerelések mint emberi munka biztositvák az ön számára. Ön azonban jól tudja, hogy nem saját munkája teremtette azokat. Meghagyattak önnek, mert nem akarunk visszamenőleg igazságot tenni és el akarjuk temetni a multat. Bár igaztalanul szerezte, meghagyjuk önt régi zsákmánya birtokában és csak azt kötjük lelkére, hogy többé ne vétkezzék. Igy hát azt ajánlom, óvakodjék kártérités-kiabálást kezdeni, mert akik áldozatai voltak, fölkapják e jelszót. Valóban, nehéznek fogná találni a kártéritést mindazoknak, kik fölött sok századon keresztül uralkodott az ön családja és mindama szivfájdalomért, melyet annak uralma okozott. Komolu tanácsom, ne zavarja az alvó oroszlánt. Elégedjék meg kegyelmünkkel és ne kérjen igazságot, mert több igazságot találna kapni, mint szeretné.

X.

Ügyvédi csürés-csavarás.

Ő lordsága nagyon kellemetlenül, hogy ne mond jam kinosan érezte magát és ez nagy zavart okozo társai körében. Igyekezett valamit mondani, hogy mélt ságát helyreállitsa — mely ugy látszott, hogy mig kártérités ügyében megleckéztettem, teljesen elhagyta, de csak összefüggéstelen szavakat hebegett kegyetle ségről, lopásról és törvénytelenségről. Követői látva z varát, egy ügyvédet tuszkoltak előre, egy kis embe aki szinte elveszni látszott nagy parókája alatt.

— Nem kérünk sem az ön retorikájából, sem az szemtelenségéből, hanem továbbra is követeljük törv nyes igényeink elismerését, — tört ki. Mire nyugodt feleltem:

— Ami a törvényes igényt illeti, ilyesmivel absz lute nem rendelkeznek. Mint ügyvédnek tudnia kelle annyit, hogy törvényes igény csak fönnálló törvény való hivatkozással támasztható, nem pedig olyanra, m valaha létezett, de eltöröltetett. Ön tudja, hogy mi jelenlegi törvény és eszerint az ön igénye nem ismerh el abból az egyszerü okból, hogy a törvénynyel ellenk zik és ennélfogva törvénytelen.

— Miféle jognál fogva töröltettek el e törvénye

— Furcsa kérdés ügyvédtől. Mi más jog kell e parlamenti törvény eltörléséhez, mint egy másik par menti törvény? Ismétlem, ha jobb érve nincs igén támogatására, mint a törvény, mely az erősebb p irásba foglalt határozata, kár is továbbra fárasztania n gát. Szabadságában áll azonban a törvény ellen a m

tányosságra apellálnia — vagyis azzal kell ügyét védenie, amit ön »retoriká«-nak nevez.

— Hát érzelem foglalja el a törvény helyét?

— Nem; de a törvénynek a méltányosság elvein kell alapulnia, különben a törvény méltánytalan, azaz igazságtalan. Ön tökéletesen tisztában van azzal, hogy a »törvényeket« — vagyis az ügyvédek igazságát — mindig változtatták és megmásitották, törvénytelenné téve azt, ami tegnap törvényes volt és vice versa. Ennélfoga egy törvény megváltoztatásában semmi uj sincs, sem abban, hogy a megváltoztatás után engedelmességet követeljünk. Hiszen épen az volt az ön foglalkozásának mestersége, hogy a törvényt, amint volt, végrehajtsa, akár igazságos volt, akár nem. Önöknél ügyvédeknél az »igazság« szónak csak egy értelme volt, t. i. a törvény rendelkezéseinek végrehajtása. Az mindegy volt, ha a gazembernek is adott igazat és az ártatlant elnyomta; amig kimutatható volt, hogy az itélet az irott törvénnyel összhangban van, minden az igazság nevében történt.

— Nem előadást akarunk öntől, hanem jogainkat.

— Az ön »jogai«-t — törvényes jogait — megadom, ha épen akarja. Ön a »törvény«-re hivatkozik és fittyet hány az igazság és méltányosság elveinek, mint »retoriká«-nak. Ám legyen. Az én itéletem az, hogy a törvény ön ellen van. Nem annyi-e mindössze az, amit ily föltétellel elvárhat?

— De ez a törvény képtelen, mivel egyeseknek kedvez a többiek rovására. Ez az ön fogalma a méltányosságról?

— Nem, nem ez. Ha be tudja bizonyitani, hogy a törvény igazságtalan, nyert ügye van; de ön vonakodik az igazságosság elveit megvitatni.

— Nem ismerem el a törvénynek vagy a törvény-

hozásnak semmiféle uj elveit. Nincs precedens ilyen szörnyü igazságtalanságra, ily nagyban való rablásra

— Helyes; ha ugy akarja, beleegyezem, hogy a törvény igazságát saját álláspontjából, vagyis a precedens álláspontjából védje. Már mondtam, hogy bőven van példa egy törvény vagy határozat megváltoztatására. Lehet, hogy jelen határozatunk sem nem igazságos sem nem bölcs. Hát aztán? Nincs-e bőven példa mindamellett ily törvény végrehajtására?

— Milyen alapon?

— Célszerüség alapján; ez volt minden eddigi törvényhozás alapja.

— De a törvényről mindig azt tartották, hogy megvédi a tulajdont és szabadságot, holott ez a törvény megfosztja mindkettőtől az embereket. Ez önkényes törvény, mely egyeseket pártol a többiek rovására.

— Tudna-e említeni egyetlen oly törvényt, melynek keresztülvitelét ön előmozditotta, amely nem ugyanezt tette volna, amely ennélfogva a szó legszorosabb értelmében ne volna önkényes? Minthogy nem akarja méltányosság elveit megvitatni, lássuk az ön saját törvényhozási elveit. Önök megadóztatták a népet, kényszeritették, hogy a közjövedelem céljaira bizonyos járulékot fizessen. Nem jelenti-e ez: elvenni egy ember tulajdonának egy részét?

— De az adó szükséges, mert nélküle nem lehet kormányozni. Talán azt felelné, hogy ön ugyanezzel védekezhetik. Csakhogy ön egy osztályt — a földtulajdonosokat — szemelte ki megadóztatásra.

— Nem a földtulajdonosokat, hanem a föld értékét és pedig azért, mert azt tartjuk, hogy ez az érték mindnyájunké. De erről majd akkor szólhatunk bővebben, ha elveket lesz hajlandó megvitatni. Egyelőre, hogy kedve szerint legyen, megengedem, a vita kedvéért, hogy

osztályadó. Hát aztán? A precedens teljesen az osztályadó mellett szól. Önök nem szemeltek-e ki olyanokat, akik lovakat, vagy cselédeket tartottak, hogy külön megadóztassák?

— Ez azért történik, mert akik ily dolgokat megfizethetnek, a közkiadásból rájuk kirótt járulékot is megmegfizethetik.

— Jó! Akkor ugy látom, ön szerint az adózás egyik kánonja, hogy akinek van, fizessen, egyszerüen, mert van neki és tekintet nélkül, hogy hogy szerezte. Ugy van?

— Föltéve, hogy nem vesz tulsokat.

— Értem. Akkor, mint ön hiszi, nem volna önkényes? Önök a teát, aprószőllőt, kávét, sört és dohányt is megadóztatták. Ön tudja, hogy ez adó nagyobb részét nem gazdag emberek fizetik. Mi volt az ön elve ez esetben?

— Ezek nagyon ostoba kérdések. Valahonnan kellett bevételre szert tenni és az volt a legegyszerübb módja. Azonfölül, akik fizették, észre sem vették.

— Ó, fokozatosan eljutunk az ön szerinti igazság elveihez. Tehát az ön erkölcsi kódexe szerint a köz érdekében való lopás igazolt, ha ügyesen történik, anélkül, hogy akit meglop, észrevenné?

— Csakhogy azok az adók, melyeket az állam közcélokra szed, nem lopás.

— Köszönöm, hogy ezt megengedi, bár nem osztozom nézetében. Ha valaki többet kénytelen adni, mint amennyit kap érte, ez lopás, bárki is kövesse el. Mert ez esetben nem némelyek nyernek-e a többiek rovására?

— A behozatali vámot kivétel nélkül fizeti mindenki, tehát teljesen méltányos.

— Nem igaz. Például külföldön tartózkodó földes-

urak nem fizetik és ha fizetnék is, az adó nem egyformán sujt mindenkit. Pl. egy gyermek egy pamutfonóban egy héten négy shillinget keres. Ebből teára és apró szőllőre hetenként legalább is fizetésének egytizenhatodát elfizeti vámba. Az önök hercegei és lordjai elfizetik-vámba jövedelmük egytizenhatodát? És ha el, ugyan azt jelentené az ő heti 1600 font jövedelmükből 100 font elvétele, mint 48 pennyből 3 pennyé?

— Ilyen részletekre nem térhetünk át. Mi most jogainkat védjük.

— Ezt védik a népek milliói is, akiktől jogaikat sok századon át megtagadták. Ön precedens szerinti törvényt kiván. Hát miféle precedens van? Az, hogy aki birja marja. Az önök törvényei nem az erősebb párt határozatai-e a párt érdekében?

— Az igazság elvételétől vezérelve.

— Ó, szégyen és gyalázat az ön gyávasága, hogy ilyet mer állitani. Nem maga engedte-e meg, hogy ugy szereztek jövedelmet, ahogy épen tudtak és hogy az egyetlen vezérlő elv az volt, hogy megszerezzék — bárhogy is szerezték és bármik is voltak a következmények?

— Törvénytisztelet és rend voltak a következmények.

— Minden rabló, akinek elég hatalma van parancsait ráerőszakolni a népre, törvénytiszteletet és rendet tart fönn, az ön szerinti törvény értelmében. De nézzük csak közelebbről az önök törvényeinek elvét. Önök megadóztatták a szegény munkást és a gazdag föld tulajdonost, az előbbitől keresményének hasonlithatatlanul nagyobb részvét véve el, mint az utóbbitól. — Hogyan osztották föl azokat az előnyöket, melyeket ezekkel az adókkal fizettek?

— Minden polgár egyenlően részesült a kormányzás nyujtotta előnyökben.

— Ez jogi fikció, vagy egyszerüen szólva, vastag és kézzelfogható valótlanság. Ha e közpénzből utat épitettek, ép oly hasznát látta-e e kiadásnak a földnélküli munkás, mint a földtulajdonos? Vagy mikor háborukra milliókat költöttek, a gyárakban és bányákban dolgozó rabok ép oly hasznát látták ennek, mint az ön osztálya? A munkások érdeke volt-e, hogy fegyveres erőt tartottak Egyiptomban és Irországban avagy talán a részvényeseké és földtulajdonosoké? Vajon nem igaz-e, hogy valahányszor a közvagyonból közcélokra költöttek, a földesurak földjövedelme és a bérlők adója egyszerre növekedtek? Nemcsak tegnap volt-e, hogy az ön védencei erősen ellenezték azt a javaslatot, hogy e növekedett kiadás ama föld tulajdonosára vettessék ki adóul, mely földnek értéke e kiadás által megnagyobbodott?

— Mert törvényellenes volt; oly ujitás, melyet a földtulajdonosok elleneztek, mert érdekeiket sértette.

— Helyes. És most a nép ugy változtatta meg a törvényt, hogy az ő érdekeit védje. Nem azon fordul-e meg a kérdés, hogy melyik párt vagy osztály tudja jobban védeni érdekét? Ami ezt illeti, kvittek volnánk. Azt felelhetnők, hogy azért adóztatjuk meg a földtulajdonosokat, mert kell az adó és ők képesek leginkább fizetni — hiszen a földjövedelmet ugyis minden munka nélkül kapják. De sokkal alaposabb érveink vannak, hogy adószedési rendszerünket igazoljuk. Azt mondjuk, hogy ezt a földjáradékot a nép, az egész nép fizeti, hogy a nép léte és a közkiadások folytán létezik és hogy ennélfogva a nép léte folytán származó jövedelmet adóztatva, mindenkit egyaránt adóztatunk meg. Azt is kimutathatnám önnek, hogy mily különféleképen hat a közjólétre

a többi adónak egy a földértékre kivetett adóval való helyettesitése; de attól tartok, hogy ez nem érdekelné önt — hogy nem nevezné másnak, mint...

— Retorikának és képtelenségnek.

— Ugy van. Igy hát nincs több mondanivalóm. Ön csak egyszerü gyakorlati érzéket, egyszerü jogi érzéket akar. Nos, hát: A nép nem találja többé sem célszerünek, sem kivánatosnak, hogy fáradjon és törje magát és hogy egy csomó ingyenélő elvegye minden keresményét és hogy testileg és szellemileg senyvedjen. Az önök osztályától megtanulta, hogy ez a »törvény« iránti engedelmesség folytán van igy és hogy ez az önök egyetlen szankciója. Igy tehát megváltoztatták a törvényt, hogy az ilyen dolgok ezentul ne legyenek törvényesek. Ez uraim, elintézi ügyük jogi részét. De apellálhatnak nemesebb alapon, a méltányosság és igazság alapján — maga a törvény jogosultsága ellen; mert mi nem a törvény fikciójára alapozzuk a földhöz való jogunkat, hanem ugy véljük, hogy mindnyájunknak egyenlő és elidegenithetetlen jogunk van használatához. Bizonyitsa be hogy ebben nincs igazunk és nyert ügyük van, bármi i következzék belőle.

— Helyes, be fogom bizonyitani.

XI.

Még néhány jogi szemfényvesztés.

Itt van a következő beszélgetés az ügyvéd és é közöttem, legjobb emlékezésem szerint:

Ügyvéd: — Ön bizonyitani igyekezett, hogy a köznek törvényes alapon joga van némely embert tulajdonától megfosztani. Ugyanakkor azonban ugyane jogi e

vet mint igazságtalant bélyegezte meg. Meg tudná-e mondani azt az elvet, mely e szörnyü törvényt igazolja?

Én: — Már megmondtam. Az az elv, hogy minden egyénnek joga van önmagához.

Ü.: — Honnan való ez a jog? Tudja-e, hogy nagy tudományos és jogi tekintélyek nemcsak tagadták az ugynevezett természetjogokat, hanem tényleg be is bizonyitották, hogy ilyenek nincsenek? Csak Maine-t és Professor Huxley-t akarom megnevezni.

Én: — Ismerem ezt a tényt és szó nélkül meghajlok érveik előtt. Meggyőztek, hogy semmiféle természetjogom sincs. De arról is meggyőztek, hogy másnak sincs, mivel érveik egyenlően igazak minden emberi lényre.

Ü.: — És nem következik-e ebből, hogy amennyiben nincsenek természetjogai, ilyen természetjoga a földhöz sincs?

Én: — De igen. Csakhogy az is következik, hogy sem önnek, sem másnak sincs ilyen joga. Az eredmény ez: Ha ön azt a tant erőszakolja, mint a földhöz való jogának igazolását, hogy nincs semmiféle különleges »természettörvény« — bármit is nevezzen igy — igényét másokkal szemben csak nyers erőszakkal védheti meg. Mert azt mondani, hogy senkinek sincs joga hozzá, ugyanannyi, mint azt mondani, egyik embernek ép annyi (vagy ép oly kevés) joga van hozzá, mint bármelyik másnak. Vagyis a »törvényes rend« pártja, mely most ezt az elvet hirdeti, arra a végletre van kényszeritve, hogy az ököljogot hirdesse, mint saját jogai egyetlen igazolását. Mert ezen elmélet szerint a föld csak addig lehet az övék, amig senkinek sincs annyi ereje, hogy elkergesse, vagy főbe kólintsa őket.

Ü.: — Szép kis elmélet, nemde?

Én: — Legyen szives, ne varrja se a nép, se az én nyakamba. Az ön pártjától származik. Én csak ama

logika erejét ismertem el, melynél fogva az ön uj elmélete ide vezetett. Különben nem is olyan uj, hiszen érvényes volt a multban és érvényes most is vad népek közt. Nemcsak hogy megfosztották az embereket a földtől és mindenféle formáju tulajdontól, hanem magukat az embereket is eladták rabszolgákul. Ily körülmények közt élet-, szabadság- vagy vagyonbiztonságról szó sem lehetett. Mindenki a rablástól vagy gyilkosságtól való állandó félelemben élt. De fölösleges a művelődés történetére térnünk. Elég, ha annyit tudunk, hogy az emberek megunták az örökös harcot és háborut és végül abban egyeztek meg, hogy békésen fognak egymás mellett élni a méltányosság elve szerint — vagyis elismerve egymás jogát az egyenlő szabadsághoz.

Ú.: — Mi ennek az alapelve?

Én: — Az, hogy ha A dolgozik, joga van munkája gyümölcseit élvezni és B-nek nincs joga azokat erőszakkal elvenni, mert különben A ennyiben rabszolgája volna B-nek. Másrészt A-nak sem szabad B-t megakadályoznia hasonló tevékenységében. Tiszteletben tartják egymás szabadságát azon egyszerü okból, mert ha A tagadja B jogait, egyuttal saját jogait is tagadná és ezentul életét és szabadságát csak erőszakkal védhetné.

Ú.: — Igy hát ön azt állitja, hogy a föld nem lehet egyéni tulajdon?

Én: — Mint kizárólagos tulajdon nem.

Ú.: — Nem következik-e akkor, hogy ha nem lehet egy egyéné, több egyéné sem lehet? Ó, tehát megengedi. Akkor, minthogy a köz egyénekből áll, a föld nem lehet jogosan a közé sem.

Én: — Ugy van.

Ú.: — És mi következik szükségképen ennek elfogadásából?

E kérdést diadalmas várakozás hangján tette föl. Látván kezében a Szabadság Évkönyvét, melyből inspirációját meritette, tudtam, hogy milyen feleletet várt. E kiadványban egy nagykoru, de nem nagy ügyességü iskolásgyermek érvel abból a premisszából, hogy mivel a föld nem lehet jogosan a közé, ennélfogva egy osztály birtokában hagyandó. Mosolyogtam érvelése ügyetlenségén. Az ügyvéd ezt zavartságnak vette és kérdését nagyobb nyomatékkal ismételte —

Ü.: — Ha a föld nem lehet jogosan a közé, mi következik ebből?

Én: — Ez; a köznek nincs joga fölötte rendelkezni, és ha valaha a köz megtette, hogy kimondta, hogy hogyan és kié legyen a föld a jövőben, az ilyen határozatnak nem volna több jogi ereje, mintha most az ön fölhatalmazása nélkül akarnék rendelkezni órája vagy személye felől.

Ü.: — Ó! Hm! De hátha megadnám a fölhatalmazást, joga vagy hatalma volna-e akkor rendelkezni?

Én: — Egyikre sem volna szükség. Mert hisz akkor valósággal ön maga rendelkeznék saját sorsa felől.

Ü.: — És egy egész nemzet nem járhat el hasonlóképen?

Én: — Mindenki saját nevében — igen! De senki sem más nevében. Ön szolgám vagy rabszolgám lehet, ha akarja. De gyermekei szabadságát nem adhatja el. Természetesen, egy papirost aláirhat, melyben megigéri, hogy leszármazói mindörökké az én leszármazóim rabszolgái lesznek. Hogy azonban az ön leszármazói elég ostobák lesznek-e engedelmeskedni az ilyen utasitásnak avagy egyszerüen nevetni fognak ősük ostobaságán vagy gonoszságán, az megint más kérdés.

Ü.: — Hát akkor kié a föld?

Én: — Senkié. Már mondtam, hogy az emberek c kettőt tehetik. Vagy harcolnak egymás ellen és megeszik egymást vagy pedig békésen élnek együtt egyenlő jogokkal. Ebből vezetjük le a mi egyenlőségi elvünket; a teljes egyenlőség azt jelentvén, hogy senkisem élvezhet semmiféle előnyt embertársai terhére vagy veszélyére. Minthogy a föld senkié, meg kell egyezniök, hogy csak ezzel az elvvel megegyező módon fogják használni. Ez már magában előre kizárja annak lehetőségét, hogy a föld fölött örök időkre rendelkezzenek. Mert ha minden ember meg is egyeznék egy adott időben a földnek egymás közti fölosztására nézve, nem dönthetnek még nem született generációk sorsa felől. Igy tehát azért az elvért küzdünk, hogy a föld sohasem lehet bármily számú egyén kizárólagos tulajdona, hanem csak ezek haszonélvezete.

Ü.: — Tehát ön egyáltalán tagadja a magántulajdon jogát?

Én: — Nem; ellenkezőleg, épen e jognak szentségét védem. Minthogy mindenkinek joga van saját személyéhez, joga van ama dologhoz is, melyeket saját munkájával állitott elő. E jogát tagadni vagy munkája eredményétől megfosztani annyi, mint ugyanily mértékben személyes szabadságától megfosztani.

Ü.: — Ezt teljesen átértem. De ha a magán földtulajdont tagadja, minden más magántulajdont is tagadnia kell. Mert nem mondta-e maga is, hogy a dolgok főként a természet nyersanyagából, vagyis földből állnak? Ön azért tagadja meg tőlünk a földhöz való jogot mert, mint mondja, nem mi csináltuk. Másrészt viszont jogot tart az órájára, mert, mint állitja, maga csinálta. Az ezüstöt is talán? És ha nem, nincs-e mindnyájunknak egyenlő jogunk az óra ezüstjéhez, kivált minthogy az ezüst mennyisége ép ugy korlátolt, mint a földé?

Én: — Egyenlő joga volt hozzá és azért kellett kárpótolnom önt, vagyis a közt, mielőtt kizárólagosan használhattam. Ép azért követeljük, hogy minden föld- és bányabér a közé legyen.

Ü.: — Ez nem oszlatja el a nehézséget. A Szabadság Évkönyvé-nek pontos szavaival akarom megtenni az ellenvetést. »Ha a szónoki értelemtől megkülönböztetőleg valóságos értelemben véve a föld jog szerint mindenkié, akkor mindenkinek mindenkor és mindenütt képesnek kell lennie arra, hogy használja. A legalaposabb értelemben vett kommunista-anarkizmus lenne ez. Nem szabad oly A által használt földnek lenni, mely nem áll épen ugy B-nek vagy C-nek használatára szabadon, mert ha ilyen földdarab rezerváltatnék A-nak, mindenki, aki nem A, jogaiban csorbittatnék.« Hogy felel meg erre?

Én: — Skótosan, ugy hogy én kérdezek valamit. Meg volt ő lordságának hatalma napjaiban annak a használata, a tényleges használata, amit annak idején saját földjének nevezett?

Ü.: — Bérlői használták.

Én: — És ő lordsága jogaiban csorbitva érezte magát?

Ü.: — Nem, mert a jövedelmet magának tartotta meg.

Én: — Akkor, ha A-nak egy külön darab földre nézve használati joga van és e kizárólagossági jogért megfizeti az összes belőle származó előnyöket mindazoknak, akik nem A, hogy juthat önnek eszébe, hogy csorbitja mások jogait?

Ü.: — Ki döntse ezt el? Mert — hogy ismét a Szabadság Évkönyvé-ből idézzek — ha a föld mindenkié, akkor mindenki (minusz senki) az, akinek döntenie kell hováforditására nézve. Ez esetben semmi-

féle többség vagy kormány nem rendelkezhet vele, ugyanis sem a többség, sem a kormány nem **mindenki**.

Én: — E gondolatmenet nagyon helyes. Épen ez a mi álláspontunk is ez ügyben és ezért nem szól bele a kormány. Nem mondja, hogy ezt a darab földet A foglalja el és ezt B vagy C, hanem az emberekre bizza, hogy azt maguk döntsék el egymás közt. A kormány csupán minden birtokostól beszedi a tulértéket, a munka nélküli jövedelmet, vagyis a földjáradékot. Amig a tulajdonos ezt megfizeti, senki sem háborgatja, minthogy amit ezen fölül termel, az sajátja. A birtoklás e biztositása nélkül lehetetlenség volna garantálni, hogy aki vetett, arasson is. Csak annyit kell tennünk, hogy a köz nevében a termésből azt a részt vegyük el, mely valamely természeti előnynek tulajdonitható és ennélfogva egyenlően mindenkié.

Ü.: — De ki döntse el, hogy mekkora legyen a földjáradék?

Én: — Mindnyájunknak van ehez szavunk és meg is állapitjuk, többnyire tudtunkon kivül ugy, ahogy a földjáradékot mindig megállapitották, t. i. kinálat és kereslet által. A föld ugy fekvésére, mint termékenységére nézve ép oly különböző, mint az emberek izlése és foglalkozása. Némely telek kivánatosabb a többinél és gyakran esik meg, hogy többen szeretnének elfoglalni egy helyet; ennek következtében a földjáradék emelkedik. Tegyük föl hogy ön a Belgravia-téren szeretne lakni, de azt már elfoglalva találja; ezen a kormány nem változtathatna de saját maga igen. Nagyobb árt kinálna, hogy valaki telkét megvegye. A tulajdonos nem mozdul. Mások is ugy tesznek; ő még mindig marad. Nem emeli az egyszerüben a földjáradékot? Ugy, hogy bár ama hely birtokosa irigylendő helyzetet is élvez, mégis valamicskével többet kell fizetnie a köznek, mint amennyire ez becsüli. Vagyis

azért maradna ama telek birtokában, mert valámennyi pályázó közül ő becsüli legtöbbre.

Ú.: — És hogy akarja ezt a gépezetet mozgásba hozni?

Én: — Ez a gépezet már működik századok óta. Mert ha a Belgravia-téren nagyobb a földjáradék, mint Homertonban, ez azért van, mert ott több a pályázó. És ha némelyek mégis inkább laknak másutt, ez azért van, mert nem becsülik annyira az ottlakás privilégiumát, mint azok, kik készek e nagy bért fizetni. Az egész elv igen egyszerű és példával világitom meg. Egy ember öt házat hagy hátra öt fiának, anélkül hogy kikötné, hogy melyik kié legyen. De minthogy a házak eltérők nagyság és minőség tekintetében, ugy rendelkezett, hogy aki a jobb házak közül választ, megfelelő kárpótlást fizessen a többieknek, a fiuk pedig egymás közt döntsék el, hogy ki melyik házat kapja és hogy miféle kárpótlás fizettessék és kinek.

Ú.: — És persze mindegyik fiu a legjobb házat választotta ki, azt igyekezvén bizonyitani, hogy az a legrosszabb.

Én: — Igy is történt és mikor nem tudtak megegyezni...

Ú.: — A törvény elé mentek.

Én: — Igen, ha bolondok lettek volna. De mert nem vágyódtak az ügyvédi igazság után és ha nem is voltak épen gonoszak vagy tulságosan önzők, mégis birni akarták amit atyjuk rájuk hagyott és igy egymás közt elárverezték a házakat. Tudni fogja, hogy mi következett. Egymásra igértek, mig a testvérek közül egyik vagy másik azt nem gondolta, hogy többet ér a kinált ár, mint ama különleges házban lakni és igy kimaradt a versengők közül. Akkor a többi három folytatta az

árverést és igy tovább, mig az utolsó kinálat nem volt magasabb, mint bármelyik másé.

Ü. (dohogva): — Az ilyen eljárás, ha általánossá válnék, az ügyvédi foglalkozás romlását jelentené.

Én: — Ez az az elv, mely a földjáradékot megállapitja. Láthatja, hogy az érdekeltek közül »mindenki minusz senki« állapitotta meg, hogy kié melyik ház legyen és a kárpótlás összegét is ő szabta meg. Mert azt talán mondanom sem kell, hogy a házakért fizetett pénzt az öt testvér egyenlően osztotta föl egymás közt.

XII.

Jogi etika.

Az igazság kedvéért be kell vallanom, hogy az ügyvéddel szemben elvesztettem türelmemet, ami senkit sem fog meglepni, ha ismeri az ügyvédi módszert. Célja nyilván inkább az volt, hogy összezavarjon, semmint hogy érveljen. Ahelyett hogy bizonyitani próbálta volna, hogy a mögötte állóknak joguk van a földhöz, a részletkérdésekhez ragaszkodott. Vagy azt vitatta, hogy másoknak sincs több joguk a földhöz — amiben teljesen megegyeztem vele — vagy hogy az adminisztráció nem lenne tökéletes és igy tovább; csupa oly dolog, mely minden fontossága mellett sincs semmi összefüggésben azzal a néhány ember követelte joggal, hogy a természet kincseit tulajdonukban tartsák.

— Önnek azt kell kimutatnia, — mondtam kissé türelmetlenül — hogy az ön klienseinek joguk van a földhöz, nem pedig, hogy másoknak nincs. E pontban természetesen megegyezünk. Nem az a célunk, hogy a földet Lord Rigmaroletől elvegyük és Földnélküli Jánosnak adjuk, amint néhány félbolond javasolgatta. Ha

a magán földtulajdon jogtalanság, akkor minden osztályra nézve az, bárki is legyen a tulajdonos. Ha viszont jogos, akkor elismerem, hogy nemcsak nincs jogunk annak értékét adóalakban elvenni, amint most tesszük, hanem az államnak semmi joga sincs beleavatkozni abba, hogy a földesurak mit tesznek saját földjükkel — ha az övék — sem pedig meghagyni, hogy mily föltétellel vagy kinek adják bérbe. A kérdés nem a célszerüség, sem az önkényes erőszak, hanem a jogosság kérdése. Vagy jogosan illeti meg önöket a föld vagy egyáltalában nem.

Ü.: — Ez a kérdés.

Én: — Csakhogy ez a kérdés nem dönthető el az ön vitatkozási módja szerint. Az ön ellenvetése az, hogy a javasolt kormányzás hiányos vagy másszóval nem teljesen tökéletes. Tegyük föl, hogy nem az. Következik-e abból az, hogy önöknek kizárólagossági joguk van a földhöz? Ha jobb kormányzati módot javasol azzal a célzattal, hogy jobban biztositsa minden egyénnek részét, szivesen meghallgatjuk. De bizonyára be fogja látni, hogy ezzel tényleg lemond minden kizárólagos tulajdonjogról.

Ü.: — Hogyhogy?

Én: — Ugy, hogy ha ön azt állitja, hogy az uj rendszer alatt nem kapja meg mindenki teljes jogát a földhöz, ebből az következik, hogy még alaposabb államositásra van szükség; de nem állapitja meg az önök követelésének jogosultságát.

Ü.: — A mi álláspontunk ez: Ön azért hibáztatja a magán földtulajdont, mert ezáltal némelyek megfosztatnak az ön által természetesnek nevezett jogaiktól. Mi most azt bizonyitjuk, hogy az állami tulajdon mellett — mert az önök egyetlen adója a földet állami tulajdonná tenné — ugyancsak nem kapná meg mindenki belőle osztályrészének teljes ellenértékét.

Én: — Amiből azt következteti, hogy minthogy a mi rendszerünk nem a képzelhető legjobb, ennélfogva maradjunk meg a képzelhető legrosszabbnál. Ez a konkluzió nem következik a premisszából és semmi esetre sem bizonyitja követelése jogosságát. Legjobb esetben is ezt az ön javaslatát, mint a föld hováforditásának egyik alternativ módját terjesztheti a köz elé, mely elfogadhatja, vagy elvetheti. De ezzel is lemondtak volna követeléseikről.

Ü.: Ezt még nem tettük meg.

Én: — Akkor semmi köze nincs ahhoz, hogy a földdel mit tesznek azok, akikről ön azt vitatja, hogy nincs joguk hozzá. Az ilyen kitérések keresése csak egyet jelenthet, t. i. port hinteni az emberek szemébe, hogy a főkérdéstől elterelje a figyelmet. Csak azt bizonyitsa hogy jogos jogcimük van a földhöz és ne azt, hogy önök jó földesurak voltak vagy hogy a köz rossz administrátor. Ha erre nem képes, a földhasználat a közé marad.

Ü.: — És ha igen?

Én: — Akkor le kell vonnunk a következményeket. A nép jogaiért küzd és nem a törvényért. Ha a föld az önöké, törvényes joguk van kimondani, hogy nem adják bérbe baptistáknak vagy methodistáknak és hogy nem engednek földjükre telepedni olyanokat, akik radikálisra vagy liberálisra szavaznak. Akkor kimondhatják, hogy mikor, hol, kit és hogyan vehet felesé gül valaki...

— Ez sértené a szabadság jogát — jegyezte meg gunyosan valaki mögöttem.

Én: — Igaz, pedig ezek az urak mindnyájan tagjai a Szabadság és Tulajdonvédő Ligának. De ne mondhatnák-e mégis: Nem adom bérbe az én földemet baptistáknak vagy radikálisoknak vagy vörösha

juaknak? Pl. igy: »Ti szabadon lehettek ez vagy amaz és én is szabadon rendelkezem az én földemmel tetszésem szerint«. Nem történt-e ilyesmi? Sőt, nem épen az-e e szofista liga célja, hogy aránylag kevés egyén számára azt a hatalmat biztositsa, hogy a társadalom többi tagjával azt tegye, ami neki tetszik? Nem a szabadság e fajáért küzdenek-e?

Ü.: — Hát ez a megjegyzés nem esik-e kivül a kérdésen?

Én: — Attól tartok, hogy igen. Hát térjünk a tárgyra. Tudja-e valamivel támogatni a földhöz való igényeiket?

Ü.: — Tudom és rátérek a tárgyra, amint ön is kivánja. Saját maga ismerte el, hogy természetjogok nincsenek. Ennélfogva az egyetlen létező jog az, melyet a törvény állapit meg. Itt vannak a mi jogcimeink — (egy halom okmányt rakva elém), — hol vannak az önökéi? Tud-e ennél erősebb jogcimet mutatni?

Én: — Ó, ó! Hát ez az ön célocskája! Hát ezért használta a filozófusokat arra, hogy a természetjog nemlétét bizonyitsa! Csakhogy jó uram, az ön filozófiájához szó férhet a józan ész szempontjából; mert ha nincsen természetjog, akkor az a »jog«, melyre ön támaszkodik, azt a gyanut kelti, hogy természetellenes. Hát semmiképen sem tudom megértetni önnel, hogy ez igazság vagy igazságtalanság kérdése és hogy az ilyen kérdések nem dönthetők el ravasz szójátékokkal? Erősebb jogcimet akar e papiroknál? Azon a földön ott egy ember krumplit szed. Ő szántotta föl a földet, ültette a növényt és most azt hiszi, hogy neki van a terméshez joga. Mindketten azt mondjuk az embernek, hogy nincs joga az egész terméshez. Minthogy tisztességes ember, hajalndónak nyilatkozik a termés egy részét vagy az egészet átengedni, de előbb nagyon szeretné tudni,

hogy ha neki, a termelőnek, nincs joga a krumplihoz, hát kinek van? Nem jogos és természetes-e, hogy az, aki a termés egy részéhez jogot formál, köteles legyen igazolni, hogy az ő jogcíme jobb, mint azé, aki termelte? Ezen fordul meg a dolog. Bizonyítsa be, hogy több joguk van a terméshez, mint annak, aki termelte!

Ü.: — Ó nem, én szólítom föl önt erre. A mi jogunk itt van, okirattal bebizonyítva.

Én: — Ki állította ki ezt az okiratot? Az eredeti tulajdonos, a föld termelője?

Ü.: — Királyok írták alá,* a nemzet nevében és a nép közmegegyezése szentesítette.

Én: — Ha igaz is volna, ez nem állapítaná meg ez adománylevelek jogérvényét, mert egy nemzedéknek sincs joga megszabni, hogy miként éljenek a jövő nemzedékek e földön. De nem is igaz. Mikor adták vagy kérték e közmegegyezést? Amikor a rómaiak lemészárolták a régi briteket? Amikor a dán hordák elpusztították az országot? Vagy amikor a normankorcs** és rabló társai betörtek e szigetekre? Vagy amikor valamelyik király egész országrészeket ajándékozott szeretőinek vagy fattyú fiainak?

Ü.: — A királyok a nép nevében cselekedtek és ez nem tiltakozott, ami beleegyezéssel egyenlő.

Én: — Egy másik jogi fikciója és pedig olyan, melyért lelke mélyéből szégyelhetné magát. Nem igaz-e, ép ellenkezőleg, hogy a nép állandóan tiltakozott a zsarnoki uralom ellen, amire börtön vagy bitó volt a válasz? Nézze végig törvénykönyveiben ama büntetéseket, melyekkel a szólásszabadságot, a »lázadást», amint minden zsarnokság elleni tiltakozást neveztek, sujtották, és bőven ta-

* Angliában nincs a mi értelmünkben vett telekkönyv és a földtulajdonjog adománylevéllel igazolandó. F.

** Hódító Vilmos. F.

lál bizonyitékot arra, hogy csakugyan hoztak oly törvényeket, melyek célja e t i l t a k o z á s o k elnyomása volt. Mi volt minden néplázadás, ha nem tiltakozás? Sőt ujabb időben is, mik a parkokban és köztereken való népgyülések, ha nem hangos tiltakozások a zsarnoki önkényuralom ellen, melyeket lehetőség szerint erőszakkal nyomtak el?

Ü.: — Ön a tilos gyülésekre céloz.

Én: — Miután a népet örökségétől megrabolták, tiltakozását törvénytelennek nyilvánitották. Még azt is megengedve, hogy a nép nem tiltakozott idáig akár tehetetlenségből, akár tudatlanságból — ami egyre megy — hát tiltakozik most. Tegyük föl, hogy ez adománylevelek jogérvényét most vonják első izben kétségbe. Helyes felelet-e azt mondani, hogy mivel hamis adománylevelek alapján idáig adót csikartak ki, joguk van ezt tovább folytatni?

Ü.: — Nem adja elő hiven az ügyet. Mi azt állitjuk, hogy jogcimünket mindig jónak ismerték el.

Én: — Soha! Legföljebb azt mondhatja, hogy idáig nem vizsgálták meg közelebbről. Hadd olvassam föl azt, amit az ön jogi tekintélyük, Blackstone* irt e tárgyról:

»Semmi sem izgatja inkább a képzeletet és foglalkoztatja jobban az emberiség érzelmét, mint a tulajdonjog, vagyis az a kizáró és önkényes uralom, melyet egy ember igényel és gyakorol a világ összes külső dolgai fölött, a világon levő összes többi egyén jogának kizárásával. És mégis igen kevesen vannak, akik ama fáradságra volnánk hajlandók, hogy megvizsgálják e jog eredetét és alapját.

»Amennyire kedves előttünk a birtoklás, annyira félünk visszapillantani ama módra, melyel szert tettünk reá,

* A leghiresebb angol jogászok egyike. F.

mintha valami hiánytól tartanánk jogcímünkben; vagy legjobb esetben is megelégszünk azzal, hogy a törvények mellettünk szólnak, anélkül, hogy azt az okot vagy hatalmat vizsgálnók, melyen a törvények épültek. Elégnek véljük, ha jogunk az előző tulajdonos átruházásából, vagy egy őstől való származásból vagy a legutóbb elhalt tulajdonos végrendelkezéséből vezethető le; nem gondolván arra, hogy szorosan véve nincs arra alap sem a természetben, sem a természetes törvényben, hogy miért ruházzon át föld fölötti uralmat egy csomó pergamentre irt szó, hogy miért legyen joga a fiunak embertársait egy bizonyos darab földről kizárni azért, mert az apja igy tett ő előtte; vagy hogy egy bizonyos föld tulajdonosa, amikor halálos ágyában fekszik és képtelen birtoklását föntartani, miért birjon azzal a joggal, hogy az összes többi embereknek kijelentse, hogy ki élvezze utána a földet. Meg kell vallani, hogy az ilyen kutatások céltalanok, sőt kellemetlenek volnának a hétköznapi életben. Helyén van, hogy az emberiség nagy tömege engedelmeskedjen az előirt törvényeknek, anélkül, hogy nagyon pontosan kutatná azok alkotásának okait...«

Az ügyvéd torkát köszörülte és szemüvegét törölgette, de nem felelt. Én folytattam...

— Sőt még a törvény is, bármily rossz is volt, sohasem tekintette abszolut tulajdonnak a földet. Mit jelentett a bíróilag megállapitott földbérek és a kisajátitás ha nem tagadását ama kizárólagossági jognak, melyet önök igényelnek? Ha a föld ép oly értelemben lett volna az önöké, amint egy órára vagy asztalra igényel tulajdonjogot, mire való ez a megszoritás? És miért nyugodtak belé oly csöndesen?

Ez utóbbi kérdésre megfelelek. Mert jogcimük gyönge volt és féltek a végletekig erőszakolni igényüket, nehogy a csalás kiderüljön.

Ü.: — A törvény...

Én: — A törvény, ahogy máig fennállott, a földjáradékra husz százalékos adót rótt. De noha ez törvény volt, nem fizették.

Ü.: — De fizettük, becslés szerint.

Én: — Ez latinul; **suppressio veri**, vagy magyarán: hazugság és ezt ön is jól tudja. A husz százalékos becslés mintegy 200 év óta nem változott, a földbér pedig ugyancsak más ma és London egyes részeiben ez az adó ma fél százalékra sem megy. Ujból és ujból javasoltak uj becslést a képviselőházban, hogy bebizonyitsák az adó csalárd kijátszását, de ezt a (földes-)urak háza önkényesen megtagadta. Ez a husz százalék csak egy ötödét jelentette annak, amivel a népet évente megcsalták, melyet a törvény szerint fizetni kellett volna, de nem fizettek, a tételes törvény dacára. Ez is közmegegyezés volt?

Ü.: — Ennek vitatásába nem bocsájtkozhatunk, sem a multra vissza nem térhetünk. Egészen uj valakit oly tettért vonni felelősségre, mely századok előtt — állitólag — történt.

Én: — Most ön nem adja elő hiven az ügyet. Mi nem kérünk a multban elkövetett tettekért jogorvoslást, de másrészt nem engedjük, hogy egy jogtalanságot ma azért folytassanak, mert régi eredetü. Hadd világitsam meg példával a dolgot. Ő lordsága azt mondta, hogy családja a norman hóditás óta van birtokában bizonyos földnek. Bizonyára jó hosszu időre. Föltéve már most, hogy észrevenné, hogy jószágkormányzója évente jövedelmének egy része erejéig megcsalta, elfogadható védelem volna-e, ha a jószágigazgató azzal védekeznék, hogy e csalások szokásban voltak elődeinél a norman hóditás óta és ennélfogva joga van továbbra is egy bizonyos összeget évente mindörökké levonni? Ugyan

ez az eset forog fönn. Semmi elfogadható jogcíme a földhöz nincs, sőt alig is próbált ilyet fölmutatni. Csak annyit mond, hogy ezt az adót századok óta szedik ősei.

Ü.: — És hogy régmult tettekért nem vagyunk felelősök.

Én: — Ez igaz. A jószágkormányzó sem felelős azért, amit elődei loptak. Nem erről van szó. A kérdés az, hogy vajon ő lordsága, hallva jószágkormányzója különös védekezését, azt fogja-e mondani neki: Ó akkor rendben van a dolog. Ha csak egy pár év óta lopott volna meg, elbocsájtottam volna azonnal. De mert azt mondja, hogy ez a lopás már századok óta folyik és hogy tényleg nagy összeget fizetett előbbi jószágkormányzómnak azért a jogért, hogy meglophasson amint ezt ő és előtte a többiek tették, elismerem azt a jogát, hogy örökkön örökké továbbra is lopjon. Avagy talán ő lordsága inkább azonnal végét vetné a szokásnak, amint a család észrevenné.

XIII.

Pap és paraszt.

Utolsó kijelentésem a püspököket provokálta. Nem is igen kellett nekik sok provokálás, mert az egész beszélgetés alatt nyilván láttam vágyakozásukat, hogy beleszóljanak és csak valamely elfogadható kifogásra vártak, mely arra képesitse őket, hogy pártállásukat a lelkiismeret kötelesség köpenyébe burkolhassák. Az én hasonlatom a hütlen sáfárról fényes alkalmat nyujtott erre, melyet nem is szalasztottak el. Körülbelül egy féltucat közülük gyengéden előrelökdösött egyet, akinek legdiszesebb köntöse volt és akit ezért fejüknek tekintettem. Ünnepélyes, de nem haragos arccal mondta:

Tiltakozom az ellen, hogy a földesurakat tolvajokhoz hasonlítsa. Ilyen kifejezést nem szabadna használni tisztességes emberekről szólva, bármily szerény is legyen társadalmi helyzetünk, még kevésbbé pedig oly urakkal szemben, akik az Egyházban és az Államban a legelső helyet foglalják el és akik minden oly alkalomkor, amikor keresztényi munkáról van szó...

— Fölháborodása, uram, vetettem közbe, teljesen jogosult volna, ha azt tettem volna, amivel vádol. Nem hasonlítottam a földtulajdonosokat tolvajokhoz, csak azt kívántam illusztrálni, hogy a föld-monopólium nem egyetlen rossz cselekedet, melyet meg lehet bocsájtani és el lehet feledni, hanem örökös rossz és hogy a monopolista abban a helyzetben van, hogy szakadatlanul hajtja be adóját, amig csak türjük monopóliuma létezését.

— Azért még mindig nincs elegendő ok ily sértő kifejezések használatára.

— Sajnálom, hogyha szavaim sértők voltak. De bárha tudom, hogy a hasonlat kellemetlen, nem egyénekre értettem, hanem a földtulajdonosság intézményére. És ez véleményem szerint erkölcsileg védhetetlen lévén, természetesen és ugy hiszem, jogosan igyekeztem azt eredeti rutságban föltüntetni. A hasonlat talán nem volt épen szerencsés és ezért sietek mással helyettesiteni. Tegyük föl tehát, hogy egy falu népe abból él, amit az erdőn, mezőn, szántóföldön termel és hogy az egyetlen ut, mely a nevezett erdőktől és földektől lakásukhoz megy, egy ember t u l a j d o n a és hogy ez az ember rendkivül előnyös helyzeténél fogva, hát mondjuk, nem v e t t el a néptől, hanem azzal a hatalommal birt, hogy a d a t o t t magának egy bizonyos nagyságu vámdijat, mielőtt az emberek termésüket hazavitték volna. Tegyük föl azt is, hogy ez a »vám« attól a mennyiségtől függött, melyet az emberek termelni képesek vol-

tak, sőt mi több, attól a mennyiségtől, melyet az uton jövő ember termelhetett. A vámszedő azután elvette azok egész termését, akik nem termelték a várt mennyiséget és csaknem egész termését azoknak, akiknek rendkivül jó termésük volt és nekik magoknak csak annyit hagyott, amennyi elég volt életük föntartásához, hogy ujból jöhessenek azon az uton uj készlettel és ezáltal uj zsákmány szerzésére legyen képes...

— Ne folytassa! — kiáltott föl a püspök. — Ahelyett, hogy enyhitené, még sulyosbitja sértését. Hisz ön most valósággal egy utonállót ir le.

— Annál rosszabb az önök ügyére nézve, — mondtam, — mert hisz én csak a földtulajdonosság tevékenységét jellemeztem.

— Akkor legjobb, ha abbanhagyja. Hasonlatai megbotránkoztatók. Ismerem nézeteit és elméletben sokban egyetértek önnel. Ami a szegényeket illeti, alig kell mondanom, hogy teljes rokonszenvet birják. De...

— De? — kérdeztem türelmetlenül, hogy ujból hallani fogom az elcsépelt és elkoptatott közhelyeket.

— Fiam, — felelte a püspök jámbor megindultsággal — két igazságtalanság nem tesz egy igazságot. Elmult igazságtalanságot nem lehet ujabbak elkövetésével jóvá tenni, melyek talán még nagyobbak az elsőknél.

— Szent isten! — kiáltottam föl. — Csak nem nevez igazságtalanságnak az igazságtalanság megakadályozását?

— Régi szokásokat és intézményeket bolygat meg

— Csak nem akarja elhitetni velünk, hogy ez a tilalom: »NE LOPJ« nem érvényes, amikor bebizonyitható, hogy a lopás régi szokás volt?

— Már megint erős kifejezéseket használ. Ezeknek az uraknak okmányaik vannak, melyek bizonyos jogokat biztositanak nekik. Isten tiltja, hogy a nemzet megszegje erkölcsi kötelezettségeit.

— Kötelezettségeit! Erkölcsi kötelezettségeit! Hol itt az erkölcsösség? Talán az, hogy naponta milliók születnek a világra, anélkül, hogy egy talpalattnyi nyughelyük is volna?

— Félek, ön tulságosan világiasan gondolkozásu és előbb gondol az emberek talpának, mint lelkének nyugalmára.

— Mert először talpuk van és ha ezek számára nincs nyughely, lelkük sem fejlődhetik egészségesen. Ne említsük most a milliónyi kitagadott ember kimondhatatlan nyomorát, inségét, hiu reménykedését és tört szivét, melyet a föld elvétele okozott. Nem akarom azt vitatni, hogy e sanyaru inségnek nem kellett volna lennie, ha nem lett volna ez a szörnyü, igazságtalan intézmény, mely mostanáig megfosztotta a népet örökségétől (mert bizonyára ön előtt, főtisztelendő uram, szabad a földről, mint a nép PATRIMONIUM-áról beszélnem, attól való félelem nélkül, hogy a természetjog nemlétére fog figyelmeztetni!), hanem csak arra szoritkozom, hogy ráutaljak arra, hogy e régi szokásnak mekkora része volt a bün és vétek előidézésében. Eszébe jutott-e valaha, hogy a bün és vétek teljes kilencvenkilenc százaléka tulajdonitható a földmonopóliumnak?

— Ez nevetséges állitás. A hazugság és képmutatás nagy bünök, de nem látok semmi összefüggést köztük és a főmonopólium közt.

— Mert ön vak, főtisztelendő vezére a vakoknak. Gondolkozzék és vizsgálja meg, vajon a legtöbb bün és vétek nem a szegénységből vagy a szegénységtől való félelemből származik-e. Betörés, lopás, csalás, szélhámosság, hamisitás, örökséglesés, gyujtogatás, gyermekgyilkosság és öngyilkosság, mind e bünöket nem szükségből vagy pénzbeli nyereség kedvéért követik-e el? És vajjon ez a pénzsóvárság, ha nem okozza

is tényleges szegénység és inség, nem a szegénységtől való félelemnek tulajdonitható-e? Sőt még az ügyvédek csürés-csavarása, hamis esküi a biróság előtt és minden esetre a simónia is belesorozható ama bünös cselekedetek lajstromába, melyek e forrásból erednek. Annak megitélését önre bizom, hogy van-e ok félni a szegénységtől, hogy jutna-e minden szájnak kenyér, ha minden kéz munkát kapna, hogy szükség volna-e arra, hogy az emberek egész életükön keresztül keményen törjék a fejüket azon, hogy mit egyenek, vagy honnan ruházkodjanak, ha nem volnának elzárva a dus természettől?

— Ó, ezt a gonosz emberi természet okozza.

— Ne rágalmazza az emberi természetet, mely jóra és nemesre képes, ha természetellenes viszonyok el nem vaditják. Az emberi természetet az önfentartás ösztöne irányitja. Ha nem tesz akadályt léte elé, az ember jó és nemes. Fenyegesse létét és az ember kegyetlen és vad lesz. Ha dus asztalnál ül, biztosan tudva, hogy bőven van annyi, hogy minden jelenlevő étvágyát kielégithesse, nyájas és figyelmes szomszédja iránt. A levest, mely ön előtt van, udvariasan tovább adja, mert tudja, hogy nem fog veszíteni udvariassága által. De képzelje magát egy puszta szigeten, sok ezer embertársával, egy napra alig elegendő kétszersülttel, amikor közeli segitségre nincs remény. Ilyenekhez hasonló viszonyok közt válik gonosszá az emberi természet. Általános, eszeveszett küzdelem, viaskodás van az élet föntartásáért, küzdelem a létért, melyben az állati ösztönök győznek az ember nemesebb természete fölött. És ha néhány nemesebb lélek elkerüli azt, hogy egy falatért embertársa gyilkosa legyen, ez csak azért van, mert elég erős lelke van ahhoz, hogy inkább saját életét vesse áldozatul.

— Ez szörnyü kép!

— Csak az a kép, melyet egész életén keresztül látott és melynek pusztulását most erkölcsi alapon siratja. Ismétlem állitásomat. Oly bünök kivételével, melyek némi féltékenységnek vagy elmeháborodottságnak tulajdonithatók, nevezhetne-e egyetlen oly bünt, mely ne volna közvetve, vagy közvetlenül a szegénységre, vagy a szegénységtől való félelemre visszavezethető? Tegye hozzá még ama szegény nyomorult nők ezreit, kik az önök palotái és székesegyházai árnyékában gyalázattól terhelve járnak, melybe a szegénységtől — vagy tudatlanságtól, a szegénység eredményétől — kényszerittettek és mondja meg azután, hogy ugyan honnan kerül elő az az erkölcsi kötelezettség, egy ilyen intézményt örökkévalóvá tenni, mely mindezek legelső oka.

— Ön egy csomó ide nem tartozó dologgal hozakodik elő. Ezek az adománylevelek, — szólt rájuk mutatva, tulajdonosaiknak bizonyos jogokat biztositanak, melyek csak erkölcstelen tett elkövetésével tagadhatók meg tőlük.

— Ön nem ugy érvel, mint egy püspök, hanem inkább, mint egy ügyvéd. Vagyis erkölcsre hivatkozik, hogy a legvastagabb erkölcstelenség megörökitését igazolja.

— Uram!

— Ó, fölösleges fölháborodnia! Lehet, hogy tudatlanságból cselekszik. A tény azonban, mint kimutatom, mit sem változik. Tegyük föl, hogy egy embernek tartozom bizonyos összeggel, de neki sem irása nincs tőlem, sem tanuja, hogy ezt bizonyithassa. Erkölcsös volna-e tőlem megtagadni a fizetést azért, mert a hitelező nem tudná igazolni követelését?

— Ez valóban nagyon erkölcstelen volna.

— Vagy tegyük föl, egy embernek van egy olyan

irása, mely szerint adósa vagyok neki, én azonban megfizettem már az adósságot vagy sohasem is tartoztam neki vagy hogy az irás hamisitvány. Bármily tetszése szerinti magyarázatba belenyugszom, tény azonban az, hogy semmivel sem tartozom Péternek, bár neki irásos bizonyitéka van az ellenkezőjéről. Vajon volna-e Péternek mindamellett erkölcsileg jogos követelése ellenem? És vajon elkölcsi kötelességem volna-e nekem, hogy enyéimet reménytelen szegénységbe döntsem, hogy megfizethessem Péternek az irásban megjelölt összeget?

— Semmi esetre sem.

— Akkor az ön erkölcsi érve, mely azon a tényen alapul, hogy ezeknek az embereknek irásos bizonyitékai vannak, megdől, ha e követelés igazságát nem tudja bizonyitani. Először is bizonyitania kellene, amit idáig az ön klikkjéből még senki sem próbált, hogy a föld joggal ezeké a pergament-uraké.

— Ön travesztálja a Bibliát.

— Nem, ön travesztálja. A szóbanforgó vers szerint: »Az Uré a föld és annak gazdagsága«.* Mutasson ettől az urtól irást és teljesiteni fogjuk rendelkezését. Természetesen, — tettem hozzá óvatosságból, — emlékezvén ama nagy interpretáló képességre, mellyel néha püspökök rendelkeznek, előbb meg kell győznie bennünket az aláirás valódiságáról.

Ez utóbbi megjegyzésben fullánknak kellett lennie, mert a püspök, ki idáig szelid és alázatos volt, fölfortyant.

— Az Ur, kiről ön beszél, bizonyos parancsokat adott nekünk — mondotta szigoruan — melynek megtartására ügyelni kötelességem. A tömeg önnel tart, mert aljas indulataira hivatkozik és silány haszonnal kecseg-

* A londoni tőzsde homlokzatát is e mondat disziti. F.

teti. Ezért állunk mi itt, hogy figyelmeztessük a néppel együtt e parancsra: Ne kivánd a másét...

Az egyházi sztratégiának e mestermüve meglepett. Nem volt kész válaszom, sem időm a gondolkozásra. Mert mielőtt a püspök befejezhette rögtönzött prédikációját, egy becsületes, napsütött képü, izmos ember, zubbonyban, lehajtott karimáju kalappal, mint egy fölzavart oroszlán ugrott elő, e szavakkal: »Ne kivánd a másét!« Megjelenése oly hirtelen és váratlan volt, magatartása oly komoly és határozott, hogy a püspöknek torkán akadt mondata vége.

— Ne kivánd a másét, ismételte nagy megfontoltsággal, rövid szünetet tartván minden szó után. Itt állok püspök uram. Én vagyok az, aki oly vágyakozó vagyok, hogy megkivánok egy kenyeret — jól vigyázzon, egy egész kenyeret — mindegyik gyermekemnek. Isten küldte mindegyiket és mindegyiknek van szája; már pedig ön azt mondta, hogy sohasem küld szájat egy kenyér nélkül. Kérem annak kiutalását, melyet az én gyermekeimnek küldött. Nem akarom tovább is nyugodtan elnézni, hogy megrabolják őket részüktől. Kivánkozó vagyok, amint látja, Kivánom az övéket és nem akarom őket éhen halni látni, nehogy okuk legyen az órát megátkozni, amikor a napvilágot meglátták, holott azok az adományok, melyek nekik szánvák, az egyház jóváhagyásával és szentesitésével vétetnek el tőlünk.

— Lám-lám! szólt felém a püspök. Látja most, mik tettének gyümölcsei?

— Az ő tettének gyümölcsei? folytatta a zsellér. Nézzük csak előbb az ön tettének gyümölcseit.

És felém fordulva folytatja:

— Ön egy oly emberről beszélt, aki a földekről a faluba vivő uton halad. Sokszor jártam azon az uton és sokszor kellett lerakódnom. De a történetet nem egészen

hiven adta elő. Nemcsak az országut volt a földesuré, hanem a földek és a kunyhók is. És nem is őrködött, hogy kirabolhassa az utonjárót, mint ön mondta, hanem Francia- és Olaszországban töltötte idejét, mig nekem napnap után kellett dolgoznom, hogy pihentethessem fáradt csontjaimat. Minden nyomoruságomban kilakoltatással fenyegetett házamból, mert nem tudtam a hátralékot fizetni.

— Hálátlan vagy János, tiltakozott a püspök, — aki ugy látszott, jól ismerte — mert akkor, mikor nagyon rosszul állt ügyed, gyüjtést rendeztünk számodra.

— Igen, hogy ő lordságát kifizethessem. Ő kapott minden fillért abból, amit jó lelkek — az ég áldja meg őket érte — adtak. N e k i koldultam, hogy télviz idején ki ne dobjon házunkból. A m i házunkból, mert mi épitettük, gyermekeim hordták a köveket, de a törvény oltalma alatt ellopták tőlünk. Akkor nem prédikálta bezzeg ő lordságának, hogy ne kivánja a másét.

— Mily hálátlan vagy János, hogy igy beszélsz ő lordságáról, aki annyi nyájasságot és türelmet mutatott irántad. Hisz a mult karácsonykor is a község összes szegényeinek ingyen ebédet adott és te is gyermekeiddel együtt jó ellátásban részesültél.

A szegény zsellért elfogta a bánat és szégyen, vagy mindkettő, nem felelt, de kezeibe temette arcát. A szociálista felelt helyette.

— Nem lett volna szükségünk e megalázó jótékonyságra, ha előzőleg meg nem rabolták volna őket munkájuk gyümölcsétől.

— Ó milyen gonosz beszéd! tiltakozott a püspök Ilyent mondani a legjobb földesurról! Csak néhány évvel előtt adott ingyentelket és még hozzá máshitüeknek, egy kápolnára...

— Milyen nagylelküség! Tényleg megengedte, hogy angol emberek Angliában istenüket tiszteljék!

— Két hold földet adott a parókiának temetőre, félároп.

— És azt hiszi, okos dolog arra emlékeztetni bennünket, hogy az emberek a lord engedélye nélkül még nem is rohadhattak szülőföldjükben?

— Milyen gonosz beszéd! És épen arról, aki az Ur szavát teljesitette, adván a szegényeknek...

— Ki tette őket szegényekké?

— Sajnos, ez az Ur kifürkészhetetlen akarata. Mindig lesznek köztetek szegények és némelyeket szegényekké, másokat gazdagokká tett, hogy az utóbbiak jótékonyságot gyakoroljanak az előbbiekkel.*

— Hazugság és rágalom, tiszta istenkáromlás! kiáltotta János, akit végleg fölingerelt e mondás. És ha idején közbe nem lépek, nem tudom, mi lett volna a püspökkel. Egy darabig meglehetős zavar volt és csak nagy bajjal tarthattam vissza János izmos karját. Végre mégis sikerült. Közben valamennyi püspök eltünt és velük együtt a földtulajdon utolsó védelme, t. i. az erkölcsi alapon való védelem.

XIV.

A tőke utolsó fenyegetése.

A befolyásos küldöttség meglehetősen sietve és formaságok nélkül távozott. A püspökök, mint emlitettem, először mentek; utánuk az ügyvédek következtek, kik távozásuk előtt klienseik előtt kifejezést adtak azon óhajuknak, hogy követeléseik mielőbb kielégittessenek. A pénzemberek már előzetesen visszavonultak a szoba egy sarkába, nyilván alkalomra várva, hogy saját külön ügyükben beszéljenek velem. Az a kapocs, mely a nemeseket, püspököket, ügyvédeket és pénzembereket egymáshoz füzte,

* L. a salisbury-i püspök beszédét.

elszakadt, most mindegyik saját egyéni jólétért aggódott és minden csoport külön osztályérdeke külön nyilvánult meg.

Siralmas látvány volt a »történelmi osztályok«-nak valaha büszke, dölyfös tagjait, mint elutasított kérvényezőket kisompolyogni látni abból a teremből, hol valaha ők voltak az urak. János zsellér, amint mellette elhaladtak, szemébe sem merve nézni, egészen megindult bus magatartásukon és amint a legutolsó mögött becsukódott az ajtó, a jószivü, becsületes lelkü ember, elfeledve elmult szenvedéseit, védelmébe vette őket.

— Szegény emberek, mondta, igaz, hogy nagy bünösök voltak. De vajon nem vétettek-e ellenük is ép annyit, mint ők mások ellen? Ugy gondolom, hogy nem voltak-e ép ugy szülöttei ferde intézményeknek, mint mi valamennyien? És ugyan mihez fognak most? A munkához nem szoktak, mint én; az én és társaim örömét rontaná, ha azt kellene gondolnunk, hogy most ugyanazon fájdalmat és szenvedést kell elviselniök, amelytől ép most menekültünk meg. Kellene valamit tenni, hogy megbéküljenek sorsukkal.

— Kedves, becsületes Jánosom — feleltem, megindítva nemeslelkűségének megnyilvánulásától; részvéte becsületére válik. De tényleg nem is szorulnak rá, nem is érdemlik meg. Semmi baj és bizonnyal semmi igazságtalanság sem éri őket. Semmitől sem fosztották meg őket amihez joguk volna; ellenkezőleg, sok olyannak maradtak meg birtokában, amihez másoknak — pl. önnek is — sokkal több joga volna.

— Hadd legyen az övék, hisz most én és a magam fajtáju ember könnyen megszerzi azt, amire szüksége van.

— Minden bizonnyal. Miattuk sem kell aggódnia. Legtöbbjüknek bőven van annyija, hogy nyugodtan és kényelmesen élhessen; ami pedig gyermekeiket illeti..

— Reájuk gondoltam épen.

— Ezek uj viszonyok közt nőnek föl és megszokják az alkalmazkodást a dolgok uj rendjéhez. Uj világba lépnek — oly világba, melybe senkinek sem kell félve lépnie, amely világban egy dolgozni akaró sem kénytelen a szegénységtől, vagy a szegénység miatti félelemtől szenvedni, amely világban ember és természet, nem pedig ember és ember közt fog folyni a küzdelem a létért, ahol mindenki élvezheti saját munkája gyümölcseit és senkinek sem fognak embertársai rovására privilégiumok biztosittatni, ahol a munka nemcsak az élethez ad jogot, de az igazi nemességhez is.

— Nemességhez! — kiáltott közbe a szocialista. — Hát nem volt kelleténél is több részünk nemességben és arisztokráciában?

— Nem, nagyon is kevés igazi nemességünk és valódi arisztokratánk van. A jobb munkás mindig jobb ember és a legjobb munkás a legjobb polgár — az első, a legjobb, aristos vagy aristokrata a valódi értelemben. Minél több önerejéből lett vagy született arisztokratánk van, annál jobb mindenkire nézve. A Newtonok, Shakespeare-ok és Nightingale-ek; a Wattsok, Cartrightok és Darwinok, ezek a civilizáció igazi arisztokratái, vezérei, fáklyavivői. »Történelmi osztályaink«, mint az ön »tőkéje« is, csak kutyabőr és papirrongy volt. Igazi nemesek, valamint az igazi tőke csak használhat és nem árthat és csak támogatást érdemel, nem pedig félelmet és elnyomást.

— Az első pontra nézve kész vagyok engedni, de ami a tőkét illeti...

— Micsoda! — kiáltottam meglepetve. — Még mindig nem gyógyult ki hóbortjából? Mi kárt okozott bárkinek is valaha az igazi tőke? Vagy akár, mi kárt

tehet bárkinek is, amikor a természet kincsei egyaránt nyitvák mindenkinek? Nem dolgozik-e, és ekéi — az igazi tőke tipusai — nem összegyüjtött munka-e? Azt mondja, hogy tulcsigázott árakat követelhet. De feledi, hogy a vas- és kőszénbányák nyitvák és az erdők szabadok. Hallott-e valaha olyan kereskedőről, aki megbicsaklotta volna magát, tulságos árakat követelve, ha nem volt valamiféle monopóliuma? Nem ép ellenkezőleg van-e a dolog? Hát nem a nagy verseny és alacsony árak voltak a nagy és állandó sérelmek?

— Igen, a gyártott cikkeknél, de nem a tőkénél.

— De most nincs a piacon más tőkénk, mint gyártott és épen ez az igazi tőke. És csakugyan nem azért, mintha egyáltalán szükség volna a »tőke« kifejezésre. Mert az eke, fürész, gyalu ép ugy nevezhetők javaknak, mint egy ing, vagy egy kenyér. És semmi olyan többé, mi nem bir mesterséges javak természetével, nem eladó.

— Megálljon csak! Hadd értsem meg a dolgot. Csak most kezdem látni, hogy mint gondolja és... isten ugyse! Hisz akkor a tőke...

— Puszta név, absztrakció, mely néha ekét vagy malmot, néha földet és rabszolgákat, folyókat és házakat jelent, máskor — azaz leggyakrabban — okmányokat és iratokat, a jövő termelésre szóló igérvényeket. Mihelyt a föld, a folyók és a bányák szabadok, vége az igérvényeknek. Az egyetlen vagyon vagy »tőke« — hallani sem szeretem ezt az ostoba szót — mellyel valaki birhat, az, amit maga termel.

— Gépek?

— Igen; és mint ön mondja, ezeket kivonhatja a használatból és ha megbolondult, meg is teheti. De ha van esze, ahelyett, hogy addig tartaná gépeit, mig

a rozsda eszi meg azokat, utazókat és körleveleket fog szétküldeni és csábitgatni fogja mindenféle kedvezmények igérésével az embereket, hogy vegyék meg vagy vegyék bérbe. Nem gondolja?

A szocialista visszahanyatlott székébe, az asztalra könyökölve és fejét tenyerébe hajtotta. Meghökkentnek látszott, mintha hirtelen uj világosságot pillantott volna meg.

— Mit törődjön most a nép azzal — folytattam — ha valakinek bársonyba és hermelinbe öltözve tetszik járni és magát lordnak, a papirosokat a zsebében pedig »tőké«-nek nevezi, amig e föld mindenestül, ami benne és rajta van, azaz minden potencialitásával, szabad? Minden, amire embernek szüksége van, a földből jön, a »tőke«, mely a termeléshez szükséges volt, egyszerüen engedély volt a természeti erők használatához. A földhöz vezető ut a bank volt és csak kevés előtt állt nyitva az ut. A csekk, mely a termelés lehetőségéhez szükséges volt, engedély vagy engedély ára volt a természet erőinek használatához. De mivel most a föld szabad...

Ekkor beszélgetésünket megzavarta egy kurta, kövér, köznapi, önelégültnek látszó ember, az emlitett pénzemberek egyike, kiknek jelenlétéről egy pillanatra megfeledkeztem.

— Sajnálom, hogy zavarom önt, — kezdte, — de nem lesz kárbaveszett idő, ha meghallgatja, amit mondok. Gyakorlati ember vagyok és mint ilyentől gyakran kérték ki tanácsomat fontos ügyekben olyanok, kik az önéhez csaknem hasonló nagy állást foglaltak el. Nem azért jöttem, hogy elvont teóriákról vitázzak igazság, erkölcs, szabadság és hasonló dolgok ügyében, ez nem az én szakmám, érzelmekkel nem foglalkozom. Kétségtelen, hogy a szegényeken segiteni akar. Ezt mér-

tékkel én sem ellenzem, sőt ha az eszközöket helyeslem, becses szolgálatokat tehetek önnek. De helyénvalónak tartom figyelmeztetni, hogy szükségképen mi következik abból, ha az ipart megöli.

— A mi célunk az ipar támogatása, nem pedig megölése, föltéve persze, hogy az ipar nem káros természetü.

— Az ön törvényhozása, uram, kiöl minden ipart és a tőkét, melytől az összes munkások élete függ, kiüzi az országból.

Akaratlanul is elnevettem magamat. Itt van ime egy ember, — egy k a p i t a l i s t a, amint szocialista barátom nevezné, — aki azzal fenyegetőzik, hogy megszökik, ha nem a tőkét, hanem a földet adóztatom meg, holott a szocialista vagyonadóval akarta kikergetni az országból. Pillantást váltottam a szocialistával és szóltam:

— Sziveskedjék kissé világosabban beszélni. Először is, hogy öli ki az ipart?

— Az bizony, látja igy van. Egy ember gondoskodni akarván jövőjéről, nem költi el pénzét, hanem összegyüjti és jövő nyereség reményében, nem heverteti parlagon, hanem valami hasznos vállalatot létesit. Az ilyen cselekedet teljes támogatást érdemel.

— Igaz, munka, szorgalom és kezdeményezés támogatást érdemel és minthogy most minden polgár számára teljes birása van biztositva annak, ami az ő szorgalmának és munkájának tulajdonitható...

— Épen ezt nem biztositja, amint be is fogom bizonyitani. Vegyünk egy tipikus esetet. Tegyük föl, előveszek egy darab értéktelen földet — mondjuk, egy félreeső lápterületet — és egy szállodát vagy vizgyógyintézetet épitek, hogy gyógyhellyé változtassam. Ezt nem

nevezhetné illegitim vállalatnak. Már most, mi adót fizetnék?

— Földjének javittatlan, eredeti értéke után fizetné az adót. Vagyis nem aszerint fizetne adót, hogy mire használja a földet, sem aszerint, hogy mi az épületek értéke, vagy hogy milyen foglalkozást folytat, hanem a puszta föld után, leszámitva a befektetéseket. A kérdéses esetben eleinte tisztán a lápföld értéke után fizetne adót. Ez minden bizonynyal nagyobb támogatása az iparnak, mint a régi időben, melynek elmultát sajnálni látszik, amikor vagyonadóval, az épitett házak utáni községi pótadóval fenyegették volna, a földadó tetejébe, még pedig akár jó volt a vállalat, akár nem.

— Eddig helyes. De tegyük föl, hogy kisérletem nagy sikerrel jár és az emberek nagy számmal sereglenek oda, köröskörül házak épülnek, mig végre szállodám egy virágzó város központja. Ez persze a földértéket emelné és az én földem — tegyük föl — a legértékesebb. Akkor is elvenné adóul a »munkanélküli növendék«-et, amint ön nevezi?

— Természetesen és pedig az ön javára. Mert ez esetben fog kelleni egy helyi alap utak, világitás, csatornázás stb. számára, ami növelné üzleti kilátásait. A méltányosság sem engedné meg, hogy ne fizesse meg a közkiadásból önre eső részt.

— De ilyen körülmények közt igazságtalanság volna az én földem minden értékét elvenni adóul, mert hisz az értéket én teremtettem.

— Hogyhogy? Szállodaépitéssel nem teremt földértéket. Amig szállodája egy elhagyott láp közepén áll, csak lápföld után fizetne adót. De amikor a lápból város lesz, városi föld után fizet és pedig azért, mert a várost nem ön csinálta.

— De hátha én építtettem volna az egész várost azon a földön spekulációból és az emberek odajönnek, hogy a házaimban lakjanak.

— Ez nem változtatna a dolgon. Az elv ugyanaz marad. Miért vétessék ki ön annak érvénye alól?

— Mert én pénzemet kockáztattam. Ha spekulációm nem vágna be, ön kártalanitana engemet?

— Ha nem vágna be? Szíveskedjék megmondani, hogy a siker vagy sikertelenség milyen elemeire gondol?

— Hát tegyük föl, építtetek ezer házat és senki sem költözik beléjük?

— Ez esetben nem lenne értéknövekvés és ennek következtében adóemelés sem. De emberek jönnek, hogy házaiba költözzenek, akkor a földértéknek bármi növekedése az ő ottlétüknek tulajdonitható és ennélfogva joguk van, hogy annak előnyeiben osztozzanak.

— És én mi jutalmat kapok vállalkozásomért?

— Azt, hogy sikerült üzlete van, és ha előrelátása igazán jó volt, legirigyeltebb helyzete lesz a városban.

Erre rövid szünet következett, mely után a pénzemberek vállalkozó szónoka igy foglalta össze az eredményt:

— Akkor minden tőkét kikerget az országból.

— De miért?

— Mert nincs hely számára. Ilyen föltétellel senki sem fogja pénzét befektetni akarni. Ön egyszerüen véget vet a befektetés minden tisztességes módjának.

— Egyáltalában nem. A befektetés tisztességes módjai most bővebbek mint valaha, minthogy azt teheti »tőkéjé«-vel, amit akar, akadály és korlátozás nélkül.

— Hisz ép ez az. Már most, ha egyebet nem is ért az üzletből, a kinálat és kereslet törvényét ismeri és azt is tudja, hogy e törvény szabályozza a pénzpiacot, mint minden piacot. Volt idő ebben az ország-

ban, amikor a pénzpiac oly élénk volt, hogy szükségesnek vélték a kamatlábat husz százalékra mérsékelni. Ez persze azért történt, mert a tőke ritka és a kereslet nagy volt. Azóta azonban, mint tudja, a kamatláb leszállt és néha csak két százalék volt. Tudja-e, hogy miért?

— Azt hiszem azért, mert több kölcsönadó volt, mint kölcsönkérő.

— Ugy van. És most, hogy a földet szabaddá tette, hogy ennek folytán a nép jobban keres és a vagyon az egész országban szerteszét van osztva, csaknem mindenki abban a helyzetben van, hogy kölcsön adni akar, de senki sem akar kölcsön kérni és a pénz a szó szoros értelmében parin alul van. Ön csodálkozni látszik ezen. Nos, nekem van néhány ezer fontom. Barátaimnak is. Mit tegyünk vele? Használhatja-e ezt a pénzt mint államkölcsönt?

— Nincs rá szükségünk. Jövedelmünk nemcsak elég a folyó kiadások fedezésére, de még fölösleget is hagy fönn, mellyel államadósságunkat törleszthetjük, hogy a jövendő nemzedéket ne nyomja többé az a teher, melyet őseik esztelensége és gonoszsága rakott rájuk.

— Itt van ni! Ezt a feleletet halljuk mindenfelé.

— Ez esetben, szóltam szocialista barátom okulására, nyilván nem lesz többé uzsoratörvényre szükségünk; azonban ekkora »tőkefölösleg« talán inkább előmozditja, semmint korlátozná a vállaklozást. Bőven nyilik alkalom biztos befektetésre. Pl. épithet szép házakat gyermekeinek, adhat nekik jobb nevelést, ültethet gyümölcsös és virágos kerteket. És ha jónak látja, hogy többet is létesitsen, mint amennyire gyermekeinek szükségük van, hogy megkezdjék az életet, épithet szállodákat, áruraktárokat, színházakat vagy mulatóhelyeket, melynek jövedelme amig csak eltart...

— Hisz ép ez a baj, hogy csak amig eltart. Ha tizezer fontot fektetek be, lehet, hogy gyermekeim csak nyolcat kapnak vissza. Biztos, hogy bénzbefektetés nélkül nem kaphatnának jövedelmet. Épületeket gondozni kell, valamint a vagyon minden formáját, gondozni pedig senki sem akarja fizetés nélkül. És most abba a szép helyzetbe jutottunk, hogy a tőke, ahelyett hogy kamatot hozna, fizetni kénytelen az embereknek, hogy fogadják el.

— Nem ugy van. Ez esetben csak a vagyon k o n z e r v á l á s á é r t, vagyis megőrzéséért kell fizetnie. Ha pedig valaki gondozza az ön javait, csak méltányos, hogy munkájáért kártalanitsa.

— Hát a tőkének egyáltalában semmije se legyen? — kérdezte sértett hangon.

— A tőkének? Hát ki ő és mit tett?

— Nos, ha olyan akadékoskodó, hát igy kérdezem: É n semmit se kapjak tőkémért? Az i g a z i t ő k e, mint ön nevezi, önmegtartóztatás és szorgalom jutalma és én semmi jutalmat se kapjak önmegtartóztatásomért és szorgalmamért?

— Jutalma az, hogy háborittatlanul élvezheti, amit megtakaritott. Nem elég jutalom ez? Vagy talán azt hiszi, hogy amiért ön valamivel többet takaritott meg, mint felebarátai, ez arra jogositja önt, hogy ráadásul arra is jogot formáljon, amit ők takaritottak meg?

— Sohasem formáltunk erre jogot, akik velünk üzletet akartak kötni, akiknek pénzünkre volt szüségük, mindig szivesen fizettek kamatot. De most, az ön kormánya alatt, ugy látszik, senkinek sem kell kölcsön.

— Talán azt véli, hogy szegényeket kell teremtenünk, csakhogy az uzsora ősi és nemes intézményét föntartsuk? Hallottam eféle beszédet a régi időben, amikor egyes emberek ellene voltak a közjólétnek azért,

mert a tömeg nem dolgoznék a puszta megélhetésért vagyis éhbérekért és ennélfogva nem maradna »profit« vagy »kamat« a »tőké«-nek.

— Igy van ez most is és a nemzet tönkre fog menni.

— Tönkre fog menni? Ne mondja! Amikor saját igazolása szerint senki sem akar kölcsön kérni és csaknem mindenki kölcsön adhatna. Tönkre megy, mert senki sem kerekedhetik embertársai fölé és mert egy pár uzsorás nem kaphat kamatot pénze után! Egy nemzet egyetlen érdeke tagjainak jóléte és az egyes tag munkájának és tőkéjének egyetlen jutalma az a lehetőség, hogy életét viszonylagos bőségben és kényelemben töltse.

— Nagyon szép beszéd, de mire jó nekem az en tőkém?

— Ha magának nem kell, ajánlja föl szomszédainak, ha ezeknek sem kell, akkor világos, hogy a vagyon e különleges formájára semmi szükség sincs, vagyis tényleg t u l t e r m e l é s van. És ez azt bizonyitja, hogy a tultermelés nem jelent szükséget, mint ön tanulta, hanem bőséget.

— Ez elméletben mind nagyon szép lehet, de mint mondtam, mi gyakorlati emberek vagyunk és nem azért jöttünk, hogy elméletekről vitázzunk. Most már tudjuk, hogy mit várhatunk az ön kormányzatától és elhatároztuk, hogy azonnal elhagyjuk ezt az országot, elvive magunkkal tőkénket.

— Elvive mit?

— Minden tőkénket.

— Igen, igen; de mit? A földet?

— Nem... Nem a földet.

— A bányákat, folyókat, levegőt, napsugarakat vagy talán az esőt?

— Nem... hanem tőkénket.

— Hisz ép ezt akarom kitudni. Mit akarnak elvinni? Az utakat, kikötőket, dokkokat, épületeket, gyárakat?

— Nem egy a mienk közülük.

— De el akarják vinni, vagy talán le akarják rombolni, hogy az anyagot elvigyék magukkal?

— Azt sem.

— Hát mit akarnak akkor elvinni? Ásókat, kapákat, varró- vagy másféle gépeket, avagy bánya és gyárfölszereléseket, melyek most, az bizonyos, hogy a lehető legteljesebb üzemben vannak?

— Nos, a mieink.

— Nem valamennyi; de még ha az összes létező gépek is az önökéi és barátaiké volnának, minthogy az erdők és bányák most nyitvák a nép előtt, annyit csinálnának, amennyi csak kellene. De mint gyakorlati emberek, komolyan el szándékozzák vinni ezeket a dolgokat magukkal?

Habozott és láttam, hogy észrevette fenyegetései ürességét.

Azután így szólt:

— Ha összes gépeinket kivonjuk használatból, meggondolta-e, hogy ennek mik lennének a következményei?

— Nem, erre nem igen gondoltam; de mégis el tudom képzelni, hogy mi következnék. Amerika, Német-, Francia- és más országok alighanem örömmel hallanák, hogy van egy harminc millión fölüli lakosságu ország, mely mindenféle fölszerelés hiján van és elárasztanák piacunkat a különféle egymással versengő nemzetek. Meggondolták-e önök, hogy ennek mi hatása volna az önök ócska ásói és ekéi árára?

— De mivel akarja megvenni ezeket a dolgokat, ha elvisszük tőkénket?

— Gabonával, gyapjuval, vassal, kőszénnel és min-

denféle más termékekkel, melyektől ön és társai meg szoktak volt fosztani bennünket. Arról fecsegni, hogy harmincötmillió ember a föld egyik leggazdagabb országában mivel fog vásárolni! Uram, ön bizonyára Oxfordban, vagy Cambridgeben* tanult közgazdaságtant, különben lehetetlenség volna, hogy ilyen ostobaságokat kérdezzen.

— Jó, jó, de ha kivonjuk tőkénket a termelésből, az emberek munka nélkül maradnak és így kényszerithetjük őket föltételeink elfogadására.

— Nem, nem, jó uram, azt, mint maga is nagyon jól tudja, nem tehetik. A helyzet egyszerüen ez: Önöknek bizonyos házaik, gyáraik és gépeik vannak. Ha elhagyják az országot, választaniok kell, hogy vagy magukkal vigyenek annyi ócska vasat és fát, amennyit jónak látnak, vagy hogy elutazásuk előtt bármily lehető áron eladják. Elég jó véleménynyel lévén az önök üzleti képességei iránt, előttem nincs kétség aziránt, hogy melyik utat fogják választani. Az egyetlen veszteség, melyet majd el kell viselnünk, az önök távolléte lesz.

— Akkor aztán be is zárhatja a tőzsdét, mert egy lélek sem marad, aki látogassa.

— Még ebben is téved. Ahelyett, hogy bezárnók, ezt az épületet, inkább igazi piacot csinálunk belőle, olyan helyet, ahol az emberek különféle terményeiket eladják, és tisztességes üzleteket kötnek. Akkor aztán több értelme lesz a bejárat fölötti irásnak is, mint most van. Igy hát, ha el akarják hagyni az országot, csak annyit mondhatunk, hogy...

— Szerencsés utat! — Vágott közbe a szocialista.

* Ugyanoly egyetemi központjai az angol tudománynak, mint a magyarnak Budapest és Kolozsvár. F.

XV.

A vég kezdete.

— Szerencsés utat! — hangzott kivül ezer ajkról, amint a tőkések kis bandája elhagyta a termet, És az igazat megvallva, magam is ujjáéledni éreztem magamat, amikor ennek a legkellemetlenebb osztálynak jelenlététől megszabadultam, melynek tagjai legjobb esetben szarkák, rosszabb esetben pedig keselyük és hiénák emberi formában. Még nagyobb volt örömöm, amikor komoly, értelmes külsejü emberek kis csapatát láttam a terembe lépni és élükön fölismertem azt, aki az emlékezetes gyülés elnöke volt a Trafalgar-téren, amikor ama nagy hivatalba megválasztottak, melyben ma is voltam.

— Ej, hisz ez Vilmos szomszéd! — kiáltottam jókedvüen, kezemet nyujtva, hogy üdvözöljem. Igazán szivesen látott vendég.

— Remélem, annak bizonyulok, — mondta nem hidegen, sem barátságtalanul, de bizonyos tartózkodással. — Csakhogy ez attól függ, hogy mennyire leszünk képesek bizonyos pontokra nézve megegyezni.

— Micsoda! — kiáltottam föl, némileg meglepetve ettől a fogadtatástól; talán csak nem jött ön, akit valamennyi ember közül legkevésbbé várnék igy, mint az uj rend ellensége?

— Semmiesetre sem. Mint barátok jövünk, hogy befejezni segitsünk azt a jó munkát, melyet oly helyesen kezdett. De hogy vajon szivesen látja-e a mi segitségünket, ez oly kérdés, melyre nézve némi kétségeim vannak.

— Szíveskedjék talán azonnal megjelölni a lehető nézeteltérés pontjait.

— Természetesen. Megtisztitotta a nemzeti kaptárt a heréktől, a nemzeti templomot a pénzváltóktól. Az ország most teljes és igaz értelemben a nemzeté. A népnek bőven van mindene, amit csak kiván. De nemcsak kenyérrel él az ember. A mi eszményképünk a minta-államról nem áll egy bizonyos számu emberi barom gyülekezetéből, bő takarmánnyal és istállóval.

— Az enyém sem, szomszéd uram. Ismerem eszményét és én is szeretem. Olvastam kedves könyvét, a »Hirek Seholországból« *-t, a jövő Anglia bübájos képét. És mivel magam is nagyobb értéket tulajdonitok a faj szellemi, avagy tisztán emberi kvalitásai fejlesztésének, az állatitól megkülönböztetőleg szólva, boldog volnék, ha megvalósulva látnám.

— Akkor az emberi kötelesség nevében, miért nem használta föl a rendelkezésére álló korlátlan hatalmat arra, hogy eltörölje azt a rendszert, mely az emberiséget az állatok mögé állitotta? Miért védi az individualizmust a szilárd, nyugodt logika erejével? Az individualizmus nem csak szépitett neve-e az egoizmusnak? Nem testvérek közti küzdelmet jelent-e egyéni előnyökért? Névben és lényegben nem azonos-e az önzéssel?

— Ugy van, szomszéd, — feleltem. — Értem az ön felháborodásának okát. Magam is óhajtom, hogy az emberiség eljusson ön által leirt szép országba. De azt szeretném, hogy biztosabb és célravezetőbb uton jussunk oda. Még a paradicsom gyönyörei is drágán vétetnének meg számunkra, ha embertársaink meggyilkolt testén át kellene odajutnunk. Az a lövöldözés a Trafalgar-téren, melyről ön álmodott, szörnyü dolog.

Komolynak látszott, szomorunak, sőt csaknem kétségbeesettnek; nemes arckifejezése elváltozott és szemei

* *News from Nowhere* nagyon elterjedt munka William Moristól. F.

könnyekkel teltek meg. — Keserü bajok keserü orvosságokat kivánnak, felelte. Inkább bármi mást, mintsem egy oly rendszer föntartását, mely folyton ujabb emberi áldozatot kiván. Inkább gyors halál néhánynak, mintsem örök kárhozat a többinek. Továbbá akkor nem láttam más menekvést a kétségbeejtő helyzetből. De önnek más ut nyilt meg. Azt szeretnők tudni, hogy miért nem használta föl az önre bizott hatalmat arra, hogy egyszer s mindenkorra eltörölje az a lealázó, utonálló fajtáju módját a versenynek — a megrögzött önzés e szülöttjét, — mely testvért testvér ellen állit.

— Megrögzött önzés. Ugy van, maga felelt meg saját kérdésére. Ha az önzés az embertől különválasztható dolog volna és nem lenne belérögződve, akkor elvárhatná, hogy következményeivel együtt kiirtható legyen. De az önzés természetes és veleszületett az emberrel. Az önfentartás ösztönéből származik és lehetetlen tudomásul nem venni vagy kiirtani. Csakhogy az általa szült bajok gyógyithatók és ép erre az ösztönre számitok teljes bizodalommal, hogy ki is fogom gyógyitani őket.

— Micsoda! Önzésre? Lehet-e az önzés egyébnek, mint rossznak okozója?

— Nincs oly sajátosság vagy tényező az emberben, mely ne lehetne jónak, akár rossznak okozója, minden a körülményektől függ. Ez a tény világos és változhatatlan: önfentartás legerősebb ösztön emberben és állatban. Természeti törvény, mely nem törölhető el csodával. Mindig főforrása volt és lesz minden emberi cselekedetnek. Ahol az emberek oly viszonyok közt élnek saját mesterkélt intézményeik és törvényeik folytán, hogy a létért folytatott küzdelem mindenütt ember és ember, nem pedig ember és természet közt folyik, ahol egyik haszna szükségképen a másik kárát jelenti, röviden, ahol a társadalom tagjainak érdekei helytelen intézmények folytán ellen-

tétesek, ahelyett hogy azonosak lennének, ott az önfentartás ösztöne mindig az önzés azon faját vagy mondjuk inkább, azt az irgalmatlan kapzsiságot fogja eredményezni, melyet mindnyájan fájlalunk.

— Ujból kérdezzük és még nagyobb csodálkozással, mint először, látva, hogy a főkérdésben egyetért velünk, miért nem vetett teljesen véget az önzés e politikájának?

— Megmondom, ha csak egy kis türelemmel lesz, mert válaszom szükségképen hosszu lesz. Először is lássuk csak világosan, miben van reformra szükség. Ön egyre csak a verseny rendszerét hajtogatja. De ha egy kissé gondolkozik, átlátja, hogy ami ellen panaszkodik, nem a verseny, hanem az emberi társadalomban levő egyenlőtlenség és a többséggel szemben elkövetett igazságtalanság. Ön csak azért harcolt a verseny ellen, mert az ön véleménye szerint ez volt minden baj oka. Én pedig azért nem harcolok ellene, mert nem vagyok az ön véleményén. De ezt csak mellékesen mondom, mert magam sem állithatom, hogy szerelmes volnék a mostani kereskedelmi versenybe. De bele azért nem avatkoznék, mert ez csak az általános zavar egyik következménye és el fog tünni a bajjal együtt, melynek nem oka, hanem puszta szimptomája. A vitás kérdés eszerint az, hogy milyen legyen az a kormányzás, mely a társadalom magatartását szabályozza. E kérdés eldöntését mi a társadalomra bizzuk, vagyis minden egyes tagra önmagát illetőleg. Ön azt akarja, hogy társadalmi viszonyaikat valamilyen előirt formába kényszeritsem, vagyis az embereknek előirjam, hogy minő szokásokat és erkölcsöket kövessenek.

— Képtelenséget mond, amikor szokások és erkölcsök előirásáról beszél.

— Nagyon örülök, hogy ép oly szinben látja a

dolgot, mint én; ép ezt a pontot akartam megértetni önnel. Az emberek ugy egyenként, mint együttvéve szokásaik és erkölcseik szerint fognak cselekedni. De szokásokat és erkölcsöket nem lehet hirtelen parlamenti határozatok által megváltoztatni, hanem ezek régi szokások és használatok eredményei. Ön azt akarja, hogy az emberek szeretetben és összhangban éljenek; én is. De ne feledje, hogy ily eredmények csak fokozatosan hozhatók létre és pedig a fejlődéshez szükséges föltételek létesitésével. Hajlamaik ellenére nem lehet az embereket ilyen viszonyba kényszeriteni és hogy egyelőre még nem hajlandók az ön eszményét elfogadni, azt maga is nagyon jól tudja. Sőt nagyon természetes, hogy nem akarják és épen arra az eszményre magára nézve, mely felé törekszünk, nagyon veszedelmes volna, ha kényszeríteni akarnók az embereket.

— Miért?

— Mert még nem érettek az ily ideális állapotra. A rohanó vonat nem áll meg egyszerre, ha a gőzt kibocsátjuk és veszedelmes volna, ha megkisérelnők erőszakkal az ilyen azonnali megállitást. Az emberi természet sem változhatik meg egy szempillantás alatt. A kommunizmus a szeretet egyesülése, a szeretet pedig önként jövő. Nem lehet az embereket harmóniába kényszeriteni hajlandóságuk ellen; megkisérelték azt egyes párokkal és mindenféle törvényeket gyártottak, hogy a férjet és feleséget egymással szeretetben és harmóniában való együttélésre kényszeritsék. De ahol a szeretet és harmónia természettől fogva hiányzott, a siker elmaradt, ahol pedig volt siker, ott törvények hiányában is meglett volna a szeretet. Azt hiszi, hogy talán sikeresebb volna megkisérelni harmincöt millió embert akarata ellenére egymáshoz füzni? A természetet akarja kényszeriteni, amikor harmincöt millió akaratot akar a saját akarata által meghóditani.

— De hisz saját javukra történik.

— Akkor hadd jöjjenek maguk rá, és meglátja, hogy épen önzésük sokkal hatalmasabb emeltyü lesz az ideális állapot elérésére, mint akár furkósbot, vagy szurony, akár papirosra firkált rendeletek. A kommunizmus, hogy valóságos dolog legyen, ne pedig puszta szemfényvesztés, csak ugy lehetséges, ha önkéntes és igy csak közös megegyezéssel létesithető. A szeretet egyesülését jelenti, amikor a kölcsönös vonzódás kötelékei nem szükségképen személyes, hanem közös érdeküek. Ezzel csakhamar előáll a kommunisztikus társadalom, nélküle soha. Ha megannyi fegyveres légiója állna rendelkezésére, sem kényszerithetné az embereket egymás iránti szeretetre, valamint békét sem teremthetni kivont karddal.

— De hát a közjólét nem elegendő közös érdek?

— Az volna, ha az emberek már fölismernék valódi érdekeiket. De a legtöbb előtt a »közös érdek« puszta érzelem és ennélfogva nem elégithet ki olyan emberekkel, mint ők. Az olyanokat mint ön, kielégitheti és pedig nem azért, mintha — szigoruan szólva — ön kevésbé volna önző, hanem mert ön fölvilágosultabb, mert tudja, hogy akkor mindenki boldogabb volna, az ön boldogsága pedig ezen eszmény megvalósitásában áll. De a tudatlan tömeg, melynek századokon keresztül az volt a jelszava: mindenki magáért és aki utoljára marad, tegye be az ajtót, a rablás, törvényesitett lopás, csalás és szerencsejáték rendszere alatt, a képmutatás és álszemérem légkörében, ahol a hazugság diplomácia és üzlet néven nagyrabecsült müvészet volt, ahol a vallás és erkölcs terjesztése mesterség volt, az erkölcstanitó állása pedig »kereset« lett, melyet adtak és vettek és melyet elnyerője jónak vagy rossznak nevezett az ezüst darabok szerint, melyeket bevett, az oly tömegnek, mely előtt a testvéri

szeretet üres szó, a mindennapi kenyérért való küzdelem pedig oly régóta a legfőbb gond volt, az, amit ön kiván, nagy áldozatnak, sőt még a legjobbak szemében is veszedelmes kísérletnek tünnék föl, vagy a tizenkilencedik század nyelvén szólva, rossz spekulációnak. Először is belé kell nevelni őket az uj rendbe, ugy kell őket megközeliteni, mint a félénk, éhes kutyákat, melyek azelőtt annyiszor, ahányszor egy csontot vagy kenyérdarabot vártak, helyette botot kaptak. Egyszóval, ezek az emberek, ugy amint vannak, járnak, kelnek, tesznek, vesznek, kétségtelen jó tulajdonságaik dacára is, melyek részint ténylegesek, részint lehetők, még egyelőre alkalmatlanok egy oly társadalom létesitésére, aminőt ön kivánna.

— De hát akkor miért nem akarja elősegiteni fejlődését?

— Elősegitem és pedig a lehető legjobban. Mert mi egyebet nem tehetünk, mint hogy előkészitjük a talajt, a többit pedig a természetre bizzuk. Ön azt kivánná, hogy törvénnyel szüntessem meg a versenyt és hogy mondjam meg egy harmincöt milliónyi nép minden tagjának, hogy mit és hogyan tegyen. Nem látja-e át annak lehetetlenségét egy vagy több emberre nézve, hogy egy oly rendszert eszeljenek ki, melyet mindenki helyesel? Ha pedig meghódolásukat és engedelmességüket erőszakkal kényszeriti ki, kommunisztikus állam volna ez? Hisz örökös ellenállásra és összetüzésre bukkanna. De ha magukra hagyja őket, csak arra ügyelve, hogy egyik ember a másikat ne akadályozza, hamar meg fogják találni azt, ami rájuk nézve legjobb; hamar rájönnek ama régi mondás igaz értelmére, hogy egyesülésben van az erő és hogy többek együttmüködése bármiféle vállalatban mindenkinek közös javára válik.

— Ebben megegyeznénk. De akkor a beavatkozás-

nak oly esetre is ki kellene terjeszkednie, amikor egyik ember a másik megélhetését akarja versennyel tönkretenni; amikor pl. egy szappangyáros az egész iparágat a saját kezében szeretné összpontositani, a többieket pedig le akarja szoritani a piacról. Egyszóval, ha az egyesek szabadságát akarja megvédeni, a versenyt meg kell szüntetnie.

— Téved és pedig azért, mert feledi, hogy az emberi tevékenységet a változott körülmények megváltoztatják.

— De nem önmaga mondta-e, hogy az emberek hajlamai nem változnak meg egy szempillantás alatt? És ha tegnap kapzsiak voltak, nem lesznek-e azok ma is?

— Igaz, de azok a föltételek, melyek mellett ez a kapzsiság kielégithető, mások. Ha pl. Brown a szappanpiacot a maga kezébe akarta kaparitani, ezt nem azért tette, mintha valami nagyon aggasztaná embertársai egészsége, sem mintha saját egyéni munkájával akarná valamennyit szappannal ellátni. Azért tette, mert minden egyes alkalmazott emberen hasznot huzhatott. De ez a haszon, vagy értéktöbblet csak addig lehetséges, amig embertöbblet van; vagyis amint tanult közgazdászok és tehetséges szerkesztők mondani szokták, amig szabad munkapiac van. De ha egyszer nincs többé munkanélküli, kivéve az olyant, akinek nem kell már a munka, ha Péter, Pál és János megélhetése nem függ többé Brown szappanos, Jones földesur kegyétől, az ilyen haszontöbblet lehetetlen. Ez nem puszta elmélet, mert hisz emlékszik, hogy a tőkések mindig azért féltek a bérnövekvéstől, mert ez annyira leszállithatta hasznukat, hogy munkájuk folytatása nem járt volna többé haszonnal. Emlékezhetik, hogy a kapzsi Brown hogy fenyegetőzött, hogy nem lesz többé munkaadó, amint veszi észre, hogy rabszolgái nem szolgáltatják többé az ő két és fél percentjét.

— És azt hiszi, hogy már most becsukja gyárát vagy nem versenyez többé?

— Nem tudom. De biztosan tudom, hogy többé nem nyuzza munkásait és pedig azért, mert ezek többé nem hagyják magukat, egyszóval, mert a munkások ép oly önzők és kapzsik, mint a munkaadó. Most, hogy függetlenek, több bért követelnek, mint amennyit munkájuk termel, munkaadójuk pedig kevesebbet igér. De majd csak helyreáll az egyensuly.

— És a szélső önzés és vad verseny e rendszerében merül ki minden intézkedés?

— Nem, ez csak a kezdet. Az önzők továbbra is keresni fogják önérdeküket és ily körülmények közt lehet-e egy pillanatra az iránt kétség, hogy hol fogják-e megtalálni?

— A szövetkezésben.

— Csakugyan. A legnagyobb valószinüség szerint. Nem is uj fölfedezés. Az emberek már rég rájöttek. A természetes törekvés mindig egyesült tevékenység felé irányult. Nem az ember természetes gonoszsága késztette arra, hogy testvére ellen forduljon, hanem a szükség, az önfentartás ösztöne kényszeritette arra. Nem volt mindenki számára hely e világon a régi kormányzat alatt. Csak kevesen élhettek kényelemben. A nép nagy tömegének tusakodnia kellett a megélhetésért és sokan teljesen elpusztultak. Ily körülmények közt mindenki egyedül küzdött. Nem mintha nem látták volna az egyesült tevékenység előnyét, de mert mindenkit nem lehetett megmenteni, elpusztulni pedig senki sem akart. Amint eltünik a félelem, a...

— És azt hiszi, hogy akkor nagyobb lesz az egyetértés?

— Természetesen, önérdekük fogja erre birni őket. Ha száz ember külön-külön müvel egy kis darab földet, hamar rájönnek az együttdolgozás előnyére, mely a gé-

pek és állandóbb befektetések alkalmazását mindegyikre kisebb költséggel teszi lehetővé. Ha minden bőven van és a szegénységtől nem kell félni, majd kigyógyulnak a telhetetlen kapzsiság betegségétől. Az emberek sohasem gyüjtenek oly dolgokat, melyeknek biztosan mindig bővében lesznek. A vizet csak ott gyüjtik össze, ahol kevés van.

— És ez létre fogja hozni a kommunizmust?

— Ha a kommunizmus jó és természetes, igen. Én azt hiszem, hogy az és hogy ez a társadalmi kötelék végső formája. De csak természetes viszonyok közt fejlődhetik. Magvait mindenütt ki lehet csiráztatni, még a régi, káros rendszer alatt is, melynek ép most vetettünk véget. Az emberek társaságokba léptek és egymás javára dolgoztak egész életükön át, csak közös érdekük füzte őket egymáshoz. Részvénytársaságok és szövetkezetek, hogy a községi, kerületi és állami vállalatokat ne is említsük, nem mind annak bizonyítékai-e, hogy az emberek törekvése nem az, hogy kölcsönös félelemben és ellenségeskedésben éljenek egymással, hanem hogy kölcsönös előnyükre együtt dolgozzanak? De a zsenge növény nem fejlődhetett, mert a föld mostoha volt hozzá.

— Csakugyan az volt. Igy hát ön azt hiszi, hogy a természetes tendencia a kommunizmus felé irányul és hogy bőség közepette az emberek nem lesznek többé kapzsiak?

— Mi más teszi az embert kapzsivá, mint a szükségtől való félelem? Mi más tartja az embert attól vissza, hogy másokon segitsen, mint az a félelem, hogy olyasmitől kell megválnia, amire magának is szüksége lehet. A multban a testvérrel törődni, gyakran azt jelentette: elhanyagolni saját gyermekeit. És az emberek mégis szivesek voltak egymáshoz, ha nem kockáztatták ezzel saját létüket, vagy azokét, akik rájuk voltak utalva. Anyagiakban való kapzsiság! Hát mért lennének kapzsiak, amikor tudják, hogy munkájukkal mindenből bőven szerez-

hetnek és félre is tehetnek? Hogy az embert jóvá, szivessé és nemessé tegye, először anyagi szükségleteit kell kielégiteni. Amikor az embernek minden idejére és erejére szüksége van, hogy az élethez mulhatatlanul szükségeseket megszerezze, hogy lehetne alkalom ama nemesebb tulajdonságok müvelésére, melyek az embert az állattól megkülönböztetik? A szegénység nem alkalmas talaja a kulturának. Csak a tudatlanság dudvája teremhet benne. Erkölcsi tekintetek az éhség és tudatlanság mellett nem létezhetnek, sem szellemi szükségletek, amig anyagi szükségletek kielégitetlenek maradnak.

— Igaz, nagyon igaz. Az egész világon találunk erre példát. Szegénység, tudatlanság és bün mindig együttjárnak.

— Ugy van. Ezért küszöböljük ki a szegénységet és a tőle való félelmet. Ha ez megvan, a többire nézve számithat az emberi természetre. A tudatlan, durva parasztot nem lehet egyszerre müvelt emberré változtatni. Ilyen csodák csak papiroson lehetségesek. De fölébresztheti becsvágyát, hogy ép olyan jó legyen, mint szomszédja. Igy lehet az emberek egy másik sajátosságát, melyet általában a bünök közé soroznak, jóra forditani; hiuságát arra használni, hogy a tudás és müveltség ösvényére téritsük, mely végeredményében halála a hiuságnak.

— Hiuságukat?

— Igen, azt a tulajdonságot, mely az embereket arra birja, hogy utánozzák azokat, akiket maguk fölött állóknak tartanak. Egész életében ezt láthatta. A csizmadia, aki vakszerencse folytán vagyonhoz jutott, amennyire csak lehetett ugy öltözködött és ugy élt, mint egy »gentleman«. Igaz, nem lett belőle »gentleman«, de meg volt az ambició és meg lévén a pénz, igyekezett gyermekeinek biztositani azt, aminek hiányát maga érezte. Pojácáknak öltöztette őket, de jó nevelést adott nekik; hi-

szen szivesen tömte volna őket torkig egész egyetemekkel, csak megemésztették volna. És bár ő maga mint egyszerü parvenü gazdag ember halt meg, müveltebb gyermekeket hagyott hátra, hogy elfoglalják helyét. Minden mai müvelt ember, ha még oly előkelő is, igy emelkedett ki vad ősei helyzetéből, ugyanezen elv érvényesülése alapján. Most, hogy az emberek anyagi vágyai kielégitvék, hajlandóbbaknak fogja őket találni arra, hogy nemesebb hajlamaik kimüvelésére gondot forditsanak. Talán kételkedik ezekben a következtetésekben?

— Ó nem, mert mig ön küldöttségekkel volt elfoglalva, mi künn jártunk és tapasztaltuk igazságukat. Nem voltunk megelégedve az ön individualizmusával és azt hittük, hogy azáltal kell ellensulyoznunk, hogy a népben fölkeltsük az együttmüködésnek, a tudomány és müvészet szépségének és a tökéletesebb társas élet lehetőségének előnyeit. Igaza van; hajlandóbbaknak találtuk őket arra, mint hajdan, hogy meghallgassanak bennünket, sőt igyekeztek el is fogadni javaslatainkat. Máris sokat tettünk és az ön müködését is kértük volna, ha nem féltünk volna, hogy helyteleniti tevékenységünket.

— Én? Nem én! Egyetlen célom a rom eltávolitása volt és az, hogy az önök munkájára előkészitsem a talajt. Csak folytassák és neveljenek minél több müvelt embert és meglátják, hogy ugyanannyi kommunistát neveltek. Ha pedig ezt teszik, miféle törvény kellene akkor, mely azt mondja meg, hogy az emberek saját érdekükben cselekedjenek?

— Minthogy igy van a dolog, csak még valami hiányzik az egész társadalom ujjászületéséhez.

— Mi?

— Hogy teljes egyenlőség legyen az összes polgárok közt.

— Hát nincsen már?

— Nem addig, mig ön az ur. Most, hogy müve be van fejezve, persze le fog mondani. Micsoda! Ön habozik?

Haboztam; szivesen hallgatnám el álmom e részét, ha kötelességem nem késztetne az igazság elmondására, a puszta igazságra, semmi másra. Haboztam, mert valami kifogáson gondolkoztam, amiért ne kelljen lemondanom. Igen, tényleg kifogáson gondolkoztam, hogy megmaradhassak abban az állásban, melyet egész életemben helytelenitettem. Talán valami tündér üzött tréfát velem. Talán az emberi természet volt az, mely mig az ész szunnyadt, érvényre jutott. De nem akartam lemondani és szilárdul elleneztem minden hasonló javaslatot. Van valami csábító abban, az emberek fölött uralkodni, azt mondhatni ennek az embernek, hogy jöjjön és jön és amannak, hogy menjen és megy. És talán azért veszedelmes egyetlen ember kezébe ily hatalmas fegyvert adni, bármily jó szándéka is legyen. »Ne bizzál a fejedelmek szavában«, nagyon jó tanács, de álmomban nem jutott eszembe, mig teljhatalmam teljes élvezetében voltam. Vonakodtam lemondani és fenyegettek, hogy karhatalommal üznek el; Vilmos volt az első köztük.

— Kelj föl, kelj föl; kiáltotta és valaki tényleg vállamra ütött. Elnémultam. Meg akartam torolni a vakmerőséget, le akartam rázni a durva kezet, de egy tagomat sem tudtam megmozditani. »Kelj föl«, hallottam ujból, miközben valaki egyenesen arcomba sujtott. Egy pillanatra azt hittem, hogy valaki rám lőtt és hirtelen mozdulatot tettem orrom felé, amikor egy második ütést éreztem és vig kacajt hallottam. Amint szemeimet fölnyitottam és föltekintettem, leánykámat pillantottam meg, amint épen fölemelte kereplőjét, hogy megismételje támadását, vig nevetés közben, mig anyja ujból rám kiáltott: »Kelj föl, ked-

vesem, kelj föl. Hisz egészen meg kell merevedve lenned: egész éjjel egy kemény széken aludni!«

Elmondtam álmomat és mindenki a maga módja szerint értelmezheti. Rám nézve megnyilatkozás volt, világítótorony fénye, mely azt az utat világította meg, melyen a reformoknak haladniok kell, ha gyorsan és biztosan akarják kivánt célukat elérni. Megmutatta nekem azt a sok kelepcét, mely a vándor utjában van és ama sok, szép, de csalóka remény veszélyeit, melyek annyi komoly vezért vezetnek félre az igazi uttól. Rám nézve az egész álomnak csak egy értelme és tanulsága volt. Ez igy hangzik: Hagyják abba a különféle pártok, melyek a haladás szekerére vigyáznak, gyilkos harcaikat, aprólékos vitáikat és féltékenykedéseiket és ahelyett, hogy annyiféle irányba szertehuznának, egyesitsék erejüket a közös cél érdekében. Arra nézve nincs kétség elmémben, hogy mely irányban kell haladni. Mindnyájan a föld kezelését akarják reformálni. Hóditsák meg először a földet és ha épen kell, vitázzanak a kezelés mikéntjéről akkor, amikor már elüzték az ellenséget. Ezért a közös ellenség ellen közös szövetségbe lépjenek, zászlójukra pedig ezt a jelszót irják:

A FÖLDET A NÉPNEK

TARTALOM

Jászi Oszkár Előszava ... 1
A Fordító Előszava ... 1
I. Egy politikai kirándulás és ami belőle következett 1
II. Az uj alkotmány ... 1
III. Egy csavargó ... 2
IV. A kereskedő ... 2
V. A szocialista ... 3
VI. A vasutigazgatók küldöttsége ... 3
VII. Az Uj Folyó Társaság igazgatói ... 4
VIII. Még egy beszélgetés a szocialistával ... 5
IX. A Szabadság- és Tulajdonvédő Liga ... 6
X. Ügyvédi csürés-csavarás ... 7
XI. Még néhány jogi szemfényvesztés ... 8
XII. Jogi etika ... 8
XIII. Pap és paraszt ... 9
XIV. A tőke utolsó fenyegetése ... 10
XV. A vég kezdete ... 11